

Жаҳон АДАБИЁТИ

Адабий-бадиий, ижтимоий-публицистик журнал

1997 йил июндан чиқа бошлаган

№ 11 (186)

2012 йил, ноябрь

Муассислар:
ЎЗБЕКИСТОН МАТБУОТ
ВА АХБОРОТ АГЕНТЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН
ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

РЕСПУБЛИКА
МАЪНАВИЯТ
ВА МАЪРИФАТ КЕНГАШИ

Жамоатчилик кенгаши:

Бобур АЛИМОВ
Эркин ВОҲИДОВ
Абдулла ОРИПОВ
Иброҳим ҒАФУРОВ
Низом КОМИЛОВ
Муҳаммад АЛИ
Муҳаммадҷон ХОЛБЕКОВ
Муҳаббат ШАРАФУТДИНОВА
Хушид ДЎСТМУҲАММАД
Зухриддин ИСОМИДДИНОВ
Муҳаммадҷон ҚУРОНОВ

Бош муҳаррир:

Шухрат РИЗАЕВ

Тахрир ҳайъати:

Мирпўлат МИРЗО
(бош муҳаррир ўринбосари)
Усмон ҚУЧҚОР
(масъул котиб)
Ортиқбой АБДУЛЛАЕВ
Амир ФАЙЗУЛЛА
Назира ЖЎРАЕВА
Юлдуз ҲОШИМОВА
Алимурод ТОЖИЕВ

ТОШКЕНТ
НОЯБРЬ

МУНДАРИЖА

НАВОИЙ САБОҚЛАРИ
“...Васлидин етқач навид” (Қодиржон
Эргашев).....3

НАСР
Ирвинг СТОУН. **Ҳаётга ташналик.** Роман.
(Рус тилидан Рустам Жабборов, Мунира
Норова тарж.).....8

Жек ЛОНДОН. **Ҳикоялар.** (Рус тилидан
Саиджолол Саидмуродов тарж.).....68

ШЕЪРИЯТ МИНТАҚАЛАРИ
АҚШ мумтоз шеърияти. **Буюк
йўллардаги излар.** (Рус тилидан Миразиз
Аъзам тарж.).....53

Замонавий АҚШ шеърияти. **Энди куёш
сайрасин.** (Инглиз тилидан Аъзам Обидов
тарж.).....89

Александр БЛОК. **Қанотли еллар**.....126

Эдигей. (Татар тилидан Хуришид Даврон
тарж.).....145

ДРАМАТУРГИЯ
Хусайн ЖОВИД. **Шайх Санъон.** Драма.
(Ўзбайжон тилидан Усмон Кўчқор тарж.)
.....97

АДАБИЁТШУНОСЛИК. ФАЛСАФА
К.ЖЎРАЕВ, М.АҲМЕДОВА. **Жойс сий-
ратига чизгилар.**132

Роберт СТИВЕНСОН. **Адабиётнинг маъ-
навий қиёфаси.** (Рус тилидан Раъно Иброҳи-
мова).....139

Александр МЕЛЬНИЧЕНКО. **Есенин-
нинг сирли ўлими.** (Рус тилидан Амир
Файзулла тарж.).....158

Қиёмиддин НАЗАРОВ. **Мени унутмай-
дилар.**153

Муҳаммаджон ХОЛБЕКОВ. **Навбатдаги
Нобель мукофоти сохиби.**164

ЖАҲОН МАДАНИЯТИ ВА САНЪАТИ
Глобус171

Унутилмас сиймолар176

Жараён.....200

Тақвим.....203

Тарихда бу кун206

Навбатчи муҳаррир Т.ҚАҲҲОР
Техник муҳаррир З.ФОЗИЛОВА
Мусахҳих Д.АЛИЕВА
Компьютерда саҳифаловчи Н.ДАВЛАТОВА

Жаҳон адабиёти, 11. 2012

ИНДЕКС 828, 829

2007 йилда №0252 рақами билан лицензия олинган.
Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинган, №186
Уч босма тобоқ ҳажмгача бўлган қўлёзмалар қайтарилмайди.
“Жаҳон адабиёти” журналида эълон қилинган асарларни кўчириб босиш-
да ва қайта нашр этишда таҳририятнинг ёзма розилиги олинishi шарт.

Таҳририят манзили:

100129, Тошкент, Навоий кўчаси, 30.
Телефонлар: 244-41-60; 244-41-61; 244-41-62.
Сайт: www.jahonadabiyoti.uz
E-mail: jahonadabiyoti@list.ru

Босишга рухсат этилди 23.11.2012 й. Бичими 70x108 1/16. Офсет қоғози.
Офсет босма. Шартли босма тобоқ 18,2. Наприйёт босма тобоғи 20,0.
Жами 1170 нусха №252-12 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.
“Жаҳон адабиёти” журнали компютерида терилиб, Ўзбекистон Матбуот
ва ахборот агентлигининг “Ўқитувчи” НМИУда чоп этилди.
100206, Ўзбекистон, Тошкент ш. Янгишаҳар кўчаси, 1.

© **Жаҳон адабиёти, 2012 й.**

“...ВАСЛИДИН ЕТКАЧ НАВИД”

*Ваҳки, ҳар соат бўлурмен васлидин еткач навид,
Ёрдин уммидвор, аммо ўзумдин ноумид.*

*Деди, меҳмонинг бўлуб юз жавр ила айлай ҳалок,
Ваҳки, бор ул шўхнинг ҳар ваъдасинда юз ваид.*

*Қатлим эттинг, айласунлар элтибон кўюнга дафн,
Ким борур жаннатқа зулмунг тийғидин бўлган шаҳид.*

*Тикти кўксум чокину тийғин танимда қилди гум,
Эл эшикни қуфл этиб туфроққа кўмгандек калид.*

*Исларам кўюнг итининг нечасин, не ишкаким
Онча осойиш димоғимға етурмас мушкбид.*

*Дўст чун жон ичрадур, қўй “наҳну ақраб” сўзини,
Тут бўюн баским, яқинроқ келди “мин ҳаблил-варид”.*

*Эй Навоий, шаҳ хаёлин асра кўз мулки аро,
Ким эрур ҳам Боғи Зоғон анда, ҳам Боғи Сафид.*

* * *

Надеюсь на ее приход, обещан, близок он,
Но за себя в тревоге я, всегда насторожен.

“Приду, – сказала, – но тебя лукавством истерзаю” –
Ах, шип угроз всегда в ее посулах затаен.

Убьет, – на улице ее меня пускай схоронят;
Замученный жестокой той в рай будет вознесен.

Как люди, дверь свою замкнув, ключ зарывают в землю,
Зашила рану, скрыла меч, что в грудь мою вонзен.

Способен нюхать лапу пса я на ее дороге,
Дыханьем мускуса я так не буду упоен.

О Навои, ты сохрани лик шаха в царстве ока,
Поскольку есть там “Белый сад” и черный “Сад Ворон”.

Т. СПЕНДИАРОВА таржимаси

Ҳазрат Навоий ғазалларида инсон қалби, унинг кечинмалари, маънавий-руҳий дунёси беқиёс бир маҳорат билан тасвирланади. Шоирнинг лирик қаҳрамони ўқувчи кўз ўнгида турли қиёфаларда гавдаланади: у гоҳ бор-будини бир қадаҳ майга алмаштиришга тайёр бўлган ринд; гоҳ оламнинг пасту баландини яхши биладиган ҳушёр ва закий донишманд; гоҳ ҳамма нарсадан воз кечган, оламдан этак силккан дарвеш; гоҳ ҳаётни ва унинг лаззатларини севадиган, ҳар бир лаҳзани шодон ўтказишга интиладиган некбин инсон; гоҳ замоннинг зулмию замона аҳлининг жафоларидан тўйиб кетган шикаста бир мазлум. Лекин у ҳаммадан ҳам кўпроқ ошиқ қиёфасида намоён бўлади. Ишқ йўлида барча машаққатларни енгиб ўтишга тайёр бўлган, садоқатли, ёрнинг жабрига сабр, жафосига вафо қиладиган ошиқ – айнан ана шундай лирик қаҳрамон кечинмалари тасвири Навоий ишқий лирикасида катта ўрин тутади. Бунга шоирнинг қуйидаги матлаъ билан бошланувчи ғазали мисолида ҳам ишонч ҳосил қилиш мумкин:

Ваҳки, ҳар соат бўлурмен васлидин етказ навид,
Ёрдин уммидвор, аммо ўзумдин ноумид.

Лирик қаҳрамон бошидан кечираётган ҳолат, унинг кўнглидаги иштибоҳ ва хавотир юқоридаги байтда, хусусан, унинг иккинчи мисрасида ўзининг ёрқин ифодасини топган. Ёрнинг васлига етиши ҳақидаги хушхабар ошиқни бир пайтнинг ўзида “ёрдан уммидвор, аммо ўздан ноумид” қилади. Бу ҳол бежиз эмас, зеро жафокор ёр ўз муҳибига фақат ҳижрони билан эмас, висоли билан ҳам азоб беради, ошиқ васл чоғида ҳам унинг озори ва жафосидан эмин эмас. Бинобарин, маҳбубанинг васл ҳақидаги бир ваъдасида юз ваид (тахдид, хавф) мавжуд. Мазкур маънони шоир тубандаги мисраларда шундай ифодалайди:

Деди меҳмонинг бўлиб юз жавр ила айлай ҳалок,
Ваҳки, бор ул шўхнинг ҳар ваъдасида юз ваид.

Лирик қаҳрамон қалбидаги хавотир асоссиз эмас эди. Бераҳм ёр уни ҳалок қилди. Лекин ошиқ ўз ишқида собит, у ўзини ёр кўйида дафн этишларини сўрайди. Ислоҳ дини ақидасига мувофиқ шаҳидларга жаннатдан жой ато қилинади. Ошиқ учун жаннат – ёрнинг кўйи (кўчаси). Шу сабабли у ўзини ана шу ерда дафн қилинишини истайди:

Қатлим эттинг, айласунлар элтибон кўюгда дафн,
Ким борур жаннатга зулмунг тийғидин бўлган шоҳид.

Шеърнинг навбатдаги байтида шоир ўз фикрини чиройли бир ҳаётий ўхшатиш ёрдамида ифода этганини кўришимиз мумкин. Одамлар уйларининг эшикларини қулфлаб, калитни тупроққа кўмиб яшириб қўядилар. Жафокор ёр эса жафо тиғини ошиқ танасига уриб, уни ўша ерда қолдирди ва кўксидеги жароҳатни тикиб қўйди:

Тикти кўксим чокину тийғин танимда қилди гум,
Эл эшикни қуфл этиб, тупроққа кўмгандек калид.

Бутун вужуди ишқ деб аталмиш нодир туйғу билан тўлган ошиқнинг кўзига бутун олам бошқача қиёфада намоён бўлади, хусусан севгилисига алоқадор, унга у ёки бу жиҳатдан боғлиқ бўлган ҳар бир нарса, жонзот ва инсон унинг кўзига чиройли ва ёқимли кўринади. Лирик қаҳрамоннинг бу ҳолатини Навоий унинг ёр кўчасидаги итларга муносабати орқали кўрсатади. Ошиқ бу итларни худди гул ҳидлагандек бир-бир ҳидлаб чиқади, зеро унинг димоғи бундан шунчалик лаззат оладики, ҳатто мушк ҳиди ҳам бунчалик ором бермайди:

Исларам кўюнг итининг нечасин, не ишкаким,
Онча осойиш димоғимга етурмас мушкбид.

Ҳазалнинг кейинги байтларида унинг мавзу-мотиви янада чуқурроқ талқин этилади ва фақат одатий ошиқ-севгили муносабатлари доирасида чекланиб қолмай, анча кенг маъно-моҳият касб этади. Бу мазмун муаллиф томонидан санъаткорлик билан ифода этилади:

Дўст чун жон ичрадур, қўй “наҳну ақраб” сўзини,
Тут бўюн баским, яқинроқ келди “мин ҳаблил-варид”

(наҳну ақраб – биз яқинроқмиз, мин ҳаблил-варид – бўйин томиридан ҳам. Қуръоннинг “Қоф” сурасининг 16-оятидан)
Ҳазал қуйидаги мақтаъ билан яқунланади:

Эй Навоий, шаҳ хаёлин асра кўз мулки аро,
Ким эрур ҳам Боғи Зоғон анда, ҳам Боғи Сафид

“Эй Навоий, сен шоҳ хаёлини кўз мулки ичида сақлагин, чунки Боғи Зоғон ҳам, Боғи Сафид ҳам ундадир, – дейди шоир. Боғи Зоғон ва Боғи Сафид Ҳирот шаҳридаги подшоҳлик боғлари бўлиб, улар Султон Ҳусайн Бойқаронинг қароргоҳи (резиденцияси) сифатида ҳам хизмат қилган. Улуғ шоир ана шу боғларнинг номлари воситасида сўз ўйини қилган ва ўзининг юксак маҳоратини яққол намойиш этувчи гўзал байт яратган. Боғи Зоғон номи зоғ, яъни қарға билан боғлиқ, қарға эса мумтоз адабиётимизда қора ранг тимсоли. Боғи Сафид “оқ боғ” деган маънони англатади. Инсон кўзининг ҳам оқи ва қораси бор. Шоир ўзига хитоб қилиб “Эй Навоий, шоҳ хаёлини кўз мулкида сақла, чунки Боғи Зоғон ҳам, Боғи Сафид ҳам ундадир” деб ёзар экан, ана шунга ишора қилади.

Ғазални гўзал бир тарзда яқунлашга, унинг охириги байтининг (мақтаънинг) бадиий жиҳатдан юксак бўлишига интилиши мумтоз адабиётимиз вакиллари ижодида кўп кузатилади ва махсус бир санъат ҳисобланади. Уни “ҳусни интиҳо” ёки “ҳусни мақтаъ” деб атайдилар. Биз таҳлил қилаётган ғазалда Навоий юқоридаги байт мисолида “ҳусни мақтаъ” санъатининг чиройли намунасини яратган.

Алишер Навоийнинг мазкур шеъри Т.Спендиарова томонидан таржима қилиниб, шоирнинг рус тилида нашр этилган ўн жилдлик асарлар тўпламига киритилган (Алишер Навои. Сочинения в 10-томах. Т.1.стр.78. Ташкент, “Фан”.1968 г.)

Ғазалнинг биринчи байти таржимада қуйидагича янграйди:

Надеюсь на ее приход, обещан, близок он,
Но за себя в тревоге я, всегда насторожен.

Навоий байтининг биринчи мисрасида лирик қаҳрамонга ёр васли билан боғлиқ хушxabар келиши ҳақида сўз боради. Таржимада эса васл ваъда қилинган ва у яқин (“Надеюсь на ее приход, обещан, близок он,”). Таржима унча аниқ эмас, лекин бу ҳол байтнинг мазмунини таржимада акс эттирилишига тўсқинлик қилмайди, зеро васл ваъдаси ҳам ошиқ учун хушxabардир. Таржимон лирик қаҳрамон ҳолатини, унинг кўнглидаги иштибоҳ ва хавотирни яхши ифодалаган. (“Но за себя в тревоге я, всегда насторожен”)

Худди шунга ўхшаш ҳолатни иккинчи байт таржимасида ҳам кўрамыз. Биринчи мисра таржимасида таржимоннинг аслиятдан бир оз узоқлашгани сезилади, иккинчи мисрада бундай ҳол кузатилмайди:

“Приду, – сказала, – но тебя лукавством истерзаю,
Ах, шип угроз всегда в ее посулах затаен”.

Кўриб турганимиздек, биринчи мисрадаги “юз жавр ила айлаб ҳалок”ни таржимон “но тебя лукавством истерзаю” деб ўгирган ва бу аслият мазмунига мос эмас. “Лукавсто” жабр-жафо маъносини бермайди. Тўғри, шўх ёр ўзининг айёрлиги, муғомбирлик аралаш ноз-ишваси билан ҳам ошиққа жафо қилиши мумкин ва шу нуқтаи назардан бунини таржиманинг камчилиги деб ҳисобламаслик ҳам мумкин эди. Лекин масаланинг бошқа жиҳати ҳам бор.

Навоий байтидаги “жавр”, “ҳалок” сўзлари унда маъно-мазмунни кучайтиришга, эмоционал-экспрессивликни таъминлашга хизмат қилади. Уларнинг бошқа сўзлар билан ўгирилиши эса байтнинг бадиий таъсир кучининг пасайишига олиб келган.

Навоий ғазалининг учинчи байтида лирик қаҳрамон севгилисига мурожаат қилади: “Қатлим эттинг, айласунлар элтибон кўюнга дафн”. Таржимада мурожаат шакли сақланмаган, лекин аслиятнинг маъно-мазмуни тўлиқ ифодаланган ҳамда таржимон унинг бадиياتини ҳам муайян даражада акс эттиришга муваффақ бўлган.

Тўртинчи ва бешинчи байтлар таржимаси анча муваффақиятли чиққан. Уларда эътирозга сабаб бўлувчи жиддий камчиликлар мавжуд эмас. Таржимон аслиятда қўлланган сўз ва ибораларнинг эквивалентларини топа олган:

*Как люди, дверь свою замкнув, ключ зарывают в землю,
Зашила рану, скрыла меч, что в грудь мою вонзен.*

*Способен нюхать лапу пса я на ее дороге,
Дыханьем мускуса я так не буду упоен.*

Ғазалнинг олтинчи байти ташлаб кетилган ва аслиятда етти байт бўлган шеър таржимада олти байт бўлиб қолган.

Охирги, еттинчи байт таржимаси эса қуйидагича:

*О Навои, ты сохрани лик шаха в царстве ока,
Поскольку есть там “Белый сад” и чёрный “Сад Ворон”.*

Юқорида айтиб ўтилганидек, мазкур байтда сўз ўйини бор. Уни русийзабон ўқувчилар тушуниши, албатта, мушкул. Шу сабабли бу ўринда изоҳ берилиши зарур эди.

Қайд этиш лозимки, Т. Спендиарова мазкур шеърни рус тилига ўғирар экан, мақбул йўл тутган ва матнга ҳаддан ташқари эркин ёндашмасликка, ҳар қандай ҳолатда ҳам аслиятдан узоқлашмасликка, ундаги сўз ва ибораларнинг мос эквивалентларини топишга интилган. Бинобарин, юқорида айтиб ўтилган камчиликлардан қатъий назар унинг ушбу таржимасини нисбатан муваффақиятли чиққан таржималардан бири сифатида эътироф этиш мумкин.

Қодиржон ЭРГАШЕВ,
филология фанлари номзоди

Ирвинг СТОУН

Ирвинг Стоун 1903 йилнинг 14 июлида АҚШнинг Сан-Франциско шаҳрида муҳожир оиласида дунёга келди. Уларнинг оиласи асосан олди-сотди билан шугулланган. Ирвинг ўз кундаликларида болаликда газета, сабзавот олиб сотгани, бой хонадонларда хизматкорлик қилганини ёзади.

У ўрта мактабни битириб, Жанубий Калифорния университетининг иқтисодиёт факультетини тамомлади ва ўша йили мазкур ўқув даргоҳида талабаларга дарс бера бошлади. 1926 йилдан Нью-Йоркка келиб, бадиий ижодга шўнғиди. Олти-етти йил давомида театр саҳналари учун пьесалар ёзди. У яратган саҳна асарлари тез орада катта шухрат қозонди.

Ирвинг Стоун бошқа адиблардан фарқли ўлароқ, ўз ижодини таниқли шахслар ҳаётини бадиий бўёқлар воситасида акс эттиришга бағишлади. 1934 йилда ilk биографик асари – машҳур голланд rassоми Винсент Ван Гог ҳаётига бағишланган “Ҳаётга ташналик” романини ёзиб тугатди. Дастлаб бир қанча нашриётлар томонидан қайтарилган асар ниҳоят дунё юзини кўргач, адибга жуда катта шухрат келтирди. Шу тариқа у бирин-кетин Авраам Линкольн, Жек Лондон, Южин Дебс, Зигмунд Фрейд, Микеланжело, Чарльз Дарвин каби фан, маданият, санъат ва сиёсат арбоблари ҳаётидан ҳикоя қилувчи ўлмас асарлар битди.

Стоун 1934 йилда ўз ёрдамчиси Жин Фактор билан оила курди ва у билан бирга қизи Поль, ўгли Кеннетни тарбиялаб вояга етказди. Ирвинг Стоуннинг ижоди бир қатор миллий ва халқаро мукофотларга лойиқ кўрилган.

Ирвинг Стоун узоқ давом этган хасталикдан сўнг 1989 йил 26 августда Лос-Анжелес штатининг Беверли-Хилл шаҳрида вафот этди.

ҲАЁТГА ТАШНАЛИК¹

МУҚАДДИМА

ЛОНДОН

1

– Жаноб Ван Гог! Туринг, кеч бўлди!

Винсент уйғониб улгурмасдан Урсуланинг овози янграшини кутарди.

– Мен турдим, мадемуазель Урсула, – дея жавоб берди у.

Винсент зиналардан тушиб, ошхонага кетаётган қизнинг қадам товушига анчагача кулоқ солиб турди. Кафтига таяниб, чакқон ҳаракат билан каравотдан сакраб тушди. Унинг елка ва кўкрак қафаси кенг, билаклари бакувват эди. У кийиниб, кўзачадан сув ичди, сўнг ювина бошлади. У ҳар

¹ Журнал варианты.

куни эрталаб соқол оларди. Кейин жавонга бош суқиб, у ерда турган бир кучоқ хушбўй гиёҳлар ва эман япроқлари ҳидидан баҳра оларди. Унинг укаси Тео бу гиёҳлар ва япроқларни Зюндерт яқинидан териб, Лондонга жўнатган, булар Винсентга ватани Голландияни эслатиб турарди.

– Жаноб Ван Гог, хат ташувчи сизга хат олиб келди, – деди Урсула яна эшикни тақиллатиб.

У хатжилдни очиши билан онасининг дастхатини дарҳол таниди. “Болажоним, сенга хат орқали бўлса ҳам бир-икки оғиз гапни етказмоқчи эдим...” Винсент ҳали юзини артмаганини эслаб, хатни буклади-да, чўнтагига солди: кейинчалик, бўш пайтида ўқиса ҳам бўлади-ку! У малларанг сочларини тараб, тор, оқ кўйлагини эгнига илди, капалакнусха қора галстугини боғлаб, пастга нонушта қилгани тушди.

Урсула Луайе бева онаси билан орқа ҳовлида, болалар боғчасининг бир хужрасида истиқомат қиларди. Унинг отаси бир пайтлар провансаль черковиди хизмат қилганди. Урсула эндигина ўн тўққизни қоралаган, хушбичим, баланд бўйли, шахло кўзли қиз. Винсент ҳар гал унинг табассумини кўрганда ўзини йўқотиб кўярди. У тановул қилаётганда, Урсула идишларни чакқонлик билан узатар, ора-сира гап ҳам ташлаб кўярди. Винсент йигирма бирга қадам кўйган дамда ҳақиқий муҳаббат билан юзлашди. Унинг назарида ҳаёт энди ўз гўзаллигини намоён этганди. У умрининг охиригача Урсула билан бир дастурхон атрофида тамадди этишни орзу қиларди.

Урсула Винсентга бир бўлак чўчка гўшти, тухум ва бир финжон аччиққина чой келтирди. Қиз кўнғир сочларини текисларкан, йигитга қараб чиройли табассум ҳада этди.

– Сиз галереяга кетишдан аввал қалампиргулларингизга қараб кўясизми? – сўради қиз лабларини ялаб. – Анча ўсиб қолибди.

– Қарайман, – деди у. – Сиз мени ўша ерга олиб борасизми? Айтмоқчиманки... гулларнинг ёнига...

– Ғирт тентак бу Винсент, ўзи эккан гулларнинг қаердалигини ҳам билмайди, – деди қиз худди қаршисида йигитнинг ўзи турганини унутгандек.

Улар ҳовлига чиқишди. Апрель ойининг совуқ тонглиридин бири бўлишига қарамай, олма дарахтлари гуллай бошлаганди. Луайелар уйи ва Винсентнинг кулбаси орасида мевазор боғ бор. Бир неча кун илгари Винсент боққа лола ва хушбўй нўхат экканди. Қалампиргуллар эса ерни ёриб чиққан, барқ уриб ўса бошлаганди. Қиз билан йигит гуллар тепасида юзма-юз чўккалаб олишган, уларнинг сочлари бир-бирига тегиб турарди. Урсуланинг сочларидан таралаётган муаттар ҳид Винсентнинг димоғига урилди.

– Мадемуазель Урсула, – деди Винсент.

– Эшитаман? – Қиз бошини кўтариб, саволомуз кулимсиради.

– Мен...мен...

– Гапирсангиз-чи? – қиз сакраб ўрнидан турди. Улар кўча эшигигача жим боришди.

– Ҳозир менинг кичкинтойларим келишади, – деди Урсула. – Сиз галереяга кечикмаяпсизми?

– Йўқ, улгураман, Стредгача 45 дақиқада етиб бораман.

Қиз унга бир муддат тараддуд ичида тикилиб қолди:

– Айтганча, бизнинг боғчамизга бермоқчи бўлган суратингиз қани?

– Мен Сезар де Кокнинг битта сурати нухасини Парижга жўнатдим.

Унинг ўзи сизга дастхат кўйиб қайтаради.

– Ростданми? – қиз чапак чалганча турган ерида чир айланди, кейин яна йигитга юзланди. – Гоҳида, жаноб Ван Гог, сиз шунақа мафтункор кўринасиз, фақат гоҳида...

Қиз чиройли жилмайиб, кетишга чоғланган маҳал Винсент унинг кўлидан тутиб:

– Кечаси билан ўйлаб сизга янги исм топдим: энди сизни кичкинтойлар фариштаси деб атаيمان.

Урсула бошини буриб, қаҳ-қаҳ отиб кулди:

– Кичкинтойлар фариштаси! – деди у хаяжонланиб. – Бориб ойимга айтаман!

У кўлини тортиб оларкан, яна кулиб юборди, сўнг елкаси оша йигитга қараб қўйди-да, уйига қараб югурди.

2

Винсент кийиниб Клэпхем-роудга чиқди. Бу ердан Лондоннинг марказига бориш кийин эмас. Соат саккизу ўн беш – тўққизгача Гупилга етиб бориши керак. Қадамларини тезлатди. Темза соҳили ёқалаб, Вестминстер кўпригидан кечиб ўтди-да, Саутгемптон-стритга қайрилиб, Гупил компанияси биноси томон юрди.

– Литография столида сизга юборилган иккита жўнатма турибди, – деди Винсентга салон ходимларидан бири.

Милле, Боутон, Тернернинг суратлари осилган салонда алоҳида литография хонаси бор эди. У бошқа хоналардан ажралиб турарди. Винсент Париждан юборилган жўнатмани очди. Ундан Сезар де Кокнинг дастхати туширилган сурати чиқди. Сурат остига шундай жумла битилганди: “Винсент Ван Гог ва Урсула Луайега – Les amis de mes amis sont mes amis” (дўстимнинг дўсти – менинг ҳам дўстим!)

Гупилнинг бу мўъжаз хонасида вақт тез ўтарди. Винсент бу ерда бир кунда ўртача элликта суратлар нусхасини сотар, шу тахлит фирмага фойдаси тегаётганидан хурсанд эди. Шу вақт мобайнида у ҳамкасблари билан ҳам суҳбатлашишга имкон топар, ҳаётида улар кўпинча Европадаги воқеаларни атрофлича муҳокама қилишарди. Болалиқдан у ёлғизликда ўсди. Атрофдагилар уни жуда ғалати, одамови бола деб билишарди. Фақат Урсула билан учрашганидан сўнг унинг ҳаётида кучли бир эврилиш содир бўлди. Эндиликда у ҳаммага ёқишга, кўпчиликнинг кўнглига йўл топишга интила бошлади. Урсула ташқи оламга бошқача нигоҳ билан боқишни, кундалик ҳаётдаги гўзаллик ва нафосатни қадрлашни ўргатди. Фирма дўкони кеч соат олтиларда ёпиларди. Чиқиш эшиги олдида уни Обах тўхтатиб:

– Мен амакингиз Винсент Ван Гогдан хат олдим, – деди. – У ишларингиз қандай кетаётганини сўрабди. Сиз дўконимизнинг энг намунали сотувчиларидан бири эканингизни ёзиб юбордим ва бундан мамнунман.

– Миннатдорман, сэр!

– Ҳожати йўқ. Ёзги таътилдан қайтишингиз билан сизга литография ва бошқа савдоларни ҳам топшираман. Маошингиз ҳам ошади.

– Мени бағоят мамнун этдингиз, – деди Винсент, – бу мен учун жуда муҳим. Яқинда... уйланмоқчиман.

– Шунақами? Буни янгилик деса бўлади. Хўш, тўй қачон?

– Шу йил ёзда... – аслида у шу пайтгача тўй ҳақида ўйлаб кўрмаганди.

3

– Мадемуазель Урсула, суратни олдим, – деди Винсент тушлиқдан сўнг.

– Рассом менга дастхат берибдими? – сўради Урсула кўзларини ҳайратдан пирпитариб.

– Албатта, ижозат берсангиз, суратни боғчангизга ўзим олиб кириб, осиб қўяман.

– Мен оймга ёрдам беришим керак, – деди Урсула кўз сузиб, – бу ишни ярим соат орқага сурсак бўладими?

Винсент хонасига кириб, кўзгуга боқди. У ташки кўринишига унча эътибор бермасди. Бу ерда, инглизларга ўзини қиёслаб, қиёфаси анчайин кўпол, гавдаси бирмунча беўхшов эканини тан олди. Ич-ичига ботиб турган кўзлари, кенг пешонаси, туртиб чиққан бурни, куюқ қошлари, йўғон ва калта бўйни, дағал ияклари, чакка суяклари голландларга хос қатъиятни ифодалаб турарди.

У каравотининг бир четида ўтирганча ўйга толди. Йигитча талабчан, интизомли оилада ўсган эди. Шу пайтгача қизларга қиё боқмаган, кўнгилхушликларга асло берилмаганди. Урсулага бўлган мухаббатиди ҳам на эҳтирос ва на интилиш бор эди. Ёш, содда йигитча илк бор мухаббат билан юзма-юз келганди.

У соатига қаради. Келишилган вақтдан беш дақиқа ўтибди. Қолган 25 дақиқанинг ўтиши унинг учун муттасил азобдек туюлди. Онаси ва укасининг мактублари солинган хатжилдни чўнтагидан чиқариб, яна бир карра кўз югуртириб чиқди. Укаси Тео ундан тўрт ёш кичкина бўлиб, ҳозир Гаагада, Гупил компаниясида акасининг ўрнида ишларди.

Винсент бир варақ қоғоз олиб, аввал укасига жавоб ёзди. Жавонда турган суратлардан бир нечасини олиб, хат билан бирга хатжилдга жойлади.

– Эй, Худо, Урсула ҳақида ёзмабман-ку? – ўйлади хатжилдни елимлаб бўлгач. Соатга қаради: жин урсин, чорак соат вақти қолибди. У тарокни олиб, қалин, тўлқинсимон малла сочларини тараб, тартибга солган бўлди.

– Мени тамомила унутиб юбордингизми, деб ўйлабман, – деди Урсула йигит меҳмонхонага кириши билан. У ўз кичкинтойлари учун ясаган ўйинчоқларини елимлаб ўтирарди. – Суратни олиб келдингизми? Қани, бир кўрай-чи?

– Яхшиси, уни аввал бирор ерга осай. Чироқ қани?

– Оймда эди.

Йигит чироқни олиб кирганида, қиз унга мовийранг шарфини узатиб, елкасига ташлаб қўйишни сўради. Шарфга қўли тегиши билан йигитнинг қўлларига титроқ кирди. Шарфдан олма гулларининг ҳиди уфурарди. Хона қоронғи эди. Урсула унга яқинлашаркан, оёғи тойиб кетди ва йигитнинг кўпол жун матодан тикилган пальтоси енгидан тутиб қолди. Кейин эса ўзининг нўноқлигидан кулиб юборди. Винсент қизнинг кулгиси сабабини англамаган бўлса-да, бу жарангдор овоз унинг юрагига ёқимли мусикадек оқиб кирди. У кулба эшигини очиб, қизга йўл бўшатди. Қиз чиқиб кетаркан, унинг қайноқ ёноқлари йигитнинг юзларини силаб ўтди. Шу чоқ кўзлар ҳам тўқнашдию, ана шу лаҳзада Винсент бу нигоҳлардан ҳали ўзи бериб улгурмаган саволга жавоб олгандек бўлди.

– Суратни қаерга осамиз? – сўради Винсент чироқни стол устига қўяркан.

– Яхшиси, манави ерга, менинг столим тепасида турсин.

Хонада 10-15 та катта стуллар ва стол бўлиб, авваллари Луайелар оиласи ёз ойларида шу ерга кўчиб келишарди. Винсент суратни қиз кўрсатган жойга илишга қанчалик уринмасин, титроқ қўллари ўзига бўйсунмади. Бир қанча қалпоқли миҳчаларни қўлидан тушириб юборди.

– Вой-бў, худди айикполвоннинг ўзисиз-а? Қочинг, мен ўзим...

Энди қизнинг ўзи ишга киришди. Унинг нозик қўллари ўта нафис ва

чаққон ҳаракат қиларди. Винсентнинг қалбида шу тобда қизнинг нозик қўлларидан тутиб, бағрига босиш ва ҳаммасини шу тобда ҳал этиш истаги туғилди. У чироқни баланд кўтарган чоғда, Урсула суратдаги тагсўзни ўқиб, севинганидан қарсақ чалиб юборди:

– Демак, у менинг ҳам дўстим экан-да? – деди қувноқ оҳангда. – Расомлардан дўстим бўлишини жуда-жуда истардим.

Винсент унга жавоб қайтариш учун сўз тополмас, фақат қизнинг чироқ шуъласи аксланган кўзларига, қип-қизил, нам лабларига боқиб, юраги қафасидан чиққудек типирчиларди. Хонага сирли бир сукунат чўқди. Назарида Урсула ниманидир кутаётгандек туюлди. Қуруқшаб қолган лабларини ялади. Урсула хийла ортга тисарилди, елкаси оша йигитга бир муддат термулиб турди-да, боғча томон югуриб кетди. Дилидаги гапларни айтиш имконини бой бераётганини англаган Винсент унинг ортидан югурди. Қиз олма дарахти панасида тўхтади. Осмонда юлдузлар совуқ нур сочарди. Атроф қоронғилик чодири остида қолганди. Винсент чироқни кулба эшиги олдида қолдирди. Ошхона деразасидан ғира-шира ёруғлик тушиб турарди. Урсула ипак шарфини елкалари оша боғлаб олган, қўлларини латиф сийналари устида ковуштириб турарди.

– Совқотмадингизми?

– Раҳмат, яхшиси уйга кирайлик.

– Биласизми... мен.... – У қизнинг йўлини тўсди. Қиз кўзларини ҳайратдан катта-катта очганча йигитга тикилиб қолди.

– Жаноб Ван Гог, мен сизни... тушунолмай қолдим.

– Мен бу гапни барибир сизга айтмасам бўлмайди. Бугун лавозимимни оширишди. Офортлар бўлимида иш бошлар эканман. Сизга айтмоқчи бўлганим... Ўзингиз ҳам биласиз, сизни жонимдан ортиқ севаман, агар менга тегсангиз жуда бахтиёр бўлур эдим.

Қиз тамомила ҳайратда, Винсент бунча журъатни қаердан олганини билолмай ҳайрон эди. Балки ҳозироқ қизни оғушига тортар?

– Сизга тегсам?... – Урсуланинг овози жаранглаб чиқди. – Жаноб Ван Гог, бунинг асло иложи йўқ. Наҳотки сизнинг хабарингиз бўлмаса? Унаштирилганимга бир йилдан ошди.

Винсент турган ерида қотиб қолди, нимани ҳис қилаётганини ўзи ҳам сезмасди.

– Кимга? – унинг мажоли шу саволга аранг етди, холос.

– Ҳа, сиз уни умуман кўрмагансиз. Илгари сиз турган хонада яшаганди. Сиз буни биласиз, кимдандир эшитгансиз, деб ўйлабман.

– Нега буни бир йилдан бери мендан яшириб келдингиз? Сизни севишимни билардингиз-ку? – Винсентнинг овозида ўкинч бор эди.

– Бунда менинг айбим йўқ, – деди қиз маъсумлик билан. – Мен сиз билан дўст бўлиб қолишни истардим.

– Мен шу ердалигимда у бирор марта ёнингизга келдимми?

– Йўқ, у Уэльсда яшайди. Бизникига ёзги таътил пайтида келади.

– Демак, уни бир йилдан бери кўрмагансиз. Бундан чиқди, уни унутиб юборгансиз. Энди сиз мени севасиз.

Винсент ҳеч нарсани мулоҳаза қилиб ўтирмай қизни бағрига тортди ва у ўзини ўнглаб олишга улгурмасидан лабларидан ўпиб олди. Айни лаҳзаларда бу латиф дудокларнинг лаззатини ҳис этиб, вужудига ёқимли титроқ оқиб кирди. Яна димоғига олма гулининг ёқимли ифори урилди. Бутун борлигини ишқ ҳарорати эгаллади.

– Уни севманг, илтимос, Урсула! Сиз менга турмушга чиқасиз. Бўлмаса

менинг ҳолимга вой. Менга тегмагунингизча сизни тинч кўймайман.

– Бу қанақа безбетлик, – қизнинг жаҳли чиқиб кетди. – Мени севган ҳар бир инсонга эрга тегаверишим керакми? Йўлимни тўсманг, бўлмаса, бақираман.

Шундай дея йигитнинг қўлларини нари суриб, тош йўлакчадан қоронғилик бағрига сингиб кетди. Эшик олдига етганида ортига бурилди-да, деярли шивирлаб икки сўзни тилга олдики, бу сўзлар йигитнинг юзига тарсакидек урилди:

– Малла тентак!

4

Эрталаб уни ҳеч ким уйғотмади. Ўрнидан сўлғин ва ҳорғин кайфиятда турди. Ювиниб пастга тушди. Урсула бугун нонуштага ҳам чиқмади. Гупилга йўл олди. Кўчалар, ундаги манзаралар унга бугун тамомила бошқача туюлди. Назарида шошиб бораётган одамлар ҳам ўта ғамгин, ёлғиздек кўринарди. У ҳатто кечагидан ёрқинроқ нур сочаётган куёшни ҳам пайқамади. Узини ҳарчанд хушмуомала қилиб кўрсатмасин, барибир, Винсентнинг чиройи очилмасди.

– Ван Гоглар сулоласининг муҳтарам вакили бугун биров хафарок кўринадими? – сўради сотувчиларнинг бири иккинчисидан.

– Бугун чап ёни билан тургандир-да! – деди иккинчиси.

– Унинг ҳам ташвиши кўпдир-да! Амакиси Винсент Ван Гог Гупилнинг эгаларидан бири. Париж, Берлин, Гаага, Амстердамдаги магазинларнинг тенг ярми унга қарайди. Чолнинг ўзи қариб қолди. Болалари йўқ. Айтишларича, бойлигини мана шу йигитга қолдирмоқчи эмиш.

– Омадни қаранг-а!

– Бу ҳали ҳаммаси эмас. Яна битта амакиси Хендрик Ван Гог ҳам Брюссель ва Амстердамдаги йирик рассомчилик дўконларига эгалик қилади. Учинчи амакиси Корнеелис Ван Гог катта голланд фирмасининг раҳбари. Умуман, Европада тасвирий санъат асарлари билан савдо қиладиган яна бошқа бирорта бойроқ сулолани тополмайсан. Ҳали кўрасан, манави маллавоё ҳам Европа тасвирий санъат бозорининг қорчалонларидан бирига айланади.

Кечкурун Винсент уйга қайтганида Урсула онаси билан паст овозда нималарнидир муҳокама қилиб ўтирарди. Винсентни кўришлари билан икковлари ҳам тўхтаб қолишди. Урсула ошхонага чиқди.

– Хайрли оқшом, – деди Луаёе хоним унга ғалати тикилиб. Винсент катта столда битта ўзи тушлик қилди. Урсуланинг сўзлари уни тамоман гангитган бўлса-да, умидсизликка туширмади. Йўқ, у ортга чекинмайди. Урсулани у кимсани унутишга мажбур қилади ҳали.

Орадан бир хафтгача вақт ўтди. Якшанба куни байрам дастурхонидан сўнг, у Урсуланинг ортидан боққа чиқди.

– Мадемуазель Урсула, – деди у. – Ўша куни сизни ранжитган бўлсам, мени афв этинг.

Қиз совуққон нигоҳини йигитга тикди:

– Ҳожати йўқ, бунақа майда-чуйда нарсаларга ранжимайман. Унутинг ҳаммасини.

– Эҳтимол, ўшанда сизга биров кўполлик қилгандирман, аммо ҳар бир айтган сўзим айни ҳақиқат эди. – У қизга яқинлашган ҳам эдики, Урсула ортига тисарилди.

– Илтимос, бу ҳақда бошқа гаплашмайлик, – дея у ортига бурилиб кета бошлади. – Мен ҳаммасини эсимдан чиқардим дедим-ку!

– Мен эсам бу ҳақда гапиришим керак. Сизни қанчалик севишимни тасаввур ҳам қилолмайсиз. Бир ҳафтани қанчалик азобда ўтказганимни биласизми? Нега мендан қочасиз?

– Яхшиси, уйга кирайлик. Ойим меҳмон кутаётган эдилар.

– Сиз ўша одамни севишингизга ишонмайман. Кўзларингиз айтиб турибди.

– Кечирасиз, кетишим керак. Айтганча, сиз ёзги таътилга кетмоқчи эдингизми?

– Июлда кетаман, – деди йигит қийналиб.

– Айни муддао. Июлда у келмоқчи эди, сизнинг хонангизда яшаб туради.

– Сизни у нусхага бериб қўймайман, Урсула.

– Бу гапларни миянгиздан чиқариб ташланг. Бўлмаса, ойимга айтаман, сизни уйимиздан чиқариб юборади.

У яна икки ой қизнинг ортидан илақшиб юрди. Кейин эса, худди болалигидаги каби одамови, индамас йигитга айланди-қолди. Башарти, Урсула билан бирга бўлолмас экан, ўзи билан ўзи қолиши даркор. Токи, ҳеч ким у ҳақда ҳаёл суришга ҳалал бермасин. Дўкондаги оғайнилари билан ҳам ўлгани кунидан гаплашарди.

Июль ойи ҳам келди. Винсентга таътил беришди. У Лондондан нақ икки ҳафтага кетишни истамади. Унинг назарида Винсент билан ёнма-ён яшаркан, Урсула ҳеч қачон бошқа бировни севиб қолиши мумкин эмасдек эди.

У Урсула ва унинг онаси ўтирган меҳмонхонага кирди. Она-бола маъноли кўз уриштириб олишди.

– Ўзим билан фақат битта саквояжимни олиб кетаман, хоним, – деди Винсент. – Қолган ҳамма нарсам хонамда қолади. Йўғимда бу ерга ҳеч кимни қўйманг. Мана, икки ҳафталик ижара пулини ҳам олдиндан бериб кетаман.

– Балки, буюмларингизни олиб кетганингиз маъқулдир, жаноб Ван Гог, – деди Луайе хоним.

– Нега?

– Мен келгуси душанбадан хонани ижарага бермоқчи эдим. Бизнингча, бошқа жойдан ижарага уй топсангиз яхши бўларди.

– Нималар деяпсиз? – У Урсулага тикилди. Унинг нигоҳлари таажжубга тўла эди.

– Ҳа, ҳаммамиз шу фикрдамиз. Бўлажак куёвим бизга хат ёзиб, сизни бу уйда кўришни истамаслигини айтди. Шу боис, муҳтарам Ван Гог, бизни ҳам, бизнинг уйимизни ҳам бутунлай унутсангиз ҳаммамизга яхши бўларди.

5

Теодор Ван Гог ўғлини кутиб олиш учун Бред станциясига келганди. Эгнига руҳонийларнинг оғир қора чакмони ва кенг ёқали жилетини кийиб, қора галстук тақиб олганди. Руҳоний Теодор бошига ипак цилиндр кийиб, Зюндертдаги фақирларни зиёрат қилиб юрганини кўпчилик кўрган. Уларнинг Зюндертдаги уйи бозор майдончаси ва бошқарма биноси рўпарасида жойлашган эди. Ошхона орқасидаги боғда акаслар қад ростлаб турар, анвойи гуллар кулф уриб очилганди. Черков ҳам ана шу дарактлар қуршовидаги ёғоч бинода жойлашган эди.

Винсентнинг онаси Анна-Корнелия ҳар доимгидек деразадан ўғлининг қайтишини интизорлик билан кутиб ўтирарди. Эшик очилиши билан унинг бағрига отилди. Бағрига босган дамдаёқ, ўғлида нимадир юз берганини пайқади:

– Мун лиев зoon¹ – деди у аста шивирлаб. – Винсентим менинг.

Онанинг кўзлари қувончдан порлар ва ҳамшагидек мулойимлик ва меҳр билан термилиб турарди. У жилмайганида, юзидаги ажинлари ҳам янада кўпайгандек туюларди.

Анна-Корнелия Карбентус Гаагада аслзодалар хонадониди дунёга келганди. У жуда меҳрибон аёл. Умрида ҳеч кимга ёмонлик қилмаган, ёвузлик ва зулм кўчасига яқин ҳам бормаганди.

Ван Гоглар оиласининг марказида ошхона бўлиб, ҳар куни кечқурун бутун хонадон аҳли ошхонадаги, айлана стол атрофида жамулжам бўлардилар. Бу гал ҳам худди шундай бўлди. У ўғлининг анча озиб, янада паришонхотир бўлиб қолганидан ташвишда эди.

– Нимадир бўлдими, Винсент? – сўради у кечки овқатдан сўнг. – Кўринишинг бир аҳволда.

Винсент стол атрофида ўтирган сингиллари Анна, Елизавета ва Виллеминага бирма-бир қараб чиқди.

– Ҳеч нарса, – деди у. – Ҳаммаси жойида...

– Сенга Лондон ёқдими? – сўради Теодор ўғлидан. – Агар ёқмаган бўлса, Винсент амакингга айтаман, сени Париждаги дўконларидан бирига ўтказди.

Винсент ҳаяжонланиб:

– Йўқ, керакмас, – деди – Лондондан кетишни асло истамайман.

– Ўзинг биласан, – деди Теодор ўғлига ён бериб.

“Ҳаммаси ўша қиз учун бўлса керак, – ўйлади Анна-Корнелия. – Нега бунақа хаглар ёзганини энди тушундим!”

Зюндерт атрофидаги ялангликларда яккам-дуккам қарағай ва эман дарахтлари учрар, Винсент бўш вақтини далалардаги ҳовузларнинг мовий сатҳига хаёлчан тикилиб ўтказарди. Кўпинча ана шу кадрдон манзараларни чизишни ёқтирарди. Фақат расм чизаётгандагина у Урсулани унутарди.

Теодор катта ўғли ўз изидан бормаганидан озурда эди. Кунларнинг бирида ота-бола даладан қайтишаётганда Теодор гап бошлади:

– Отам ҳам руҳоний эди, сен ҳам шу йўлни танлайсан деб ўйлагандим.

– Ҳозирги ишимни ташлашимни истайсизми, ота?

– Ҳар қалай, бир ўйлаб кўрсанг ёмон бўлмасди. Сен Амстердамда, Ян амакингнинг ёнида яшашинг, ўша ерда университетга кириб ўқишинг ҳам мумкин. Руҳоний Стиккердан сабоқ олармидинг?

– Гупилдан кетишимни истайсизми?

– Йўқ, албатта, агар у ер сенга ёқмаса... Ҳамма нарса ўзгариб туради-ку?

Винсентни кузатаётганларида онаси ҳам улар билан бирга борди.

– Ҳатни яна ўша манзилга ёзаврайликми? – сўради онаси.

– Йўқ, мен у ердан кўчиб кетяпман.

– Ўша Луайе хонадони билан яшаётганинг менга ёқмай турувди, – гапга аралашди отаси. – Жуда сирли оилага ўхшайди.

Винсент қовоғини уйди. Онаси унинг кўлига илиқ кафтини кўйиб, отасига эшиттирмасдан қулоғига шипшиди:

– Хафа бўлма, ўғлим, ўзимизнинг Голландияда ҳам қизнинг уруғи куриб қолгани йўқ. Насиб этса, ўзим келин топаман сенга. Анави Урсула

¹ Жоним ўғлим (Голланд).

сенинг тенгинг эмас, у билан бахтли бўлолмайсан.
 “Онам қаердан эшитдийкин?” ажабланди Винсент.

6

У Лондонга етиб келиши биланоқ Кенсингтон Нью-роуддан битта уйни ижарага олди. Уй соҳибаси – жиккакина кампир соат саккиз бўлиши биланоқ уйкуга кетарди. Уйда ўлик сукунат ҳукм сурарди. Ҳар оқшом ўзи билан ўзи курашар, Урсуланинг фироғи уни қаттиқ эзарди. У эшикни маҳкам ёпиб, ухламоқчи бўлди. Орадан ўн беш дақиқа ўтгач, унинг қайсар оёқлари Урсула томон бошлаб борарди. Қизнинг уйига яқинлашганда йигитнинг юраги така-пука бўла бошлади. Унинг борлигини ғалати туйғулар қамраб олганди.

У кейинги пайтларда бошидан кечирган ғалата ҳис-туйғулар ҳақида кўп ўйларди. У бошқаларнинг ташвишларига ҳам жиддий қарай бошлаганди. Кўпчиликнинг эътиборига тушган сохта, сифатсиз нарсаларни кўргани кўзи йўк эди. Шу боис дўкон учун ҳам фойдасиз одамга айланганди. Харидор ундан бирор гравьюра ҳақидаги фикрини сўраса, у суратни асабий танқид қилар, харидорлар ҳам индамай чиқиб кетишарди. У ҳаётийлик ва ҳиссий теранликни фақат мусаввирнинг ички кечинмалари акс этган асарлардагина топа оларди.

Октябрь ойида дўконга башанг кийинган, ёқаси гулдор кўйлаги баданига ёпишиб турган, думалоқ духоба шляпасига мовий жиға қадалган хоним кириб келди. У Винсентдан шаҳардаги янги уйини безаш учун бирор тузукроқ сурат кўрсатишини сўради.

– Менга яхши сувратингизни беринг, нархининг аҳамияти йўк, – деди у. – Меҳмонхонамдаги икки деворнинг ҳар бири 50 футдан келади. Иккита деразанинг ўртасида...

Винсент унга Рембрандт, Тернер, Тейс Марис, Коро ва Добиньянинг суратларини кўрсатди. Хоним эса, уларнинг орасидан энг дидсиз ишланган суратни танлаб, бошқаларини нари сурди-да:

– Менимча, суратларингиз орасида мана шундан чиройлироғи бўлмаса керак, – деди.

– Ҳатто кўзингизни юмиб, бармоғингизнинг учи билан исталган суратни кўрсатганингизда ҳам, бундан баттарроғини танламаган бўлардингиз, деди Винсент тўнглик билан. Бу гапдан аёлнинг чапараста жаҳли чиқди:

– Сиз... сиз бориб турган тўнка, қишлоқсиз, – деди-ю, эшикни қарсиллатиб ёпганча, чиқиб кетди. Обах эса ғазабдан ўзини йўқотиб кўйгудек ҳолатда эди.

– Азизим Винсент, – деди у. – Сизга нима бўлди? Сиз бу ҳафтадаги энг пулдор харидорни кўлдан чиқариш баробарида, уни ҳақорат ҳам қилдингиз.

– Жаноб Обах, сизга битта савол берсам майлими?

– Қанақа савол? Аксинча, мен сиздан сўрашим керак.

– Инсон ҳаётга бир марта келади. Энди ўйлаб кўринг, нахот шу ҳаётни қаердаги аҳмоқона суратларни сотиш билан ўтказиш мантиққа тўғри келса?

– Агар шундай давом этадиган бўлса, амакингизга бу ҳақда ёзиб маълум қилишимга тўғри келади, – деди Обах. – Сизни бошқа филиалга ўтказсин. Сиз туфайли зарар кўриб ишлашни истамайман.

Винсет кўл ҳаракати билан ёнгинасида пишилаб нафас олаётган Обах-ни ўзидан четлатди:

– Қачонгача мана шу увада суратларни сотиб кун кўрамиз, жаноб Обах? Нега пулдор одамлар асл санъатни эмас, бир пулга қиммат чизма-қораларни афзал кўрадилар. Ё пул уларни шунчалик савиясиз қилиб қўйганми? Асл санъатни қадрлай оладиган фақирлар эса, ўз қорнидан орттириб, ғарибона кулбасини тасвирий санъат дурдоналари билан безашга имкон топа олмайди. Нега? Бунини нима деб атаймиз? Социализмми?

Обах унга бакрайганча тикилиб қолганди.

... Рождество байрами яқинида Лайелар деразалари олдидаги чиройли арчани безатиб қўйишган эди. Икки кундан кейин шу атрофдан ўтиб қолган Винсент безатилган арча ва кўча эшигидан кириб-чиқаётган кўшниларни кўриб қолди. Ичкаридан одамларнинг гап-сўзлари ва кулги овозлари эшитилиб турарди. Улар рождествони нишонлашмоқда эдилар. Винсент уйга бориб, соқол-мўйловини киртишлади. Кийимларини алмаштириб, яна Клэпхемга қайтди.

Бу хонадонда байрам нафаси уфуриб турарди. Винсент зинапоядан кўтарилиб, эшикни қоқди. Ичкирадан таниш қадам товушлари ва таниш овоз ошхонадан кимнидир чақираётганини эшитди. Эшик очилиб, юзига чироқ ёруғи урилди. Қаршисида енгиз зангори кўйлақда, байрамона безанган Урсула кўринди. Шу пайтга қадар уни бунчалик гўзал қиёфада кўрмаганди. Урсула!

Урсуланинг юзларида, ўша оқшом кечаси боғдаги севги изҳори пайтидагидек тундлик намоён бўлди.

– Кетинг! – деди Урсула кескин ва зудлик билан эшикни ёпди.

Винсент эртаси кунни Голландияга жўнаб кетди. Рождестводан сўнг Обах Винсентнинг амакисига таътил сўрамасдан кетиб қолганини хабар қилди. Катта Винсент жиянини Париждаги асосий бадиий салонга ишга жойлаштирамоқчи бўлганди, кичик Винсент бунга ҳам кўнмади. У сувратлар билан савдо қилгани тоқати йўқлигини айтди. Бундан амакисининг роса жаҳли чиқиб, жияни билан алоқани батамом узишни режалаштирган бўлса-да, кейинроқ сал юмшаб, уни Додрехтдаги китоб дўконлари учун маъмур этиб тайинлади. Кичик Винсент Додрехтда бир амаллаб тўрт ойни ўтказди. Кунларнинг бирида у тунги поезд билан Ауденбосга, у ердан эса пою пиёда Зюндертга йўл олди. Ота-она ўз фарзандларининг аҳволини тушунишарди. Ёзда бутун оила Зюндертдан унча катта бўлмаган Этен шаҳарчасига кўчдилар. Теодор у ерда руҳонийлик мақомини эгаллади.

Куз яқинлашиб келмоқда эди. Винсент ўз тақдирини ҳал этиши лозим. Урсула ҳали эрга тегмаганди. Отаси эса, қандай бўлмасин, ўғлини руҳоний қилиш илинжида юрарди. Амстердамдаги Ян амаксининг уйи ҳам унга мунтазир турарди. Отаси ҳатто пойхатдаги дўсти Стиккер билан ҳам гаплашиб қўйганди. Ўша пайтларда Винсент ўзини дунёдаги энг бахтсиз ва бенаво одамлардан бири деб биларди. Албатта, у ҳеч қаерда Амстердамдаги каби қулай шароитда таълим ололмаслигини ҳам яхши биларди. Аммо, Урсула Англияда усиз эрга тегиб кетишини ҳеч ҳазм қилолмасди. Голландияда эса, у ҳақда бирор янгилик ололмаслиги аниқ. У бир қанча инглиз газеталарига турли эълонлар юбориб, ниҳоят, Лондондан тўрт ярим соатлик масофада жойлашган Рамсгейт музофотида ўқитувчи бўлиб ишга ёлланди.

Мистера Стокс мактаби темир панжара билан ўралган хиёбон атрофида жойлашганди. Мактабда 10-14 ёшли йигирма тўрт нафар бола ўқирди. Винсент уларга француз, немис ва голланд тилларидан сабоқ берар, шанба кунлари дарсдан сўнг уларнинг ювинишига ҳам қарашарди. Бунинг эвазига у фақат ётоқ ва кундалик овқат билан таъминланарди, холос. Рамсгейт кўримсизгина шахарча бўлса-да, Винсентга ёқиб қолди. Ахир севгилинг сенга қиё боқмаса, у билан яшаш имкони бўлмаса, қаерда яшашнинг нима аҳамияти бор? У Урсула ҳақидаги азобли хаёллар ва орзуларга жуда боғланиб қолганди.

– Менга озроқ пул бериб туролмайсизми? – сўради у бир куни хўжайинидан. – Ҳеч бўлмаса тамаки ва кийим учун.

– Қанақасига? – елка қисди Стоке. – Мен фақат қорни ва ётоқ учун жон деб ишлайдиган муаллимни ҳар доим топа оламан.

Шанба куни Винсент Лондонга пиёда йўл олди. Йўл узок, ҳаво эса ўта дим эди. Амаллаб Кентгенберига етиб борди. Шу ерда эски ховлини ўраб турган дарахтлар панасида бир муддат тин олди. Кейин яна бироз йўл босиб, кичикроқ бир ҳовузнинг қумлоқ соҳилида тунаб қолди. Эрталаб соат тўртда қушларнинг чуғуридан уйғониб кетди. Пешинга яқин у Чатамага яқинлашиб қолганди, олисдан Темза ва унда сузиб юрган кемаларнинг елканлари кўриниб қолди. Кечга яқин Лондонга кириб келди ва чарчаганига қарамасдан Луайеларнинг уйи томон ошиқди. Уни яна Англияга қайтишга ундаган – Урсулага яқин бўлиш истаги унинг бутун вужудини қамраб олганди. Қизнинг уйи томон бораркан, юраги гупиллаб уриб кетди. Ўзини қўлга олишга куч тополмасди. У бутун вужудида кучли оғриқ ҳис этганча яқин орадаги дарахтга суянди. Мана, аввал Урсуланинг меҳмонхонасидаги чирок ўчди, кейин ётоқ ҳам зулматга чўмди. Винсент ўзини аранг қўлга олди ва судралганча ортига қайтди. Урсуланинг уйи ортда қолганида яна уни йўқотганини ҳис этди.

Винсент энди ҳар шанба куни шу тахлит Лондонга келар, бироқ душанба куни эрталаб дарсга етиб боришга улгуролмасди. Шу боис у кўпинча жума куни йўлга тушарди. У якшанба куни эрталаб Урсуланинг черковга боришини кўриш учун туну кун йўл босарди. Баъзан нонга ёки кўмирга ҳам пул тополмай қолар, қиш эса эшик қоқмоқда эди. Душанба куни Рамсгейтга етиб келганида, бутун вужуди титрар, чарчоқ ва очлик уни қийнади. Фақат ҳафта сўнгига қадар бироз куч тўпларди.

Винсент орадан бир неча ой ўтгач, Айлворддаги услубий мактабдан иш топди. Мактаб руҳоний Жонсга тегишли эди. Кейинчалик руҳоний уни ўзига ёрдамчи қилиб олди.

У Урсуланинг тўй куни яқинлашаётгани ҳақида ўйлашга юраги бетламасди. Куёвни эса, умуман, тирик инсон сифатида тасаввур қилишни истамасди. У қандайдир мўъжиза рўй беришини жуда-жуда истарди.

Жонснинг мактабида асосан камбағалларнинг болалари ўқирди. У бир куни Винсентни Лондонга, ўқиш пулини йиғиб келиш учун пиёда жўнагди. Винсент фақирона кулбалар оралаб, у ердаги ғарибона аҳволни ўз кўзи билан кўрди ва ўзидан-да афтодаҳол одамлар борлигига ишонч ҳосил қилди. Бу ҳам Урсулани кўриш учун бир баҳона бўлди. Қайтишда Урсуланинг уйига ҳам қараб ўтишни унутмади. Хуллас, у руҳонийнинг ёнига бир чақасиз қайтди.

Пайшанба куни кечки пайт хизмат пайтида Жонс ўзини касалликка солиб ёрдамчисини чакирди:

– Бугун роса чарчадим, Винсент! Сиз ҳам мавъизалар ёзиб турарми-дингиз? Бирортасини ўқинг-чи, сиздан қандай руҳоний чиқаркин?

Винсент журъатсизлик билан минбарга кўтарилди. У тараддуддан қизариб кетган, қўлларини қаерга яширишни билмасди. Кейин аранг ўзини қўлга олиб, бир пайтлар ёзиб қўйган диний матнни кироат қила бошлади. У лахза сайин кироатга берилиб, тараддудни ҳам, истиҳолани ҳам унутди.

– Бағоят соз, – деди Жонс. – Кейинги ҳафтада Ричмондга юбораман сизни.

Салқин куз кунларидан бири. Айлвортгача Темза дарёси ёкалаб бориш ғоятда завқли эди. Сувда зангора осмон ва қирғоқдаги каштан дарахтларининг шоҳлари акс этиб турарди. Ричмонддан жаноб Жонсга голландиялик воизнинг чиқиши жуда ҳам манзур бўлгани ҳақида ёзиб юборишди. Бу Жонсни бирмунча руҳлантирди ва шогирдини бошқа жойларга ҳам мавъиза ўқиш учун юбора бошлади. Агар Винсент Тэрнем-Гринда ҳам муридлар эътиборини қозона олса, унга исталган минбарни ишонса бўлади. Винсент ўз чиқишларида муқаддас китоблардан олинган ривоят ва насиҳатларни кироат билан, таъсирчан овозда ўқиб берди. Маърузадан сўнг тингловчилар унинг агрофини ўраб, миннатдорчилик билдиришди. У сўнгги тингловчи билан хайрлашиб, черковнинг орқа эшигидан ташқари чикди ва Лондон кўчалари бўйлаб югуриб кетди.

Момақалди роқ гумбурлади. Винсент на шляпа, на пальто кийганди. Темзанинг сувлари лойқаланар, уфқда кулранг булутлар орасидан устма-уст чақмоқ чақарди. Винсент шалаббо бўлган эса-да, шашти сўнмади.

Ниҳоят, омад унга кулиб боқди. Энди у ўз муваффақиятини Урсуланинг пойига пойандоз қилади, ҳа, уни бахтли қила олади.

Винсент шахд билан Лондон кўчаларидан кетиб борар, бошмоқларига сув кираётгани, юзларига сув сачраётганига ҳам парво қилмасди. Фақат тушга яқин Луайелар уйига етиб келди. Шаҳар бўйлаб туманли, хира оқшом кўна бошлаганди. Уйга яқинлашганида кулоғига шўх мусиқа садолари эшитилди. Аввалига нима бўлаётганини тушунмади. Бутун ховли чироқлар ёғдусига чўмганди. Дарвоза олдида, ёмғир остида ҳашаматли фойтун кутиб турарди. Кўчада, каттакон соябон остидан ёмғирдан ўзини химоя қилиб турган чолнинг ёнига оҳиста яқинлашиб:

– Нималар бўляпти? – сўради Винсент. – Тўй тадоригими?

Винсент фойтунга яқинлашганда, ёмғир томчилари унинг сочидан юзига оқиб тушмоқда эди. Бирдан дарвоза очилиб, Урсула тўй либосида кўркем бир йигит билан чиқиб келди. Ичкаридан эса бир-бирига гуруч сепаётган меҳмонларнинг шодон қаҳқаҳаси эшитиларди. Винсент фойтун панасига ўтди. Унинг ичида Урсула ва эри ўтирарди. Аравакаш отларга камчи босди. Винсент фойтуннинг ёнида чопиб бораркан, ёмғирда ивиган ойнадан ичкарига қаради. Эркак икки кўли билан Урсулани маҳкам кучиб, лабларидан бўса олмоқда эди. Винсентнинг кўксига нимадир “чирт” этиб узилди. Наҳотки, ҳаммаси шунча тез ва шу қадар оддий юз берган бўлса?

Челаклаб қуяётган ёмғир остида у Айлвортга қайтди, нарсаларини йиғиштирди-да, Англиядан бутунлай жўнаб кетди.

Биринчи қисм

БОРИНАЖ

1

Юқори рутбали денгиз офицери, голланд флотининг вице-адмиралли Иоганнес Ван Гог адмираллар саройи ҳовлиси тўрида, унга текин тақдим этилган кенг қароргоҳи остонасида тик турар эди. Жиянининг ташрифи шарафига эгнига тантанали кунларда кийиладиган формасини кийиб олган эди. Елкасида зар погонлар ярқиради.

– Сени кўриб қувондим, – жияни билан саломлашди у. – Болалар уйланиб кетгач, уй ҳам ҳувиллаб қолган эди.

Улар кенг, ҳайбатли зинадан юқорига кўтарилдилар, Ян амаки эшикни очди. Винсент ичкарига кириб, жомадонини ерга қўйди. У олифтанамо кийинган бўлса-да, мумкин қадар ўзини оддий тутишга ҳаракат қиларди. Ян амаки каравотнинг бир четига чўкди.

– Ўқиб, руҳоний бўлишга қарор қилганингни эшитиб, бениҳоя қувондим. – деди у. – Ван Гоглар оиласидан доим кимдир Тангри учун хизмат қилиб келган.

Винсент трубкасини олиб уни тамаки билан тўлдирди, у ҳамиша яхшилаб ўйлаб олиш учун шундай қиларди.

– Биласизми, мен ваъзхон бўлишни, тезда иш бошлаб олишни истар эдим.

– Ўтинаман сендан, Винсент, буни хаёлингга ҳам келтирма. Улар бир жоҳил одамлар бўлсалар, Худо билади қандай бўлмагур гапларни тарқатиб юрадилар. Йўқ, болажоним, Ван Гоглар ҳамиша университетда ўқиб чиқиб руҳоний бўлганлар. Энди эса буюмларингни жойлаштир. Кечки овқат соат саккизда.

Эшик вице-адмиралнинг кенг елкалари ортидан ёпилгач, Винсент хиёл маъюсланди. Ўзини аллақандай ноқулай ҳис қилди, бегона даврада у ҳамиша шундай ўнғайсизлик сезарди. У бош кийимини чангаллаганча, Дам майдонига қараб югурди. Уни кесиб ўтиб, антика гравюралар сотиб ўтирган жухуд саҳҳофга дуч келди. Узоқ титкилаб, улардан ўн учтасини сотиб олди. Уларни кўлтиғига қисганича, қатроннинг ўткир исини хидлаб, канал қирғоғи бўйлаб аста уйга йўл олди.

Винсент деворга шикаст етказиб қўймай деб, эҳтиёт бўлиб офортларни деворга қадаётганида, кимдир эшикни қоқди. Ичкарига руҳоний Стриккер кириб келди. Гарчи у Ван Гоглардан бўлмаса-да, Винсентга қариндошчилиги бор: Винсентнинг холасига уйланган экан. Стриккерни Амстердамда руҳоний сифатида яхши танишар, уни оқил инсон санашар эди.

Улар саломлашишгач, руҳоний сўзлай бошлади:

– Мен Мендес да Коста билан келишиб қўйдим. У мумтоз тиллар билимдони, машҳур одам. Сенга лотин ва юнон тилларидан дарс беради. Уйи яхудийлар мавзейида. Душанба куни соат учда биринчи дарс учун уникига борасан. Аслида бунинг учун эмас, сени эртанги якшанба тушлиғига таклиф этиш учун келган эдим. Виллемина холанг билан холаваччанг Кэй сени кўришга муштоқ.

– Ниҳоятда миннатдорман. Соат нечада боришим лозим?

– Чошгоҳда, тонгги ибодатдан сўнг.

– Оилангизга саломимни етказиб қўйсангиз, – илтимос қилди Винсент руҳоний Стриккер қора шляпасини қўлига олаётганида.

– Эртагача, – хайрлашди Стриккер ва чиқиб кетди.

Стриккерлар истиқомат қиладиган Кейзерсграхт хиёбони амстердамлик зодагонлар яшайдиган ҳудудлар қаторига кирарди. Хиёбондаги уйлар ҳақиқий фламандчасига қурилган: энсиз, мустаҳкам, баайни “ростлан” бўйруғи остида қад ростлаган пуритан кўшинлари сафидагидек, бир-бирларига зич ёпишган.

Эртасига Винсент Стриккерларникига йўл олди. Виллемина хола Винсент билан саломлашиб, уни емакхонага бошлади. Хонада Кальвиннинг Ари Шеффер қаламига мансуб сурати осилган, жавонга кумуш идишлар териб қўйилганди. Деворларга тўқ тусдаги ёғочлар билан пардоз берилган.

Винсентнинг кўзлари хона қоронғулигига кўникиб улгурмай, қай тарафдандир баланд бўйли, хушбичим ёш аёл чиқиб келди-да, у билан илиқ сўрашди.

– Мени танимайсиз, – аёлнинг овози ниҳоятда майин эди. – Мен холаваччангиз Кэй бўламан.

Унинг қўлини қисар экан, Винсент илк бор Кэй латофати ва тафтини ҳис этди.

– Ҳеч кўришмаган эканмиз, – деди Кэй самимий оҳангда. – Ғалати-а, ахир мен йигирма олтига кирдим, сиз эса... сизнинг ёшингиз нечада?

Винсент жимгина унга разм солиб ўтирарди. Жавоб бериши лозимлигини фахмлагунича бир неча сония ўтиб кетди. У ноқулай вазиятдан чиқишга уринаркан, қош қўяман деб кўз чиқарганини пайқамади:

– Йигирма тўртдаман. Сиздан кичикман.

– Ҳа. Умуман олганда бунга ажабланмаса ҳам бўлади. Сиз Амстердамда бўлмагансиз, мен эса Брабантда. Мен яхши уй бекасиман дея олмайман. Марҳамат, ўтиринг.

Винсент стулнинг учгинасига чўкди. Алҳол, у кутилмаганда, кўпол бир йигитдан оқсуяқлар каби боадаб зотга айланганди.

– Бизникига боришингизни онам кўп бора хоҳладилар. Брабант сизга ёккан бўларди, деб ўйлайман. У жуда ҳам гўзал шаҳар, – деди Винсент.

– Хабарим бор. Анна хола бир неча бор мактуб ёзиб, мени таклиф этдилар. Яқин кунларда жўнайман, деб турибман.

– Ҳа, албатта боринг.

У Кэйни деярли эшитмас, саволларига эса беихтиёр жавоб берарди. Ёлғизликнинг совуқ чашмасидан узоқ азоб чеккан эркак сифатида бор вужуди билан қизнинг гўзаллигини ютоққанча сипқорар эди. Кэйнинг юз бичими аксарият голландларники каби бўлиқ бўлса-да, ниҳоятда нафис ва бежирим эди. Сочлари юртдошлариники каби буғдойранг ҳам, қизғиш ҳам эмас, балки нафис тилларанг бўлиб товланарди. Офтоб ва шамолдан асралган оппоқ юзларига худди голланд уста рассомлари суратларидагидек хиёл қизиллик югурганди. Ҳаёт қувончи порлаб турган кўзлари тўқ зангори тусда эди.

Винсентнинг жим бўлиб қолганини кўргач, қиз сўради:

– Нега ўйланиб қолдингиз, қадрли холаваччам? Бирор нимадан ташвишланыапсизми?

– Рембрандт суратингизни жон-жон деб чизган бўларди, деб ўйлаяпман.

Кэй аста кулиб қўйди. Унинг кулгуси ширин эди.

– Рембрандт фақат кўримсиз кекса аёлларни чизишни ёқтирган, шекилли.

– Йўқ, – эътироз билдирди Винсент. – У қайғу ва аламда асл қалбга

эга бўлган гўзал кекса хонимлар, кашшоқ ва бахтсизлар суратини чизган.
– Кечиринг, бемаъни гап айтдим. Рембрандт ҳақида нима демоқчи бўлганингизни тушунаман. Рембрандт чехрасида умидсизлик ва азоб-укубат акс этган қадди буқик кексаларни чизар экан, гўзалликнинг туб моҳиятини англаб етган, албатта.

– Нималар ҳақида бу қадар кизгин суҳбатлашяпсизлар, болаларим? – сўради останада пайдо бўлган Стриккер.

– Биз танишиб олдик, – жавоб қилди Кэй. – Нега шундай ажойиб холаваччам борлигини айтмаган эдингиз?

Емакхонага баланд бўйли, хушқад бир эркак ҳам жилмайганча кириб келди. Кэй ўрнидан туриб, уни ўпиб қўйди.

– Винсент, бу менинг турмуш ўртоғим минхер¹ Вос.

Кэй чиқиб кетди ва бир муддат ўтиб, сочлари жингалак икки яшар бола билан қайтди.

– Винсент, менинг ёнимга ўтир, кел, – таклиф этди Виллемина хола.

Кэй Винсентнинг қаршисига ўтирди. Унинг икки ёнига Вос ва Ян жойлашди. Кэй турмуш ўртоғи ёнида ўтирар экан, Винсентни бутунлай унутди. Ёноклари янада яшнаб кетди.

Винсент шодлик ва бирдамлик ҳукм сурган бу кичкинагина оилани кузатаркан, ўтган шунча ғамбода ойларда муҳаббатга ташна, ҳа, қаттиқ ташна эканлигини ҳис қилди. Бу иштиёқни енгил эса осон эмасди.

3

Винсент ҳар куни тонг отмай уйғонар ва Инжил ўқишга ўтирарди. Соат бешлар атрофида у адмираллар саройи ҳовлисига қараган деразадан ташқарига кўз ташлаб, ишчиларни кузатарди: қора-кура жуссаларнинг узун ва нотекис тизилган қатори дарвозага қараб оқарди. Зейдер-Зее бўйлаб кемалар у ёқдан-бу ёққа сузишар, хув олисда, кишлоқ ёнида, Эйнинг нариги қирғоғида сузиб бораётган қўнғир елканли кема шундоққина кўзга ташланар эди.

Куёш баланд кўтарилгандагина у деразадан узоқлашар, бир бўлак қотган нон ва бир стакан пиво билан нонушта қилар, етти соат мук тушганича лотин ва юнон тилларини машқ қиларди.

Тўрт-беш соатлардан сўнг муттасил меҳнатдан боши зилдек оғирлашар; дамба-дам қизиби, фикрлари чувалашиб кетарди. Грамматикани куёш шафаққа оға бошлагунига қадар ёд оларди, кейин эса Мендес да Костаникига дарсига кетиш вақти бўлиб қоларди.

Мендеснинг кўриниши ҳар гал унга Рейпереснинг “Исо Масихга таклид”ини эслатарди. Мендес да Коста ботик кўзларидан донолик ёғилиб турган, қадимги раввинлар² каби чўққисоқол, озгин, аммо улуғвор чехрали ажойиб бир яхудий эди. Яхудийлар даҳаси оқшомнинг бу пайтида жуда дим бўлар эди. Етти соат юнон ва лотин тили устида, яна бир неча соатини голланд тарихи ва грамматикаси устида сарфлаган Винсент Мендес билан суратлар ҳақида суҳбатлашгиси келиб қоларди. Бир куни устозига Мариснинг “Чўқинтириш”ини олиб келди. Мендес озгин, қотма қўллари билан китобни олди.

– Яхши китоб, – деди у яхудийча бўғик талаффузда. – Диннинг бутун руҳи ҳақида.

Винсентнинг чарчоғи йўқолди-қолди. У завқ билан Мариснинг ижо-

¹ Минхер – жаноб (голланд).

² Раввин – яхудийлар руҳонийси.

ди ҳақида сўзлай кетди. Мендес аста бош чайқаб қўйди. Ахир руҳоний Стриккер унга Винсент лотин ва юнон тилини ўзлаштириши учун каттагина пул тўлайди.

– Винсент, – деди у босиқлик билан. – Тўғри, Марис ажойиб мусаввир. Аммо вақт ўтяпти, ишимизни давом эттиришимиз керак, шундай эмасми?

Винсент кўнишга мажбур эди. Икки соатлик машғулотдан сўнг уйига қайтар чоғ у дамба-дам дурадгорлар, ёғоч кесувчилар, кемаларни озик-овқат билан таъминловчилар ишлаётган бинолар олдида тўхтаб қоларди...

4

Мендес да Коста Винсент у билан ҳаётнинг умумий жиҳатлари борасида суҳбатлашишини фахмлагач, ҳафтасига бир неча марта уни шаҳарга олиб тушишга важ топарди. Бир куни у Винсентни шаҳарнинг ажойиб бир жойидан олиб ўтди. У шаҳарнинг бир чеккаси бўлиб, Вондел боғи яқинидаги Лейден бандаргоҳидан темир йўл марказига қадар чўзилган эди. Бу ерда тахта тилиш заводлари ва ишчиларнинг жимитдек боғчаси бор уйлари тўлиб-тошганди. Аҳоли жуда зич яшар, даҳани энсиз каналлар кесиб ўтарди.

– Бундай жойда руҳоний бўлиб хизмат қилиш жуда ажойиб бўлса керак, – деди Винсент.

– Ҳа, – жавоб қилди Мендес трубкасини тамакига тўлдириб, учбурчак тамаки халтасини Винсентга узатар экан. – Бу инсонларнинг дин ва яратганга бой даҳаларда яшовчи дўстларимиздан кўра кўпроқ эҳтиёжлари бор.

– Бу билан нима демокчисиз, минхер?

– Бу ишчиларнинг, – жавоб қилди Мендес бармоғи билан ҳавода охиста чизик чизаркан, – ҳаёти жуда оғир. Бетоб бўлиб қолишса, докторга қаратишга пуллари йўқ. Агар улар бугун ишламасалар, эртага ейишга нонлари бўлмайди. Турар жойлари кўриб турганингиздек зич ва ғариб. Муҳтожлик ва мусибат ҳаминиша остоналарида. Ҳаёт уларни ўз неъматларидан қисиб қўйган, улар яратгандан таскин топишга муҳтожлар.

– Бошқа даҳадаги одамлар-чи?

– Улар яхши кийинишади, тўкин-сочинликда яшашади, қора кунлари учун доимо асраб қўйган пуллари ҳам бўлади. Яратган уларнинг тасаввурларида ер юзидаги ишларидан мамнун, бадавлат бир қарияга ўхшаб қолган.

– Бир сўз билан айтганда, – деди Винсент, – улар бироз моғорлаб қолишган.

– Бу нима деганингиз? – хитоб қилди Мендес. – Мен бундай демадим.

– Мен айтяпман бунди.

Ўша кеч Винсент юнон тили китобларини олдига ёйиб қўйди, сўнг узок муддат қаршисидаги деворга тикилганча ўтирди. Лондондаги хароб кўчалар, муҳтожлик манзаралари хотирасига қалқиб чиқди, ёдига ваъзхон бўлиб, бева-бечораларга кўмаклашиш орзуси тушди. Унинг тасаввури Стриккер тоғанинг черковига кўчди. У ердаги инсонлар бадавлат ва ўқимишли, ҳаёт неъматлари нима эканлигини билишар, улардан фойдалана олишарди ҳам. Стриккер тоғанинг ваъзалари жуда гўзал эди, улар ҳақиқатдан ҳам таскин берарди, аммо бу ерга келувчиларнинг қай бирига керак экан бу таскинлар?

Винсент Амстердамга келиб жойлашганига ҳам ярим йил бўлди. Муттасил меҳнат туғма қобилият ўрнини аранг босаётганини у ниҳоят тушуна

бошлади. У луғат ва грамматика китобларини бир четга суриб, алгебрани тайёрлашга киришди. Тун ярмида Ян амаки кирди.

– Чироғинг ёник эканини кўрдим, – деди вице-адмирал. – Қоровул тонгги тўртда ҳовлини айланиб юрганингни кўрибди. Кунига неча соат ишляяпсан?

– Ҳар доим ҳар хил. Ўн саккиз-йигирма соатлар атрофида.

– Йигирма соат? – Ян амаки бошини сарак-сарак қилди. – Нега бу қадар кўп?

– Керак бўлган нарсаларнинг ҳаммасига улгуриш лозим.

Ян амакининг ўсиқ қошлари кўтарилди.

– Нима бўлганда ҳам бунча ишлама, – деди у. – Сенга ғамхўрлик қиламан деб ота-онангга сўз берганман. Шундай экан, барака топгур, ухла энди, бундан кейин эртароқ ухлагин.

5

Май ойининг бошларида, Амстердамда яшаётганига роса бир йил бўлганида, Винсент фанларни ўзлаштиришга кўзи етмади. Ҳар гал ҳаёлига шундай фикр келганида, улардан кутулиш учун янада машаққатли меҳнат қилар эди. Агар гап фақат кийинчилик ва уларни енга олмаслиги ҳақида бўлганида эди, Винсент заррача ҳам ташвиш чекмаган бўлади. Бирок эртаю кеч уни бир савол кийнади: у Стриккер тоғага ўхшаган ақлли, хушахлоқ руҳоний бўлишни ҳақиқатдан ҳам истайдими? Агар биргина грамматик турланиш ва математик формулалар учун бутун беш йилини сарфлайдиган бўлса, фақирлару эзилган мазлумларга хизмат қилиш орзуси нима бўлади?

Майнинг сўнгги кунлари кечга яқин, машғулот охирига етгач, Винсент Мендесдан:

– Жаноб да Коста, мен билан сайр қилиб келишга вақт топа оласизми? – деб сўради.

Мендес Винсентнинг қалбидаги тинимсиз курашларни аллақачон пайқагани, у йигитнинг ниҳоят қарор қабул қилиш лаҳзаси етиб келганини билди.

– Албатта, ўзим ҳам сайр қилиб келмоқчи бўлиб тургандим. Ёмғирдан сўнг ҳаво жуда ажойиб. Бажонидил бораман сиз билан.

Улар уч юз йилдан ошиқроқ вақт аввал Барух Спиноза ҳайдалган синагогадан ўтишди, бир неча даҳадан сўнг Рембрандтнинг Зеестраатдаги эски уйига дуч келишди.

– У фақирликда хор бўлиб ўлиб кетди, – деди Мендес паст овозини кўтармай эски уй ортларида қолгач.

Винсент ялт этиб унга қаради. Сухбат керакли масалага бурилмай туриб, Мендес масала моҳиятини англаб етган эди. Бу инсон ҳайратомуз даражада оқил эди, эшитган ҳар бир нарсасини шуурининг туб-тубигача англай оларди. Ян амаки билан Стриккер тоғалар эса бутунлай бошқача, сўзларинг деворга урилиб, ўша захоти “ҳа” ёки “йўқ” оҳанги кўринишида ўзингга қайтиб келади. Мендес эса фикрингни аввал ўзининг кўҳна до-нишмандлик қудуғига ботириб олиб, кейин қайтиб беради сенга.

– Лекин у бахтсизликда ўлмади, – деди Винсент.

– Ҳа, албатта, – маъқуллади уни Мендес. – У суратларда ўзини тўлалигича намоён этган ва яратган асарларининг қадрини яхши билган. У ўз замонида бу ишни уддалай олган ягона одам бўлади.

¹ Синагога – яҳудийлар ибодатхонаси.

– Қадрига етган бўлса, нима бўлибди? Янглишган бўлса-чи? Балки дунё ундан юз ўгириб тўғри қилгандир?

– Бунинг аҳамияти бўлмаган. У чизмай тура олмаган. Яхши чизганми, ёмонми, бу муҳим эмас. Муҳими, мусаввирлик санъати уни одам қилган. Санъат шуниси билан қимматлики, Винсент, у кишига ўзини намоён қила олиш имконини беради. Рембрандт ҳаётида нимани мақсад деб ҳисоблаган бўлса, шунини қилди, мана бу уни оқлайди. Агар унинг санъати ҳеч нарсага арзимаганда эди, Амстердамнинг бой тожирларидан бирига айланар, минг карра тўкинроқ ҳаёт кечирган бўларди.

– Ҳа, албатта.

Эй кўрфази ёнида араваларга қум ортаётган ишчиларни кузатиб бир муддат тўхтаб қолдилар, сўнг печак чирмашган боғ панжаралари ёнидан тор кўчалар бўйлаб узоқ юрдилар.

– Ёшлар тўғри йўлни танлаганларини қандай била оладилар? Олайлик, у бир ишни ҳаётидаги энг муҳим иш деб ҳисобласа, сўнг эса бу иш унга умуман тўғри келмаслигига ишонч ҳосил қилса-чи?

– Ҳеч қачон бирон нарсага қатъий ишониш ярамайди, – деди Мендес. – Сиз тўғри деб ҳисоблаган ишни бажариш учун куч ва жасорат топсангиз бўлди, мабодо, янглишган бўлиб чиқсангиз ҳам, лоақал истаган ишингизни қила олдингиз, мана шуниси муҳим. Биз ақлимиз буюрганини қилишимиз лозим, қолганини эса Худога қўйиб берайлик. Агар ҳозир Яратганга у ёки бу йўл билан хизмат қилишни истаётганингизга қатъий ишонсангиз, мана шу ишонч сизни келажак томон бошлайди. Ўзингизга ишонинг ва ҳеч нарсадан чўчиманг.

– Етарлича тайёр бўлмасам-чи?

– Ҳаққа хизмат қилиш учун етарлича тайёр эмасмисиз? – сўради Мендес сезилар-сезилмас жилмаяр экан.

– Йўқ, университетларда етишиб чиқадиган даражада ўқимишли эмасман.

Мендес Винсентга маслаҳат бермоқчи эмас эди, балки унинг муаммоси борасида умумий тушунчалар ёрдамида у билан суҳбатлашишни афзал кўрди. Шунда йигитчанинг ўзи ўз тақдирини ҳал қилишига замин яратган бўлади.

– Ҳар бир инсоннинг ўзига хос нимасидир бор, ҳар бири такрорланмас феъл-атворга эга, Винсент. У мана шу ўзига хос томонларини пайқай олса, нима қилишига қарамай, ўша иш яхшилик билан яқун топади. Агар суратлар сотувчиси бўлиб ишингизни давом эттирганингизда, феъллингиздаги виждонлилик сизни ажойиб сотувчига айлантирарди. Худди шунингдек, ҳаққа хизмат қилсангиз ҳам. Қайси йўлни танлаган бўлишингизга қарамай вақт ўтиши билан ўша ишда ўзингизни тўла намоён қила оласиз.

– Амстердамдан кетсам, руҳоний бўлмасам-чи?

– Бунинг аҳамияти йўқ. Лондонга кетиб, ваъзхонлик қилишингиз ёки дўконда ишлашингиз, ёки бўлмаса Брабантда деҳқончилик билан шуғуллансангиз ҳам бўлади. Қандай иш билан машғул бўлманг, сиз уни виждонан бажарасиз. Мен сизнинг феъллингизда қандайдир яхши жиҳатларни кўраман, сиз ҳақиқий инсон бўлиб етишасиз. Ҳаётингизда кўп бора омадсизман, деган ҳаёлларга боришингиз мумкин, аммо барибир охирида ўзингизни намоён қила оласиз, бу эса сизнинг ҳаётингизни оқлаган бўлади.

– Миннатдорман сиздан, минхер да Коста. Бу суҳбат кўзимни очди.

Эртаси куни шаҳарни оқшом қоронғуси чулғаб олган пайт Винсент дераза ёнида Адмираллар саройини кузатиб ўтирар эди. “Модомики, фанлар билан чиқиша олмас эканман, – мулоҳаза юрита бошлади Винсент, – демак, ҳеч кимга наф келтирмайдиган одам эканман-да? Наҳот кадронларингга бўлган муҳаббатга лотин ва юнон тили бевосита боғлиқ бўлса?”

Пастда, ҳовлида Ян амаки айланиб юрарди.

“Мен бир умр Худога хизмат қилишни истаб келганман, учбурчагу айланаларни чизишни эмас. Ҳеч қачон катта бойликни ҳам, ажойиб ваъзни ҳам орзу қилмаганман. Мен беш йил кейин эмас, ҳозир, ҳозирнинг ўзида бахтсизликдан эзилган мазлумлар ёнида бўлишни истайман.”

Кўнғирок чалиниб, ишчилар оқими дарвоза томон куйила бошлади. Фонусчи фонусларни ёқишга тутинди. Винсент деразадан узоклашди.

Бу йил отаси, Ян амаки ва Стриккер тоға унга хийлагина вақт ва маблағ сарфлаганларини у жуда яхши тушунар эди. Агар у ўқишни ташласа, уларнинг наздида шунча пулни ҳавога совурган бўлади.

Нима ҳам дея оларди, у виждонан, бор кучи билан ҳаракат қилди. Кунига йигирма соатлаб ишлаш Винсент учун осон бўлгани йўқ. Бу машғулотлар у учун эмаслиги қундай равшан. Жуда кеч бошлади. Агар у эртага руҳоний бўлиб етишиб чиқиб, инсонларга Худонинг амру фармонини етказса, бу унинг омадсизликка учрашини англатадими? Агар у беморларни хасталикдан фориғ этса, яшашдан толикқанларни руҳлантирса, гуноҳкорга таскин берса, даҳрийларни динга киритса, ўшанда ҳам омадсизлигича қолаверадими?

“Қандай иш билан машғул бўлманг, сиз уни виждонан бажарасиз, – деди Мендес. – Охирида ўзингизни намоён қила оласиз, бу эса сизнинг ҳаётингизнинг муносиб ибрати бўлади.”

У тезлик билан буюмларни жомадонига жойлаштирди ва ҳеч кимса билан хайрлашмай уйдан чиқиб кетди.

Рухоний ван ден Бринк, де Йонг ва Питерсенлар томонидан ташкил этилган Бельгия инжилчилар кўмитаси Брюсселда янги бепул мактаб очиш тараддудида эдилар. Ўқувчилар фақат емак ва турар жой учун жуда оз миқдорда тўлов беришлари лозим эди. Винсент кўмигага мурожаат қилганида уни мактабга қабул қилишди.

– Уч ойдан кейин, – деди руҳоний Питерсен, – Бельгиянинг бирор ерига топшириқ оласиз.

– Агар етарлича тайёр бўла олса, – деди руҳоний де Йонг хўмрайганча Питерсенга ўгирилар экан.

– Воизлардан, жаноб Ван Гог, халққа гўзал ҳамда тушунилиши энгил бўлган нутқ сўзлай олиш маҳорати талаб этилади, – деди руҳоний ван ден Бринк.

Сухбат бўлиб ўтган бу черковдан Питерсен Винсент билан бирга чиқди. Офтоби чарақлаган Брюсселга чиқиб олгач, Питерсен унинг кўлидан тутди.

– Бизга қабул қилинганингиздан жуда қувондим, болажоним, – деди у. – Бельгияда ҳали қилиниши лозим бўлган ишлар ниҳоятда кўп. Сизнинг

ёшингиздаги ғайрат эса бунда кўп аскотади, деб ўйлайман.

Винсент шу дам уни нима кучлироқ киздираётганини билмасди: куёшнинг қайноқ тафтими ёки руҳонийнинг қутилмаган хайрихоҳлигими? Улар икки томони олти қаватли тош бино қад кўтарган тор кўчадан юриб кетишди. Винсент жавоб бериш учун сўз тополмасди. Питерсен ниҳоят юришдан тўхтади.

– Мен шу ердан буриламан, – деди у. – Мана менинг ташриф қоғозим. Оқшомлари бўш қолганингизда меникига келинг. Сиз билан суҳбатлашиш мега мароқ бағишлайди.

Инжил мактабида, Винсентни ҳисоблаганда, уч ўқувчи таълим оларди. Уларни жиккаккина қотмадан келган ўқитувчи Бокмага топширишди. Винсентнинг икки ҳамроҳи ўн тўққиз яшар қишлоқлик ўспиринлар эди. Икковлон бир зумда апоқ-чапоқ бўлиб кетишди ва Винсентни масхара қила бошлашди.

Бироқ энг катта тўқнашув ўқитувчи Бокма билан рўй берди. Бокма ўқувчиларини зўр нотик қилиб етиштиришни истарди. Оқшомлари ҳар бир ўқувчи уйда нутқ тайёрлашлари ва эртаси кун машғулотда уларни ўқиб беришлари лозим эди. Винсентнинг синфдошлари жўшқин ва содда нутқлар тайёрлашар, уларни ёддан дадил ўқиб беришар эди. Винсент эса нутқларини мушкуллик билан битар, ҳар бир сатрга қалб қўрини тўкиб ёзарди. У бутун вужуди билан ҳис этганларини сўзлашни истар, аммо дарсда жавоб бераётганида тили калимага келмай қоларди.

– Икки сўзни бир-бири билан боғлай олмасангиз, – Бокма уни койиди, – қандай қилиб сиздан воиз чиксин, Ван Гог? Ким ҳам тинглайди сизни?

Винсент кироат билан сўзлашдан қатъий бош тортган чоғлари Бокманинг ғазаби қайнаб-тошарди. Винсент тунлари алламаҳалгача нутки устида ишларди, тиришқоқлик билан керакли французча сўзларни излаб, имкони борича ваъзини сермазмун ёзишга ҳаракат қиларди. Эртасига дарсда икки ўқувчи қоғозларига бир ёки икки бор кўз ташлаб, қийналмай Исо Масих ва унинг қутқарилиши ҳақида сўзлаб беришди. Бокма уларни маъқуллаб бош ирғаб қўйди. Кейин Винсентнинг гали келди. У кўлёмасини очиб ўқий бошлади. Бокма уни тингламади ҳам.

– Амстердамда сенга шуни ўргатишганми? Билиб қўй, Ван Гог, мен ҳали шу пайтга қадар исталган лаҳзада кишиларни жунбишга келтирадиган бадиҳагўйлик ила сўзлай олмайдиган ўқувчи етиштирмадим.

Винсент бадиҳагўйлик ила сўзлашга ҳаракат қилди, аммо фикрини йўқотиб, сўздан адашиб кетди. Ўқувчилар уни адашиб кетганини кўриб, хохолой бошладилар, Бокма ҳам уларга жўр бўлди. Амстердамдаги бир йиллик машаққатдан сўнг Винсентнинг асаблари дош бермай қолганди.

– Муҳтарам устоз, – деди у, – мен нуткимни қандай маъқул топсам шундай ўқийман. Мен уларни жуда яхши ёзаман ва устимдан мазах қилишларига эса йўл қўймайман.

Бокма қаттиқ дарғазаб бўлди.

– Сен мен нимани буюрсам шуни қиласан! – бақира кетди у. – Бўлмаса сени бу ердан ҳайдаб юбораман.

Ўша кундан бошлаб уларнинг ўртасида ошқора жанг бошланди. Винсент ваъз кетидан ваъз битарди, керагидан тўрт баравар кўп битарди. У бутунлай уйқусини йўқотди, иштаҳаси йўқолиб, озиб кетди ва жиззаки бўлиб қолди.

Ноябрь ойида уни черковга чақирдилар. У ерда қўмита аъзолари битирувчиларга топшириқ бериш учун йиғилган эди. Ниҳоят, барча қийинчиликлар ортда қолди, толиққанига қарамай у ўзида қониқиш

хиссини туйди. У черковга етиб келганида, қолган иккала ўқувчи ҳам аллақачон ўша ерда эдилар. Муҳтарам Питерсен унга қараб ҳам қўймади, лекин Бокма ундан нигоҳини узмас, унинг кўзлари эса бировнинг бахтсизлигидан севингандек ёниб турарди.

Рухоний де Йонг Винсентнинг мактабдошларини мактабни муваффақиятли яқунлаганлари билан табриклади ва уларга йўлланма тутқазди – бири Хохстраатенга, бошқаси Этъеховега. Улар қўл ушлашиб чиқиб кетишди.

– Жаноб Ван Гог, – деди де Йонг, – Комитетнинг сизнинг ваъзхонлик қилишга тайёр эканлигингизга ишончи комил эмас, жуда афсусдаман, шунинг учун сизга йўлланма бера олмаймиз.

Узоқ жимликдан сўнг Винсент:

– Мен ёмон ўқидимми? – деб сўради.

– Сиз катталарга бўйсунитишни истамадингиз. Черковимизнинг биринчи қондаси – сўзсиз итоат ҳисобланади. Ундан ташқари, сиз ҳали бадиҳағўйликни ўрганиб улгурмадингиз. Ўқитувчингиз, сизни ваъзхонлик вазифасига тайёр, деб ҳисобламайди.

Винсент рухоний Питерсенга каради, у эса деразадан ташқарига тикилиб ўтирарди.

– Энди мен нима қилишим керак? – сўради Винсент.

– Сиз мактабда яна ярим йил қолишингиз мумкин, – жавоб берди ван ден Бринк. – Балки ўшандан кейин...

Винсент ерга қараб, учи тўмтоқ дағал бошмоғига кўз ташлади. Унинг бир неча жойи йиртилиб кетганди. Сўнг бир сўз демай, бурилдию чиқиб кетди. Жадал юриб бир зумда бутун шаҳарни босиб ўтди ва Лакенга келиб қолди. Қаерга кетаётганига эътибор ҳам бермай қирғоққа яқинлашди. Бу ердан бир талай устахоналар шовқини эшитилар эди. Винсент очик майдонда туриб қолди.

Шу пайт Тангрини ёдга олди, бу унга таскин берди. “Исо хатто тўфонда ҳам осойишталикни сақлаган, – деди у ўзига. – Мен ёлғиз эмасман, чунки Тангрим мени ташлаб қўйгани йўқ. Қачонлардир, қандай қилиб бўлса ҳам Яратганга хизмат қилиш учун ўз йўлимни топаман.”

Хонасига қайтиб борганида, рухоний Питерсен уни кутиб ўтирар эди.

– Сизни тушликка таклиф қилиш учун келган эдим, Винсент, – деди у.

Улар уйлари томон ошиқаётган ишчиларга тўла кўчалар бўйлаб юриб кетишди. Питерсен гўё ҳеч нарса рўй бермагандек, у ёқ-бу ёқдан сўзлаб борарди. Питерсеннинг ўн беш яшар тортинчоқ бир қизи бор экан. Тушлик пайтида бир марта ҳам ликобчасидан кўз узмади. Питерсен уларга алоқаси бўлмаган гапларни сўзлаб ўтирарди. Винсент эса одоб юзасидан иложи борича камроқ тановул қилишга ўзини мажбурлаб ўтирди. Тўсагдан у Питерсенни диққат билан тинглай бошлади. Рухоний қачон ва қандай қилиб бу мавзу ҳақида сўзлай бошлаганини у сезмай қолганди.

– Боринаж, – деди мезбон, – тошқўмир кони жойлашган ҳудуд. У ерда деярли барча кўмир қазитиш ишлари билан банд. Кўмир кончилари ҳар бир дақиқаларини хавфга қўйиб ишлайдилар, аммо ишлаб топган пулларини аранг учма-уч етказишади. Вайрона кулбаларда яшайдилар. Уларнинг аёллари ва фарзандлари совукдан ва очликдан азоб чекадилар.

Винсент нега Питерсен бу гапларни айтаётганига тушунмай хайрон эди.

– Боринаж деганингиз қаерда? – сўради у.

– Бельгиянинг жанубида, Монс яқинида. Яқинда у ерда бўлиб қайтдим.

Винсент, агар Тангри сўзларини эшитишга, таскинга муҳтож одамлар

бўлса, булар айнан боринаяжликлардир.

Винсентнинг нафаси қисилиб, томоғига овқати тикилди. У санчқини кўлидан кўйди. Питерсен нега унга азоб беряпти?

– Винсент, – деди руҳоний, – Боринаяжга борсангиз-чи? Бу кучингиз ва ғайратингиз билан у ерда қанчадан-қанча савоб ишларни қилишингиз мумкин ахир.

– Аммо қандай бораман? Қўмита...

– Биаламан. Яқинда отангизга мактуб битиб, вазиятни тушунтирган эдим. Бугун ундан жавоб хати олдим. У мен сизга Боринаяжга расмий йўлланма олишга муваффақ бўлгунимча, ўзи сизни қўллаб туришини ёзибди.

Винсент ўрнидан сакраб туриб кетди.

– Сиз менга йўлланма олиб берасизми?!

– Ҳа. Аммо бунинг учун вақт керак бўлади. Қўмита қанчалар яхши ишлаётганингизни кўрса, шубҳасиз, юмшайди. У ердаги ғариб инсонларга айнан сизга ўхшаган киши керак.

8

Поезд жануб сарҳадларига яқинлашган чоғ уфқ томонда тоғлар кўзга ташланди. Винсент Фландриянинг паст, текисликларига боқар экан, кувониб енгил тортди. Кўп ўтмай бу тоғларнинг қандайдир ажабтовур эканини пайқади. Уларнинг ҳар бири алоҳида-алоҳида жойлашган бўлиб, ҳаммаси бир хилда теп-текис жойда қад кўтарган эди.

– Қора Миср, – шивирлади Винсент ойнага ёпишганча ақл бовар қилмас қатор-қатор эҳромларни кузатар экан. Ёнидаги ҳамроҳига бурилиб сўради:

– Билмайсизми, бу қандай тоғлар?

– Биаламан, албатта. – жавоб қилди у. – Улар террилдан ташкил топган. Ер қовланганда кўмир билан қўшилиб чиқадиган яроқсиз тоғ жинси. Учидаги митти вагончани кўряпсизми? Унинг ҳаракатини кузатинг-да.

У сўзини тугатган ҳам эдики, вагонча пирамида узра қоп-қора булутларни ёйиб, ёнбошига ағдарилди.

– Мана шу тарзда тоғлар ўсиб боради, – давом этди Винсентнинг ҳамроҳи. – Мана, эллик йилки, бу тоғларнинг оз-оздан тобора баландлашиб бораётганини кўраман.

Поезд Вамда тўхтаганида, Винсент сакраб тушди. Шаҳарча ғамгин кўринишли водийда ястанган, қиялаб тушаётган рангсиз қуёш нурида ҳавода кўмир чангининг қуюқ қатлами сузиб юргани кўзга ташланарди. Тепалик ёнбағрида икки қатор ғиштин бинолар юқорига қараб чўзилиб кетган. Тепаликнинг учига бориб бинолар охирлаган, у ёғи энди – Кичик Вам.

Винсент тепаликдан кўтарилар экан, аҳолининг сийраклиги ва атрофнинг жимжитлигидан ҳайрон қолди. Битта ҳам эркакни учратмади, у ер-бу ерда эшик олдида юзлари бўздек рангпар, қарахт аёллар кўзга ташланарди.

Кичик Вам қончилар қишлоғи эди. Тепаликнинг нақ учуда жойлашган уй қишлоқдаги бирдан-бир ғиштин уй бўлиб, у ширин кулчалар ёпувчи-Жан-Батист Денига қарашли эди. Винсент айнан шу уйга қараб кетди. У Питерсенга юборган мактубида Боринаяжга жўнатилаётган воизни ўз уйида туришига рози эканлиги ҳақида ёзганди.

Дени хоним Винсентни очик чехра билан кутиб олди. Бу аёл Винсентга

бир қарашдаёқ ёқиб қолди. Бу ерга келганидан жуда ҳам ҳаяжонланган Винсент буюмларини жомадонидан олмай туриб, пастга, ошхонага тушиб, Дени хонимга айланиб келмоқчилигини айтди.

– Фақат кечки овқатга кечикманг, – тайинлади аёл. – Соат бешда кечки овқатга ўтирамиз.

– Тезда қайтаман, хоним. Шунчаки, атрофни бир кўриб келаман.

– Бугун бизниқига бир дўстимиз келади. У Маркасседа мастер бўлиб ишлайди. Сизга нафи тегиши мумкин бўлган кўпгина нарсалар ҳақида сўзлаб бериши мумкин.

Бутун қишлоқни қор қоплаган эди. Винсент кондан тўхтовсиз тутаб турган тўзондан қорайиб кетган майдонни кузатганча юриб кетди. Денилар уйининг шарқ томонида кенг чуқурлик бўлиб, унинг ёнбағри бўйлаб кўпчилик кончиларнинг кулбалари бир-бирига ёпишганча қад кўтарганди; бошқа томонида эса бепоён дашт чўзилиб кетган. Унинг ўртасида терридан ҳосил бўлган тоғлар ва Маркассе конининг қувурлари қорайиб кўзга ташланарди.

Маркассе кони қолган етти кон билан бирга “Шарбонаж Бельжик” компаниясига тегишли эди. У Боринаждаги энг кўхна ва энг хавфли кон хисобланарди. Озмунча кончилар бу ерда ҳалок бўлмадими дейсиз? Бири пастга тушаётганида, бири митти вагончада кўтарилаётганида ҳалок бўлар; гоҳ газдан заҳарлансалар, гоҳ бўғзига сув тикилиб ўлар эди. У ерда вақти-вақти билан портлашлар ва ўпирилишлар юз бериб турарди. Маркассе атрофида кондан чиқаётган қурумдан қорайган кончилар турар жойлари, яккам-дуккам нимжон дарахтлар кўринарди. Атроф кўмир чикити ва кулга беланган. Қишлоқ бир қарашдаёқ қаровсиз ва ниҳоятда ғамгин кўринарди.

– Бу ерларни қора ўлка деб аташганига ажабланмаса ҳам бўлади, – шивирлади Винсент.

У ортига бурилиб улгурмай туриб, дарвозадан кончилар чиқиб кела бошлашди. Уларнинг эғнида тўзиган дағал кийимлар, бошларида чарм фуражка. Аёллар ҳам шундай кийимда. Бари худди мўри тозаловчилар каби қоп-қора эди. Қурум босган юзларида кўзлари йилтиллаб кўринарди. Қурум босган башаралар деб аташарди уларни. Тонг ёришмай туриб зимистон зиндонга тушиб кетадиган бу ишчилар ботаётган куннинг хира нурларидан ҳам кўзи қамашаётган эди. Винсент нега қишлоқ унга бу қадар бўм-бўш бўлиб туюлганини энди тушунди. Кичик Вам бу чуқурликда ёпишиб ётган бир ҳовуч кулбадан иборат қишлоқча эмас, балки ер қаърининг етти юз метр чуқурлиги бўйлаб ёйилиб кетган шаҳар эканлигига ақли етди. Маҳаллий халқ куннинг катта қисмини айнан шу ерда ўтказар эди.

9

– Жак Верней оддий халқ ичидан чиққан одам, – деди Дени хоним Винсентга кечки овқат пайтида, – шундай бўлса-да, у кончилардан узоқлашиб кетмади.

– Халқ ичидан кўтарилиб чиққанларнинг ҳаммаси ҳам халқ билан қолмайдими?

– Йўқ, жаноб Винсент, ҳаммаси ҳам эмас. Кичик Вамдан Вамга олинган кўп кишилар, аввал ўзлари ҳам конда эзилиб ишлаганларини унутиб, барига бошқача кўз билан қарай бошлайдилар. Пул учун унутади барини. Лекин Жак виждонли одам. Баъзан иш ташлашлар бўлиб қолганда, иш-

чилар ёлғиз уни тинглайдилар, ёлғиз ундан маслаҳат сўрайдилар. Афсус, бечора ишчилар унга узоқ суяна олмайдилар.

– Нега? – сўради Винсент.

– Одатий сабаб – сил хасталиги. Ҳеч бир кончи бу хасталикдан қочиб қутула олмайди. Баҳорга етиб борадими, йўқми, билмаймиз.

Кўп ўтмай Жак Вернейнинг ўзи ҳам келиб қолди. Винсентнинг воиз сифатида бу ерга жўнатилганини эшитгач, чуқур хўрсинди.

– Эҳ, жаноб, – деди у Винсентга қараб, – қанчадан-қанча инсонлар бизга ёрдам беришга ҳаракат қилмади дейсиз. Аммо ҳаётимиз заррача ҳам яхшиланмади.

– Демак, Боринажда яшаш жуда оғир экан-да? – сўради Винсент.

Жак бир муддат жим қолди, сўнг деди:

– Мен-ку ёмон яшаётганим йўқ. Онам менга ўқишни ўргатди, унинг ёрдамида мастер бўла олдим. Вамда – йўл бўйида кичиккина ғиштин уйим бор. Емакдан камчилигимиз йўқ. Ҳеч нарсадан шикоятим йўқ...

Жакни қаттиқ йўтал тутиб, сўзи узилди. Винсентга қаттиқ зўриқишдан унинг кўкси ёрилиб кетадигандек туюлди. Жак суҳбат давомида дам-бадам ташқарига чиқиб, йўталиб келарди.

– Нима деб ўйлайсиз, уни Анри Декрукниқига олиб борсаммикан? – деди Жак Дени хонимга қараб.

– Албатта, олиб бор. Бу ердаги ҳақиқатни қандай бўлса, шундайлигича кўриш жаноб Винсентга зарар қилмайди.

– Нима бўлганда ҳам, жаноб Винсент, мен мастерман, “уларни” ҳурмат қилишим лозим. Анри эса сизга барини сўзлаб бера олади.

Винсент Жак билан чуқурликка қараб кетди. Бироз юргач, Декрукнинг кулбасига етиб келишди. Унинг кулбаси бошқаларниқидан фарқ қилмас эди. Ери тупроқ, томи лойсувоқ, шамолдан сақланиш учун деворлар орасидаги тирқишлар мато тиқиб беркитилган. Бурчакка икки каравот кўйилган, бирида уч гўдак ухлаб ётарди. Уйдаги бор жиҳоз айлана печка, ёғоч стол, бир стул ва деворга қоқилган идиш-товоқлар солинган қутидан иборат эди. Декруклар барча боринажликлар каби гоҳи-гоҳида гўшт еб туришлари учун бир эчки ва бир нечта куён боқишарди. Эчки болалари каравот тагида, куёнлар эса печка ортида бир уюм похол устида ётардилар.

Боринажликлар ичида ёлғиз Декрук у ҳеч қачон осонгина кон остида ўлиб кетмаслигини айтиб, мақтаниб юрарди. “Мен кексайиб ўз ётоғимда қазо қиламан, – дерди у тез-тез, – кон мени таслим қила олмайди, мен осонигина енгилмайман.” Унинг қалин сочлари орасидан қизариб, чандиқ бўлиб қолган тери кўриниб турарди. Бу бир пайтлар у минган кичик вагонча узилиб кетиб, қулаб кетганида қолган эсдалик эди. Ўшанда унинг йигирма тўққиз нафар ҳамроҳи ҳалок бўлганди. Декрук бир оёғини хийла судраб босарди, тўрт жойидан синган эди, бир куни забойнинг¹ маҳкамланган жойлари қулаб кетиб, Декрук беш кун унинг остида қолиб кетган эди. Ўнг томонидан дағал бўртиқ кўзга ташланарди. Кон газ портлаганида газ уни вагончага оғиб юбориб, синган уч суяги жойига тушмаганди. У жуда жасур одам эди. Кон эгаларига тап тортмай гап қайтаравергач, уни энг хавфли забойга кўйишди.

– Жаноб Ван Гог, бу ерга келиб адашмабсиз. – деди у. – Биз боринажликлар қулдек эмас, ҳайвонлардек кун кўрамыз. Маркассе конига тонгги учдан тушиб кетиб, соат тўртда чиқиб келамиз, ўн беш дақиқа нафас олиб тушлик қиламиз. У ер жаҳаннамнинг ўзи: зим-зиё, қизиб ётади. Яланғоч бўлиб ишлаймиз, ҳаво кўмир гардига ҳамда захарли газ билан тўлган,

¹З а б о й – конларда фойдали қазилма қовлаб олинадиган жой.

нафас олиб бўлмайди. Қиз-ўғилларимиз саккиз-тўккиз ёшиданоқ конда ишлашга чиқади. Ун иккига борар-бормай ё безгак, ё сил касаллигига чалинади. Агар газда бўғилиб ўлмасак ёки кичик вагончада ҳалок бўлмасак, қирқ ёшгача яшаймиз, ундан кейин сил касаллигидан ўлиб кетамиз. Ўзинг айт, Верней, гапим нотўғрими?

– Рост, – маъқуллади Жак.

– Буларнинг эвазига нима кўряпмиз? Бир хонали вайронаю ҳаминкадар смак. Еяётганимиз эса курук нон, ёғсиз творог ва сутсиз қахва. Худонинг берган куни ўлимга тик қараб ишлаймиз.

10

Винсент кончиларнинг катта қисми оми эканлигини кўрди, кўпчилиги ҳарф танимас экан. Лекин улар довюрак, софдил, кўнгли юмшоқ инсонлар эди. Ориқ, безгакдан ранги ўчган, хорғин, бемажол бу одамларнинг бўзранг дардчил юзларида (офтобни улар фақат якшанба куни кўра олардилар) майда-майда қора нуқталар кўзга ташланарди. Кўзлари умидсиз боқарди.

Орадан бир неча кун ўтгач, Денининг новвойхонаси орқа томонидаги эски омборхонасида биринчи ибодат бўлиб ўтди. Соат бешда кончилар хотинлари ва болалари билан келдилар. Винсентнинг “Инжил”ни арақлашини кузатиб, ваъзни тинглашди.

Қишлоқда беморлар жуда кўп эди, Винсент шифокор каби ҳар куни уларни кўриб чиқар, имкони бўлганда уларга нон, сут, жун пайпоқлар, адёл олиб борар эди. Ҳеч бир кулбани безгак ва ичтерлама четлаб ўтмаганди. Кичик Вамда воизни “Жаноб Винсент” деб чақиришарди. Қишлоқда бирон бир кулба йўқ эдики, Винсент у ерга нон ва тасалли олиб кирмаган бўлса. У Боринажда олти ҳафта давомида яшаб, кончиларнинг ҳаёти кундан-кунга оғирлашиб бораётганига гувоҳ бўлди. Уни эзаётган яна бир нарса – у ҳали ҳам отасининг ҳисобига кун кўриб келарди. Винсент ҳар оқшом камтаргина эҳтиёжи учун ўзи пул ишлаб топа оладиган вақт келишини сўраб, ибодат қилар эди.

Об-ҳаво айний бошлади. Осмонни қора булутлар қоплаб олди. Ёмғир забтига олиб, атроф ботқоққа айланди. Кончилар кулбасида ҳам лой пилчиллайди. Янги йилнинг биринчи куни Жан-Батист Вамга бориб, у ердан қайтар чоғида Винсентга мактуб келтирди. Мактубнинг чап томонида Питерсеннинг номи битилган эди. Винсент ҳаяжондан қалтираб, юқорига – хонасига югурди. Қўллари титраб хатжилдни йиртиб, мактубни ўқиди: “Азизим Винсент!

Қилган фидокорона меҳнатингиз Инжил кўмитасига аён бўлгач, сизни январнинг биринчи санасидан бошлаб вақтинчалик – олти ойга Кичик Вамга воиз этиб тайинлади.

Агар июнғача иш шундайлигича давом этса, сизга доимий тайинлама берилади. Унга қадар сизга ойига эллик франклик маош тўлаб борилади. Менга тез-тез ёзиб турунг, келажакка бўлган ишончингизни сўндирманг. Ҳурмат билан, Питерсен.”

Винсент мактубни қисганича, ўзини каравотга отди. У ўзида йўқ шод эди. Ниҳоят, у муваффақиятга эришди! Ниҳоят, ҳаётда ўз йўлини, ишини топди! Энди унинг эллик франклик маоши бор. Бу емаги ва ижара ҳақини тўлаганда ҳам ортиб қолади. Энди у бошқаларнинг ҳисобига яшамайди!

У стол ёнига ўтириб, отасига ҳаяжонга тўла, тантанавор мактуб битди. Мактубда энди унга кўмак бермаса ҳам бўлишини ёзди.

Расман тайинлангандан сўнг Винсентга ибодат йиғинларини ўтказиш учун алоҳида бир жой керак эди. Узоқ излаб, ниҳоят, чукурликнинг тубида қайинлар орасидан ўтган ёлғизоёқ йўл ёнида хийлагина катта бино топди. Уни Болалар Зали деб аташар экан, қачонлардир бу ерда болаларга рақс тушишни ўргатишган экан. Винсент у ерни ўзида бор гравюралар билан безатган эди, кулбаси шинамгина бўлиб қолди. Оқшомлари у тўрт ёшдан саккиз ёшгача бўлган болаларни тўплаб, ўқишни ўргатар, Инжилдан тушуниш осонроқ бўлган бирор нима ўқиб берарди.

– Қаердан кўмир топсак бўлади? – сўради у Болалар Залини олишига кўмаклашган Жак Вернейдан. – Болалар музлаб қолмасликлари керак, печь иситиб турса, ибодатга келганлар ҳам кўпроқ ўтиришармиди.

Жак бир муддат ўйланиб турди-да, сўнг:

– Эртага тушда бу ерга келинг, сизга кўмир тошиш йўлини ўргатаман, – деди.

Эртаси куни Болалар Залида сон-саноксиз кончиларнинг аёллари ва қизлари Винсентни кутиб ўтиришар эди. Барининг эғнида қора кофта-юбка, қўлларида бўш тўрва.

– Жаноб Винсент, мана, сизга ҳам тўрва, – деди баланд овозда Вернейнинг ёшгина қизалоғи. – Сиз ҳам уни лиммо-лим тўлдиришингиз лозим.

Улар терриль тоғларига қараб кетдилар.

Кўмир териш осон эмас экан. Вернейнинг қизи Винсентга қандай теришни ўргатди: террилни ҳовучлаб оламингиз, кафтимизда элаб, кераксиз тупроқ, тош ва гиллардан ажрагамингиз. Кўмир жуда кам эди, компания гардни ҳам шамолга совурмасди. Кончиларнинг аёллари фақат шу олтинга тенг кўмирни олишга ҳақли эдилар. Терриль қор-ёмғир остида ҳўл бўлган эди. Винсентнинг қўллари бирпасда тирналиб, шилиниб кетди, шундай бўлса-да, тўрвасининг эндигина чораги тўлган эди. Аёллар эса аллақачон тўрваларини тўлдириб бўлишганди. Улар кўмир тўла тўрваларни Болалар Залида қолдиришиб, кечки емак ҳозирлаш учун уйларига ошиқдилар. Уларнинг бирчаси оқшомда эрларини ваъз тинглашга олиб келишларини ваъда қилиб кетишди. Вернейнинг қизчаси Винсентни кечки овқатга таклиф қилди, Винсент эса жон деб бу таклифни қабул қилди. Гарчи Жак энди қашшоқликда яшамаётган бўлса-да, уйда совун йўқ эди. Винсент совун бориначликлар учун ақл бовар қилмас топилма эканлигини билганди. Кончилар умрининг сўнгига қадар ҳам ҳеч қачон юзларидаги кўмир гардини топ-тоза қилиб юва олмас эдилар.

– Биласизми, жаноб Винсент, – деди Жак, – сиз Кичик Вамда яшаётганингизга ҳам мана икки ойга яқинлашди. Аммо Боринач аслида қандай жой эканлигини ҳали билмайсиз.

– Ҳақсиз, – маъқуллади Винсент уни. – Бироқ мен аста-секин бу ерлик халқни тушунабошлаётгандайман.

– Мен бошқа нарсани айтаётган эдим, – эътироз билдирди Жак. – Айтмоқчиманки, сиз бизнинг ҳаётимизни фақат сиртидан биласиз, холос. Бу билганингиз унчалик муҳим эмас, чунки биз ер юзига фақат ухлаш учун чиқамиз. Агар бизнинг ҳақиқий ҳаётимизни тушунишни истасангиз, конга тушиб, бизнинг соат учдан кечки тўртгача қандай меҳнат қилишимизни ўзингиз кўришингиз лозим.

– Жон деб тушаман, – деди Винсент. – Аммо бошлиқлар бунга рухсат берармикан?

– Аллақачон рухсат олганман. Эртага сахарда соат ўн бештакам учда мени Денининг уйи олдида кутинг.

Болалар Залига қайтаётган Винсентга Вернейларнинг бутун оиласи

қўшилди. Винсентнинг бу ердаги ваъзини тинглаш учун Кичик Вамнинг деярли барча аҳолиси ташриф буюрган эди. Бўш жой қолмагач, кўшни уйлардан стул, қутилар келтиришди. Залга уч юздан ортиқ одам тўпланди. Кўмир теришга борган аёллардан астойдил миннатдор бўлган ҳамда ниҳоят ўз ибодатхонасида ваъз ўқишга муваффақ бўлганидан шодланган Винсент шундай куч ва ишонч билан ваъз ўқий бошладики, боринаяликларнинг маҳзун чехралари ёришиб кетди.

Ҳамма тарқагач, Винсент эшикни занжирлаб, ўйга чўмганча Денининг уйи томон кетди. Бугун кончилар унга ишониларини ҳис этди. Улар энди Винсентни ўзларининг диний йўлбошчи сифатида қатъий тан олдилар. Бу ўзгаришга нима сабаб бўлди? Албатта, ибодат учун жой топгани сабаб эмас, бу кончилар учун аҳамиятсиз. Ҳеч кимса Винсентни расмий тайинланганлигини ҳам билмайди, чунки у бирор кимга иши тўғрисида сўзламаган. Тўғри, бугун Винсент ниҳоятда жўшиб, руҳланиб ваъз ўқиди, аммо кулбаларда, отхонада ўқиган ваъзлари ҳам бундан ёмон эмас эди.

Винсент тўғридан-тўғри ошхона тагидан қовланган кудукдан сув олиб, тоғорага куйди, юқорига чиқиб совун билан кўзгу олиб тушди. Кўзгуда ўз аксини томоша қила бошлади. Ҳаёлига қутилмаганда бир фикр келганда, совуқ сувда совунни кўпиртириб, энди юзини яхшилаб ювмоқчи бўлиб турган эди. У кўзгуга диққат билан қаради. Унинг ҳамма жойида – пешонаси, қовоқларида, яноқларию иягида кўмир гарди қорайиб кўринар эди.

– Энди тушундим, нима учун улар мени яхши қабул қилишганини, – деди у овоз чиқариб. – Ниҳоят, мен ҳам уларга ўхшаб қолдим.

У юзини ювмай ухлаш учун хонасига кўтарилди.

12

Винсент соат икки яримда уйғонди, бир бўлак нон еб, ўн бешта кам учда Жак билан учрашадиган жойга борди. Туни билан қор ёғиб чиққан, конга олиб борадиган йўлни қалин қор қоплаган эди. Совуқ забтига олган, кончилар жунжикиб, иякларини юпун пальтолларининг ёқасига яширгандилар.

Жак Винсентни дастлаб бир қанча рақамлаб қўйилган керосин чироклар илинган хонага олиб кирди.

– Ер остида нимадир рўй берса, – тушунтирди Жак, – рақамга қараб ким ҳалокатга учраганини аниқлаймиз. Агар бирорта чироқ жойида бўлмаса, демак, эгаси конда эканлигини биламиз.

Кончилар шоша-пиша чирокларини олишиб, юккўтаргич жойлашган ғиштин бинога қараб кетишди. Винсент билан Жак уларга қўшилдилар. Вагонча устма-уст жойлаштирилган олти бўлмали эди. Ҳар бир бўлма икки кишига мўлжалланган бўлса-да, гўё кўмирни босиб солишганидек, беш кишилаб юклашар эди. Жак мастер бўлганлигини ҳисобга олиниб, у Винсент ва яна бир ёрдамчиси билан қуйига тушди. Улар бошмоқларини деворга тираб, чўккалаб ўтирдилар, шунда ҳам бошлари шифтга тегарди.

– Қўлларингизни кўксингизга босиб турунг, жаноб Винсент, – деди Жак, – деворга тегиб кетсангиз, қўлсиз қоласиз.

Кўнғироқ чалиниб, иккита пўлат занжирга осилган вагонча пастга қараб учиб кетди. У кон қудуғини деярли тўлдириб турар, девор билан унинг ўртасида аранг бир дюймлик масофа бор эди. Винсент нақ тагида

¹ Д ю й м – 25.4мм га тенг узунлик ўлчови.

зим-зиё жарлик кенгайиб бораётганини, механизмнинг арзимаган бир носозлиги ҳам ўлимга олиб боришини тасаввур қилганида, уни беихтиёр кўрқув босди. У ҳеч қачон бундай мудҳиш туйғуни ҳис этмаганди, шиддат билан қуйига – зимистон жаҳаннамга учиб боришарди. У яшаган шу икки ой давомида панд бермаганлигини эслаб, ўзини тинчлантирарди, аммо керосин чироқлари милтиллаб турган қоронғулик бунга қаршилиқ қиларди.

У Жакка кўрқувга тушаётганини айтганида, Жак ҳамдардлик билан жилмайиб кўйди.

– Ҳар бир ишчи сиз туйган кўрқувни ҳис этади, – деди Жак.

– Лекин улар кўрқувга тушавериб, кўниккан бўлишлари керак, шундайми?

– Йўқ, ҳеч қачон! Вагончадаги ваҳима уларни ҳеч қачон тарк этмайди. Улар умрларининг сўнгига қадар бундан кўркишади.

– Сиз-чи?

– Мен ҳам сиздек ваҳимага тушяпман, гарчи ўттиз уч йилдан бери конга тушиб юрган бўлсам-да.

Ярим йўлда, уч юз метр чуқурликда вагонча бир муддат тўхтаб, яна пастлашда давом этди. Винсент кон деворларидан сув томчилаётганини кўриб, сесканиб кетди. Олти юз метрга етишгач, Жак билан Винсент у ердан чиқишди, кончилар эса яна пастлай кета бошлади. Винсентлар рельс ётқизилган кенг жойга чиқишган эди. Бу ерлар чидаб бўлмас иссиқ бўлса керак, деб тасаввур қилганди, аммо салқингина экан.

– Жаноб Верней, бу ерлар унчалик ёмонга ўхшамайди-ку, – хайратланди у.

– Ишламаётган одамга шундай туюлади. Бу ердаги кўмир қатлами аллақачон олиб бўлинган. Лекин пастда ишлаётган ишчиларга заррача ҳам осон эмас.

Тахминан чорак миллар ковакда юришгач, Жак бурилди.

– Орқада қолиб кетманг, жаноб Винсент. Фақат эҳтиёт бўлинг, иложи борича эҳтиёт бўлинг. Сирпаниб кетсангиз, фалокатнинг олдини олиб бўлмайди.

Жак қаерлардадир қоронғуликда кўринмай кетганди. Винсент олдинга юра бошлади, оёғининг остидаги қудуқ эканлигини кўриб, зиналарни пайпаслаб туша бошлади. Биринчи беш метр унга осон туюлган эди, бироқ кейин у юзини зинага буриб пастлай бошлади. Ҳаммаёқдан сув томчилар, зиналар шилимшиқ лой билан қопланган эди. Винсент ўзидан совуқ тер чиқиб кетганини пайқади. Ниҳоят, улар кейинги забойга олиб борадиган узун йўл бўйлаб эмаклаб кетишларига тўғри келди. Ҳар бир забойда бештадан кончи меҳнат қиларди – иккитаси чўкич ёрдамида кўмир ковлар, учинчиси уларни сидириб олар, тўртинчиси вагончаларга солар, бешинчиси эса вагонларни ғилдиратиб рельсдан олиб кетарди.

Ишчиларнинг эғнида расво бўлиб кетган кўйлақлар, кўмирни ортиб берадиган ўғил болалар эса яланғоч эдилар. Қоида бўйича, вагончаларни хайдаб борадиган қизлар ҳам бошқа кончилар каби қоп-қора бўлиб кетишган. Бу ер кичкинагина чироқ билан ёритилган (керосинни асраш мақсадида), ҳаво айлантиргич умуман йўқ. Ҳавода буркираб кўмир чанги кўтариларди. Ишчилар бу ерда ҳар қалай туриб ишлашаётган эди, Винсент тобора олдинга юрган сари коваклар пасайиб борар, одамлар энди узала тушиб, тирсакларини ерга тираб кўмир ковлашар эди. Ишчилардан чиқаётган ҳарорат бу жойни янада қиздирган, иссиқ кўмир чанги оғизга кириб кетаётганди.

– Бу одамлар кунига икки ярим франк ишлашади, – деди Жак Винсентга. – Назорат бўлмасидагиларнинг кўмир сифатидан кўнгиллари тўлсагина шу пулни олишади. Беш йил олдин уч франк эди. Аммо йил сайин маошни пасайтириб боришяпти.

Йўл ниҳоясига етгач, янги қудук кўринди. Бу ерда энди хатто зина ҳам йўқ эди. Тоғ жинси ўпирилиб, бирор кишини босиб қолмаслиги учун қудукка кўндалангига ходалар кўйилганди. Жак Винсентдан чирокни олиб, белига илиб кўйди.

– Эҳтиёт бўлинг, жаноб Винсент, бошимга тегиб кетманг, акс ҳолда пастга қулайман.

Улар ходаларга оҳиста оёқ босиб, ифлос деворга ёпишиб, беш метрлик қудукдан тушиб олишди.

Пастда яна бир кўмир қатлами бор экан. Аммо бу ерда кончилар нафас олишлари учун энди ковак ҳам йўқ эди. Бу ер тандирдай қизиб ётар, кончилар хайвонлар каби пишқириб аранг нафас олишар, тиллари осилиб қолганди. Винсент улар каби жисмоний меҳнат қилмаётган бўлса ҳам бир дақиқадан ортиқ тура олмай қолди. Улар эса бир муддат тўхтаб олишмас, акс ҳолда керакли миқдордаги кўмирни етказиб беролмай икки ярим франкдан ажраб қолишлари мумкин эди.

– Кетдик, жаноб Винсент, – деди Жак, – коннинг энг пастига, етти юз метр чуқурликка тушамиз энди. Бундай жойни бутун ёруғ дунёда ҳам учрата олмайсиз.

Улар қиялик бўйлаб чамаси ўттиз метрлар юришди, сўнг икки қатор рельс изи ётқизилган кенг ковакдан чиқишди.

– Бу янги қатлам. – деди Жак. – Бундай жаҳаннам ковак дунёнинг ҳеч бир қонида йўқ.

Улар турган жойдан ўн иккита тор лаҳм кўришиб турарди. Жак улардан бирига кириб кетди. “Ортимдан юринг” деган овози эшитилди Жакнинг. Винсент ковакка аранг елкасини суқиб кирди, қўл-оёқларини ишга солиб, қорни билан ўрмалай кетди. Жак ундан сал нарида бўлса-да, Винсентга кўринмасди. Унинг нафас олиши қийинлашди. Ниҳоят, одам бўйи келадиган ўнгурдан чиқишди. У ер зим-зиё эди, бир неча дақиқа ўтгачгина Винсент девор ёнида тўртта кўкиш сояни илғади. Жикқа хўл бўлган Винсент ниҳоят қаддини ростлади. Ўрмалаб келаётганида ҳаво етмай, нафаси тикилганидан, тўйиб нафас олмоқчи бўлди, аммо нафас олгани ҳаво эмас, нақ суюқ олов бор эди.

– *Tiens, tiens!*¹ – таниш овоз эшитилди. – *C’est monsieur Vincent!*² Бизга икки ярим франк етяптими, йўқми деб кўргани келибсиз-да.

Жак кон чирокларини кўздан кечира бошлади.

– Жак бу ерга тушмаслиги лозим эди, – шивирлади Декрук Винсентнинг қулоғига. – Соғлиғи кўтармайди.

Винсент олти соатдан бери ер остида эди. У ҳаво етмай қийналар, жазирама иссиқ ва чангдан сулайиб қолганди. У бу ерда ўн дақиқа ҳам қола олмаслигини ҳис этди, Жак энди кетамиз деганида, терисига сиғмай кетди.

Юқорига кўтарилишаётган пайтда Винсент Жакка деди:

– Верней, тушунолмаёпман, нега бу одамлар конни ташлаб кетишмайди? Нега бошқа ерларга кўчиб кетиб, иш излаб кўришмайди?

– Эҳ, азизим Винсент, бошқа иш ҳеч ерда йўқ. Бошқа ерга кўчиб кета олмаймиз, бунга пулимиз йўқ. Бутун Боринажда ҳеч бўлмаганда ўн франк жамғармаси бор оилани топа олмайсиз.

¹ Ана, холос (франц.).

² Бу ахир жаноб Винсент-ку! (франц.).

Вагонча кон тепасига етиб бориб, тўхтади. Винсент киш кунининг нимдош ёруғидан кўзи қамшиб, ҳовлини кесиб ўтди. Кўксини совуқ ҳаво ёриб кетай дерди. Безгакка чалинмадимикан? Тангри бандаларининг бу қадар жабр тортишига йўл қўймаслиги керак, ахир. Йўқ, у кўрган нарса-нинг бари даҳшатли туш эди, холос.

У Денининг уйидан ўтиб, ўзи ҳам сезмаган ҳолда, чуқурликка тушиб борди ва Декруклар уйи олдида тўхтади. Аввалига унга ҳеч ким жавоб бермади, сўнгра остонада олти ёшлардаги бола кўринди. Яна икки йилдан сўнг бу гўдак ҳам сахар-мардондан туриб, соат уч бўлмайдиконга тушиб, юк орта бошлайди.

– Ойим терриль тоғига кетди. – деди бола ингичка овозда. – Мен чақалокқа қараб турибман. Кутишингизга тўғри келади, жаноб Винсент.

Ерда қандайдир ёғоч ва чилвирларни ўйнаб ўтирган икки гўдакнинг эғнида кўйлақдан бошқа нарса йўқ эди. Улар совуқдан кўкариб кетишганди. Болаларга қараб Винсент титраб кетди. У болаларни қаравотга ётқизиб, иягигача ўраб қўйди. Нега бу ғариб уйга келганини ўзи ҳам билмасди. У фақат бир нарсани ҳис қилар эди: у бу одамларга ёрдам бериши учун нимадир дейиши, нимадир қилиши шарт.

Декрукнинг аёли юз-кўли қорага беланганча уйга кириб келди. Дарҳол қаҳва олиб печда иситди. Винсент аёлни ранжитиб қўймаслик учун қайноқ қаҳвадан ичди.

– Терридан энди наф йўқ, жаноб Винсент, – ҳасрат килди у. – Компания бизга бир увок ҳам кўмир қолдирмаяпти. Гўдакларимни нима билан иситай? Кийгани кийимлари йўқ, манави тўрвадан тикилган кўйлақ бор, холос. Бу қаноп уларнинг терисини кизартириб юборяпти. Ҳамиша қаравотда олиб ўтирсам, улар қандай ўссин?

Винсент томоғига тикилиб келган йиғини базўр ютди, аммо бир сўз айта олмади. Бу қадар даҳшатли қашшоқликни умрида кўрмаган эди. Фарзандлари совуқдан кўкариб ётганида ибодату Муқаддас китоблар бу аёлга нима ҳам берарди? Яратган Эгам қаерга қараяпти? Винсент илк бор шундай фикрга келганди. Чўнтагида бироз пул бор эди, Винсент уларни Декрукнинг аёлига узатди.

– Болаларингизга иссиқ иштончалар олиб беринг, – деди у.

Бу ҳеч нарсани ўзгартира олмаслигини Винсент жуда яхши билар эди. Боринаяда юзлаб гўдаклар совуқдан қотиб қолишяпти. Декрукнинг болалари эса бу иссиқ иштончалар кийилиб адо бўлганда, яна совқотиб қолаверади.

У секин юриб тепаликка – Денилар уйига кўтарилди. Ошхона иссиқ ва шиная эди. Дени хоним унга ювиниши учун сув иситиб берди. Кечагидан қолган мазали димланган қуённи олдига қўйди. Сўнг Винсент хонасига кўтарилди. Овқатдан сўнг унинг танасига ёқимли илиқлик югурди. Унинг қаравоти кенг ва қулай, тўшаги юмшоқ эди. Деворларда буюк рассомлар қаламига мансуб суратлар илинган. У кийим шкафини очиб қаради. У ерда бир қатор кўйлақлар, нимчалар, пайпоқлар, икки жуфт бошмоқ, пальто ва костюмлари тахлоғлик турарди. У кўрқоқ ва ёлғончи эканлигини энди тушунди. У кончиларга фақирликни ҳиммат деб уқтирди. Ўзи эса тўқин-сочинликда бекаму кўст яшайди. Ҳа, у мунофиқ сафсатабоз, холос. У гўё ўзини кончилар билан кўргуликни бирга тортаётгандек кўрсатади-ю, ўзи эса иссиқ кийимларни кийиб юради, шиная қаравотда ухлайди, кончилар ҳафталаб кўрмайдиган ноз-неъматдан тановул қилади. Бу ҳашамат эвазига ҳатто меҳнат ҳам қилмайди. У нималарнидир сайраб, атрофдагиларга

Ўзини рисоладаги одамдек кўрсатмоқда. Боринажликлар унинг сўзига ишонмасликлари, ваъзларига келмаслиги, уни ўзларининг руҳонийлари деб билмасликлари лозим.

Энди унинг олдида икки йўл қолди: ё одамлар унинг қўрқоқ ва ёлғончи эканлигини фаҳмлаб улгурмай, тунда ҳеч кимга сездирмай, Боринаждан қочиб кетиши керак, ёки бутунги кўрганларидан хулоса ясаб, чинакам тақводор инсон бўлиши лозим.

У шкафдан ҳамма буюмини олиб, апил-тапил жомадониға жойлай бошлади. Уни стулга қўйиб, ховлиққанча кўчага отилди. Ярим соатча атрофни кезиб, бўшаб ётган дарчасиз тахта кулбача топди. Поли тупроқ бўлиб, аввалги эгаси оёқлари билан яхшилаб шиббалаган экан. Дағал ёғочлар тутиб турган омонат томини қор босиб ётарди. Қишда бу кулбачада ҳеч ким турмаганлиги сабаб, ёғоч тўсинлар орасидаги тешик ва ёриқлардан муздек шамол кириб турарди.

– Бу кулба кимга тегишли? – йўлда учратиб қолган аёлдан сўради Винсент.

– Вамлик бир савдогарга.

– Унинг тўлов нарҳини билмасангиз керак-а?

– Ойига беш франк.

– Жуда яхши. Уни ижараға оламан.

– Аммо, жаноб Винсент, сиз бу ерда яшай олмайсиз!

– Нега энди?

– Ахир... ахир у бутунлай вайронаға айланган. У ҳатто меникидан ҳам ёмон. Кичик Вамдаги энг вайрона уй бу.

– Менга айнан шунақаси керак.

Винсент Дениларнинг уйига қайтди. Унинг кўнгли энди тинч ва хотиржам эди. У кетганида Дени хоним тасодифан унинг хонасига кўз ташлаб, тахт қилиб қўйилган жомадонни кўргач, жуда ажабланади.

– Жаноб Винсент! – дея Дени хоним Винсентга пешвоз чиқди. – Нима бўлди? Нега бу қадар Голландияға шошиляпсиз?

– Голландияға жўнаётганим йўқ, Дени хоним. Мен Боринажда қоламан.

– Унда нима гап?..

Винсент унга барини тушунтириб бергач, хоним мулойимлик билан:

– Винсент, ишонинг менга, сиз у ерда яшай олмайсиз, бунга кўникмагансиз. Яхши инсон эканлигингизни эса ҳамма билади, – деди.

Лекин Винсентнинг қарори қатъий эди. У Вамга бориб, ўша савдогарни топиб, кулбани ижараға олди-ю, кўчиб ўтди. Тор ёғоч каравот билан тутилган печка сотиб олди. Бу харидлардан сўнг ой сўнгига қадар нон, творог ва қахваға етадиган пул қолганди. Тирқишларни каноп билан беркитиб чиқди. Мана энди у кишлоқдаги барча кончилар яшайдиган уйға ўхшаш уйда яшайди, улар истеъмол қиладиган озик-овқатни тановул қилади, каравоти ҳам айнан уларникидек. Мана энди Винсентнинг уларға ваъз ўқишға ҳаққи бор.

Вамдаги тўртта кон соҳиби, “Шарбонаж Бельжик” компанияси директори Винсент тасаввур қилганидек зиқна аблаҳға унчалик ҳам ўхшамас экан. Тўғри, у бироз тўладан келган экан-у, аммо кўзлари раҳм билан боқар, ўзини қандайдир гуноҳқорона тутар экан.

Винсент кончиларнинг машаққатли ҳаётини ёниб сўзлаганини диққат

билан тинглаган директор:

– Биладан, жаноб Винсент. Бу эски гап. Одамлар бизни кўпроқ фойда олишимиз учун уларни атай очлик билан қийнапти, деб ўйлайдилар. Лекин ишонинг менга, заррача бундай эмас. Келинг, сизга Париждаги Халқаро Тоғ-кон саноати Бюроси чиқарган диаграммани кўрсатаман, – деди.

У столга катта қоғозни ёйиб, кўк рангда чизилган чизикларни кўрсатди.

– Мана қаранг, жаноб Ван Гог, Бельгия кўмир конлари дунёда энг кам бўлган мамлакат. Биз учун кўмир қазиб олиш шу қадар мушкулки, фойда олиш учун бугунги очик бозорда уни сотиш ҳатто имконсиз ҳисобланади. Ишлаб чиқаришга сарфланаётган харажатларимиз Европа бўйича энг юқори ҳисобланади, олаётган фойдамиз эса энг паст ўринда туради. Шундай бўлса-да, биз кўмирларимизни бошқа шахталар сотаётган нархдан кўтара олмаймиз. Деярли ҳар доим банкрот ёқасида турамиз. Мени тушуняпсизми?

– Тушуняпман, шекилли.

– Агар биз кончиларга кунига бир франк кўшиб берадиган бўлсак, харажатларимиз кўмирнинг бозор нархидан ошиб кетади. У ҳолда конларни ёпиб қўйишимизга тўғри келади. Ана унда ишчилар чинакамига очдан ўлиб кетадилар.

– Кон соҳиблари бироз камроқ фойда кўрсалар бўлмайми? Ўшанда ишчиларга кўпроқ қолган бўлармиди.

Директор маънос ҳолда бош чайқади.

– Йўқ, жаноб Ван Гог. Конлар ниманинг ҳисобига ишлаб турганини биласизми? Бошқа ишлардаги каби капитал ҳисобига. Капитал эса фойда бериши лозим, акс ҳолда у бошқа ерга ўтиб кетиши мумкин. Ҳозирги кунда “Шарбонаж Бельжик” акциялари фойданинг атиги уч фоизини берапти, холос. Мабодо дивидендлар ярим фоизга қисқартирилса, акция эгалари капиталларини қайтариб оладилар, бизнинг конимиз эса ёпилади. Чунки пулсиз уни юритиб бўлмайди. Бунда ҳам ишчилар бир тишлам нонсиз қолади. Кўриб турганингиздек, жаноб Ван Гог, Боринаждаги ҳаётни оғирлаштираётганлар – на акционерлар ва на компания директорлиги. Ҳамма гап қатламларнинг номувофик жойлашганида. Бу эса, менимча, ёлғиз Парвардигорнинг иши.

Бошқа пайт бўлганда, унинг Худога шак келтирганини кўриб, Винсент сакраб тушган бўларди, аммо ҳозир директор айтган сўзларни мушоҳада қилаётгани сабаб, бу шаккокликни қулоғининг тагидан ўтказиб юборди.

– Ҳеч бўлмаганда, иш соатини қисқартиринг. Суткасига ўн уч соатлик меҳнат бу – қотиллик, ахир. Ҳадемай битта ҳам ишчи қолмайди.

– Бундай қила олмаймиз, бу маошни кўтарган билан баробар. Харажатлар ўсиб кетади.

– Лекин сизда кончилар меҳнатини бироз бўлса-да енгиллатадиган яна бир имконият бор.

– Меҳнат мудофаасини назарда тутяпсизми?

– Ҳудди шундай! Бахтсиз ҳодисалар миқдорини камайтира оласиз-ку.

– Йўқ, жаноб Ван Гог, камайтира олмаймиз. Янги акция чиқаролмаймиз, чунки бизда дивидендлар паст. Бундай такомиллаштириш ишларига қаердан ҳам қўшимча пул олардик. Эҳ, жаноб Ван Гог, бу умидсиз бир иш. Мен бу иш ҳақида минг марта ўйлаб кўрдим. Охир-оқибат ҳақиқий католикдан ғирт худосизга айландим. Ҳеч тушуна олмайман, қудрагли Тангри қандай қилиб атай шундай турмушни яратади, қандай қилиб бутун бир авлодни бир чимдим умидсиз қолдириб, умрбод куллик ва қашшоқликка дучор қила олади?

Винсент бошқа ҳеч нарса демади. Қаттиқ ларзага тушганча кулбасига йўл олди.

Бу йилги февраль ойи айрича совук келди. Шамол одамни йикитгудай бўлиб, шиддат билан эсарди. Кулбаларни иситиш учун энди доимгидан кўпроқ терриль керак бўларди. Аммо шамол ва аёз кутургандан кутуриб, аёлларни террильконига яқинлаштирмас эди. Совукдан музлаб қолмасликлари учун болалар кун бўйи тўшакдан турмас эдилар. Анчадан бери иссиқ овқат кўришмаганди. Ҳар куни кимдир ё силдан, ёки бўлмаса зотилжамдан вафот этарди. Бу ой Винсент кўп бора жаноза ўқишига тўғри келди.

Винсент бир куни жомадонидан ҳамма кийимини олиб каравотига ёйди. Унда беш кўйлак, тўрт жуфт пайпоқ, икки жуфт бошмоқ, икки костюм ва аскарлар шинелига ўхшаш иккинчи пальтоси ҳам бор эди. Бир кўйлак билан бир жуфт пайпоқни ўзида қолдириб, қолган кийимларни кексалар ва аёлларга тарқатди.

Винсент уларнинг уйларига кирар, шоша-пиша дуо ўқиб чиқарди. Аммо тез орада у кўпроқ амалий иш билан шуғулланиши, яъни беморларни даволаш, ювиш, иссиқ емак, дорилар тайёрлаши кераклигини тушуниб етди. Уйдан энди Библиясиз чиқа бошлади, барибир уни очиб ўқишга фурсат бўлмаётган эди.

Март ойига келиб кунлар биров юмшади, аммо безгак авжига минди. Винсентнинг февралги маошидан қирқ франки беморлар учун озик-овқат ва дори-дармонга кетди. Ўзи эса бутунлай оч юрарди. Кам овқатлангани учун у бутунлай озиб кетди, асабий бўлиб қолди. Қаҳратон киш унинг ҳам бор кучини сўриб олган, у ҳам безгакдан азоб чекарди. Кўзлари киртайиб, яноқлари бўртиб чиққан, ван-гогларга хос кенг пешонаси тиришган, ёлғиз учли ияги доимгидек мағрурона туртиб чиққанди.

Декрукнинг катта фарзанди ич терлама билан оғриб қолиб, болаларнинг ётадиган жойи қолмади. Уйда бор-йўғи иккита каравот бўлиб, бирида эр-хотин, иккинчисида уч гўдак ётарди. Агар бу гўдаклар хаста бола билан бир каравотда ётсалар, касаллик уларга ҳам ўтиши мумкин. Ерга эса ётқизиб бўлмайди, ўпқалари яллиғланади. Эр-хотин ерда ётадиган бўлсалар, эртага уларнинг ишлашга қуввати етмаслиги аниқ. Винсент нима қилишни дарҳол фаҳмлади.

– Декрук, – деди у ишдан қайтган кончига, – кечки овқатгача бир ишга ёрдам бериб юбора оласизми?

Декрук итдек ҳориган эди, бунинг устига боши ҳам тинмай оғрирди, аммо у бир сўз демай, оқсоқ оёғини судраганча Винсентга эргашиди. Улар Винсентнинг кулбасига етиб келишгач, Винсент каравотидаги икки адёлдан бирини олиб кўйиб, Декрукка деди:

– Каравотнинг бир томонидан кўтаринг, болангизни шунга ётқизамиз.

– Бизнинг уч фарзандимиз бор. – деди у. – Агар Парвардигор истаса, биридан айрилмай иложимиз йўқ.

– Бутун қишлоқни даволайдиган инсон эса ягона. Мен уни кўра билиб туриб ҳалок бўлишига йўл қўя олмайман.

Декрук оқсоқланганча кулбадан чиқиб кетди. Винсент каравотни девордан силжитиб, елкасига ортди ва Декруклар уйига қараб йўл олди. Нон ва қаҳва билан овқатланиб ўтирган эр-хотин Декруклар ажабланиб бошларини кўтардилар. Винсент хаста болани каравотга ётқизиб, адёл билан яхшилаб ўраб қўйди.

Ўша кеч у Дени хонимникига бориб, ётиш учун похол сўради. Дени

хоним похол унга нимага керак бўлиб қолганини эшитиб лол қолди.

– Жаноб Винсент, – деди у, – хонангиз ҳали ҳам бўш. Бу ерга қайтиб келишингиз лозим.

– Сиз жуда ҳам меҳрибонсиз, Дени хоним, аммо кела олмайман.

– Биладан, ижара тўловидан хавотир оляпсиз. Аммо хавотирга ўрин йўқ. Биз Жан-Батист иккимиз етарлича пул ишлаб топамиз. Бепул тура-верасиз, худди укамиздек.

Винсент суяк-суягигача совуқ қотганини сизди. Бунинг устига оч эди. Бир неча ҳафтадан бери уни безгак қийнади. Очлик ва уйкусизликдан адо бўлганди. Қишлоқ тортаётган азоб-укубатни кўриб, у телба бўлаётган эди. Бу ерда эса уни юқорида иссиққина, шинам ётоғи кутарди. Дени хоним унга таомлар тайёрлаб бериб, безгакдан даволарди. У йиқилиб тушай деди, аммо ўзини қўлга ололди.

У похолни нам ерга тўшади ва юпқа аделига ўраниб ётди. Бутун тун ухлай олмай чиқди, тонг отганида эса, у тинимсиз йўталар, кўзлари янада ичига ботиб кетган эди. Безгак тобора кучайиб, нима қилаётганининг фарқига бормай ҳам қолганди. Мажбуран бир-икки тишлам нон билан нонушта қилиб, ҳар кунги ишига жўнади.

15

Март ўрнини апрель эгаллаб, яшаш ҳам бироз енгиллашди. Шамолнинг кучи қирқилди, қуёш ерни иситиб, қорлар эрий бошлади. Қишлоқдан безгак кетиб, аёллар яна Маркассе террильконига кўмир йиғишга чиқа бошлашди. Тез орада печь ва болаларнинг тўшакда ётишларига ҳожат қолмади. Винсент яна Болалар Залини очиб кўйди.

Бир куни Винсент болалар билан бирга тоғларда терриль териб юрганида, узоқдан юккўтаргич жойлашган бинодан ишчиларнинг чумолидай майда қора гавдалари ёпирилиб чиқиб, ҳар тарафга югураётгани кўринди.

– Нима бўлди? – ажабланди Винсент. – Ҳали соат уч бўлгани йўқ, Кун ҳали ярмидан ҳам оғмади-ку?

– Фалокат рўй берган! – кичқириб юборди болалардан каттароғи. – Бир марта уларнинг мана шундай қочиб чиқаётганларини кўрганман. Ер остида нимадир бўлган.

Винсент болалар билан бирга пастга отилди. Тошлар уларнинг қўлларини шилиб, кийимларини йиртиб юборган эди. Маркассени ўраб олган бутун майдонда қора нукталар хавфдан кутулиш учун ўзларини атрофга урарди. Винсент конга яқинлашганда, одамлар оқими ўзгарди: қишлоқнинг ҳар тарафидан аёллар оқими, бири боласини етаклаб, бири опичлаб, шиддат билан югуриб келарди.

Югуриб кон дарвозасига етиб келган Винсент: “Газ! Газ! Улар ҳалок бўлишди! Улар қопқонга тушиб қолишди!” деган сўзларни эшитди.

Винсент Жак Вернейни топиб сўради:

– Нима бўлди ўзи?

– Декрук ишлаётган оловли жойни эслайсизми? Билардим бир куни портлаб кетишини!

– У ерда қанча одам бор? Қанча? Қутқаришнинг иложи борми?

– Ўзингиз кўргансиз, ахир, у ерда ўн иккита кон бор, ҳар бирида беш кишидан одам ишлайди.

– Нимадир қила оламизми?

– Билмайман. Ҳозир кўнгиллилардан қутқарув гуруҳини тузаман.

– Мени ҳам ўзингиз билан бирга олиб кетинг. Мен ҳам ёрдам беришни истайман.

– Йўк, йўк! Менга тажрибали одамлар керак. – Жак юккўтаргич томон отилди.

Кон дарвозаси олдига оқ от қўшилган арава келтириб қўйишди, бу арава шу пайтгача қанчадан-қанча ҳалок бўлган ва яраланган кончиларни ташиган эди. Майдон бўйлаб югуриб юрган кончилар оломон ичидан ўз оила аъзоларини излашга тушдилар. Баъзи аёллар жазавага тушиб қичкиришар, баъзилари кўзларини катта-катта очиб бақрайиб қолишган, сўзсиз қадам ташлашар, болалар чинкириб йиғлашар эди. Кимдир кутқарув гуруҳини йиғаркан, каттиқ овозда қичкириб, ишбошиларни чақирар эди.

Тўсатдан ғала-ғовур тинди. Бир нечта ишчилар нимадир ўралган аёлни кўтариб ҳовлига чиқдилар. Бир муддат атроф сув қўйгандек жимжит бўлиб қолди. Сўнг оломон қичкиришга тушди.

– Кимни олиб чиқишибди? Улар тирик эканларми? Ё ўлишибдими? Худо ҳаққи, бизга ҳам кўрсатинг! Исмини айтинг! Ер остида эрим бор эди! Болаларим бор эди! У ерда менинг икки гўдагим бор эди!

Олиб чиққанлардан бири деди:

– Учта вагон сурувчи йўлда бўлганлиги сабабли кутулиб қолган. Аммо каттиқ куйибди.

– Кимни кутқардингиз? Худо ҳаққи, айтинг, кимни? Уларни бизга кўрсатинг! Кўрсатинг! Менинг ўғлим ер остида эди! Ўғлим! Болам!

Кутқарувчилар аёлларни очдилар. У ерда тўкқиз яшар икки қизча ва ўн яшар боланинг куйган юзи кўринди. Учаласи ҳам хушсиз эди. Улар томон ҳам қайғу, ҳам севинч билан оила аъзолари отилдилар. Сўнг уларни оқ от қўшилган аравага солиб, майдонни кесиб ўта бошлашди. Арава кетидан Винсент ва куйган болаларнинг кадрдонлари ҳаллослаганча югуриб кетишди. Винсент ортида одамларнинг тобора баланд овозда қичкириб, оҳ-воҳ қилаётганларини эшитди. У ортига ўгирилиб, узоқдан кўзга ташланиб турган терриль эҳромларига назар ташлади.

– Қора Миср! – баланд овозда қичқирди Винсент ичидаги аламини чиқариб юбориш учун. – Яна кулларга ташна бўлган Қора Миср! Эй, Парвардигор, нега бунга йўл қўйиб қўйдинг? Қандай қилиб йўл қўйдинг?

Кутқарилган болалар базўр ўлмай қолишган эди, сочлари ёниб кетган, юз-қўлларининг териси шилиниб тушган эди. Винсент қизларнинг бирини олиб келишган кулбага кирди. Онаси унинг бошида йиғлаб ўтирарди. Винсент қизчани ечинтириб, бақирди:

– Ўсимлик мойи, келтиринг, тез!

Аёл бироз мой топиб келди. Винсент уни қизчанинг куйган жойларига суртиб чикди.

– Энди боғич беринг!

Аёл унга кўрқув билан қаради ва жим туриб қолди.

– Боғич деяпман! – жаҳл билан қайтарди Винсент. – Ё болангиз ўлишини истаяпсизми?

– Бизда ҳеч вақо йўк, – ҳўнграб юборди аёл. – Уйда бир қарич ҳам тоза мато йўк.

Қизча инграрди. Винсент кўйлагининг иккаласини ҳам – ички ва устки кўйлагини ечиб, йирғди ва қизчани бошдан-оёқ ўраб чикди. Қўлида мой солинган идишни ушлаб, иккинчи қизниқига кетди. Уни ҳам ўраб-чирмади. Болани боғлаб чиқишга ҳожат қолмаган эди. У ўлим бўсағасида эди.

Винсент яланғоч баданига кийиб олган пальтосига ўранганча, яна майдон томон қараб югурди. Олисданоқ аёлларинг йиғиси эшитиларди. Кончилар дарвоза ёнида тўпланишиб туришибди. Ер остига фақат бир қутқарув гуруҳигина кира оларди, чунки ҳалокат бўлган жой ниҳоятда тор эди. Қутқарувчилар навбатларини кутиб, ишсиз ўтиришарди. Винсент ишбошиларнинг биридан сўради:

- Қутқарилишларига умид борми?
- Аллақачон ҳалок бўлган бўлсалар керак.
- Ёнларига етиб бориб бўладими?
- Уларни тош босиб қолди.
- Чиқариш учун қанча вақт керак бўлади?
- Бир неча ҳафта. Балки ойлар керак бўлар.
- Нега? Нега ахир?
- Бундан тез қовлаб олиб бўлмайди.
- У ҳолда аниқ ҳалок бўлишади-ку!
- У ерда эллик еттита қиз ва эркаклар бор!
- Ҳаммаси ҳалок бўлади, ҳаммаси!
- Ҳа, биз энди уларни кўрмаймиз.

Қутқарув гуруҳи бир-бири билан навбатлашиб танаффуссиз ўттиз олти соат ишлашди. Ер остида эр ва болалари бўлган аёлларни кондан узоклаштиришнинг сира иложи бўлмади. Уларга яқинларини албатта қутқаришларини айтишса-да, бу ёлғон эканлигини аёллар билишар эди. Фалокат зарар бермаган оилалар бу бахтсиз оилаларга нон ва иссиқ қаҳва келтириб турдилар, бироқ ҳеч кимса бу емакларга қўл теккизмас эди. Ярим тунда кондан Жак Вернейни аделга ўраб олиб чиқишди. Ундан кўп қон кетарди. Тонгда унинг жони узилди.

Орадан икки кун ўтгач, Винсент Декрукнинг аёли ва болаларини зўрға кўндириб, уйига жўнатиб юборди. Қутқарувчилар ўн икки кун тўхтовсиз ишладилар. Кўмир қазииш ишлари тўхтаб қолганлиги сабабли, ҳеч кимга пул ҳам тўламай қўйишганди. Қора кунларга атаб қўйилган франклар эса бир зумда поёнига етди. Дени хоним қарзга бўлса-да, булка пиширишда давом этди. Нон ёпишга уни қолмагач, у ҳам бутунлай хонавайрон бўлди. Компания кончиларга ҳеч қандай ёрдам бермади. Ўн учинчи куни қутқарув ишларини тўхтатиб, кўмир қазиишда давом этишлари буюрилди. Бу пайтга келиб Кичик Вамда бир сантим пул ҳам қолмаган эди.

Кончилар иш ташлаш эълон қилдилар.

Винсент апрель ойи учун маош олди. Вамга бориб эллик франкнинг барига озик-овқат сотиб олиб, кончиларга тарқатди. Булар бор-йўғи олти ойга етди, холос. Сўнг ўрмонга мева ва илдиз териш учун чиқишларига тўғри келди. Одамлар тўғри келган жониворни ов қилардилар – каламуш, юмронқозиқ, шилликурт, курбақа, калтакесак, ит, мушук – очликдан қутулиш учун нима тўғри келса, тановул қилардилар. Тез орада атрофда на мушук, на сичқон қолди. Винсент Брюсселга ёрдам сўраб мактуб битди. Жавоб келмади. Кончилар аёллари ва фарзандлари очликдан ўлиб бораётганларини қўл қовуштириб кузатишдан ўзга чораси қолмади.

Бир куни Винсентдан фалокатда қурбон бўлган эллик етти киши учун дуо-фотиҳа ўқишини сўраб келдилар. Юзга яқин эркагу аёллар, болалар Винсентнинг вайронаси олдида тўпланишди. Винсент бир неча кундан бери фақат қаҳва билан кун кўриб келаётган эди. Портлаш юз берган кундан бери у деярли туз тотмаганди. Оёғида туролмайд қолган, безгак тутиб, умидсизликдан кўнглига чирок ёқса ёришмасди. Кўз қорачиғлари

торайиб, яноқлари бўртиб чиққанди. У бошини бир қўлига тираб, похол устида ётарди.

Винсент заиф ва бўғиқ овозда сўзлай бошлади, аммо ҳамма сукутда бўлганлигидан унинг ҳар бир сўзи эшитиларди. Юзлари қоп-қора, орик, очликдан силласи қуриган халқ унга худди авлиёга қарагандек қарарди.

Ташқаридан бегона овозлар эшитилди. Эшик очилди-ю, бир боланинг овози янгради:

– Жаноб Винсент бу ердалар!

Винсент гапиришдан тўхтади. Ҳамма ўгирилиб эшикка қаради. Кулбага икки нафар чиройли кийинган киши кириб келди. Чироқ бир зумга ялт этиб ёнди-ю, ташрифчиларнинг даҳшат ва кўркув акс этган юзини ёритди.

– Хуш келибсиз, руҳоний де Йонг ва руҳоний ван ден Бринк, – саломлашди Винсент улар билан ўрнидан турмай. – Биз фалокат натижасида ҳалок бўлган эллик етти нафар кончилар руҳини шод этиш учун дуо ўқиямиз. Балки сиз бу кишиларга тасалли берарсиз?

Қотиб қолган руҳонийлар жавоб бергунга қадар анча вақт ўтди.

– Шармандалик! Қандай шармандалик! – хитоб қилди де Йонг.

– Худди Африка чангалзорларига тушиб қолгандекмиз! – деди ван ден Бринк ғазаб билан. – Ёлғиз Худога аён, бу ерда у қандай зиён ишлар қилгани!

– Бу одамларни насроний динига қайтариш учун энди йиллар керак бўлади! – деди Де Йонг қўлларини қорни устида қовуштириб. – Сизга айтган эдим-ку, уни ишга тайинламаслик керак деб!

– Ҳа, айтган эдингиз... аммо Питерсен... Бундай бўлишини ким ҳам ўйлабди дейсиз? Бу одам ҳақиқатдан ҳам ақлдан озибди.

– Мен аввал-бошданок бу одамнинг савдойи эканлигидан шубҳа қилган эдим. Унга ишонмаганман.

Руҳонийлар боринажликлар уларнинг гапларини тушунмасликлари учун соф француз тилида гаплашардилар. Винсент шу қадар бемажол ва бетоблигидан суҳбатнинг аҳамиятини англай олмади. Де Йонг қапшайган қорни билан одамларни ёриб ўтиб, Винсентга яқинлашди ва ғазаб билан:

– Бу ифлос кўппакларни дарҳол уйларига қувинг! – деб шивирлади.

– Фотиҳа нима бўлади? Биз ҳали тугатмадик...

– Тупурдим фотиҳага. Йўқотинг уларни деяпман сизга!

Кончилар нима воқеа юз берганига тушунмай, аста тарқай бошладилар.

– Тавба, ўзингизни нималарга гирифтор қилдингиз? – руҳонийлар Винсентга юзландилар. – Шундай ғорда Яратганга хизмат қилиясизми? Ахир бу ёввойилик-ку! Озгина бўлса-да тартиб-интизомни биласизми ўзи? Насроний руҳонийси ўзини шундай тутиши керак деб ўйладингизми? Ё бутунлай ақлдан оздингизми? Черковимизни уятга қолдиришни истаясизми?

Руҳоний де Йонг бир муддат сўзлашдан тўхтаб, Винсентнинг вайрона кулбасига, похол тўшагига, кийиб олган қанорсимон уст-бошига, киртайиб қолган кўзларига назар ташлади.

– Черковимиз бахтига, жаноб Ван Гог, – деди у, – сизни вақтинчалик ишга олибмиз. Ўзингизни бўшман, деб ҳисоблайверинг. Ўзингизни жуда ёмон ва уятсизларча тутдингиз. Бундан кейин маош олмайсиз. Ўрнингизни ҳозирданок бошқа одам эгаллайди. Сизни телба деб ҳисобламаганимда эди, насроний динининг энг ёвуз ғаними деб атаган бўлардим.

Кулбада сукунат ҳукм сурди.

– Хўш, жаноб Ван Гог, ўзингизни оқлаш учун бирор нима дея оласизми?

Винсент Брюсселда айнан шу рухонийлар унинг воиз бўлишига қарши чиққан кунни эслади. Унинг кўнгли бўм-бўш эди, ақалли бирон сўз айтишга мажоли етмади.

– Нима ҳам дердик, юринг, қадрдоним де Йонг, – деди ван ден Бринк узоқ жимликдан сўнг. – Бу ерда қиладиган ишимиз қолмади. Аҳвол жуда ёмон, унга ёрдам бериб бўлмайди. Агар Вамда тузукроқ меҳмонхона топа олмасак, бугуноқ Монсга жўнашимизга тўғри келади.

16

Эртасига эрталаб бир гуруҳ ёши улуг кончилар Винсентнинг ёнига келдилар.

– Энди орамызда Жак Верней йўқ, – дейишди улар, – биз ёлғиз сизга ишонамиз, жаноб Винсент. Айтинг, биз нима қилайлик? Очимиздан ўлиб кетишни истамаймиз. Балки сиз уларга талабларимиз билан ҳисоблашиш кераклигини тушунтирасиз? Улар билан гаплашиб кўринг, кейин ишга чиқинг десангиз, чиқамиз. Йўқ, шундай ўлиш керак десангиз, ўламиз. Биз фақат сизни тинглаймиз, жаноб Винсент.

“Шарбонаж Бельжик” идораси директори Винсентни яхши қабул қилди, гапларини чуқур ҳамдардлик билан тинглади.

– Биладан, жаноб Ван Гог, кончилар жасадларни қовлаб олмаганимиздан дарғазаб. Лекин қовлаб олганимиздан нима наф? Компания бу қатламни қайта ишламасликка қарор қилган, у харажатларни қопламайди. Балки бир ой қовлардик, аммо бундан нима натижа чиқади? Одамларни бир қабрдан олиб, бошқасига кўмиш, фақат шу, холос.

– Тириклар-чи? Кондаги меҳнат шароитини бироз бўлса-да енгиллатадиган бирор нима қила олмасангиз? Наҳотки бу одамлар умрлари давомида ўлим хавфини ҳис қилиб яшашлари керак?

– Ҳа, жаноб, афсуски, шундай. Агар улар яна бир ҳафта ишга чиқмасалар, Маркассе кони бутунлай ёпиб ташланади. Ундан кейин улар қандай яшайдилар, ёлғиз Худо билади.

Винсент Кичик Вамга бутунлай чорасиз қайтиб келди. “Ҳа, ёлғиз Худо билади, – алам билан ўзига ўзи сўзлаб келарди, – у ҳам билмаса, унда нима бўлади?”

У энди кончиларга ортиқ керак эмаслигини англаб етди. Кончиларга яна ишлашлари кераклигини айтиши керак. У ҳарчанд ҳаракат қилмасин, уларга ёрдам бера олмади. Ҳатто Тангри ҳам ёрдам бермади.

17

Кончилар яна ишга чиқдилар. Бор гапни Инжил кўмитасидан эшитган Теодор Ван Гог Винсентдан Эттенга қайтишини сўраб, мактуб ёзиб, пул жўнатди. Қайтишни истамаган Винсент кулбасини ташлаб, Дени хоним-никига кўчиб ўтди. У Болалар Залига бориб, барча гравюраларни олиб, хонасига келтириб қўйди.

У яна таназулни бошидан кечирди. Энди бир хулосага келиши керак. Унинг ҳеч вақоси йўқ – на иши, на пули, на соғлиги, на кучи, на бир ғояси, на бир истаги, на руҳий жўшқинлиги-ю, на шуҳратга интилиши қолди. Энг асосийси, ҳаётда уни тутиб турган таянчи қолмади. У йигирма олтига кирганди, бешинчи бор омадсизликка учради, яна бошидан бошлашга ўзида журъат ҳис қилмаётган эди.

Аввалги Винсентдан асар ҳам қолмаган, кўзлари ботиб кетган, яноқлари бўртиб, барваста жуссаси озиб, қоқсуя бўлиб қолганди. Винсент Дени хонимдан совун олди, бир неча ойдан бери биринчи марта совун билан ювиниб, тоза бўлди. Сочларини аввалгидек таради. Дени хоним унга эрининг қўйлақларидан бирини берди. Винсент кийиниб, шинам ошхонага тушди. Портлаш юз берган кундан бери у иссиқ овқатни унутиб қўйган эди.

Гарчи Винсент кончиларга унга ваъз ўқишини тақиқлаб қўйганларини айтмаган бўлса-да, ҳеч кимса ундан буни сўрамасди. Уларнинг воизга эҳтиёжи қолмаган кўринади. Винсент улар билан кам гаплашарди. У энди одамлар билан кам мулоқотда бўла бошлаганди. Кулбаларни аввалгидек айланиб чикмас, кончилар ҳаёти билан қизиқмай қўйганди. Ишчилар унинг ахволини яхши тушунишар, шу сабабли буни муҳокама қилишмас эди. Боринажда ҳаёт яна ўз йўлида давом эта бошлади.

Орадан haftalar ўтди. Винсент овқатланар, ухлар, бўшлиққа термулиб ўтирар, бошқа ҳеч нарса қилмасди. Безгак уни ахён-ахёнда безовта қиларди. У аста-секин ўзига кела бошлади. Аммо кўзлари ҳамон ўша-ўша бефарқ боқарди.

Ёз келди. Винсент тез-тез сайрга чиқадиган бўлди. Қаерга кетаётганини ўзи ҳам билмас, атрофдаги ҳеч нарсани сезмай кетаверарди. Юриб чарачагач эса ўтирар ёки бир жойда туриб қоларди.

Унинг бор пули поёнига етган ҳам эдики, у Париждан, укаси Теодан мактуб олди. Тео мактубида акасига Боринажда вақтини беҳуда ўтказмаслигини, у мактубда таклиф қилган пул ёрдамида қатъий қарор қабул қилиб, ҳаётини янгидан бошлаши кераклиги ҳақида ёзган эди. Винсент пулни Дени хонимга тутқазди. У Боринажда бу ер унга ёққанидан эмас, борадиган жойи бўлмагани учун ҳам қолганди.

У ўзини йўқотиб қўйганди. Энди эса ер юзидаги энг қимматли нарсасини – доимо унга яқин ва қадрли бўлган, Винсент ўзи истагандек уни тушуна оладиган ягона одами – укасини ҳам йўқотди. Тео ҳам акасини унутди. Қиш бўйи укасидан ҳафтасига бир ё икки мартадан узундан-узук меҳр билан ёзилган хат олиб турарди. Энди эса хат келмай қўйди. Тео акасидан умидини узди. Винсент ёлғиз қолди, ҳа, бутунлай ёлғиз қолди. У ҳушини йўқотганча сандирақлаб юрарди.

18

Куз билдирмай ёзнинг ўрнини эгаллади. Боринажда дарахтлар сарғая бошлади, аммо Винсентнинг қалбида нимадир уйғогандек бўлди. Тўғри, у хали ҳам ўз ҳаётига идрок билан боқмаган бўлса-да, аммо бошқалар ҳаётига қизиқа бошлади. У китоб ўқишга берилди. Мутолаа ҳаминиша унга хузур бағишларди. У ўзгалар ғалабаси ва мағлубияти ҳақида, ўзгалар азоб ва қувончлари ҳақида ўқир экан, ўзининг ҳалокати ҳақида буткул унутди.

У доим: “Мен омадсизман! Омадсизман! Омадсизман!” деган гапни қайта-қайта қайтараварарди. “Энди нима қилай? Менинг қаерда фойдам тегади ўзи? Ҳаётдаги ҳақиқий ўрним қаерда?” дея такрор-такрор ўзидан сўрарди. Қўлига тушган ҳар бир китобдан бундан бу ёғига қандай яшаши, нимага интилиши каби саволларига жавоб изларди.

Уйдан Винсентга у даҳшатли тарзда ҳаёт кечираётганини тинмай таъкидлаб ёзишарди. Отасининг айтишича, у тартиб-интизом, одоб-ахлоқни бутунлай унутиб, ҳақиқий бекорчи дайдига айланганди. Ахир қачон бирор

ишнинг бошини тутиб, нонини топиб ейди, қачон жамият учун фойдали одамга айланиб, бу дунё меҳнатига ўз улушини қўшади?

Воҳ ажабки, Висенитнинг ўзи ҳам бу саволларга жавоб топишни қанчалар истайди, ахир.

Қиш ҳам яқинлашди. Отаси вақти-вақти билан ғазаб отига минарди. У ўғлига бошқа пул жўнатмай қўйди. Винсент энди Дениларникида тушлик қилмай қўйди, оч-наҳор юра бошлади. Шунда Теонинг раҳми келиб, Эттендан бироз пул жўнатиб юборди. Отаси ҳам ўғлига раҳми келиб пул юбора бошлади. Винсент кун ора бир бора тамадди қиладиган бўлди.

Ноябрь ойининг қуёшли кунларидан бирида Винсент Маркассе кони атрофида тентираб юрарди, чарчагач, у кондан унча узоқ бўлмаган ғиштин иморат ёнидаги занг босган ғилдиракка ўтирди. Шунда дарвозадан бир кекса кончи чиқиб келди. Қора бош кийими кўзигача бостирилган, қўллари чўнтагида, елкалари букчайган, қоксуяк оёқлари калтираб борарди. Бу одамдаги нимадир Винсентни ўзига тортди. Винсент ҳеч нарсани ўйламай, чўнтагини қовлаштириб, калта қалам ва уйдан келган хатни олди-да, хатжилднинг орт томонига қора даладан юриб кетаётган кекса кончининг суратини солди.

Кейин у хатжилддан отасининг мактубини олди, унинг орқа томони тоза эди. Бир неча дақиқадан сўнг кон дарвозасидан яна бир кончи чиқди. У ўн етти яшар йигитча бўлиб, кекса кончидан новчарок эди. Қомати тик, қадам ташлаганида қандайдир бардамлик сезилар эди. Йигитча кўздан йўқолгунча, Винсент унинг ҳам суратини чизди.

19

Винсент Дениларникидан бир тахлам тоза қоғоз ва йўғон қалам топди. У хомаки чизмаларини столга қўйиб, уларни қайта чиза бошлади. Бармоқлари унга бўйсунмасди, Винсент қоғозга ўзи истаган чизикни шунча уринса ҳам чизолмасди. Қаламдан кўра ўчирғични кўпроқ ишлатарди. Расм чизишга шунчалик берилиб кетганидан, кеч тушганини ҳам пайкамай қолди. Дени хоним эшикни тақиллатиб, кечки овқатга чақирганида, у ўзига келиб:

– Наҳот дарров кеч бўлиб қолган бўлса! – деди.

Кечки овқат пайтида Жан-Батист билан қизгин суҳбат қурганда, кўзлари порлаб кетарди. Эр-хотин Денилар бир-бирига маъноли қараб қўярдилар. Винсент тезгина овқатини еди-да, узр сўраб, хонасига кўтарилди. Керосин чироқни ёқиб, чизмаларини узоқдан кўриши учун деворга қадаб чиқди.

– Ёмон, – шивирлади у диққат билан суратларини кузатар экан. – Жуда ёмон. Аммо эртага бундан яхшироқ чиқиши мумкин.

Винсент чироқни ўчирмай каравотига ётди. У дам-бадам чизган суратларига қарарди, сўнг нигоҳини улардан олиб, гравюраларга қаратарди. Очиғини айтганда, Винсент бу гравюраларга етти ой аввал Болалар Залидан олиб келганидан бери биринчи бор қараётган эди. Ногоҳ у суратлар оламини соғинганини ҳис этди. Бир пайтлар у Рембрандт киму Милле, Жюль Дюпре, Делакура ва Марислар ким эканлигини яхши биларди. Винсент бир пайтлар ўзи кўрган ажойиб суратларини, Тео ва ота-онасига жўнатиб турадиган литография ва гравюраларини эслади. Ўзи кўришга муваффақ бўлган Лондон ва Амстердам музейларидаги бекиёс суратлар ҳақида ўй сура-сура уйкуга кетди.

Винсент жуда эрта – соат икки яримда уйғонди. У ўзини тетик ва бардам

ҳис этди. Ҳали кун чикмай туриб у аллақачон эски жойида, занг босган ғилдирак устида қалам ва қоғозлари билан ўрнашиб ўтириб олганча, кончиларнинг келишини кутиб ўтирарди.

Винсент шошиб чизар, хомаки бўлса-да, ҳар бир одамдаги биринчи тасаввурини акс этишга ҳаракат қиларди. Бир соат ўтгач, кончиларнинг бари ўтиб бўлганида, қоғозларда беш кишининг шакл-шамойили пайдо бўлганди. Ҳеч бирининг юзи чизилмаганди. Винсент хонасига келиб, чизмаларнинг устида қайта ишлади. У ҳар бир бориначлик кончининг шаклига ўзи ҳис қилган ажойиб ва ғаройиб феъл-атворини сингдиришга ҳаракат қилди.

Бу чизмалардаги одамларнинг гавда тузилиши хато эди, суратнинг ўзи эса кулгули даражада беўхшов чиқарди. Ҳарҳолда қоғозлардаги одамлар Бориначликлар эди, Винсент каравот бурчига, Аллебенинг гравюраси қаршисида ўтирди. Суратда қиш кўчаларида иссиқ сув ва кўмир кўтариб бораётган кекса аёл тасвирланганди. Винсент ундан нусха ола бошлади. Қарияни ҳаминқадар чиза олди, аммо орқа пландаги кўча ва уйларни ҳеч чиза олмади. Винсент қоғозни ғижимлаб бурчакка улоқтирди ва Босбумнинг булутлар сузиб бораётган осмон остидаги ёлғиз дарахт тасвирланган этюди рўпарасидаги стулга ўтирди. Бу бироз осонга ўхшади: дарахт, бир парча тупрок, ер, булутлар. Лекин Босбум этюди хайратомуз даражада аниқ ва нафислик билан чизилган эдики, айнан шу оддий нарсаларни тасвирлаш ҳаммасидан ҳам мушкул бўлиб, бениҳоя сабр-тоқат талаб қилишини Винсент тушунди.

Винсентнинг чизишга ҳеч вақоси қолмаганида, қанча пули қолганини билиш ниятида лаш-лушларини титкилаб чиқди. Икки франк қолганди. У Монсдан сифатлироқ қоғоз ва ёғли қалам сотиб олишни умид қилиб йўлга отланди. Монсгача ўн икки километр йўл босиши даркор.

Монсда сишлик сарғиш қоғозли альбом билан кўмир ва кўрғошин қалам харид қилди. Дўкон ёнида эски гравюралар дўкони бор эди. Ҳеч нарса сотиб ола олмаслигини жуда яхши билса-да, Винсент бу гравюраларни узок кузатди. Сотувчи ҳам уларни Винсент билан бирга томоша қила бошлади, улар худди музей бўйлаб томоша қилиб юрган икки дўст каби ҳар бир сурат устида узок фикр алмашдилар.

– Сиздан узр сўрайман, – деди Винсет суҳбат якунида, суратларни мириқиб томоша қилиб бўлгач, – сиздан бир дона ҳам сурат сотиб ололмайман. Ёнимда пулим йўқ.

– Ҳечқиси йўқ. Пулингиз бўлмаса ҳам келиб тураверинг, – деди сотувчи.

Вамгача чўзилган ўн икки километр йўлни Винсент гўё сайр қилаётгандек босиб ўтди. Неғалигини ўзи ҳам билмасди-ю, у ўзини ниҳоятда бахтиёр ҳис қилаётганди.

Кейинги кун у Маркассе кўмир конига бориб, тоғга тирмашиб қора олтин зарраларини қовлаб олаётган бир қиз билан бир аёлнинг суратини чизди. Тушдан сўнг Дени хонимни чақирди.

– Стол ёнида бироз ўтириб туринг, илтимос. Бир нима қилмоқчиман.

У хонасига югуриб, альбоми ва қаламини олиб келди ва бирпасда дўстлари портретига жуда ўхшаб кетадиган сурат солди. Дени хоним Винсентнинг ортидан туриб альбомга кўз ташлади.

– Вой, жаноб Винсент! – ҳайратланди у. – Рассом экансиз-ку!

Винсент уялиб кетди.

– Нималар деяпсиз, – эътироз билдирди у, – бу шунчаки бир эрмак.

– Йўқ, жуда ҳам ажойиб чиқибди, – деди хоним. – Мен бу ерда деярли тирикдекман-а.

– Ҳа, деярли! – кулди Винсент. – Бутунлай эмас, ҳамма гап шунда.

У уйидагиларга янги машғулоти ҳақида ҳеч нарса ёзмади, чунки улар эшитиб нима дейишларини яхши билар эди: “Оҳ, Винсент яна ғалати қилиқларини бошлади. Қачон унга ақл кириб, ишбилармон бўлар экан?”

Винсент тинмай суратлари ҳақида сўзлар, тинмай чизарди. У яна кончиларниқига кириб-чиқа бошлади. Аммо энди унинг кўлида Библия ўрнида альбом ва қалами бўларди. Кончиларнинг қувончи Винсентниқидан кам эмасди. Винсент ерда ўйнаб ўтирган болаларни, печка устида эгилган уй бекаларини, оғир кундан кейин овқатланиб ўтирган оилани чизди ва яна Маркассенинг баҳайбат қора қувурларини чизди. Ҳаво айниган кунлари уйда қолиб, деворда илинган гравюралардан нусха кўчирарди.

Бир неча ҳафта ўтиб, у маҳорати ошиши учун буюк мусаввирлар суратидан нусха кўчириши кераклигини тушунди. Гарчи Теонинг хат ёзмай кўйганига бир йил бўлиб қолган бўлса-да, Винсент кўнгилдагидек чиқмаган бир тўп чизмаларига қараб, ўзида қандайдир ғурур хис этди ва укасига мактуб битди:

“Кадрдоним Тео!

Агар янглишмаётган бўлсам, сенда Милленинг “Дала ишлари” бор эди. Хизмат бўлмаса, уни менга биров муддатга бериб тура оласанми? Мен Босбум ва Аллебе этюдларидан нусха кўчиряпман. Чизган суратларимни кўрганингда балки кўнглинг тўлган бўлармиди.

Сенда нима бор бўлса, барини жўнатсанг. Мен ҳақимда ташвиш тортма. Агар ишимни давом эттира олсам, қандай қилиб бўлса ҳам ўз ўрнимни топаман.

Омон бўл, гравюраларни иложи борица тезроқ жўнатиб юбор.

Гойибона кўлингни сиқиб қоламан, Винсент.”

Бора-бора Винсентда яна бир тилак туғилди. Бирор-бир мусаввир билан чизмалари ҳақида суҳбатлашиб, нимани тўғри, нимани нотўғри қилаётганини аниқлашни хоҳларди. У суратлари жуда ёмон чизилганлигини биларди, аммо булар у учун бениҳоя қадрли эди. Шу сабабли ҳам уларга ғурурдан қамашган муаллиф нигоҳлари эмас, балки бегона, талабчан нигоҳлар қарашини истарди.

Аммо кимга мурожаат қилсин? Бу ҳатто бир истак эмас, очлик эди. Уни қиш бўйи адоий тамом қилган очликдан, ҳафталаб бир тишлам нонсиз, бир қултум сувсиз қолган қулардаги очлигидан минг бора кучлироқ очлик эди бу.

Ёмғирли кунларнинг бирида уйда гравюралардан нусха кўчириб ўтирган Винсентнинг ёдига Питерсеннинг Брюсселдаги устахонасида “Фақат бу ҳақда ҳамкасбларимга айтманг”, дегани тушди. Э-ҳа, унинг ёнига бориши керак! Винсент барча суратларини кўздан кечириб, доирасимон печка ёнидаги уй бекаси ва кўмир тераётган кекса аёл тасвирланган чизмасини ажратиб олди-да, Брюсселга йўл олди.

Чўнтагида уч франкдан ошиқроқ пули бор эди. Демак, поездда кетиб бўлмайдди. Брюсселга яёв бориш учун тахминан саксон километрни босиб ўтиши лозим. Винсент ўша кунлик тушдан кейин йўлга тушди, бутун оқшом, бутун тун, кейинги кун ҳам кечга қадар юрди. Брюсселга-ча яна ўттиз километр бор. У яна юришда давом этган бўларди-ю, аммо бошмоқлари йиртилиб, бир бармоғи чиқиб қолганидан тунашга мажбур бўлди. Кичик Вамда бутун қиш кийган пальтоси чанг босгандан унниқиб кетганди. Винсент ўзи билан на тароқ, на қўшимча кўйлак олган эди.

Бошмоғига қалин қоғоздан патак қўйиб, яна йўлга тушди. Бошмоқдан

чиқиб қолган бармоғи шилиниб кетиб, кўп ўтмай қон оқа бошлади, қалин қоғоз кўпга чидамади. Оёқлари қавариб, қон тўлган қадоқлар пайдо бўлди, қадоқлар ҳам тез орада ёрилиб, азоб бера бошлади. Винсентнинг қорни очиб, чанқади, ўлгудек ҳориб қолди, аммо ўзида йўқ бахтиёр эди. Ахир у рассом билан кўришишга кетяпти-ку!

Чўнтагида бир сантим ҳам қолмай, ниҳоят, Брюсселга кириб келди. Питерсен яшайдиган манзилни унутмаган эди, шошганича кўча бўйлаб кета бошлади. Одамлар уни кўриб ўзларини четга олишар, бошларини сарак-сарак қилиб қараб қўйишарди.

Эшикни Питерсеннинг қизи очди. У даҳшат билан Винсентнинг ифлос, тер босган юзига, чигал бўлиб кетган пахмоқ сочига, ифлос кийимига, лой босган шимига, қоп-қора, қонга беланган оёғига қаради. Қизнинг ортидан руҳоний Питерсеннинг ўзи ҳам кўринди. У Винсентни дарҳол таний олмади, сўнг самимий табассум руҳонийнинг чехрасини ёритиб юборди.

– Винсент, ўғлим! – хитоб қилди у. – Сизни яна кўрганимдан қанчалар шодман! Кириг, кирсангиз-чи!

У Винсентни устахонасига олиб кириб, юмшоқ оромкурсига ўтказди. Ниҳоят, мақсадига етгачгина, Винсент қуруқ нон ва пишлоқ билан саксон километр масофани яёв босиб келганини ўйлаб, бирдан бўшашиб кетди. Қадди букчайганча нафасини ростлаб ололмасди.

– Шу яқин атрофда бир дўстимнинг бўш хонаси бор. Бориб ўзингизни тартибга солиб, бироз дам олишни истайсизми?

– Албатта. Бу қадар толиққанганимни сезмабман ҳам.

Питерсен бош кийимини олиб, қўшниларикининг қизиқувчан нигоҳларига эътибор бермай, Винсент билан бирга кўчага чиқди.

– Менимча, сиз ҳозир фақат дам олишингиз керак, – деди у Винсент билан хайрлашаётди. – Эртага соат ўн иккида меникига тушлик қилгани боринг. Биз кўп нарсалар ҳақида суҳбатлашиб олишимиз керак.

Винсент ювиниб, кўп вақтдан бери оч юрган бўлса ҳам ухлашга ётди. Эрталаб у соат ўнда қорни ноғора чалаётгани учун аранг уйғонди. У ювиниб-тараниб, Питерсенникига ўтди.

Тушлик пайтида Питерсен унга Брюсселдаги янгиликлардан сўзлаб берди, Винсент тортинмай-нетмай овқатни паққос туширди. Тушликдан сўнг улар устахонага ўтдилар.

– Оҳ-о, ёмон ишламабсиз, деворларда кўп янги суратлар пайдо бўлибди, – деди Винсент.

– Ха, мен энди воизликдан кўра мусаввирликдан кўпроқ лаззат оляпман, – жавоб берди Питерсен.

– Айтинг-чи, ҳақиқий ишингиздан кетиб, шунча вақтингизни сурат чизишга сарфлаганингизда ҳеч виждонингиз қийналган пайти бўлганми?

Питерсен кулди.

– Сиз Рубенс ҳақидаги латифани эшитмаганмисиз? У Испаниядаги голланд элчиси эди. Тушдан кейин кўп вақтини қирол боғида, мольберт қаршисида ўтказар эди. Бир куни жуда башанг кийинган сарой аъёнларидан бири боғни айланиб юрганида шундай дейди: “Дипломатимиз баъзида рассомчилик билан шуғулланиб турар экан-да”. Рубенс эса шундай жавоб қилган экан: “Йўқ, сиз кўриб турган рассом баъзида дипломатия билан шуғулланиб туради!”

Питерсен ва Винсент бир-бирларига қарадилар-да, қаҳ-қаҳ отиб кулиб юбордилар.

– Мен бир нечта чизмалар қораладим, – деди Винсент. – Учтасини сизга

кўрсатиш учун олиб келдим. Улар ҳақида фикрингизни айта оласизми?

Питерсон расмларни мольбертга қўйиб, узоқроқдан туриб диққат билан қаради. Винсент бир зум суратларига Питерсен кўзи билан боқди ва уларни жуда бўш чизилганини сизди.

– Кўришиб турибди, – деди Питерсен узоқ жимликдан сўнг, – сиз натурага жуда яқин туриб чизгансиз. Шундайми?

– Ҳа, бошқача иложи ҳам йўқ эди. Кўпчилигини кончиларнинг тор кулбаларида чизишимга тўғри келди.

– Тушунарли. Мана шунинг учун ҳам суратларингиз мутаносиблигида нуқсонлар бор. Натурадан узоқроқ чизишга жой топа оласизми? Ўшанда сиз уни хийла аниқ кўрган бўлардингиз.

– У ерда каттароқ кулбалар ҳам бор. Улардан бирини арзонроқ ижарага олсам бўлади.

– Ажойиб фикр. – Питерсен яна жим бўлиб қолди, сўнг сўрай бошлади: – Сиз қачондир бўлса-да, рассомликни ўрганганмисиз? Юзларни тўртбурчакларда чизиб кўрганмисиз? Мутаносибликка амал қиласизми?

Винсент қизариб кетди.

– Мен ҳеч нарса билмайман. Менга ҳеч ким ҳеч нарса ўргатмаган. Чизгим келди, шу холос.

– Э, йўқ, – эътироз билдирди Питерсен, – сиз дастлаб бошланғич техникани ўзлаштиришингиз лозим. Ана ундан кейин силжиса бўлади. Келинг, мана бу аёл тасвирланган суратингиздаги хатоларни кўрсатаман.

У қўлига чизғич олиб, аёл гавдасини тўртбурчак шаклга бўлиб чиқиб, Винсент мутаносибликда йўл қўйган хатоларни кўрсатди, сўнг изоҳлай-изоҳлай аёлнинг бошини қайта чиза кетди. Питерсен бир соатча ишлади. Тугатгач, бироз орқага қадам ташлаб, суратга қаради:

– Мана энди, гавдани тўғри чиздик.

Винсент унинг ёнида туриб, суратга боқди. Барча мутаносиблик ҳисобга олиниб, аёл сурати тўғри чизилган эди, бунга асло шубҳа йўқ. Аммо энди бу кончининг хотини ҳам эмас, терриль тераётган боринажлик аёл ҳам эмасди. У шунчаки ерга эгилиб турган, чиройли чизилган аёлнинг сурати эди. Винсент бир сўз демай, мольберт ёнига печка ёнидаги аёлнинг тасвирини қўйди ва яна Питерсеннинг ортидан туриб, расмларга боқди.

– Ҳм, – деди Питерсон ўйчан, – нима демоқчи бўлганингизни тушундим. Мен унга пропорция берибман-у, ўрнига характерлигини олиб қўйибман-да.

Улар мольбертга қараб узоқ туриб қолишди.

– Биласизми, Винсент, – деди тўсатдан Питерсен, – печка ёнидаги аёл тасвирланган сурат чакки эмас. Рост, жуда яхши. Суратнинг техникаси дабдабдала, мутаносибликдан асар ҳам йўқ, юзи ҳақида гапирмаса ҳам бўлади. Очиғини айтганда, юзнинг ўзи йўқ. Аммо суратда нимадир бор. Сиз ниманидир қўллагансиз. Нима эканлигини ҳеч тушунмаяпман. Нима у, Винсент?

– Билмадим. Мен шунчаки қандай кўрган бўлсам, шундай чиздим, холос.

Бу гал мольберт ёнига Питерсен яқинлашди. Печка ёнидаги аёл суратини ўртага суриб, бузилган суратни олиб савагга ташлади.

– Қарши эмасмисиз? – сўради у Винсентдан. – Барибир уни бузиб қўйдим.

Иккаласи ёнма-ён ўтиришди. Питерсен нимадир демоқчи бўлди-ю, сўз тополмай яна жим бўлиб қолди.

Resume

■ In his work, American writer collector of biographical novel Irving Stone mainly described the lives of famous people. He wrote several books about great personalities, well-known workers of science, art and politics such as Abraham Lincoln, Jack London, Eugene Debs, Sigmund Freud, Michelangelo, and Charles Darwin. His book called "Lust for Life", which was dedicated to Dutch painter Vincent van Gogh, brought a tremendous glory to him. Some chapters of the novel, which attracts the reader's attention by the richness of the life and creative activity of the painter, are published in the present issue of the magazine.

■ In this issue of the magazine, poetry lovers may read poems by classical and contemporary American poets, an excerpt from the Tartar epos "Edigey", as well as poems by famous Russian poet Alexander Blok.

■ In his stories, Jack London sends his heroes to remote areas, make them face difficulties, loneliness and hunger, as well as he describes how egoistic acts may cause various human tragedies. Short stories entitled "Finis" and "Amateur Night" also talk about those subjects.

■ The article entitled "I am not forgotten" by Doctor of philosophical sciences Qiyomiddin Nazarov talks about interesting facts of the life and work of great French enlightener and philosopher Voltaire.

■ "Literature and enlightenment", the article by Scottish writer and poet of the second half of the nineteenth century Robert Stevenson, talks about the place of a writer in the society, difference between self-interest and real creativity, as well as responsibilities of an author before readers and conscience. This article is a good adviser for young authors.

Резюме

■ Творчество американского писателя, основоположника биографического романа Ирвинга Стоуна богато красочным описанием жизненных путей известных личностей. Им написаны увлекательнейшие произведения о таких деятелях науки, культуры, искусства, политики, как Авраам Линкольн, Джек Лондон, Юджин Дебс, Зигмунд Фрейд, Микеланджело, Чарльз Дарвин.

Известно, что роман "Жажда жизни", посвященный голландскому художнику Винсенту Ван Гог, принёс автору большую популярность. В данном номере журнала вы сможете прочитать несколько глав из вышеназванного произведения. Роман привлекает интересным повествованием сложных перипетий жизни и творчества великого художника.

■ Любители поэзии имеют возможность насладиться образцами классики и творчеством современных поэтов США, отрывком из эпоса татарского народа "Эдигей", стихами известного русского поэта Александра Блока.

■ По воле автора герои рассказов Джека Лондона то оказываются в дальних, нелюдимых краях, то проходят испытание на человечность одиночеством, голодом, тяжелыми жизненными условиями. В произведениях Лондона правдиво отображается, к каким трагическим последствиям могут привести эгоистичные стремления человека. Рассказы "Конец" и "Рождённая в ночи" яркий тому пример.

■ Статья доктора философских наук Киёмиддин Назарова "Меня не забудут" богата интересными фактами из жизни и творчества великого французского философа-просветителя Вольтера.

■ В статье шотландского писателя и поэта второй половины XIX века Роберта Стивенсона "Нравственная сторона литературной профессии" речь идёт том, какое положение занимает писатель в обществе, о противостоянии материальной выгоды и истинного творчества, о долге литератора перед читателем и перед собой лично. Данную статью, можно рассматривать как поучительное пособие для молодежи, находящейся в начале творческого пути. Примечательно, что многие размышления автора, записанные около полутора века назад, актуальны и сейчас.

– Винсент, – ниҳоят тилга кирди у, – ўзим ҳам ҳайратдаман, бироқ тан олишим керак, шу суратингиз менга жуда ёқиб қолди. Дастлаб менга беўхшов кўринганди, аммо унда кишига қаттиқ таъсир этадиган нимадир борлигини сездим.

– Нега ҳайратландингиз?

– Чунки бу сурат менга ёқмай турганди. Бунда чизиклар бошдан-оёқ хато тортилган. Агар сиз бирон-бир рассомчилик мактабида ўқиб чиққанингизда борми, бу суратни йиртиб ташлаб, янгидан чизган бўлардингиз. Нима бўлганда ҳам, бу аёл менга танишдек. Онт ичишим мумкин, уни қаердадир кўрганман.

– Балки Боринажда дуч келгандирсиз? – Очикқўнгилик билан сўради Винсент.

Жиддий гапиряптими ёки ҳазиллашяптими деб Питерсен ялт этиб Винсентга қаради.

– Менимча ҳам шундай. Унинг юзи чизилмаган, аниқ бир аёл деб айтиб бўлмайди. Барча боринажлик аёллар тимсоли. Винсент, сиз кончи аёлининг айнан руҳини ва қалбини ифода эта олгансиз. Бу эса расм техникасидан минг бора муҳимроқ нарса ҳисобланади. Ҳа, менга бу аёл ёқди. У менга нимадир деяётгандек туюляпти.

Винсент ҳаяжондан титраб, унинг сўнгги сўзини кутиб турарди. Ахир Питерсен тажрибали, моҳир рассом... Агар Питерсен суратни совға қилишини сўраб қолгудек бўлса борми, сурат унга ҳақиқатан ҳам ёққан бўлиб чиқади!

– Уни менга совға қила олмайсизми, Винсент? Жон деб уни деворга осиб қўйган бўлардим.

Давоми бор

*Рус тилидан
Рустам ЖАББОРОВ ва
Мунира НОРОВА таржималари*

БУЮК ЙЎЛЛАРДАГИ ИЗЛАР

(АҚШ мумтоз шеъриятдан)

Генри ЛОНГФЕЛЛО

Генри Уодсворт Лонгфелло (1807-1882) Америкадаги замондошлари орасида ҳам, чет элларда ҳам энг машхур инсон эди. Уни тириклигидаёқ буюк миллий шоир деб эълон қилгандилар. Оврупонинг ҳамма атоқли ёзувчилари уни катта эҳтиром билан тилга олишарди. У 1836-1854 йилларда Гарвард университетининг профессори, 1872 йилда Петербург фанлар академиясининг чет эллик аъзоси этиб сайланган. Атоқли рус адиби И. Бунин унинг

“Гайавата ҳақида қўшиқ” достонини русчага ўзгирган эди.

Лонгфелло Американинг шимоли-шарқидаги Портленд шаҳрида туғилган, отаси адвокат эди. Коллежни тамомлагандан кейин ўқилишини Оверпуда давом эттирди (1826-1829). “Тунги садолар” (1839), “Қуллик ҳақида шеърлар” (1842), “Кўчманчи қушлар” (1858) ва бошқа шеърий тўпламлари, айниқса, Америка ҳиндуларининг эпослари асосида яратган “Гайавата ҳақида қўшиқ” достони (1855) унга оламшумул шухрат келтирди. Гайавата – тарихий шахс, XV асрда яшаган ирокезларнинг доҳийси, бир-бири билан олишиб ётган турли ҳинду урузларини бирлаштиради. Уларнинг қахрамонона ҳаёти, собитлиги, самимияти шоир томонидан жуда гўзал ва таъсирчан тасвирланган. Унинг бу достони атоқли шоиримиз Азиз Абдураззоқ томонидан ўзбек тилига ўзгирилган. Қуйида Лонгфеллонинг шеърларидан қилинган янги таржумаларни ўқийсиз.

ҲАЁТ ОЯТИ

Маънос сатрларда, ғамгин бандларда:
 “Ҳаёт – бемаза туш” деб айтма асло.
 Руҳи ухлаб ётган – руҳан ўликдир,
 Ҳаётда мавжуддир юксак бир маъно.

Ҳаёт хаёл эмас, ҳаёт жасорат,
 Ўлганда руҳ эмас, ўлар фақат тан.
 “Тупроқдан бўлгансан, унга қайтасан”
 Деганда Раббимиз руҳни айтмаган.

Яшамокдан мурод кайгуриш эмас,
Даврон суриш эмас ва ё ҳаловат,
У бизни ундайди меҳнат қилишга,
Олдинга юришга ундайди фақат.

Йўл жуда олисдир, кутмайди замон,
Лекин ҳеч нимангни йўқотма йўлда,
Ёдда тут: юракнинг ҳар бир уриши
Ўлимли зафарни қолдирар қўлда.

Қайда бўлсанг бўл- у, хоҳ ҳаёт йўли,
Хоҳи курашларнинг жанг майдонида –
Фақат қаҳрамон бўл, қул бўлма асло,
Юрагингни тобла жанг сандонида.

Бўлиб Ўтган Ишга тутмагин аза,
Келажакни сен ҳам ўйлагин сал-пал,
Хизмат қилгин фақат Ҳозирги Кунга,
Фақат унгагина ишон ҳар маҳал.

Замон кумларида йўқолиб кетмай,
Бизнинг йўлимизда из қолсин десак, –
Буюклар умридан намуна олиб,
Улардай Ҳақ йўлда юрмоқлик керак.

Биз буюк йўлларда қолдиросак из,
Адашган, чарчаган қасларнинг у чок
Виждонин уйғотиб, куч бахш этармиз,
Қоронғи йўлига бўлармиз чироқ.

Қани, ишга кириш жасорат билан,
Бутун борлигингни ато эт унга.
Шиддатли меҳнат-ла яшашни ўрган,
Ишонч билан яша энг яхши кунга.

EXCELSIOR¹

Қоронғи, қорли Алп сўқмоғи билан
Йигит кетар, қўлда байроғи билан.
Байроғи тунда ҳам борарди рангдор,
Тилида янграрди ажиб бир шиор:
“Excelsior!”

Қарашлари унинг жиддий ва ғамгин,
Кўзлари ярқирар ханжардай кескин.
Кумуш сибизгадан чикқандай овоз
Янграрди ҳаммага бегона бир сўз:
“Excelsior!”

¹ “Экселсиор” деган бу лотинча сўз “тепароққа” деган маънони билдиради.

Ойналарда чакнар ёруғ чироклар,
 Шинамликка чорлар эди ўчоклар.
 У кўрар, олдида фақатгина муз,
 Лекин лабларида ҳамон ўша сўз:
 “Excelsior!”

“Қаёққа? – деб сўрди бир чол кишлокда, –
 Изғирик ва куюн, музлик у ёқда,
 Олдингдан сой чиқар, катта бир окин...
 Аммо жавоб берди йигитча сокин:
 “Excelsior!”

Севгани: “Бағримга кел, – деди ийиб, –
 Ухларсан кўксимга бошингни кўйиб”.
 Намли нур таратди бир жуфт мовий кўз,
 Хўрсиниб оғзидан чикди ўша сўз:
 “Excelsior!”

“Курук қарағайга йўлама яқин,
 Беомон кўчкидан ўзни сақлагин!” –
 Деганди қишлоқда яқин ошнаси,
 Унга жавоб бўлиб янгради саси:
 “Excelsior!”

Аммо бир йилдан сўнг бир ит чўккида
 Топди муз ичида музлаган мурда.
 Байроқни котган қўл тутганди маҳкам,
 Унда ёзилганди ўша шиор ҳам:
 “Excelsior!”

Муз босган шафқатсиз қоялар аро
 Ажойиб йигитча ётар бесадо.
 Муз, тош дунёсида юлдуз учгандай
 Учиб борар эди у сўз пайдарпай:
 “Excelsior!”

ЎҚ ВА ҚЎШИҚ

Ел бўйлаб узоққа узган эдим ўқ,
 Ғизза учди, боқсам, ҳатто изи йўқ.
 Булутларга чўмган ўқининг изин
 Илғармиди ҳеч вақт ўқчининг кўзи?

Ел бўйлаб узоққа узган эдим ўқ,
 Ғизза учди, боқсам, ҳатто изи йўқ.
 Бир қўшиқ тарқатсанг атрофга агар,
 Изин тополарми бирон бир назар?

Бир йилдан сўнг топдим ўқимни бирдан,
 Олис бир ўрмонда дарахт танидан.
 Қўшиғимни айтди менга сўзма-сўз
 Не-не ҳижрондан сўнг топилган бир дўст.

Эдгар АЛЛАН ПО

Ёзувчи, шоир, адабий танқидчи ва муҳаррир Эдгар Аллан По (1809-1849) америка адабиётдаги романтизм намояндаси, символизм ва декадентликнинг биринчи қалдирғочидир.

Эдгар Аллан По Американинг Бостон шаҳрида сайёр актёрлар оиласида тугилди. Эдгар уч ёшга кирганда зоти инглизлардан бўлган онаси Элизабет ва отаси (ирландлардан) Давид По вафот этишди. Болани виржиниялик бой Жон Аллан ўғил қилиб олди.

По 1826 йилда Виржиния университетига ўқишга кирди. 1827 йилда талаба дўстларининг моддий ёрдами билан Бостон шаҳрида “Темурланг ва бошқа шеърлар” номи 40 бетлик биринчи китобчаси 40 нусхада босилиб чиқди. Кейин “Алсърроф, Темурланг ва бошқа шеърлар” тўплами (1829 йил, Балтимор), “Шеърлар” (1831, Нью-Йорк) ва “Кузгун ва бошқа шеърлар” (1845, Нью-Йорк) тўпламлари нашр этилди. Шунингдек, бир қанча насрий китоблари ҳам маълум ва машҳурдир.

Эдгар Аллан Понинг “Темур” достони ўзбекчага таржима қилинган ва журналимизда босилиб чиққан.

ЕВЛАЛИЯ

(Кўшиқ)

Бошимга минг бало

Ёғдирди само.

Юрагим зардоблар, қонларга тўлди.

Аммо Евлалия, нозик белли қиз, менга хотин бўлди,

Аммо Евлалия, зар кокилли қиз, менга хотин бўлди.

Чакнаса кўзлари,

Кўк юлдузлари

Хира тортиб қолади дархол.

Кўкларда тутунлар

Буралар тунлар,

Олтин зулфларининг буралишига тенг келолмас бу ҳол,

Евлалия зулфлари буралишига тенг бўлолмас бу ҳол.

Жон офати гумон

Ўлди бу замон,

Ёримга ишончим кўкларга етар!

Кун бўйи мутгасил

Бахт фариштаси

Нурларин аямас, армуғон этар.

Жонгинам Евлалиям унга ташлаб қўяр шоҳона назар,

Ёшгина Евлалиям ташлаб қўяр унга бир мовий назар.

ТУШ ИЧИДА ТУШ

Сен дегандинг: “Хайр, яхши қол...”
 Ажралишди сўнгра йўлимиз.
 Тўғри чиқди сўзинг, шудир ҳол:
 Узилди-ку қўлдан қўлимиз.
 Ўтиб кетди ҳаётим тушдай,
 Умидга йўқ заррача замир.
 Аммо нетай: тушдами, ҳушда –
 Қора тунми, ёруғ кундами,
 Ўтар экан пилдираб умр...
 Бари ўтди, топмадим нажот,
 Туш ичида туш экан ҳаёт.

Ўтирибман денгиз бўйида,
 Гувуллайди тўлқин қуйида.
 Ҳовучимга олдим бир уюм
 Олтинсимон ярқираган қум;
 Қум зарралар бармоқлар аро
 Оқиб тушди сирғалиб ерга.
 Шунда йиғлаб дедим: “Эй Худо,
 Қумни қўлим тутолмас нега?!
 Уни қўлда тутиб қолишга
 Сира имкон тополмам наҳот?”
 Ҳамма нарса тахт йўқолишга –
 Туш ичида туш экан ҳаёт.

ҚЎШИҚ

Никоҳ кечамизда уялганингдан
 Ногоҳ қип-қизардинг – ҳамон ёдимда.
 Ҳолбуки, муҳаббат, олам сен билан,
 Саодат сен билан эди ёнингда.

Кўзларингда чакноқ ёғду бор эди,
 Яширмасдинг уларни ҳеч бир.
 Дунё гўзаллиги унга ёр эди
 Ва ундан ҳам устун сир ила сеҳр.

У қизиллик балки, қизлик уяти,
 Оний бир ҳолатдир, тез ўтиб кетди.
 Қизилликнинг аммо бу ҳарорати
 Кириб юрагимнинг тубига етди.

Сен-ла никоҳланиб ёруғ дунёда,
 Насиб бўлди менга қизарган пайтинг.
 Гарчи атрофингда ўша аснода
 Очилганди гуллаб бахт-саодатинг.

ЭНГ БАХТЛИ КУН

Энг бахтли кун! Энг бахтли соат!
 Қандай мағрур эдим, беақл, беҳуш!
 Энди руҳим синиқ, овозимда дард –
 Эриб кетди туш!

Ёшлиқни, жасорат қувочларини,
 Етуклик, комиллик кучини кўрдим.
 Навқиронлик ўтди, энди барини
 Унутиб бўлдим.

Ғурур бекор очмиш баҳри дилимни,
 Энди ўзгаларга гулчамбар тақар.
 Ҳамон мақтовларнинг аёвсиз заҳри
 Ичимни ёқар.

Энг бахтли кун! Энг бахтли соат!
 Сен ёлғон туш эмас, эмасдинг-ку хоб?
 Завқ бердинг, сўнг нечун йўқ бўлдинг бевақт,
 Эй, олтин сароб?!

Ул ғурур ва омад, ҳукмронликни
 Яна бир бор қўлга киритсам эдим,
 Бу гал завқ ва азоб исмли юкни
 Кўтаролмасдим.

Қанотларимга куч берилган онда
 Заҳар ҳам берилган экан аслида,
 Кулаш аломати бўлган экан-да
 Парвоз фаслида.

ЖАННАТДАГИ САНАМГА

Мен нимага интилган бўлсам
 Барин сендан топгандим, эй хур.
 Менга бўлдинг меҳроб ҳам, боғ ҳам,
 Тоза жилғам – қулф урган биллур.
 Пешонамга битганди олам –
 Мўъжизавий мева, гул ва нур.

Аммо сўндинг, умрим куёши!
 Туш экан-ку ушалган армон!
 Бахт онлари қочаркан шошиб,
 “Кетдик олға!” дер экан замон.
 Руҳим чўкиб борар увишиб...
 Руҳим ул вақт шарпаларидан
 Кўзларини узолмас бир он.

Тўсар аммо қоронғи йиллар
 Девор бўлиб менинг йўлимни.
 “Ортда қолди гўзал манзиллар!” –
 Деб тўлқинлар ўнгу сўлимни
 Тўлдирарлар шивирга беқут.
 Эманни гар йикитса еллар,
 Қанча қанот қокмасин бургут,
 Уни қайта қилолмайди бут.

Эртак каби ўтар кунларим.
 Кечалари эса хаёллар
 Сен яшаган сукут эллари –
 Чексизликлар сари йўл олар.
 У ёқда сен учиб юрибсан.
 Ул дарёда бир ажиб ҳоллар...
 Бу ёқда мен сенсиз яшайман,
 Мажнун каби йиғлайди толлар.

АЛЬБОМГА

Френсис Осгудга

Агар севилмоқни истасанг, гўзал,
 Йўлингга, ўзингнинг ҳолингга ишон.
 Қандай бўлсанг шундай бўлгин ҳар маҳал,
 Бошқача бўлайин, дема ҳеч қачон.

Кўзларинг чиройли, юзинг чиройли,
 Ўзингни қўрқувдан айлагин ҳалос.
 Сени мақтамаслик – ўта беорлик,
 Сени севмоқ эса оддий бурч, ҳолос.

* * *

... га

Сенинг юрагингга буйруқ бермоқни,
 Сенга ғов бўлмоқни эплашим маҳол.
 Минглаб шоҳлар аро сен каби шоҳни
 Ўзим танлаганман, ҳеч олмай малол.
 Муҳаббатнинг сокин оппоқ қасридан
 Бехатар бошпана топдик хотиржам.
 Бундан озроғига, дўстим, аслида
 Рози бўлармидик иккаламиз ҳам?

Туйғулар муқаддас бўлса, у замон
 Ишқнинг ҳалокатли далғовларидан,
 Эркакнинг эркаклик оловларидан
 Оғалик туйғуси сақлайди омон.
 Ишқнинг яккаҳоким қонунин бузсак,
 Икки карра бахтли бўлгаймиз, санам,

Унга рухий дўстлик мақомин кўшсак,
Рози бўлмаимизми ё иккимиз ҳам?

ИЛОҲИЙ ШОҲ БЎЛМАГАН АСЛО

Илоҳий шоҳ бўлмаган асло,
Аммо Эллен бундан мустасно.
Бундай шоҳга жону тан фидо,
Кишан солса – севимли ҳатто.

Бу ҳукмдор эгаллаган тахт
Фил суякдан иборатдир нақ.
Давлатининг бўсағасидан
Ғуноҳкорлар ўтолмас зотан.

Оҳ, сени бир кучсайдим, Эллен,
Шаҳаншоҳим дердим сени мен.
Ҳар ҳукмингга турардим қойим:
Шоҳ не деса ҳақ бўлар доим!

ЖОЗЕФ ЛОККА АТАЛГАН БАЙТЛАР

Бу олифта ишлайди жадал.
Уни қачон оларкин ажал?
Эрталабки йўқламаларга
Отда учиб борар ҳар маҳал.
Номи машҳур олим-ла адаш –
Исми унинг жуда илоҳий.
Олим – дохий фикрда яккаш,
Бу – чакув хат бобида дохий.

Уолт УИТМЕН

Уитменнинг (1819-1892) аجدодлари голландиялик. Нью-Йорк штатининг Лонг-Айленд оролидаги қишлоқда, кўп болалик катта оилада тугилган. Тўққиз боланинг тўнғичи эди. 1825-1830 йилларда Бруклиндаги мактабда ўқиди. Етишимовчилик туфайли ўзини ишга урди. Хат-хабар ташувчи, босмахонада ҳарф терувчи-тахловчи, ўқитувчи, журналист, вилоят газеталарида муҳаррир бўлиб ишлади.

Тахминан 40 йиллик ижодий фаолияти давомида фақат биттагина китоб – “Ўтнинг япроқлари”ни 1855 йилда эълон қилди. Бу китоб жуда катта сўзбоши, олти дoston ва кўндан-кўп турқумларни ўз ичига олган бўлиб, муаллиф тириклигида олти марта қайта нашр этилди ва нашрдан нашрга кен-

гайтириб, бойитиб борилди. Охири шундай миқёсга етдики, амалда XIX аср Америкасининг поэтик эпосига айланди.

Уитмен дунё демократияси, ҳамма халқларнинг биродарлиги, умуминсоний адолат куйчисидир. Айни чоғда эркин шеър ислохотчисидир.

Шоир 1861-1865 йиллардаги фуқаролар уруши даврида госпиталларда санитар бўлиб ишлади. Унинг “Барабанлар жанги” ва “Лайлоқ сўнги марта гуллаганида” каби шеърлари уруш ҳодисаларини акс эттирган. У 1865 йилда Американинг биринчи президенти Авраам Линкольннинг ўлимига ҳам гувоҳ бўлди ва бу фожиеага бағишлаб “О, капитан, капитаним” шеърини ва бир туркумини яратди.

О, КАПИТАН, КАПИТАНИМ

О, капитан, ох, капитаним! Маррада-ку, мана, кемамиз,
Пўртана ва дўллар орқада, ҳаммасини енгдик ҳаммамиз.
Ана, қирғок, бандаргоҳ – дўстлар, одамларнинг қаранг юзига:
Минглаб кўзлар боқади бизга, кемамизнинг мотам тарзига!

Воҳ, Худойим, Худойим,

Бу қандай даҳшатли қон!

Палубада ётипти

Капитан, фидойи жон.

О капитан, ох, капитаним, қани, кўзғол, қара атрофга,
Янграмоқда сен учун қарнай ва ҳилпирар юксақда байрок,
Гулчамбарлар, гуллар, ленталар – булар бари сенга аталган,
Сенинг халқинг қутар трапда – ҳаяжонли, қонлари қайноқ.

Ога! Қўл бер, кўзни оч!

Бу ёмон туш, де, туриб.

Палубада ётма, йўқ,

Совқотганча, жон бериб.

Капитаним мени тингламас, гапларимга бермайди жавоб,
Ҳеч нарсани сезмас қўллари, лабларидан қочиб кетган қон.
Лекин кема бут ва бешикаст, мана, лангар ташладик, қаранг,
Оловлардан, жанглардан ўтдик, ғалабага эришдик омон.

Эй халқ, яйра, қарнай чал,

Келди портга кемамиз!

Унда ётар чалқанча

Ўлган капитанимиз.

ҲАЗИН ВА ЎЙГА БОТГАН ОНЛАРИМДА

Ҳазин ва ўйга ботиб ўтирибман ёлғиз.

Шундай лаҳзаларда, ўзга юртларда, худди мендай ҳазин ва ўйчан
менга ўхшаган одамлар кўринар кўзларимга,

Мундоқ тикилиб қарасам борми, уларни кўра бошлайман

Олмонияда, Италияда, Испанияда, Францияда

Ёки олис-олисларда – Хитойда, Россияда, Японияда,

улар бошқа тилларда гаплашадилар.

Аммо, назаримда, улар билан таниша олсам,

¹ Сирен, яъни форсча настарин сўзининг ўзбекчаси (тарж.).

юртдошларимдан камрок севмасдим уларни.
 О, биламан, улар билан ака-ука бўлардим,
 Суяр эдик, албатта, бир-биримизни,
 Биламан, мен улар билан бахтли бўлардим.

ШУНДАЙ ШАҲАР КИРДИ ТУШИМГА

Шундай шаҳар кирдики тушимга, агар ер юзининг барча юртлари
 унга хужум қилса, эгаллай олмасмиш ҳеч қачон.
 Тушимга кирган бу шаҳар Дўстлик шаҳри эмиш,
 бунақаси ҳеч қачон бўлмаганмиш.
 Бу шаҳарда ҳаммадан ҳам юксак қадрланар экан чин муҳаббат.
 Чин муҳаббат бу шаҳар аҳлининг
 Ҳар бир қадамида, ҳар бир сўзида, ҳар бир кўз қарашида
 Билиниб тураркан.

КЎРИБ ЎТИРАМАН

Дунёнинг кулфатларин кўриб ўтираман – шармандалик,
 конунга зид зўравонлик ва зулм,
 Назарга ташланмайдиган кўзёшларни кўраман,
 ифлос ишларидан афсусланган, виждони қийналган
 ёшларнинг хўнграб йиғлашларин эшитаман,
 Кузатаман ҳаётнинг бузуқлигини:
 мана, болалари ташлаб кетган оналар –
 корни оч тиланчилар, бир оёғи гўрда...
 Мана, хотинлар, ҳаётини эрлари парчалаган,
 мана, аҳдида турмайлиган кизбузар йигитлар.
 Мен кўпчилик кўрмайдиган нарсаларни кўраман:
 рашк азоблари ва бир томонлама муҳаббат,
 инсонларнинг ҳамма яширин яралари.
 Мен жанглари кўраман: вабони, истибодни,
 турмага гуноҳсиз тикилганлар, қийналганларни.
 Мен кемадаги очликни – матрослар “ким ўлиши керак” деб
 қуръа ташлашлари ва бошқалар омон қолсин учун
 бир одамни ўлдиришларини кўраман.
 Мен кўраман бойларнинг гердайишларини ва қашшоқлар –
 ишчилар, таланган деҳқонлар ва
 уларнинг тарафини олганларнинг жон талвасасини.
 Ҳа, ҳамма-ҳаммасини – бир тарафнинг пасткашлиги, аёвсизлиги,
 иккинчи тарафнинг азоб-уқубатларини кўраман,
 бир ерда ўтирганча кузатаман...
 Мен кўраман, мен эшитаман, аммо мен индамайман.

ВИҚОРЛИ ШУҲРАТЛАР

Виқорли шуҳратлар ҳақда ўқисам – ғолиб генераллар зафари ҳақда,
 ҳавасим келмайди генералларга,
 Ҳавасим келмайди президентга, данғиллама қасрли бойларга ҳам.
 Аммо менга севишганларнинг жигаржонлигидан гап очсалар –

улар кандай яшагани,
 Хатар ва инсонлар ёвлигидан жирканиб, бирга бўлишгани умр бўйи,
 Ёшликда, қирчиллама пайтларида ва қариликда
 бир-бирига боғлиқ бўлганлари,
 бир-бирига содиқ бўлганлари ҳақда гап очсалар –
 Бошимни эгаман ва шошиб-пишиб четга чиқиб кетаман, чунки
 Ҳавас мени ғажийётган бўлади бу пайт...

ҚЎЛИМДАН КЕЛСАЙДИ

(“Денгиз бўйидаги ўйлар” дан)

Қўлимдан келсайди қадимнинг улуғ шоирлари билан беллашмак,
 Мухрлай олсайдим гўзал сифатларни савлати-салобати билан,
 Чорласайдим курашга Ҳомерни бутун жанглиарию
 Ахилл, Аякс, Ҳектор каби жангчилари билан,
 Шекспир каби қайғу-аламларга занжирбанд
 Ҳамлет, Отелло, Лирларни сувратлай олсам,
 Ёки Теннисон Альфред каби кумуш сочли гўзалларни куйлай олсайдим,
 Ёки куйчининг тилларини ширин қиладиган
 Комил қофия ва қойил ҳижоларни эгаллай олсайдим –
 О, денгиз, буларнинг жамини мен жон-жон деб алишган бўлардим
 Сен агарда биргина тўлқининг мавжини менга беришга рози бўлсанг,
 Унинг битта инжиқлигин менга берсанг
 Ёки менинг сатрларимга намли нафасинг-ла “кух” десанг,
 унга берсанг агар денгизнинг ҳидин.

Доктор СЪЮЗ

Ёзувчи ва шоир Доктор Съюзнинг (1904-1991) асли исми-шарифи Теодор Гейседир. У Дартмутда, бўзачи олмон оиласида туғилди. Америкада стиртли ичимликлар сотиши ва ичиши тақиқланганда уларнинг оиласи ишсиз қолди.

Теодорнинг болалиги ҳайвонот боғи ва унинг атрофларида ўтди. Коллежни битириб, Оксфорд университетига кирди, аммо бир йилдан сал кўпроқ ўқигандан сўнг таҳсилни ташлаб, Оврупого кетади. Америкага қайтгандан кейин жуда кўп касбларни эгаллаб, турли соҳаларда ишлади. Голливудга кириб, киносценарийлар битди. Сиёсий карикатурачи ва реклама рассоми бўлиб ишлади. Бир қатор романлар ёзди. Уларнинг бир қанчасини нашр эттиришига эришса ҳам, ўқувчилар ўртасида муваффақият қозонмади. Ўша даврда Америка фольклори намуналари асосида асарлар яратиши расм эди ва у ҳам фольклор намуналари асосида шеърлий эртаклар машқ қилиб кўрди. Ўзига ёққан бир эртакини 27та нашрийётга юборди ва рад жавобини олди. Таваккал қилиб

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

йигирма саккизинчи нашриётга юборганда қутилмаганда унинг шеърий эртагини нашр қилдилар. Шунда мўъжиза юз берди: “Рэндом Хаус” нашриёти чиқарган бу китоб катта муваффақият қозонади ва бестселлер бўлади. Энди у ёзган шеърий эртақлар ўнларча нашриётлар томонидан таллашиб олинмоқда. Унинг китобларини етти ёшдан етмиш ёшгача бўлган ўқувчилар кула-кула ўқишмоқда. Қуйида биз Доктор Сьюзнинг битта шеърий эртагини эътиборингизга ҳавола қилаётимиз.

АПИЛ-ТАПИЛ

Сан-Ма-Сан ороли, Улуғ уммонда
Яшаб ўтган эди қадим замонда
Апил-Тапил деган тошбақа подшоҳ.
Воҳ-воҳ-е, эвоҳ-е, вой-вой-е, эвоҳ!

Ўтирарди муздай тошда, кўлмақда,
Тошда ўтирарди, караб кўлмакка.
Кўлмак гўзал эди! Ажойиб кўлмак!
Шинамгина эди устига-устак.
Унда яшил сувлар истаганча бор,
Чивинча, бургача, хар хил резавор.
Тошбақалар бари бахтиёр-фароҳ,
Воҳ-воҳ-е, эвоҳ-е, вой-вой-е, эвоҳ!

Лекин Тошбақашоҳ дедикки бир кун:
“Шоҳлик тахтим пастак ва кичик нечун?
Тўғри, қадрлайман яшил кўлмакни,
Муздаккина тошга эга бўлмакни.
Аммо ўтирсайдим бироз юксакда,
Кўп нарса кўрардим! Бу гап бўлак-да!”

Ер тешишга тушди: тапир-тупурга!
“Тўққиз тошбақамни чорланг бу ерга!
Тахт қандай бўлишин кўрсатай сизга...”
Буюрди: “Чиқинглар бир-бирингизга!
Айтманглар бирон сўз, ортиқча калом!”
Мана, тайёр бўлди жонли бир эҳром.

Апил-Тапил тахтга чиқиб ўтирди,
Теварак атрофни мириқиб кўрди:
“О, қандай мўъжиза! Буюк-ку мулким!
Бор экан сигирим, мушугим, тулким!
Сигирлар, эчкилар, итлар шоҳиман!
Эшаклар, ниначи, битлар шоҳиман!”
Аммо дер: “Бундан ҳам кўпроғи керак!
Тахтни кўтарсак-чи янада юксак?”

Шунда, энг қуйидан, тоқати тугаб,
Мак деган тошбақа айтди шундай гап:

“Айбга кўшманг очик айтганим учун,
 Елка, оёқларда қолмади кучим.
 Аъло Ҳазратлари, менга беринг дам,
 Қисирлаб кетяпти тошбақа косам.
 Ишонинг, чарчадим, шоҳим, шаҳаншоҳ...”
 Воҳ-воҳ-е, эвоҳ-е, вой-вой-е, эвоҳ!

Подшоҳ жеркиб деди: “Жим бўлингиз, жим!
 Мендай шоҳни нотинч қилаётган ким?
 Сенга чиққанимга бўлма ношукур!
 Бунинг учун сендан лозим ташаккур!
 Жойингда маҳкам тур ва ўзингни тут,
 Елкангда юксалсам – келгай сенга қут!
 Менга юз тошбақа шайланг ҳозирок”
 Воҳ-воҳ-е, эвоҳ-е, вой-вой-е, эвоҳ!

Шоҳнинг важоҳати кўрқинчли эди,
 Юзлаб тошбақалар сургалиб келди.
 Кўшни ботқоқдаги акалари ҳам,
 Амаки, тоғаси, укалари ҳам,
 Амма-хола, бобо – аралашига –
 Бари бир-бирининг чиқди бошига.
 Эшаклар, эчкилар, итларнинг шоҳи,
 Мушуклар, ниначи, битларнинг шоҳи,
 Деворлар, томларнинг подшоҳи якка
 Жонли тахт устида юксалди кўкка.

Мак деган тошбақа айни шу маҳал
 Подшоҳнинг завқига берди-я халал:
 “Аъло Ҳазратлари! – дея жар солди, –
 Тошбақалар сабри битай деб қолди,
 Юксакда ўтириш, албатта, роҳат!
 Бизлар, пастдагилар, очикдик фақат.
 Қачон бизга жавоб тегар, шаҳаншоҳ?”
 Воҳ-воҳ-е, эвоҳ-е, вой-вой-е, эвоҳ!

Шаҳаншоҳ юксакдан ўшқириб берди:
 “Юминг огзингизни! Учиринг! – деди. –
 Мен эчки, хўкизлар, итлар шоҳиман,
 Мушуклар, чўчқалар, китлар шоҳиман,
 Меники денгизлар: бор кўча-кўйлар,
 Меники сигирлар, қулфлоглик уйлар!
 Бошқаряпман ерни, кўнгил бўлсин тўқ,
 Ерда мендан бошқа олий кимса йўқ!”

Аммо боши узра осмонда тағин
 Думалоқ, рангпар ой сузаётганин
 Кўриб, қичқирди шоҳ: “Бу нима яна?
 Нега ўралашар бошда бу кана...
 Жим бўлинг! Мен бунга йўл қўёлмайман!..

Энди мен энг баланд эхром ясайман.
 Борки тошбакани бунда килгум жам,
 Юксак бўлмоқчиман ва бўламан ҳам!”
 Тахтдан туриб фармон берди шундақа:
 “Уч милён олти юз қирк бир тошбақа
 Топинг дарҳол менга! Қимирланг тезроқ!”
 Воҳ-воҳ-е, эвоҳ-е, вой-вой-э, эвоҳ!

Шунда кичик Макнинг аччиғи келди,
 Орқа оёқлари ночор ҳўл бўлди,
 Бирдан “Апшу!” овоз янграб шу маҳал
 Апил-Тапилми ё Апалми-Тапал –
 Ўтлоқнинг, шамолнинг, денгизнинг шоҳи,
 Китлару итлару ҳўкизнинг шоҳи,
 Молхоналар, кўча-кўйларнинг шоҳи,
 Шохдор сигир, қулфли уйларнинг шоҳи –
 Йиқилди шалш этиб кўлмакка подшоҳ!
 Воҳ-воҳ-е, эвоҳ-е, вой-вой-е, эвоҳ!

Хамма қичқирарди: “Қаранглар! Қаранг!
 Машҳур подшоҳ лойда ўтирибди танг!
 Оёғи, қулоғи, косалари лой,
 Асли ана шудир унга лойиқ жой!”

Тошбақалар хурсанд ўйнашди узок...
 Воҳ-воҳ-е, эвоҳ-е, вой-вой-е, эвоҳ!

Роберт ХЕЙДЕН

*Роберт Хейден (1913-1979) жануб уни-
 верситетиде кафедре профессоре бўлишга
 эришган биринчи қоратанли олим ва шоир-
 дир. Қисматнинг киноясини кўрингки, бу –
 ирқий камситишлар қошонаси бўлган Нэш-
 вилл университети эди.*

*Хейден шеърлятида ватандошлик, юрт
 ичиде тенглик, озодлик учун кураш голяри
 голят чуқур, ўзгача талқинда ва таъсирчан
 йўсинда берилади. Ижтимоий адолат ва ин-
 сонпарварликка бўлган ишонч Хейден шеър-
 ларининг магзини ташкил этади.*

ФРЕДЕРИК ДУГЛАС

Сўнг бир кун озодликка етганимизда, бу гўзал озодликка,
 даҳшатли гўзал озодликка, хаммага ҳаводек керак озодликка,
 ер каби фойдали озодликка, авлодларимиз учун
 уни қўлга киритганимизда,
 мияларимизга, томирларимизга, юракларнинг ҳар бир тепкисига
 кириб борганида озодлик,

табийй хоҳишга, иштаҳага айланганда озодлик,
 қоратанли Дуглас, бу одам, собиқ қул,
 обдан қамчиланган, сургун қилинган,
 тинчликни орзу қилган,
 ёлғизлар йўқ бўлган, итга қувлатилган, таъкиб қилинган одамлар
 бўлмайдиган жамиятни орзулаган Дуглас
 сиёсатдонлар қўлида
 ола-була ўйинчоқ бўлиб қолмаганда,
 юраги муҳаббатга тўла, ақли ўткир бу одам абадийлаштирилганда,

йўқ, фақат ҳайкаллар сафсатаси билан эмас,
 фақат шеърлар, афсоналар ва бронза чамбарлар билан эмас,
 ҳаётлар билан, унинг ҳаётдан унган ҳаётлар билан
 унинг орзуларин намоён этсак,
 ана ўша бўлар гўзал ва керакли нарса – озодлик.

ҚОРАТАНЛИ ЁШ ШОИРГА

Менга бир қўшиқ айт, қоратанли шоир, навқирон ва ёш,
 Унда қуйилиб турсин тўлиной нури, порлаб турсин куёш.
 Унда бўлсин ёмғир жаласи, хуштак чалган шамолнинг саси,
 Унда шамол ва ёмғир оралаб эшитилсин янграб
 Тун ярмида янграган жон жаранлари.

Менга бир қўшиқ айт, қоратанли шоир, менга жўшиб айт,
 Бу қўшиқ тоза бўлсин, тоза виждон каби покиза бўлсин.
 Унда бўлсин эркакнинг жасорати, аёлнинг нафосати,
 Ҳалол одамларнинг миллион-миллион юраклари
 Тинмасдан гурсиллаб уриб турсин бари.
 Менга бир қўшиқ айт, қоратанли куйчи, қоратанли шоир,
 Тирик одамларнинг қалбларидаги умидларга доир.
 Тонгги ёмғирларнинг арфаларини чалсин шамол,
 Сўнгра қўшиқларинг ўсиб борсин ва топсин камол,
 Яшасин эл ичида куёшдай порлаб, ойдаи ярақлаб.

БУ ОҒРИҚ

Ўтиб кетар ғувиллаб
 Бошимдаги бу оғриқ –
 Кўк ўтлоқда дувиллаб
 Шошиб ўтган дўл янглиғ.

Бу оғриқ асло мени
 Синдирилмас, буколмас,
 Тикларман бор қаддимни
 Қўркувларга басма-бас.

*Рус тилидан
 Миразиз АЪЗАМ таржималари*

Жек ЛОНДОН

Асл исми шафири Жон Гриффит бўлган Жек Лондон (1876-1916) XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX аср бошида яшаб ижод этган Америка танқидий реализм адабиётининг йирик вакили. Калифорния штатининг Сан-Франциско шаҳрида камбағал фермер оиласида дунёга келган Жек болалик чоғларидаёқ ҳаётнинг барча машаққатларини бошидан кечиради – ўн ёшидан ўчаларда газеталар сотади, консерва фабрикасида ишлайди. Кейинчалик матрос бўлиб Узоқ Шарққа қатнайди, электростанцияда ўт ёқувчилик қилади. 1896 йилдан эса ёзувчиликка берилиб, ўз кучини турли жанрларда синаб кўради. 1899 йилда Америка журналларида Шимол ҳаётидан олиб ёзилган “Йўлдагилар шарафи учун”, “Олис ўлкада”, “Оппоқ сукунат”, “Жис-Ук қисмати”, “Аёл кишининг жасорати” каби ҳикоялари пайдо бўлади. “Мартин Иден”, “Темир тоvon” романлари, “Оқ сўйлоқ”, “Аждодлар нидоси” сингари қиссалари ва “Шимол ҳикоялари” тўплами адибга оламшумул шуҳрат келтиради.

Қисқа жанр усталаридан фарқли ўлароқ Ж. Лондон ўз ҳикояларидаги қаҳрамонларини олис, кимсасиз ўлкаларга “ташлайди”, уларни ёлғизликда, очликда, оғир турмуш шароитларида ҳақиқий инсонийлик синovidан ўтказида, худбинона интилишлар шахсни қандай фожиали аҳволга олиб бориши мумкинлигини реал тасвирларда кўрсатади. Қуйида Жек Лондон ҳикояларидан янги таржималар берилмоқда.

ИНТИХО

Моргансоннинг томоғидан сўнгги бекон¹ тишлами саримойдай ўтиб кетди. У ҳаётида бирор маротаба ошқозонини бундай сийламаганиди. Ошқозон Моргансон учун эътибордан холи ва уни кам безовта қилувчи нарса эди, ўзи ҳам ошқозон масаласида кўпам қайғуравермасди. Лекин ҳозир узоқ очликдан сўнг тузланган бекон бўлаги нафсини қондирди.

Очликдаги кўриниш Моргансоннинг юзини тарк этадиганга ўхшамасди, афт-ангори сўлиб, ёноқ суяклари туртиб чиққанди. Нурсиз мовий кўзлари жавдирар; уларда ночорлик олдидаги кўркув намоён эди. Нигоҳида ёқимсиз кўнгилсизликлар, иккиланиш, ваҳима сезилиб турарди. Табиатан юпқа лаблари яна бир қават пўст бойлаганди.

Моргансон ўтириб олиб мундштугини чиқазди, ҳафсала билан кўриқдан ўтказиб, кафтига нуқиб-нуқиб кўрди, гарчи ичида тамаки бўлмаса-да. Сўнгра тюлен терисидан тикилган тамаки халтасини тескари ағдариб, тамаки қолдикларини териб, астардан борини сидириб олди. Тўплаган тамакиси ангишвонача чиқмади; чўнтақларини титкилади, бармоқларига тамаки қолдиклари аралаш бир чимдим кўким илинди. Увоқдайини ҳам кўздан қочирмай тамаки зарраларини ажратиб олди, адоксиз ойлар давомида чўнтақ тубида яшириниб-чигалланиб ётган майда жун астар

¹ Дудланган чўчка гўшти.

толалари ҳам уларга қўшилиб кетганди.

Ниҳоят, орадан ўн беш дақиқа ўтгач, Моргансон мундштукни ярмигача тўлдира олди, холос. Уни гулхандан тутатиб олиб, адёл устига ўтирди. Мокасин кийган оёқларини оловда тоблаб, ҳар бир ютум тутундан лаззатланганча тамаки бурқсита бошлади. Чекиб битиргач, заифлашиб ёнаётган гулхан алангасига ўйчан тикилиб қолди. Аста-секин кўзларидаги хавотир қатъият билан алмашди. Бошига тушган мусибатдан қутулиш йўлини ахийри топди. Лек бу осон йўллардан эмасди. Моргансоннинг башараси шафқатсиз ва ваҳший тус олди. Юпқа лаблари янада жипслашиб, қисилди.

Энди оёқни қўлга олиш лозим. Моргансон аранг қаддини ростлаб, чодирни йиғиштиришга тушди; ўралган адёлни, товани, милтиқ ва болтани чанага жойлаб, барини аркон билан боғлади; кейин қўлини оловга тутиб, қўлқопини кийди. Оёқлари зир қакшар, чананинг олд қисмига ўтаётганда оқсоқланаётганини сизди. Елкасига аркон ташлаб, чанани жойидан кўзғатиш учун бор кучи билан тортди-ю, беихтиёр оғриқдан букчайиб қолди: адоқсиз йўлда аркон елкаларини шилиб юборганди.

Йўл Юконнинг муз ўзанидан ўтарди. Тўрт соатдан сўнг дарёнинг бурилишигача етиб олди, айланиб ўтиб, Минтога кириб келди. Моргансон чанани ташқарида қолдириб, қовокхонага кирди.

– Бир стаканга етадимми? – сўради олтин қумлардан бўшаб қолган тўрвани пештахтага ташлаб.

Қовокхона эгаси аввал унга, кейин тўрвага тикилиб қаради ва пештахтага шиша билан стаканни олиб қўйди.

– Қўявер, шундоғам келишиб кетамиз, – дея қовокхона соҳиби.

– Йўқ, олмаганинга қўймайман, – деди ўжарлик билан Моргансон.

Қовокхона эгаси тўрвани тарози устига олиб бориб, силкиб кўрди; атиги бир неча олтин қум заррасигина тўкилди, холос. Моргансон унинг қўлидан тўрвани олиб, тескари ағдарди. Эҳтиёткорлик билан олтин заррачаларни тарозига сидириб ташлади.

– Ярим долларлик чиқар, деб ўйловдим.

– Жиндай етмади, – деди қовокхона эгаси. – Ҳечқиси йўқ! Бошқа бирортасидан хиссасини чиқариб оларман.

Моргансон, хижолатомуз, стаканга бир қултум виски қуйди.

– Қани, қуй, қуй, томоқни жизиллатсин, – деди қовокхона эгаси унга далда берди.

Моргансон стаканни лабигача тўлдирди. У виски тилини қуйдириб, томоғини силаб-сийпаётганидан ва ёқимли илиқлик билан ошқозонига қуйилаётганидан хузурланиб, стакандагини майдалади.

– Зангилами¹, дейман? – сўради қовокхона эгаси.

– Ҳа, озроқ, – жавоб қилди Моргансон, – лекин ҳали очликдан ўлганимча йўқ. Дайига етиб олай, эт олиб, ўзимга келиб оламан.

– Вой, бояқиш-ей, – деди хайрихоҳлик билан қовокхона эгаси, – на итларинг, на ақчанг бор, бунинг устига зангила ҳам орттирволгансан. Сенинг ўрнингда бўлсам игнабарг дамламасидан босиб-босиб ичардим.

Ярим соат ўтгач, Моргансон қовокхона соҳиби билан хайр-хўшлашиб, йўлга чиқди. Қийилиб кетган елкасига арконни ташлаб, дарё ўзани бўйлаб югургилаб чўзилган чана изидан жануб томон юрди. Бир соат ўтар-ўтмас тўхтади. Ўнгдан дарёга кичкина дара туташганди. Моргансон чаналарни тўхтатиб, оқсоқлана-оқсоқлана дара бўйлаб ярим милча юрди. Бу ердан дарёгача уч юз ярд бор экан. Олдинда тераклар қоплаган тубанлик.

¹Зангила – милк касаллиги.

Моргансон теракзор оралаб Юкон дарёси томон юрди. Йўл қарийб дарё ёқасигача чўзилган экан. Моргансон у ёққа тушиб ўтирмади. Селкеркка кетаверишдаги қор босган жанубий йўл чаналар изига тўлиб кетган, олдинда яна бир чақиримча масофа кўзга ташланарди. Шимолий, Минто йўналишидаги йўлни эса тахминан чорак милгача ўрмон қоплаб олганди.

Моргансон худди ўша айланма йўлдан ортига қайтди. Яна лаънати арконни ортмоқлаб, дара бўйлаб чана тортиди. Қорнинг намлигидан чана тортиш мушкул эди. Чанага қор ёпишавериб дам-бадам тўхташга тўғри келар ва ярим мил юрмай Моргансоннинг нафаси бўғзига тикилиб қоларди. Тун қора кўрпасини ёйганда чоғроқ чодирини тиклаб, темир печини ўрнатиб, шох-шабба йиғишга улгурган эди. Шам ҳам туғаб битганди. Бир финжон чойга қаноатланиб, адёлини устига тортиди.

Субҳи содиқда Моргансон қўлқопини кийиб, кулоқчинини бостириб, Юкон томон йўл солди. Елкасида милтиқ. Бугун ҳам пастга тушмади. Нақ бир соат кимсасиз йўлни кузатди, қизиш мақсадида депсиниб, кафтини кафтига уриб турди. Кейин нонушта қилгани чодирга қайтиб келди. Тунука қутидаги курук чой ҳам оз қолибди, беш дамламга етади. Декчасига бир чимдимгина чой ташлади. Бор-йўқ озиқ-овқат захираси ярим қопчиқ ун-у оғзи очилган қутидаги хамиртурушдан иборат эди. Моргансон печ устида нон пишириб, шошмасдан нонуштага ўтирди. Ҳар бир лўқмадан лаззатланиб тановул қилди. Учта нонни паққос тушириб, тўртинчисига қўл чўзди-ю иккиланиб қолди; қопчиқни кўтариб салмоқлаб кўрди. “Икки ҳафтага етади”, – деди овоз чиқариб ўзига ўзи. Кулчаларни нарироқ суриб: “Балки, уч ҳафтага ҳам етар”, деб қўшиб қўйди.

Кейин яна қўлқопини кийиб, кулоқчинини тушириб, милтиқни елкасига осиб, қирғокнинг юқори томонига кетди. Бировга кўринмайдиган панага ўтиб, атрофни кўздан кечирди. Баданига совуқ ўтмагунча бир неча дақиқа қимир этмай ўтирди; сўнг милтиқни тиззасига қўйиб, кафтларини бир-бирига ишқаб қизитган бўлди. Санчиқли оғриқларга оёқлари дош беролмай қолди. Энди қирғокдан йироқлашиб, дарахтлар орасида у ёқдан-бу ёққа бориб кела бошлади. Бироқ бу тентирашлар узоққа чўзилмади. Ҳар беш-ўн дақиқа орасида Моргансон қирғок лабига келиб, одам қораси кўринармикан, деб диққат билан разм соларди. Қанчалик бениҳоя туюлмасин, қисқагина кун тун билан алмашарди. Йўл эса ўша-ўша хилватлигича қоларди.

Кундуз кунни пойлоқчилик осон ўтди. Ҳаво илиқлашиб, қор ёғди. Қилт этган шабада йўқ. Қор парчалари юлдузчалар каби милтиллаб ерга кўнарди. Моргансон бошини тиззалари орасига олди ва бутун вужуди кулоққа айланди. На итларининг ақиллаши, на чаналар ғичир-ғичири, на уларнинг ҳайдовчилари ҳайқириғи эшитиларди. Ғира-ширада Моргансон чодирига қайтди. Ўтин майдалаб, иккита кулчани паққос туширди-ю, кўрпа остига кириб кетди. Туни билан инқиллаб, алаҳсираб чиқди. Ярим кечаси туриб яна битта кулчани еб битирди.

Кундан-кун совуқ забтига ола бошлади. Гарчи Моргансон босиб-босиб игнабарг дамламасидан ичса-да, эндиликда тўрт дона кулча билан бўш қоп тик турмасди. Кунлик тановулдаги кулчаларни олтитага кўпайтиришига тўғри келди – учтаси саҳарликда, учтаси кечликда. Кундузи бир тишлам ҳам нон тишламасди. Суюк, лекин қайноқ чой билан чекланарди, холос. Орада зангилага қарши игнабарг дамламасидан ичиб турди. Кунлар шу тарзда қувлашмачоқ ўйинини давом эттирарди.

Бешинчи кунни йўл жонланди. Жануб томонда қора нуқта кўзга

ташланди ва у борган сари катталашаверди. Моргансон хушёр тортиди. Милтиқни шай ҳолатга келтиришга тушди: стволдан ўқни олиб, ўрнига янгисини жойлади. Тепкини сақлагичга тушириб, қўлқопини тортиб қўйди. Қора нукта яқинлашавергач маълум бўлдики, у ҳинду экан. Моргансон тараддуланиб қолди. Тепкини кўтарди ва яна сақлагичга туширди. Моргансон ҳафсаласи пир бўлиб, милтиқни тиззасига қўйди. Ҳинду ёнгинасидан ўтиб кетди ва дарахтлар орасида ғойиб бўлди.

Моргансоннинг хаёлига ялт этиб бир фикр келиб қолди. Дарахт шохлари ерга тегай-тегай деб турган жойга ўтди. Йўғон шохларни болта билан йўниб, тиргак учун иккита чуқур кертик ясади. Кейин милтиқни тиргакка қўйиб, йўлни кузата бошлади. Йўлнинг бир қисми унинг нишони остида эди. Моргансон милтиқни нариги тиргакка жойлади; бу вазиятда у ўрмон дўнглигигача бўлган сайҳонликни нишони остида кузата оларди.

Моргансон сира пастга тушмасди. Йўлда кетаётган кишининг қирғоқ юқорисида аллаким беркиниб олиб, уни кузатаётгани хаёлига ҳам келмасди. Оппоқ қор кўрпаси ҳали юмшоққина эди. Чана излари ҳеч ерда йўлдан четга чиқмаганди.

Тунлар узайиб, Моргансоннинг кундузги навбатчилиги қисқарди. Бир сафар кечаси кўнғироқчаларини жаранглатиб йўлдан чаналар ўтиб қолди. Моргансон бу черков жоми монанд садоларга кулоқ берганча минг ўқинч билан нон чайнаб ўтирди. Содир бўлаётганларнинг бари унинг истак-хохишларининг чаппаси эди гўё. Изғириннинг дўзахий азобларига дош бериб ўн кун сабот-ла йўлдан кўзини узмади. Бирок барчаси зое кетди. Фақатгина бир ҳинду ўтиб кетди, холос. Энди эса, кечаси, пойлаш зарур бўлмаган паллада одамлар, итлар, чаналар ғизиллаб ўтишмоқда ва улар жануб томон, денгиз, серкуёш ўлкалар, тамаддун ўчоғи томон йўл олишган эди.

Пистирмада кўзлари тўрт бўлиб кутганча чаналар борасида шундай хаёлларга борарди. Чаналарда ҳаёт деб аталмиш неъмат бор эди, унга аталган неъмат. Унинг вужудидаги ҳаёт сўниб бораётибди. Гоҳида чодирга ташриф буюрган ўлим аскарларини қувиб солмоқда. Чалакурсоқликдан мажолсизланиб борар, сафарни давом эттиролмасди. Кўпдан бери кутаётган чаналарда унинг тириклик шамига аланга бериши мумкин бўлган егулик бор эди. Чаналарда яна муллажиринг ҳам бор эдики, улар денгиз, қуёш, тараққиётни ваъда қиларди. Денгиз, қуёш, тараққиёт – буларнинг барчаси тирикликнинг манбаи. Бу фикр унга тинчлик бермай қўйди ва аста-секин ўзини ҳаётбахш неъматлар ортилган чаналарнинг хўжайинидай ҳис эта бошлади.

Ун ҳам охирлаб қолганди. Моргансон аввалги меъёрга ўтди – эрталаб иккита кулча, кечкурун икки кулча ерди. У тобора мадорсизланиб борар, изғирин ҳам чимдиб-чимдиб оларди. Шунга қарамай Моргансон кунбақун йўлни, то ҳамон қасдма-қасдига хувиллаб жонсиз ҳолатда ётган йўлни кузатишда давом этарди. Ҳадемай касаллик кейинги босқичга ўтди: шиш энди товонигача етди. Тунлари соатлаб кўзига уйқу келмасди. Шиш тиззаларига ўтганда бутун бадани азият чека бошлади.

Аямажиз бирдан теварак-атрофни исканжага олди – ҳаво қирқ, эллик, олтмиш даража нолдан пастга тушиб кетди. Гарчи Моргансонда термометр бўлмаса-да, бу ўлкаларда муқим яшовчилар каби у ҳам ҳаво ҳароратини теваракдаги аломатларга қараб аниқлай оларди – сувни қорга сепганингда вишиллашидан, изғириннинг бутун баданингга ниш санчишидан ёхуд иланг-биланг ўрлаётган ховурнинг шитоб-ла музга айланишидан, баъзан

киров сингари чодирнинг дағал матодан тикилган деворларига инишидан. Қирғоқ юқорисидаги пойлоқчилигини ташламай у аёз билан бесамар олишарди. Совуқ унинг вужудига қилич тишларини ботириб олаётганди. Бурни ва ёноқлари совуқдан қорайиб кетди, сўл панжаси бошмалдоғининг биринчи бўғимидан воз кечавериш лозимлигини қўлқопни ечмаёқ тушуниб етди.

Айни аёз уни чодирга ҳайдаб киргизган кунлари йўл мазах қилаётгандай жонланди. Биринчи кун учта, иккинчи кун иккита чана қорни ғарчиллатиб ўтиб кетди. Мана, икки кун мобайнида у пойлоқчиликка чиққан эса-да, совуқ билан жангда енгилганди. Икки сафар ҳам чодирга кириб кетгандан сўнг ярим соатлар чамаси вақт ўтиб каналар йўлни жонлантирганди.

Шундан кейин аёзнинг попуги хийла пасайди. Лекин аҳвол ўша-ўша. Нақ бир ҳафта қўриқчилик қилган Моргансоннинг кўзи бирон мавжудотга тушмади. Моргансон кунлик тановулини тагин иккита кулчага камайтирди. Гоҳида бу сезилмасди ҳам. Туриб-туриб ҳалигача нафас олаётганидан ажибланарди. Бани башарнинг шунчалар заҳмату азобларга дош бериши мумкинлигини тасаввурига сиғдиролмасди.

Йўлда яна тириклик нишонлари пайдо бўлганда уларни ишғол этиш Моргансоннинг қўлидан келмасди. Йигирма кишидан иборат шимолий-ғарб полиция отряди каналарда, итларини аккилатишиб ўтиб кетишди. Моргансон тарашадай тиришиб сассиз ўтирар, азаматлар эса йўл четида яшириниб олган одамнинг ҳаёт шами сўнаётганидан беҳабар эдилар.

Моргансон совуқ олган бошмалдоғидан хавотирланарди. Қўлқопини ечиб қўлини қўлтиғига тиқиб олиш одат тусига кирди. Йўлда кўринди. Моргансон уни ўтказиб юборди: хат ташувчи анчайин таниқли шахс, ғойиб бўлганини билишса, Моргансонни дарров қўлга туширишади.

Охирги ун-урпоқ сарфлаб бўлинган кун чор атрофга ёйилган ва увадаси чиққан оппоқ кўрпа устига момикқина янгиси тўшалди. Қор ёғаётган палла ҳаво илийди. Моргансон қимир этмай қирғоқ тепасида мисоли ўлжасини пойлаётган ўргимчакдек оч-наҳор ва сабот билан саккиз соат вақтини ҳавога учирди. Аммо ўлжадан дарак бўлмади. Кулбаи вайронасига қандай етиб олганини ҳам билмай, игнабарг дамламасидан бир-икки ҳўплади-да қийшайиб қолди.

Эртасига тақдир унга мурувват кўрсатди. Тонг сахар кулбадан чикибоқ тўрт юз ярд нарида юрган буғуга кўзи тушди. Моргансон илкис томирларида қон тезоблик билан югургилаётганини ҳис этди. Кейин эса вужудини тушуниксиз мадорсизлик эгаллади, томоғи қақраб кетди. Ўзига келиб олиш учун бир зумга қорга ётиб олди. Кейин милтиқни тўғрилаб, буғуни аста мўлжалга олди. Биринчи ўқ нишонга тегди, бунга ишончи комил. Бироқ буғу юқорига, тепалик томон чошиб кетди. Моргансон ғазабланиб, дарахтлар орасида лип-лип кўзга ташланаётган ҳайвоннинг ортидан кетма-кет ўқ узаверди. Бу ҳол токи у ҳаёт-мамоти учун зарур бўлган ўқларни ҳавога учираётганини англамагунча давом этди.

Зимдан кузата бошлади. Буғунинг йўналишини белгилаётиб, ўрмон ичидаги ялангликда қулаб ётган қарағайни пайқаб қолди. Хаёлан “қочоқ”нинг йўналиш чизиғини тортаётиб, буғу айнан шу қарағайнинг ён-веридан ўтади, деган тўхтамади келди. Яна битта ўқнинг баҳридан ўтса ўтибди-да. Қалтироқ қўллари билан милтиқни маҳкамроқ сиқиб, қарағай узра бўшлиқни нишонга олди. Буғу олд оёқларини кўтариб сакраган кез Моргансон варанглатиб ўқ узди. Буғу ҳаводаёқ жонсизланиб, қорга қулади.

Моргансон тепалик томон отилди, тўғрироғи, отилмоқчи бўлди. Кўзини

очганда хушидан кетганини тушунди. Минг азоб билан ўрнидан турди, секин-аста одимлай кетди. Вақти-вақти билан нафасини ростлаб, бироз ўзига келиш учун тўхтади. Ниҳоят, кулаб ётган қарағайгача аранг судралиб етиб келди. Унинг ёнида буғу жонсиз ётарди. Моргансон жасад устига оғир чўкди ва бутун бошли кўшинни ер тишлатган баҳодирдай оғзини йиғиштиролмади қолди.

Асабий кулгусини босиб, ов пичоғини чиқарди ва дарҳол ишга киришди. У буғунинг терисини шилиб ўтирмади, тери-периси билан тўрт бўлак қилиб нимталади. Бу нақ Клондайк ўлкасини тўдирадиган бир дунё гўшт эди.

Гўштни бир ёқлик қилгач, юз қадоқ вазнли бўлагини танлаб олиб, чодир томон судраб кетмоқчи бўлди. Аммо бунинг уддасидан чиқолмади. Шунда йигирма қадоқлигини танлаб олди-да, тўхтамасдан чодирга судраб олиб келди. Бир парча гўштни қовуриб, нафсини қондирди. Кейин эса беихтиёр оёқлари ўзининг постига бошлаб кетди. Қорда янги излар пайдо бўлибди: буғу билан андармонлигида чаналар ўтган кўринади.

Лекин у аза тутиб ўтирмади. Чаналар аввалроқ ўтиб кетмаганидан хурсанд эди: буғу режаларини ўзгартириб юборди. Бир қадоқ гўшт эллик цент туради, Минтогача эса уч чақиримдан зиёдрок йўлни босиб ўтиши керак. Энди ноз-неъматлар ортилган чаналарни кутиб ўтиришга ҳожат йўқ: буғу уларнинг ўрнини боса олади. У гўштни сотиб, Минтода бир нечта ит, егулик ва тамаки харид қилади ҳамда итлар уни жанубга – денгиз, серкуёш ўлкалар, тамаддун ўчоғи томон олиб кетади.

Ошқозони боз сурнай чала бошлади. Муттасил давом этаётган золим очлик чидаб бўлмас майлга айланди. Қўналғасига етиб келди-ю бир бўлак гўштни қовуриб еб олди, кейин куруқшаган шамадан тўлдириб, нақ икки марта мундштук бурқситди ва яна бир парча гўштни паққос туширди. Сўнг ўзида ғайриоддий куч-қувватни ҳис қилди. Ташқарига чиқиб шох-шабба йиғиб келди. Шундан кейин яна гўшт бўлагидан баҳраманд бўлди. Гўшт нафсини қитиқлар, егани сари иштаҳаси очиларди. Моргансон ўзини тия олмас – дам-бадам гўштга қўл узатарди. Кичикроқ бўлакни кесмоқчи бўлар, лекин қўллари ўзига бўйсунмасди.

Кундузи унинг миясига йиртқич ҳайвонлар озуқа захирасини ғажиб ташлайдилар, деган ўй келиб қолди-ю болта ва арқонни олиб, тепалик томон одимлади. Гўштни яшириш учун ўра кавлашга мадори етмасди; бунга нақд бир кун кетади. Бир қанча дарахт ғўлаларини жипс боғлаб, баландгина тахтасуна ясади. Кўзлагани кўнглидагидек чиқмаган эса-да, бундан ортиғи қўлидан келмасди. Гўштни юқорига кўтариш учун ўлардек зўриқиш зарур эди. Шу ерда Моргансон хийла ишлатди: арқонни дарахтнинг баланд шохидан ошириб ирғитди-да, бир томонига залворли гўшт бўлагини боғлаб, нариги учига бор вазнини ташлаб, юқорига тортиди.

Чодирга қайтиб, ўзининг ёлғизликдаги базми жамшидини давом эттирди. Ҳамтовоқларга муҳтожлик сезмасди: ўзи-ю ошқозони – бор-йўқ улфатлар шугина. У гўштни бўлақлаб, қадоқлаб еб битирарди. Аччиққина қилиб чой дамлади. Бу сўнгги куруқ чой эди. Ҳечқиси йўқ, эртага Минтодан сотиб олаверади. Сўнгги шамани ҳам чекиб тугатди. Нима бўпти! Эртага қўлида асл тамаки бўлади. Охирида бир парча гўштни тановул қилиб, ухлашга ётди. У шунчалар кам гўшт едики, гўё кўп еса, қорни ёрилиб кетадигандай эди. Аммо барибир устидаги аёлни ирғитиб ташлаб, яна кавшанишга тушди.

Эрталаб уйғониш Моргансон учун дўзах азобига айланди: уйқуси

ўлимдек қаттиқ эди. Қулоғига тушуниксиз товушлар эшитилди. Қаердалигини бир зумга унутиб, товадаги гўшт бурдаларига кўзи тушмагунча аланглайверди. Яна тушуниксиз товушлар қулоғига чалингандагина барчасига тушунди; бўралаб сўкинганча ўрнидан турди. Дармонсизликдан оёқлари чалишиб кетди. Оғриқ зўридан букчайиб қолди. Кескин ҳаракат қилмасликка тиришиб чодирдан чиқди.

Гўшт қолдирилган тепаликдан ора-чора увиллаётган бўриларнинг ириллаб ғажишаётгани кулоққа чалинди. Оғриқни ҳам писанд қилмай, Моргансон қадамини жадаллатди ва таҳдидли ҳай-ҳайлаб бақирди. Бўрилар кўздан йўқолди, улар бир гала экан. Тахтасупа қорда оёғи осмондан бўлиб ётарди. Йирткичлар гўштни паққос тушурганларидан ва эгасига чайнаб-ғажиб ташланган сарқитларнигина қолдирганликларидан ўзларида йўқ шод бўлишса кераг-ов.

Моргансон фалокат қандай юз берганинин тахмин қилди. Бўрилар гўшт исини олишган. Улардан бири тахтасупага ўзини отган. Моргансон бу сўйлоқтишлар шунчалик баландга сакрай олишини хаёлига ҳам келтирмаганди. Бўрилар бирин-кетин сакрайверишган ва натижада шундоғам омонот турган тахтасупа кулаб тушган.

Шуларни тасаввуридан ўтказган Моргансоннинг нигоҳи бир онга қахрли тус олди; кейин яна сабр-бардош ифодаси юзага қалқди. Қиртишлаб тозаланган ва ғажиб ташланган суякларни бир ерга тўплай бошлади: ҳартугул илиги бор-ку. Қорда тимирскиланиб, қоринлари қапшайгач, бўрилар менсимай қолдириб кетган озроқ гўштни топиб олди.

Тушгача қолган-қутган сарқит суякларни чодирга ташиди. Чодирда ҳам тунов кунли олиб келган гўштан ўн қадоқча қолганди. Озиқ-овқат захирасига назар ташлаб, ўзича: “Икки-уч ҳафтага етади”, деб қўйди.

Моргансон очлик водийсида кун ўтказишга кўникиб қолди. Милтиқни артиб-тозалаб, бор ўк-дорини санаб кўрди – еттита қолибди – ва ўзининг доимий постига борди. Тағин кун бўйи кимсасиз йўлга кўз тикиб, бесамар вақт ўтказди, наинки кун бўйи, балки бутун ҳафта мобайнида шу тарзда кунни кеч қилиб, ўзини овутиб юрди. Аксига олиб йўлда биронта тирик жон кўринмасди.

Гўшт уни оёққа турғизган бўлса-да, касаллик бутун вужудини сиқувга ола бошлаганди. Бундан кейин қуруқ суякнинг ўзидан қайнатма шўрва тайёрлаб, тирикчилик қилишни ўрганиб олди. Суякларни янчиб, яна ва яна қайнагаверди. Айниқса, гўштли қайнатма жонига оро кирди. Ўша, буғуни отган кундан буён анча-мунча эт олди.

Кейинги ҳафта Моргансоннинг ҳаётида янги ташвиш туғилди: бугун қандай сана эканлигини билгиси келиб қолди. Бу ўй хирапашшадай миясига ўрнашиб олди. У ўйлай-ўйлай, ҳисоблай-ҳисоблай ҳар сафар ҳисобдан адашиб кетаверди. Шу ўй билан уйғонар, уззукун шу ўй миясини пармалар ва кечаси ҳам шу ўй билан уйқуга кетарди. Баъзида тунлари мижжа қоқмай тонг оттирарди. Аслида бу унчалик аҳамиятга эга бўлмаса-да, Моргансоннинг очликдек, яшашга бўлган иштиёқдек хавотири алангаланаверди. Охир-оқибат бу ўз кучини кўрсатди ҳам. Моргансон шаҳарга тушишга жазм этди.

Минтога кириб келганда қора тун ўз пардасини тортиб улгурганди. Лекин бу ҳам унинг фойдасига эди: қоронғуда биров уни таниб қолмайди. Қайтишда эса ой йўлини ёритиб туради. Ҳув ўша кунги қовоқхона эшигини очиб тўғри кираверди. Ичкарида атиги бир неча дона шам ёғду сочиб турса-да, хонадаги ёруғлик кўзини қамаштириб юборди. Моргансон

хаддан ташқари узоқ муддат зим-зиё қўналғада яшаганди. Ниҳоят, кўзлари ёруғликка ўргангач, печ атрофида ўтирган уч эркакка кўзи тушди ва ўша ондаёқ ҳаммасига тушунди: учовлон чанада саёхатга чиқишган, фақат бошқа тарафдан келишган. Эртага чодир ёнидан ўтишлари турган гап.

Ҳайрон бўлган ковоқхона соҳиби ҳуштак чалиб юборди.

– Аллақачон мурдага айлангансан, деб ўйловдим.

– Нечун?

Моргансон гапиришни унутиб қўйганди. Ҳозир ҳам ўзининг овози бегонадек ва хирилдоқ туюлди.

– Икки ойдан зиёдроқ сендан бирон хат-хабар бўлмади, – тушунтирди ковоқхона эгаси. – Бу ердан жануб томон йўл солдинг-у, Селжеркка етиб бормадинг. Қаёқларда қолиб кетдинг, ўзи?

– Кемалар ширкати учун ёғоч кесиб юрдим, – Моргансон тўқиган ёлғонига ўзи ҳам ишонкирамади.

У хануз овозини измига бўйсундиrolмай ҳалак эди. Пештахтага яқинлашиб, тирсаги билан суянди. Обдон ўйлаб, кейин алдаш лозимлигини жуда яхши тушунарди; зоҳиран совуққон ва бепарво кўринса-да, юраги така-пука бўлар, ичида довул қўшган эди. Анов уч оға-инига еб қўйгудек қарашдан ўзини тиёлмади. Ахир, улар ҳаёт деб аталмиш неъматнинг соҳиблари.

– Жин урсин сени, қай гўрга йўқолдинг? – сўрокни давом эттирди ковоқхоначи.

– Нариги соҳилда эдим. Ўзиям бир дунё ўтин кесдим.

Ковоқхоначи тушунгансимон бош силиб қулиб қўйди.

– Ўша томонларда дарахт кесишяпти, деб эшитгандим. Демак, ўша сен экансан-да. Хўш, бирон нима ичасанми?

Моргансон иккала қўли билан пештахтага чиппа ёпишди. Ичасанми, дейди-я! Моргансон сал қолса бу халоскорнинг оёқларини ялашгача борарди. У жавобга оғиз жуфтлаган эди, аммо ковоқхоначи унинг ройишини кутиб ўтирмай шиша узатди.

– Нима еб тирикчилик қилдинг? Назаримда, ҳатто новда кесадиған аҳволда эмассан. Кўринишинг ҳам ҳавас қилгудек эмас, оғайни.

Моргансон ташналик билан ўзига муштоқ қилган шишага қўл чўзиб, култ этиб ютиниб олди.

– Зангилага йўлиқишимдан аввал ўрмон кесишни бошлагандим. Ундан ташқари буғу овладим. Ана шунақа, яшашим чакки эмас. Фақат бу дард ўлгур бошга битган бало бўлди. – Стаканни тўлдириб, илова қилди: – Игнабарг дамламасидан ичиб турибман. Анча нафи тегди.

– Қуй яна, – манзират қилди ковоқхона эгаси.

Оч қоринга ичилган икки стакан виски заиф танада шу заҳоти ўз ишини кўрсатди. Моргансон ҳушига келганда печ ёнидаги яшиқда ўтирган эди. Орадан бир аср ўтиб кетгандай туюлди. Дароз, қорасоқол, яғриндор киши ковоқхона эгаси билан ҳисоб-китоб қилди. Моргансоннинг кўз ўнгини туман қоплаган бўлса-да, қорасоқол қалингина пул дастасидан биттасини ажратиб олганини кўрди. Туман бир зумга тарқади. Бу юз долларлик пуллар эди. Ҳаёт! Унинг ҳаёти! У пулларга чанг солиб, қоронғу бурчакка отилишдек енгиб бўлмас истакни туйди.

Қорасоқол кўзғалди: ортидан жўраларидан бири ҳам ўрнидан турди.

– Кетдик, Ольсон, – деди қорасоқол норғул, юзи қизил, малладан келган йўлдошларига.

Ольсон эснаб, керишганча ўрнидан кўзғалди.

– Нима, дарров ётмоқчимисизлар? – деди ранжигансимон қовоқхона эгаси. – Ҳали эрта-ку.

– Эртага Селкеркда бўлишимиз лозим.

– Рождествонинг биринчи кунда-я!

– Кундузи йўл юриш хийла осонроқ.

Учовлон чиқиб кетишди. Ана шундагина Моргансоннинг онгига уларнинг сўзлари етиб борди. Мана бугун қандай кун экан – Рождество арафаси! Айни шуни билиш учун Минтога қадам қўймаганмиди, ахир. Лекин ҳозир хаёлини манави уч сиймою юз долларлик бир даста пул босиб кетди.

Эшик қарсиллаб ёпилди.

– Бу Жон Томсон, – деди қовоқхоначи. – У Олтингугурт сойида ва Бонанзада икки миллионлик олтин қазиб олган. Пуллар унга шундоқ ҳам оқиб келаверади. Энди ётсам бўлаверади. Балки яна пича отволарсан?

Моргансон бош чайқади.

– Байрам учун, – оёқ тираб олди қовоқхона эгаси. – Ташвиш тортма. Ўтинларни сотиб бўлишинг заҳоти тўлайверасан.

Моргансон мастлигини ошқор этмай хайрлашиб, йўлга чиқишга ўзида ирода топа билди. Ойдин кеча. У кумуш сукунат ичра юз долларлик даста пулга эврилган тириклик ва ҳаёт хаёлотида кетиб борарди.

Моргансон уйғониб кетди. Ҳали тун қора пардасини йиғиштирмабди. У эгни-бошини ечмаёқ қотиб қолган экан. Дик этиб ўрнидан туриб, олов ёкиб, сув қайнатди. Декчага қарағай игнабаргидан сепаетиб субҳнинг илк оқиштоб шуълаларини пайқади-ю, милтигини олиб, қирғоқ томон шошди. Пистирмага ўрнашиб олгандагина шифобахш дамламасидан ичмагани эсига тушди. Хаёлига, Жон Томсон Рождествонинг биринчи кунда йўлга чиқса керак, деган ўй келди.

Тонг отди. Ҳаво совуқ ва очик. Моргансон, аёз олтмиш даражадан паст бўлмаса керак, деб тахмин қилди. Оғир кутб сукунاتини сассизгина эпкини ҳам бузишга журъат этгани йўқ. Туйкус Моргансон қаддини ростлади. Солқиган оёқларини оғриқ хиппа бўғди. Йироқдан аллакимларнинг ҳайқириғи, итларнинг акиллаши элас-элас яқинлашарди. Моргансон қўлларини бели-биқини аралаш ура бошлади. Олтмиш даража совуқда тепкини босиш учун қўлқопни ечишнинг ўзи бўладими?

Улар ўрмон дўнглиги ортида кўринишди. Олдинда Моргансон исмини билмайдигани. Ортдан чанага қўшилган саккизта ит. Жон Томсон ёнбошда таёқ кўмагида уларни йўлга солиб келмоқда. Энг охирида швед Ольсон. “Хушрўй барзанги”, деб ўйлади Моргансон нигоҳлари бу девқоматнинг эгни-бошида сирпанар экан. Одамлар ва итлар қораси оқ гиламда аниқ-тиник намоён бўларкан. Улар сурат сингари ясси кўринар, турнақатор ҳаракатланишарди. Моргансон куролни тиргакка қўйиб отишга чоғланган замон бармоқлари увишиб қолганини сизди. Одамлар ва итлар борган сари яқин келаверишди. Паға-паға буғ уларнинг оғзидан чиқаётган ҳовур эканлигини кўрди. Олдиндаги эллик ярдга яқинлашганда Моргансон кўрсатгич бармоғини тепкига қўйди. Гумбурлаган товуш янгради; олдиндаги одам сулайиб, оёғи осмондан бўлди.

Моргансон ҳовлиқиб, Жон Томсонни нишонга олди. Бироқ ўқ ҳато кетди. Жон гандирақлаб, чанага минди. Моргансон нишонни юқорироқ олиб, яна ўқ узди. Жон Томсон чалқанчасига ағанади.

Моргансон бор диққат-эйтиборини Ольсонга қаратди. Ольсон Минто томон жидду жаҳд-ла югурарди. Итлар эса кўндалангига узала тушиб

ётган ўлик ёнига келиб тўхташди. Моргансоннинг ўки яна хато кетди; Ольсон кескин бурилиб, дам чапга, дам ўнгга ташланарди. Моргансон унинг оргидан иккита ўқни пайдар-пай қўйиб юборди. Тегмади. Тепкини таваккал босмоқчи бўлди, лекин ўзини қўлга олди. Атиги бир дона ўқ қолибди. Бу сафар янглишишга ҳаққи йўқ.

Моргансон зўр диққат билан қочокни кузатар эди. У олға силжиётган Ольсонга милтиғи милини тўғрилади. Бармоғи увушиб қолибди, тепкини сезмади.

– Тангрим, ўзинг мадад бер! – нидо қилди ва тепкини босди.

Ольсон юзтубан йиқилди, заранг йўлда бир неча марта ўмбалоқ ошди. Қўллари ёрдамида туришга чиранди, бироздан кейин кимирламай қолди.

Моргансон қуролни ташлади (сўнгги ўқ сарфлаб бўлингач, нимагаям ярарди) ва юмшоқ қор устида пастга тайғониб кетди. Иш битди, яширинишнинг зарурати йўқ. У оксаб-тўқсаб, ёвузларча қўллари мушт тугиб чаналарига отилди.

Бироқ итларнинг ириллаши уни жойига михлади. Эшакдай йўлбошчи ит хурпайволиб, Моргансонга тишларини иржайтирганча йўлда қўндаланг ётган жасад устида бўй кўрсатди. Қолган еттитаси ҳам хурпайиб ириллашарди. Моргансон чанага бир қадам яқинлашишга уринмоқчи эди, бутун тўда унга ташланди. Дам таҳдид, дам эркалаш билан итларни тинчлантирмоқчи бўлди. Йўлбошчининг оёқлари орасида ўликнинг докадек оппоқ юзига қўзи тушиб, тириклик нишонаси аёзга осонгина жой бўшатганига танг қотди. Жон Томсоннинг танаси чанадаги юклар устида, боши эса лаш-лушлар орасида қийшайиб ётарди. Моргансон фақат диккайиб қолган қора соқолни кўра олди, холос.

Бу иблис малайлари яқин йўлатмаслигига амин бўлгач, Моргансон қалин қор кечиб, чаналарни айланиб ўтмоқчи бўлди. Йўлбошчи унга ташланди, бутун тўда ҳам шатак қайишга ўралашиб, раҳнамолари кетидан сапчишди. Оқсоқ оёқлари Моргансонга жадалроқ ҳаракатланишга имкон бермасди. Итлар ўраб олаётганини кўриб чекинмоқчи эди, йўлбошчи ит бир ҳамла билан оёғига тиш ботирди. Болдирини тишлаб узиб олай десада, барибир қутулиб кета олди.

У итларга ҳақоратлар ёғдирди, аммо ювошлантиролмади. Бутун тўда ириллаб, унга ташланишга чоғланарди. Шу чоқ Моргансон лоп этиб Ольсонни эслаб қолди. Қайрилиб, йўл бўйлаб кета бошлади. Ғажиб ташланган оёғи парвойига ҳам келмади. Ярадан қон шариллаб оқарди – қон томири жароҳатланибди, лекин ўзининг бундан хабари йўқ.

Ҳаммасидан кўра Моргансонни шведнинг докадек оқарган афти ажаблантирди. Кечагина лоларзордек қип-қизил эди. Ҳозир эса мармар каби оппоқ. Оқ-сарик сочлар ва киприklar мармар ҳайкалга муштараклик касб этмоқда. Бу одамни бир неча дақиқа илгари тирик юрганини тасаввур қилиш қийин. Моргансон жасадни тинтишга тушди. На пул чандилган белбоғ, на олтин тўла халта топилди. Парканинг¹ кўкрак чўнтагида чоғроқ кармон қаппайиб турибди. Ичидаги борини титкилаб кўрди – ажнабий муҳрли ва маркали мактуб, бир қанча қвитанция, қандайдир ҳисоб-китоблар, маълумотномалар, саккиз юз долларга аккредитив... Бор-йўғи шу. Пулдан асар ҳам йўқ.

Моргансон чаналари ёнига қайтиб бормоқчи бўлди-ю, бироқ ўрнидан жилолмади: оёғи ерга ёпишиб қолибди. Қараса, оёғи музлаган қизил қўлмакда турганини кўрди. Бир силташ билан бу алвон муз кишандан халос бўлди ва чаналар томон ошиқди. Баҳайбат йўлбошчи ириллаб

¹ П а р к а – шимолий халқларнинг қишлоқ мўйнали кийими.

олдинга талпинар, бутун тўда унга тақлид қиларди.

Моргансон ночорликдан ўкириб юборди. Бу гўё қалтис ҳазилга ўхшарди. Қаттол қисмат унинг устидан мағзава тўкиб юборганди гўё. Ҳатто Жон Томсон ҳам соқолини хилпиллатиб, унинг устидан кулаётир.

Ақлдан озган Моргансон чаналар теғрасида тентирарди. Гоҳ ўкиниб, гоҳ хўнграб чаналардаги ҳаёт неъматларини итлардан ялиниб-ёлвориб сўрарди. Кейин тинчиб қолди. Қандай аҳмоқгарчилик! Ҳозир чодирга бориб, болтани олиб келади-да, итларнинг бошини мажағлаб ташлайди. Хали кўрсатиб қўяди бу итдан тарқаганларга!

Чодирга бориш учун кутурган итларни узоқдан айланиб ўтиш лозим эди. Моргансон юмшоқ қорда юра юбошлади-ю, боши айланиб, таққа тўхтади. Агар яна бир қадам қўйса, йиқилишидан кўрқди. Шу ваздан оёқлари қалт-қалт титраб, узоқ туриб қолди. Пастга кўз ташлади – оёқ ости қирмизи гилам тус олибди. Ярасидан қон оқиши тўхтамаганди. Ит шунчалик чуқур тишлайди, деб ким ўйлабди дейсиз!

Бош айланиши ўтиб кетгач, жароҳатини текширмоқ учун энгашди. Ошпоқ қор унга ташланаётгандай туюлди ва у мушт егандай орқага тисланди. Ваҳима бутун вужудини эгаллаб олди – кулаб тушмаса гўрга эди – у зўр бериб қаддини ростлади.

Милт-милт йилтиллаётган ошпоқ қор рангга кирди. Ўзига келганда Моргансон қорда ётарди. Боши айланмас, кўз олдини қоплаган туман тарқалиб кетибди. Шундай эса-да, ўрнидан туролмади: мажолли етмади. Жисми жонсиз эди. Минг машаққат-ла ёнига ағдарилди. Чана ва серрайиб ётган қорасоқол Жон Томсонни кўрди. Йўл бошловчи кўппак кўндаланг ётган эгасининг юзини ялаб-юлқарди. Моргансон қизиқсиниб кузатаверди. Ит бетоқат бўларди. Ора-сира ўликни уйғотмоқчидай вовуларди. Ахийри ўтириб, калласини кўкка чўзди-да, увиллади. Ортдан бутун гала мотам куйини бошлади.

Қорда узала тушиб ётган Моргансон ортиқ ҳеч нарсадан кўркмасди. У ўзининг ўлик танасини қай йўсинда топиб олишларини тасаввур қилди. Хўрлиги келиб кўзидан ёш оқди. Лекин ваҳима уни тарк этганди. Жанг тугади. Кўзини очмоқчи бўлди. Аммо музлаб қолган киприкларини бири-биридан ажратолмади. Қайтиб кўзини очишга уринмади. Энди барибир эмасми?! Жон таслим қилиш бунчалик енгил кечади, деб ўйламаган экан. Азоб-уқубатларга тўла шунча умрини кураш ва кийноқда ўтказганига ўзидан аччиқланди. Ўлимни рўқач қилиб, уни лақиллатишибди. Ўлим ҳеч нарса эмас экан. Барча тортган азоблари ўлим деб аталмиш неъматни бошлаб келди. Ҳаёт ўлимга тухмат қилди. Қандай бедодлик!

Кейин эса қаҳр-ғазаб чекинди. Энди, ҳақиқат аён бўлгач, ёлгон ва мунофиқлик аҳамиятсиз эди. Уни мудроқ енга бошлади, ором ва озодликни ваъда қилиб, ширингина уйқу босди. Олислардан итларнинг улиши элас-элас қулоғига чалинди. Вужудини чирмаб олган аёз зиғирча-да оғрик бермаяпти, деган ўй шууридан йилт этиб ўтди. Кейин шуури хира тортди, ордидан киприкларидаги дур оралаб қабоқларини ёриб ўтаётган нур ҳам сўнди. Сўнгги оғир хўрсиниқ ила руҳи енгиллашиб, абадий уйқу салтанатига кўчди.

ТУН ФАРЗАНДИ

Атрофни қоронғулик чулғаган, ҳаво дим эди. Бунақаси ҳатто Сан-Францискода ҳам камдан-кам бўлади. Эски Алта-Ино клубининг

очик деразасидан кўчанинг ғовур-ғувури кулоққа чалинади. Ичкарида поражўрликка қарши курашиш ва агар унга барҳам берилмаса, шаҳар жиноятчиларга тўлиши тўғрисида баҳс кетарди. Инсонларнинг тубанликлари, хусуматлари, ахлоқий бузуқликларига ҳар турли мисоллар келтирилди. Охирида кимдир ўтган кунги воқеани ёдга олди ва ўша машъум тунда рингда ўлдирилган машхур, навқирон боксчи О'Брайен номи барчанинг тилидан тушмади. Бу исм ҳаммани жонлантириб юборди. О'Брайен тўғрисида, хушхулқ йигит эди. Ичмас, чекмас, сўкинмас ва ёш маъбудлар сингари кўркем эди. Ҳатто рингга ҳам ибодат китобчаси билан кўтариларди. Китобча кийимхонадан, пальтосининг чўнтагидан чиқди... вафотидан сўнг.

У беғубор ва хушсурат, кексаликда инсон кўмсаб эслайдиган ёшликнинг тимсоли эди. Бу кеча биз ушбу умрнинг баҳорига интилдикки, Орзу кела солиб, барчамизни дераза ортида ғазаб-ла шовқин солаётган шаҳардан олислардаги ўзининг салтанатига олиб кетди. Бардуэл бизга ўқиб бермоқчи бўлган Торонинг¹ мисраларида бундай кайфиятнинг еллари бирмунча эсиб турарди. Лекин айнан у эмас, тақирбош, хўппасемиз Трифден кечамизнинг хаёлий қахрамони сифатида намоён бўлди. Аввалига унинг ҳикоясини эшитиб ўзимиздан, овқатдан сўнг неча стакан вискининг бошига етди экан, деб сўрадик, бироқ кейин бу ҳақида ўйламай ҳам кўйдик.

– Бу воқеа минг саккиз юз тўқсон саккизинчи йилда бўлганди, ўшанда ўттиз бешда эдим, – сўз бошлади Трифден. – Билиб турибман, хаёлларингизда чамалаб кўряпсизлар... нимаям дердим, ҳақиқатдан юз ўгиролмайсан – ҳозир қиркдан ўтдим, афти-ангоримга қараб эса ўн йил кўпроқ бериш мумкин. Шифокорлар ҳам айтишяптики... жин урсин бу оқ халатлиларни!

У каттароқ стаканни оғзига олиб келиб, ҳовурини босиш учун аста симириди.

– Аммо мен ёш эдим... қачонлардир. Ҳа, ўн икки йил аввал сочларим сийрак эмас, қуюқ, ўзим эса бақувват, келишган, хипча эдим. Энг узун кун ҳам мен учун ғоят қисқа туюларди. Сен эслайсан-ку, Милнер, биз сен билан анчадан бери ош-қатиқмиз. Ўзинг айт, зап азамат эмасмидим?

Милнер бош силкиди. У Трифден каби тоғ муҳандиси бўлиб, Клондайкда ризқини териб юрарди.

– Сен ҳақсан, қария, – деди Милнер. – Ўша оқшом қандайдир танноз мухбир тўполок кўтарганида ўрмон кесувчиларни бошлаб таъзирини берганинг сира ёдимдан кўтарилмайди. У пайтда Слэвин сафарда эди, – батафсилроқ тушунтирди бизга Милнер, – унинг иш бошқарувчиси ўзининг гумашталарини Трифденга рўбарў қилганди.

– Энди эса аҳволимга қаранглар, – деди аламноқ Трифден. – Олтин васвасаси мени не кўйларга солди. Чўнтагимда неча миллионлар борлиги ёлғиз Яратганга аён, қалбим эса бўм-бўш, томирларимда бир томчида қайноқ қон оқмайди. Энди мен нақ медузаман – бир тоғора совуқ илвираган хамир... Э-воҳ!

Унинг овози қалтираб кетди ва яна тасалли учун вискига талпинди.

– У вақтлар аёллар мандан кўз узишмасди. Ҳозиргача оила қурмаганим ғалати кўринади... Ҳаммаси ўша қизни деб... Айнан ўша ҳақда сўзлаб бермоқчиман. Мен уни оқ танлилар истиқомат қиладиган жами масканлардан минг мил – балки унданда узоқроқдир – олисларда учратдим. У менга ҳозиргина Бардуэл ўқиб берган Торонинг мисраларидан

¹ Торо Генри (1817-1862) — атоқли америка адаби. У Жек Лондоннинг севимли ёзувчиларидан бири бўлган.

– илоҳлар, ёруғ кунда дунёга келганлар ҳамда қора тунда туғилган малоикалардан парча келтирганди.

Булар Голстедга ўрнашиб олганимдан сўнг юз берди. Голстед сойи қанчалик олтин тўла ўра эканлиги хаёлимга ҳам келмаганди. Қоятоғдан Катта Бандикўл орқали шарққа “юриш” қилдим. Шимолда Қоятоғ нафақат тоғ тизмаси, балки ўтиб бўлмас чегара, девордир. Қадимда дарбадар овчилар бу тоғдан камдан-кам ўтишган, аммо бундай юраги бутунларнинг аксари йўлдаёқ ўлиб кетишарди. Шунинг учун ҳам бу машаққатли йўл ҳисобланар ва мен ушбу йўлни босиб ўтишга бел боғладим. Бундай жасурликдан ҳар ким фахрланса арзийди. Ҳозир ҳам ҳаётимдаги бошқалардан кўра шу ишимдан кўпроқ ғурурланаман.

Мен ўзга оламга тушиб қолгандим. Унинг бепоён кенглиklarини ҳали биров текширмаган, бирор оқ танли одам оёғи тегмаган, ҳинду қабилалари эса бу ерларда ўн минг йиллар илгариги ибтидоий шароитда кун кўришарди... Негаки улар ўшанда ҳам ҳозиргидек оқ танлилар билан баъзи-баъзи ҳоллардагина савдо муносабатларига киришишарди. Вақти-вақти билан алоҳида ҳинду гуруҳлари шу мақсадда тоғдан ўтишарди. Лекин Гудзонов кўрфази Компанияларига ҳам манзилга етиб, бу жойларни эгаллаш насиб этмади.

Энди қизга қайтайлик. Мен агар Калифорнияда бўлганида дарё ҳисобланадиган, бу ерда эса номсиз, бирорта харитага киритилмаган сой бўйлаб юқорига кўтарилдим. Кўз ўнгимда гоҳ баланд тош деворлар билан ўралган, гоҳ яланг хушманзара водий намоён бўлди. Яйловлардаги ўт-ўланлар одам бўйи чўзилган, майсазорлар гулларга бурканган, яккам-дуккам қорақарағайларнинг шох-шаббалари тарвақайлаб кетганди. Елкаларига залворли юк ортилган итларим батамом кучдан қолишди, панжалари қонталаш бўлиб кетди. Мен қандай бўлмасин ҳиндулар кўналғасини излашга тушдим. Улардан чана ва ит ҳайдовчиларни ёллаб, биринчи қор ёғиши билан йўлда давом этиш умидида эдим.

Кузнинг охири бўлса-да бу ерларда гулларнинг очилиб тургани ҳайрон мени қолдирди. Чамаси, субарктик Американинг қаеридадир, Қоятоғдан юқорироқда тургандим, ҳақиқатда эса ҳаммаёқда бошдан-оёқ яшил гилам тўшалганди. Қачон бўлмасин бу ўлкаларда оқлар пайдо бўлади ва бу далаларга буғдой сепишади.

Ниҳоят, гулхан тутунига кўзим тушди, итларнинг акиллашини эшитдим – ҳиндуларники – ва қўноққа етиб бордим. Бу ерда тахминан беш юзтача ҳинду бўлиб, гўшти сурлашга мўлжалланган устунлар сонидан кузги ов мавсуми омадли келганини тушундим. Худди шу ерда уни, Люсини учратдим. Уни шундай деб аташарди. Ҳиндулар билан фақат имо-ишора орқали гаплаша олдим. Мени улкан вигвам – гулхан ёниб турган тарафи очик чодирга бошладилар. Вигвам оловранг буғу терисидан эди. Ичкарида озодалик ва саранжомлик ҳукм суларди. Бундай саришталикни ҳали биронта ҳинду чайласида кўрмагандим. Янги кесилган қорақарағай шохлари устига ўрин тўшалганди: бир кучоқ мўйна узра оппоқ парқувдан тайёрланган адёл солинганди. Бундайин адёлни биринчи кўришим эди. Унинг устида оёқларини чалиштирганча Люси ўтирарди. Қорачадан келган, ёнғокранг. Уни қиз деб атадим. Йўқ, у аёл эди, шукухли, камолотга эришган буғдойранг амазонка. Кўзлари эса мовий эди. Ҳа, ана ўшанда мени нима сеҳрлаган: унинг кўзлари, кўм-кўк нигоҳларида дарё мовийлигию само кўклиги қоришиб кетганди гўё. Айниқса, уларда қайноқ, самимий хушчакчақлик жилваланар, уларда чуқур инсонийлик билан бирга...

қандай тушунтирсам экан... чексиз назокат бор эди. Тагин нимани айтсам экан? Бу мовий кўзларда донишманд-файласуф хотиржамлиги янглиф оташин азобни ҳам, ғам-андухни ҳам, осудаликни ҳам ўқидим.

Бирдан Трифден ҳикоясини тўхтатди.

– Биродарларим, сизлар, балки, мени ортиқча ичиб қўйди, деб ўйлаётгандирсизлар. Асло. Бу кечки овқатдан сўнг бешинчи қадахим. Мен мутлақо хушёрман ва тантанавор руҳдаман. Ахир, ҳозир мен билан ўтмишдаги бахтиёр ёшлигим гаплашяпти. Айни замондаги “қария Трифден” эмас, ёшлигим тасдиқламоқдаки, бу кўзлар бир пайтлар мен кўрган энг ажиб кўзлар эди: шундай хотиржам ва шу билан бир вақтда маънос, доно ва синчков, кўхна ва жўшқин, мамнун ва илтифотли. Йўқ, дўстларим, уларни тасвирлагани сўз тополмайман. Келинлар, яхшиси, у ҳақида гапириб бера қолай, ўзларинг тушуниб олаверасизлар...

Люси ўрнидан кўзгалмай, қўл узатди. “Ёт киши, – деди у, – келганингиздан хурсандман”.

Кўпол шимоли-ғарб лаҳжасини биласизларми? Қай аҳволга тушганимни фараз қилаверинлар. Мен оқ танли аёл кишини учратдим, лекин унинг лаҳжаси... Дунёнинг нариги бурчагида оқ танли аёлга дуч келиш ажойиб, бироқ, Худо хайрингни бергур, унинг лаҳжаси кўнгиш ғашлар, кулоқни бузуқ оҳангдек баганг қиларди. Барибир аёл жозибали эди. Кулоқ солинг, ўзларинг амин бўласизлар.

У ишора берганди, шу заҳотиёқ ҳамма чикиб кетди. Ҳиндулар унга қабила бошлиғига бўйсунгандай сўзсиз бош эгишарди. У эркак хиндуларга мен учун чодир тикишни ва итларимга ғамхўрлик қилишни буюрди. Буйруқ бажо келтирилди. Улар ҳатто мокасанимнинг боғичига ҳам қўл теккизишмади. Улар бу аёлда *Итоат Этии Керак Бўлган* сардорни кўришарди. Бу ерлардан минг мил нарида ёввойилар қабиласини оқ танли аёл бошқармоқда, деган ўйдан ларзага келдим.

“Ёт киши, – деди у, – ўйлашимча, сиз бу водийга қадами етган илк оқ танлисиз. Утиринг, гурунглашамиз, кейин навбат таомга. Қаёққа йўл олдингиз?”

Яна унинг талаффузи ғашимга тега бошлади. Бунга эътибор қилманлар. Ишонтириб айтаманки, паркув аёлга чўкиб, бу дилбар аёлга кулоқ берганча ўзим ҳам буни ўйламай қўйдим.

Бу водийда бир ҳафтача бўлдим. У ёқларда қолишни унинг ўзи таклиф этди. Ит, чана ва ҳайдовчиларни ваъда қилди. Унинг чодир бошқаларниқидан алоҳида, дарёнинг юқори қирғоғида тикилганди, бир нечта хинду қизлар унинг хизматида эди. Биз у билан суҳбатлашардик, тинмай суҳбатлашардик, бу то биринчи қор тушиб, чана юргизишга имкон қолмагунча давом этди. Люсининг айтишича, у чегарада туғилган экан, қашшоқ кўчманчилар оиласида. Биласизларми, уларнинг ҳаёти қанақа: меҳнат, меҳнат, боши-кети кўринмайдиган қора меҳнат...

“Мен оламнинг гўзаллигини пайқамасдим, – сўз бошлади Люси. – Бунга вақтим йўқ эди. Билардим, у ёнимда, кулбамиз атрофида, аммо нон пиширишим, супуриб-сидиришим, ҳар хил юмушларни бажаришим керак эди. Гоҳида ўлгудек эркинликни истардим, айниқса, баҳорда, қушлар навоси ақлдан оздираёзганда. Яйловларда оёқларим шабнамдан ивимагунча югургим, ўрмонга кириб, узоқ-узоқларга кетгим, довонга чиқиб, у ердан олисларга тикилгим келарди. Дараларда, қўллар бўйида санғишни, қундузлар, олачипор гулмоҳилар билан дўстлашишни, олмахонлар, товушқонлар, турли жониворлар орқасидан писиб бориб,

уларни кузатишни, сир-асрорларидан воқиф бўлишни хоҳлардим. Менга шундай туюлардики, гарчи вақтим бўлганида ҳам майсалар устида ётиб, жонзотларнинг биз одамлар билмаган нарсалар ҳақида пичирлашаётганига кулоқ солган бўлардим”.

Трифден стаканини тўлдирмагунларича кутиб турди.

– Бир сафар эса шундай деганди: “Мени ёввойи ҳайвонлардек ой нурида, юлдузлар ҳамроҳлигида тунлари дайдиш истаги қийнарди, зулматнинг муздек баҳмали баданимни эркалаши учун ортимга қарамай югургим келарди. Қайсидир оқшом, оғир, жазирама кундуздан сўнг – шу куни нимага қўл урмай, ишим юришмади – бутунлай ҳолдан тойдим. Отамга аҳён-аҳёнда тунлари сайр қилгим келаётганини билдирдим. У ажабланиб менга бақрайиб турди-да, икки дона хапдори берди ва жойимга ётиб, мириқиб ухлаб олишимни маслаҳат қилди. Шундан буён ўз истакларимни бировга ишонмайман”.

Уларнинг хўжалиги оғир аҳволга тушиб, оила камбағалликка юз тутди ва улар Сиэтлга кўчиб ўтишди. У ерда Люси иш куни асрга татигулик ва меҳнати оғир, тинкани қуритадиган фабрикадан иш топди. Бир йил ўтиб, арзон ресторанга официант сифатида ишга кирди.

“Азалдан, – деди бир куни менга Люси, – хаёлпарастроқман. Лекин қозон-товоғу фабрика ва арзонгаров ресторанларда хаёлпарастликка ўрин бор деб ўйлайсизми?”

Ун саккизга тўлганда Жунода ресторан очмоқчи бўлган кишига турмушга чиқди. У кишининг озроқ жамғармаси бўлиб, Люсига бойваччадек кўринганди. Люси уни севмасди – буни доимо таъкидларди – аммо қиз чарчаганди, машаққатли меҳнат жонига текканди. Бунинг устига Жуно Аляскада жойлашган. Люси бу мўъжизавий ўлкага кўчиб ўтишга жон-дили билан рози бўлди. Бироқ умидлари саробга айланди. Эри арзон ресторан очди. Тез орада Люси унинг нима сабабдан уйланганини англаб етди: мақсад – текин хизматкорга эга бўлиш экан. Люси барча юмушларни – мижозларга хизмат кўрсатишдан тортиб идиш-товоқ ювишгача бир ўзи бажаришига тўғри келди. Қолаверса, кун бўйи жиз-биз қиларди. Шу тарзда тўрт йил яшади.

Ифлос қовоқхонага банди қилинган ва нақд тўрт йил мобайнида заҳмат чекишга мажбур бўлган бу ёввойи, ибтидоий сезгига мойил, озодликка ташна ўрмон мавжудотини кўз олдингизга келтираверинглар!

“Ҳаммаси шунчалар маънисиз эдики! – дерди Люси. – Кимга керак бунақа ҳаёт? Мен нима учун дунёга келдим? Наҳот яшашнинг маъноси ишлаш, ишлаш ва яна ишлаш бўлса? Ётганинда ҳам чарчаган бўлсанг, уйгонганинда ҳам чарчоқни ҳис қилсанг, кунлар бир-бирига икки томчи сувдек ўхшаса, бундан нима наф?” Баъзи риёкорлардан мангу ҳаёт ҳақида эшитган эса-да ўзининг ердаги ҳаёти боқийликнинг гарови бўлишига ишонмасди.

Идеал ҳаёт орзуси уни тинч қўймасди. У бир қанча китобларни ўқиб чиққан экан – айнан қайсиларини, билмайман, “Денгиз бўйи кутубхонаси” туркумидаги романлар бўлса керак, – аммо улар ҳам орзуларини озиклантирарди, холос.

“Тоҳида, – дерди Люси, – ошхонадаги дим ҳаводан бошим шундай айланардики, агар мусаффо ҳаводан бир сипкормасам, ҳушимдан кетаёзардим. Деразадан бошимни чиқариб, кўзимни юмардим ва тасаввуримда ажиб манзаралар пайдо бўларди. Шундай туюлардики, аста юриб кетяпман, атрофимда эса сукунат, озодалик: на чанг бор, на ғубор. Ўтлоқларда жилғалар

шилдираб оқади, кўзичоқлар чопкиллаб юришибди, сабо гулларнинг муаттар хидини барчага улашяпти, борлиқ куёш нурларига чўмган. Сигирлар тиззабўйи сувга тушиб олишган, сойда қизлар чўмилишяпти, баданлари оппок, нафис. Хаёлимда Аркадиядаман. Бу ўлка ҳақида қайсидир китобда ўқигандим. Орзу қилардимки, балки йўлнинг муюлишида бирдан совутлари куёшда ялтираётган от минган рицар ёки қордай оппок отда малика пешвоз чиқар. Нарирокда қандайдир қасрнинг миноралари гавдаланади. Ёки кейинги бурилишда нукрадек оппок, фавворали афсонавий саройни кўраман деб ўй сулардим... Кўзимни очгач эса ошхонанинг бўғиқ нафаси тагин юзимга урилар, Жейкнинг, эримнинг овозини эшитишга мажбур эдим: “Нўхотни нега сузмаяпсан? Кун бўйи кутиб ўтираманми?” Соҳир ўй-орзулар! Эҳтимол, маст армани-ошпаз жанжал кўтариб, ошхона пичоғини бўйнимга тираганда, мен эса темир ҳовонча билан бошига туширганимда, аммо ундан аввал кўлимни қизиб турган печда куйдириб олганимда уларга ҳаммадан кўра яқинроқ тургандирман.

Мен беҳаловат, қувноқ ҳаётни, чиройли буюмларни орзу қилардим... аммо хаёлимга тез-тез шундай фикр келардики, пешонамга бахт битилмаган, қисматим фақат пишир-куйдиру қозон-товоқ ювишдан иборат. Айни дамда Жунода айш-ишрат авжига чиққан. Бошқа аёллар ўзларини қандай тутаётганларини кўрдим, лекин уларнинг ҳаёт тарзи заррача бўлса-да мени ўзига жалб эта олмади. Мен пок бўлишни истардим; билмадим, нима учун. Идиш-товоқ ювиб ўласанми ё анов аёллардекми – барибир эмасми?”

Трифден бир зумга оғзига талқон солиб олди, фикрини бир жойга тўпламоқчидай эди.

– Ҳа, мана қандай аёлни учратгандим: у ёввойи ҳиндулар қабиласининг сардори эди, бир неча минг квадрат мил ҳудудга эгалик қиларди. Бу осонгина амалга ошганди, гарчи унинг ўзига қозон-товоқлар ичида яшаб, шу ерда рихлатга кетишдек туюлса-да.

“Исён кўтариш соати етиб келганди. Ўша кунлари сўзлари ҳалигача ёдимда бўлган газета парчаси кўлимга бехос тушиб қолди”. У менга Торонинг “Инсон фарёди” китобидан парча келтирди: “Ёш қарағайлар жўхоризорда йилдан-йилга бўй чўзади, бу мен учун қувонарли ҳол. Биз ҳиндуларни маданийлаштиришимиз лозим, деб айтамыз, лекин бу уларнинг ҳаётини ўнгламайди. Жанговар ҳамда мустақиллигича қолиб, ўрмонда танҳоликда кун кўраётган ҳинду ўзининг Худоси билан алоқани йўқотмади. Вақти-вақти билан онда-сонда учрайдиган, ўзига хос мулоқот – табиат-ла тиллашиш бахти унга насиб этади. Унга юлдузлар яқинроқ, бизнинг майхоналаримиз эса бегона. Қалбининг ўчмас нури хира кўринади, чунки у биздан олисларда. У кўзни қамаштирадиган, бироқ зарарли ва узокқа бормайдиган шам алангаси билан рақобатга киришган нурсиз, аммо ҳимматли юлдузлар ёғдусига монанд.

Қардошлик ороллари аҳолисининг кундуз ёруғида дунёга келган илоҳлари бўлган. Аммо улар тунда туғилган Худоларга нисбатан жуда қадимий эмас...”

Люси буларни сўзма-сўз айтди, жумлалар унинг оғзидан шукуҳли эшитиларди.

“Ана шунақа. Қолгани йиртиб олинган экан, – қўшимча қилди Люси аччиқ алам билан. – Бу фақатгина газета парчаси эди, холос. Торо – буюк донишманд. У ҳақида кўпроқ билишни истардим”.

Люси жимиб қолди, онт ичаманки, бир дақиқадан сўнг: “Мен унга

муносиб умр йўлдош бўлардим”, – деганида унинг юзи гўдакниқидек беғубор эди.

Кейин, сўзида давом этди:

“Бу жумлаларни ўқиб бўлдим у менга нима бўлганини англаб етдим. Мен тун фарзанди эдим. Умрим бўйи кундуз болалари орасида бўлдим, аслида эса зулматга тегишли эдим. Мана, не боис бундай ҳаёт – қозон кавлаш, идиш-товоқ орасида ивирсиш кўнглимга ўтиришмайди, мана не боис ой шуъласи остида яланғоч бўлиб чопгим келади. Жунонинг ифлос майхоналари мен учун эмаслигини тушуниб етгандим. Ана шунда ўзимга-ўзим: “Бас, етар”, дедим, афтодаҳол уст-бошимни ечиб, ташқарига чиқдим. Жейк тўхтатишга уринди.

– Нима қилмоқчисан?

– Ўрмонга кетаман, ўз маконимга.

– Ҳеч қаёққа кетмайсан, – елкадан тутиб, ушлаб қолмоқчи бўлди.

– Ошхонадаги ҳароратдан ақлингни йўқотибсан. Бирор кулфатга йўлиқмасингдан мени эшит.

Мен эса унга револьвер ўқталдим, кичкина колт-44¹ ва: “Мана менинг жавобим”, дедим-да, жўнаб қолдим”.

Трифден стаканни бўшатиб, яна қуйишларини сўради.

– Биласизларми, кейин у нима қилди? У пайтда йигирма икки ёшда эди. Лаънати тўрт йилини ошхонада ўтказди, энди эса барча йўллар очик эди. Бу сафар ишратхонага бориб ўтирмади. Тўғридан-тўғри соҳилга йўл олди. Менимча, Аляскада сув йўли билан саёҳат қилишни афзал кўришади. Айни шу дамда ҳиндулар қайиғи Дайига жўнаётганди – бундай нусхадаги қайикни кўргансизлар, ёғочни ўйиб ясалади, энсиз, чуқур, узунасига олтмиш фут. Люси ҳиндуларга кўлидаги бор чақани узатиб, қайикқа ўтирди.

“Соҳир хаёлот? – деди у. – Соҳир хаёлот ижобати илк дақиқаларданок бошланди. Қайикда мендан ташқари учта оила ҳам бор эди. Қимирлашнинг иложи йўқ экан. Оёқ тагида ит ва болақайлар ўралашишар, қайик олдинга силжиши учун ҳамма бирма-бир эшкак эшиши лозим эди. Икки томонимиз эса қорли тоғлар билан ўралган, улардан ҳам юксакроқда булутлар онда-сонда куёшни яшириб туришади. Сукунатни айтмайсизми! Ҳайратомуз осойишталик! Ора-сира узоқ-узоқларда, дарахтлар орасидаги овчилар қароргоҳидан чиқаётган тутун юқорига ўрлайди. Бу саёҳат боғ сайрини эслатар, орзуларим ҳақиқатга айланишига кўз тика бошлагандим. Қандайдир мўъжиза юз беришини кутардим ва бу чиндан-да рўёбга чиқди.

Оролдаги илк қўналғамиз, балиқ овлаётган шумтакалар, ҳиндулардан бири турган жойидаёқ пайкон отиб қулатган баҳайбат буғу! Ҳамма ёқ гулга бурканган, қирғокдан нарироқда ўтлар одам бўйи, қалин, диркиллаб турибди. Бир қанча қизлар билан тепаликка чиқиб, маймунжон ва турфа хил илдизмевалар тердик, нордон, лекин хушхўр. Бир жойда мева билан қорин тўйғазаётган улкан айикқа йўлиқдик. У ҳуркиб кетиб, бўкирди ва бизга ўхшаб ура қочди. Гулхан атрофидаги ўйин-кулги, буғу гўштининг сўлагингни оқизадиган ҳиди! Фаройиб! Ниҳоят мен ўз қондошларим билан бирга эдим, менинг жойим уларнинг орасида эди. Ўша окшом уйкуга кетар эканман, чодирнинг бир четини кўтариб, виқорли тоғлар ортидан жилмайиб қараётган юлдузларга тикилдим, туннинг шивир-шивирига қулоқ солдим ва умримда илк бора ўзимни бахтиёр сездим. Эртага ҳам, унинг эртасига ҳам, умрбод шундай бўлиб қолишини билиб турардим.

¹ Колт — револьвер тури.

² Фут — 30,48 см.

Ортга қайтмасликка қарор қилдим. Қайтмадим ҳам.

Хом хаёллар! Буларнинг нима эканлигини эртаси куни билдим. Биз энига ўн икки-ўн беш милдан кам бўлмаган дарёнинг ваҳимали ирмоғидан сузиб ўтишимиз керак эди. Ирмоқнинг ўртасига етганимизда довул қўтарилди. Тунни қирғоқда катта бўрибосар билан ёлғиз ўтказдим, негаки, бирор кимса тирик қолмаганди”.

– Фараз қилинг, – деди Трифден ҳикоясини тўхтатиб, – қайиқ ағдарилиб чўкиб кетди. Ичидагиларнинг барчаси ҳалок бўлди. Биргина Люси итнинг думига илакишганча қирғоққа чиқиб жон сақлаб қолди. Кўзини очганда жимитдек қумлоқ саёзликда эди.

“Хайриятки, бу орол бўлиб чикди, – деди у. – Мен ўрмон оралаб ичкарироққа юравердим. Кўрган одам ниманидир ахтаряпти, деб ўйлаши тайин эди. Аста қадам санайвердим. Ичимда кўркувдан асар ҳам топилмасди. Ахир, мен тун фарзанди эдим. Ўрмоннинг ваҳимаси мени кўрқитолмасди. Оролга тушганимнинг иккинчи куни излаганимни топдим. Ўрмон ичидаги тор сўқмоқда ярим вайрона кулбага кўзим тушди. У анчадан бери хувиллаб ётган кўринарди. Томи ўпирилиб тушганди. Каравот устидаги кўрпа-ёстиқ чириб битган, ўчоқ ёнидаги хум ва қозонни ис босиб кетганди. Энг қизиғи ҳали олдинда эди. Дарахтлар орасидан нима топганимни хаёлингизга ҳам келтиролмайсиз. У ерда қачонлардир дарахтга боғланган саккизта от скелети ётарди. Отлар, афтидан, очдан ўлган, улардан бир уюм суяк қолганди, холос. Ҳар бир отнинг белига хуржун ортилган экан, шекилли, суяклар орасида каноп қопчиқлар ивирсиб ётарди, бу қопчиқларда эса буғу терилари, уларнинг ичида эса... сиз ўзингиз нима бор деб ўйлайсиз?”

Люси энгашиб қорақарағай новдалари тагидан тери хуржунни олди. Оғзини ечиб умримда кўрмаган бир дунё олтинни қўлимга тўкди: бу ерда катта миқдордаги олтин қум зарралари бор эди, рангидан софлиги ва бирон марта ювилмаганлиги билиниб турарди.

“Сен тоғ муҳандисиман дединг, – мурожаат қилди менга Люси, – бу юртни яхши биларкансан. Мана шу тусдаги олтин олинадиган бирорга сой номини айта оласанми?”

Мум тишлаб қолдим. Олтинга ҳеч қанақа қумуш аралаштирилмаган, тоза эди. Олтин сифатини Люсига айтдим.

“Тўппа-тўғри, – тасдиқлади, – мен бир унциясини¹ ўн тўққиз доллардан пуллайпман. Эльдорадо олтинларига ўн еттидан ортиқ беришмайди, асл баҳоси эса ўн саккизга яқин. Суяклар орасидан саккиз қоп олтин топдим, ҳар бирида юз эллик фунтдан²!”

– Чорак миллион доллар! – ҳайқириб юбордим.

– Ўзимнинг хомчўтим бўйича ҳам шунча. Мана сизга хаёлот! Шунча йил молдек ишладим, озодликнинг таъмини татиб кўришим биланок – уч кун ичида бир дунё саргузашт! Бу олтинларни қўлга киритган одамларга нима бўлган экан? Мен тез-тез бу ҳақида бош қотирардим. Юк ортилган отларини дарахтга боғлаб, ер юзидан изсиз йўқолишган. Уларнинг қисмати нима билан тугаганини биров билмайди, шундай экан, мен, тун фарзанди, ўзимни уларнинг ҳаққоний меросхўри ҳисоблайман”.

Трифден сигара тутатиб ўйга чўмди.

– Биласизларми, кейин у қандай йўл тутди? У ҳамма бойликни яширди, фақатгина ўттиз фунт олтинни чўнтагига жойлаб соҳилга қараб кетди. Соҳилга яқинроқ жойдан сузиб ўтаётган қайикни тўхтатиб, Дайидаги

¹ Унция — 29,86 гр.

² Фунт — 453,6 гр.

Пэт Хили факториясига жўнади. Керакли аслаҳа-анжом сотиб олиб, Чилкут довонини ошиб ўтди. Бу минг саккиз юз саксон саккизинчи йили, Клондайк олтин кони очилмасидан саккиз йил аввал, Юкон соҳиллари ўлик саҳрога эврилмасидан илгари бўлганди. Люси хиндулардан хайиқарди, шундай бўлса-да кўлни сузиб ўтиб, қуйи Юконда биринчи учраган кўналға томон дарё бўйлаб пастга тушди. Бир неча йил саргардон юрди. Кейин эса биз учрашган жойга келиб ўрнашди. Бу жойлар унга ёқиб колди. Ўзи айтганидек, бу масканда “водий юрагида тизза бўйи алвонранг гулсафсарлар орасида савлат тўкиб турган эркак буғу”ни кўрганди. У хиндулар орасида яшаб колди, уларга табиблик қилди, ишончга кирди ва аста-секин уларга йўлбошчилик қила бошлади. Шундан бери фақат бир марта иссиқ ўрнини тарк этди: ёш хиндулар гуруҳи билан Чилкутдан ўтиб, яшириб қўйган олтинларини ковлаб олди-да, маконига қайтди.

“Мана, шу ўлкада кунимни кўряпман, ёт киши, – ҳикоясини тамомлади Люси, – манави эса менинг энг бебаҳо хазинам”.

Люси бўйнига осиб олган буғу терисидан тикилган нишонсимон халтачани олиб, уни очди. Ичидан ёғ босган шойига ўралган, вақт ўтиб сарғайган, яғир, Торонинг жумлалари ёзилган газета парчасини чиқарди.

– Хўш, бахтлимисиз? Ҳаётингиздан мамнунмисиз? – сўрадим. – Чорак миллион доллар билан Штатларда ҳам ишламай яшашингиз мумкин. Сизга бу ерда кўп нарса етишмаса кераг-ов.

– Унчалик эмас, – жавоб берди Люси. – Мен Штатлардаги биронта аёл билан ўрин алмашмасдим. Менинг жойим шу ерда, ўзимга ўхшаганлар орасида. Тўғри, шундай дақиқалар бўладик, – унинг кўзларида юқорида айтилган надоматни кўрдим, – ёнимда Торо бўлишини астойдил хоҳлайман.

– Сабаб?

– Унга турмушга чиқиш учун. Бора-бора ўзимни ёлғиз ҳис қиляпман. Мен ҳам ожизаман, оддий аёлман. Бошқа тоифадаги аёллар, худди мен каби уйдан қочиб кетиб, ҳайратланарли жасурликлар кўрсатган, масалан, аскар ёки денгизчи бўлган аёллар тўғрисидаги миш-мишлар қулоғимга чалинган. Улар аломат аёллар. Улар эркакшоода аёллар, чин маънодаги аёл кишида бўладиган эҳтиёжга муҳтож эмаслар. Улар муҳаббат ўтида ёнмайдилар, бола кўришни хоҳламайдилар. Мен бўлсам, айнан ушбу тоифаданман. Ўзингиз баҳо бериб кўринг, наҳот эркакка ўхшасам?

Мутлақо. У зиғирча ҳам эр кишига ўхшамасди. У тўлачадан келган, мовий кўз, дилбар, қорамағиз аёл эди.

– Наҳот мен аёл киши бўлмасам? Ҳа, мен ҳам бошқа аёлларга ўхшайман. Шуниси ғалатики, тун фарзанди бўла туриб, севгига келганда ўз-ўзимга ўхшамай қоляпман. Ўйлашимча, инсон доимо ўзи кабиларни севади. Мен ҳам шундайман бўлди.

– Наҳот бирон ... – оғиз очдим.

– Асло, – гапимни бўлди. Нигоҳларидан билдимки, ҳақиқатни гапирётганди. – Бир мартагина эр қилдим, энди уни хаёлларимда “Хўкиз” деб атайман. У ҳозир ҳам Жунодаги ковокхонасида бўлса керак. Ўша ёқларга йўлингиз тушса, йўқлаб қўйинг. Унинг мен айтган лақабга қанчалик лойиқ эканлигига ўзингиз ишонч ҳосил қиласиз.

Икки йил ўтиб “Хўкиз”ни излаб топдим. У чиндан-да Люси таърифлагандек экан. Боқибёғам, бақалоқ – ҳақиқий хўкиз. У аранг оёк судраб, ўзининг емакхонасида мижозларига югуриб-еларди.

– Ёнингизда суянч бўлгани аёл кишининг кўли етишмас экан, – дедим

унга.

– Қачонлардир бўлган ҳам эди.

– Вафот этдими?

– Ҳа, вафот этди. У ҳар доим ошхонанинг бўғиқ ҳавоси сабаб тез-тез ақлдан озадиган бўлиб қолди. Қунларнинг бирида менга револьвер ўқталди-да, сивашлар билан қайикда қочиб кетди. Довул туриб, ҳаммаси сувга ғарқ бўлди.

Трифден яна стаканни тўлатиб, анчагача сукут сақлади.

– Хўш, аёлга нима бўлди? – эсга солди Милнер. – Энг қизиқ жойида тўхтаб қолдинг-ку. Кейин нима бўлди?

– Кейинми, – давом этди Трифден, – кейин ўзининг айтишича, бошқа ҳаммасида ёввойилигича қолган бўлса-да, турмуш ўртоғини ўз иркидан бўлишини истарди. У менга тегишни хоҳлаётганини мулойимгина, рўйроқ тушунтирди.

– Ёт киши, – деди у, – кўнглимдаги инсон бўлиб чиқдингиз. Модомики, кузда Қоятоғни ишғол этиб, бу ерларга келибсизми, демак, бизнинг турмуш тарзимиз сизга маъқул экан. Қаранг, қандай гўзал жойлар. Бундан яхшисини тополмайсан. Шу ерларда қолсангиз-чи? Мен сизга садоқатли хотин бўламан.

У жавобимни кутарди. Тан олишим керакки, ичимда жон деб турардим. Мен ошиқ бўлиб қолгандим. Лекин, кўриб турганингиздек, бўйдоқман. Ортимга ўгирилиб, айтишим мумкинки, Люси мени ўзига ром эта олган ягона аёл эди. Бироқ бўлиб ўтган воқеалар менга ўта бемаъни туюлди. Суюкли аёлим бор, дея жентльменлардек алдадим-кўйдим.

– У сени кутяптими? – сўради Люси.

– Бўлмасам-чи.

– Сени севадими?

– Севганда қандоқ.

Шу билан ҳаммаси тугади. Люси қайтиб бу мавзуга тўхталмади... фақат бир сафаргина... ичидаги тўфонни ушлаб туrolмади.

– Биргина қош қоқсам бўлгани, – деди ҳиндулар йўлбошчиси, – сен бир қадамга-да жойингдан жиллолмайсан... Ҳа, бир оғиз сўзим кифоя – бу ерда умрбод қолиб кетасан. Йўқ. Мен бундай қилмайман. Агар сен хоҳламас экансан, сени ушлаб туrolмайман. Менинг муҳаббатим ҳам сенга керак эмас экан.

Люси чодирдан чиқиб, йўлга отланишимга кўмаклашишларини амр этди.

– Жўнаб кетаётганинг юрагимга ўт соляпти, – деди у видолашаётиб. – Сени севиб қолдим. Агар фикрингни ўзгартирсанг, ёнимга қайт.

Мен уни ўпгим келарди, ахир, мен унинг ишқида ёнардим, бироқ юрагим бетламасди. Кейин, бунга қандай қарайди, билмайман. Унинг ўзи ёрдамга келди.

– Мендан бўса ол, – деди у, – бўса ол, кейин эслаб юриш учун.

Биз Қоятоғ этагидаги қорли водий бағрида оғиз-бурун уриштирдик. Люсини йўл четида қолдириб, итларим изидан чопиб кетдим. Довонни ишғол этиб, Катта Бандикўлдаги илк учраган кўналқага етиб келгунимча бир ярим ой муддат ўтди.

Дераза ортидаги шаҳар олислардаги тўлқинлардек шовулларди. Официант найчали стакан келтирди. Жимжитликда Трифденнинг овози дафн кўнғироғидек ингради:

– Ўша ёқларда қолганимда яхши бўлармиди. Аҳволимга қаранглар.

Биз унинг оқ оралаган соқол-мўйловига, ялтирбошига, салкиган кўзларига, осилган лунжларига, бақбақаларига назар ташладик. Бу сийрат қачонлардир кучли, зуваласи пишиқ, собитқадам бўлган, эндиликда эса ниҳоятда зерикарли ва фаровон турмушдан мой боғлаган, ҳаётдан тўйган, шарти кетиб, парти қолган инсоннинг нусхаси эди.

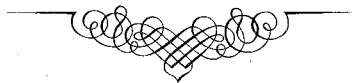
– Ҳали ҳам кеч эмас, қария, – Бардуэлнинг товуши базўр эшитилди.

– Худо ҳаққи, кўрқоқлигимдан афсус чекаман! – Трифденнинг нидоси отилиб чиқди. – Унинг ёнига қайтсам бўларди. Ҳозир ҳам ўша ерда. Мен бел боғлаб, тоғу тошларда у билан бошқача ҳаёт кечиришим мумкин эди... Бу масканларда қолиш – ўз жонига қасд қилиш билан баробар! Лекин ахволимга разм солинглар: ўзим бор-йўғи қирқ еттида бўлсам-да, мункиллаган чолдан фарқим қолмаган. Энг ёмони шундаки, – стаканни кўлига олиб, унга тикилди, – бундай тарзда ўз жонига суиқасд қилиш жасорат талаб қилмайди. Мен ўзбошимчалигимча қолдим. Олис сафар ўйидан этим жимирлайди; тонгги аёз, муз қоплаган чаналар даҳшатидан юрагим орқага тортади.

Одатдагидек стаканни лабига олиб борди. Кейин бирдан ғазаб оловида стаканни полга уриб чилпарчин қиладигандек тараддудланди. Аммо ғазаб ўрнини аввалига иккиланиш, сўнг ўйчанлик эгаллади. Стакан боз кўтарилиб, лабга тегар-тегмас тош қотди. Трифден хириллаб, ҳасрат-ла жилмайди, бироқ сўзлари тантанавор янгради:

– Тун Фарзанди учун қадах кўтарайлик! У чинакамига беназир аёл эди!

*Рус тилидан
Саиджалоил САИДМУРОДОВ таржималари*

ЭНДИ ҚУЁШ САЙРАСИН

(Замонавий АҚШ шеърятидан)

Жайне КОРТЕЗ

Жайне Кортес 1936 йилда АҚШнинг Аризона штатида тугилган, Лос-Анжелесда ўсиб улгайган, айни пайтда эса Нью-Йорк шаҳрида истиқомат қилади. У 12 та шеърый тўплам ҳамда 9 та тасмага ёзилган музикый асарларнинг муаллифидир. Унинг шеърлари ўзининг сиёсий, сюрреалистик, динамик янгиликлари билан ажралиб туради, шу билан бирга лирикага бойлиги ва ички оҳангининг гўзаллиги билан эътиборни тортади. Ж.Кортес шеърлари турли тилларга ўгирилган ва қатор антологияларга киритилган. Яқинда унинг “Буюк йўл бошида” китоби ва “Ўз овозингни топ” музикали альбоми дунё юзини кўрди.

РЎЁ ҚУЧОҒИДА

Хаёл сурарканман кабутар дермиш
Ойга учганимни сенга сўйласам
Учиб-учиб бордим ой томон
Ундан тўлиб қайтдим қувватга

Сарқит ушқоқларни емасман энди
Сенинг емиш чайнашингни кузатсам
Йўқотишим муқаррар соямни
Шубҳасиз ўзимники эрур бу патлар
Хар тонгда
Деразанг тагида “кур-кур”лаб
Овозимни ўзгартирмасман
Ойна чертганинда ва ёхуд
Заҳар пуркар бўлсанг парвойим фалак
Кабутар тилида сўзлайман фақат
Ёмғир куяр бўлса
Хонимлар пўписа қилмасдан бурун
Булғаб-бежайдирман соябонларин
Кабутарнинг ҳиди анқийди
Юришим ҳам ўхшайди унга
Тасаввурга эга бўлишим шартмас
Биламан: бошимни баланд тутишни
Бўйин эгиб туришни пастга
Қанотларим ёзиб учишни

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

89

Аммо агар сен каби доим
Айтар бўлсам “Ёз алласи”ни
Айрилардим ақлу хушимдан
Бироқ ҳеч хоҳиш йўқ
Тўғрилашга қон босимингни
Шундай экан энг қулай шохга
Қўнарканман қур-қурлаганча
Бир муддат сайрашдан тўхтаман
Майли энди қуёш сайрасин.

Ивон ДЕЙВИС

Ивон Дейвис 1944 йилда Алабама штатида туғилган. Шоира, ишқ куйчиси, жамоат арбоби. Брюссел, Ҳарвард ва Италиянинг Сорренто шаҳарларида таҳсил олган. Журналистика ва тадбиркорликка оид бир неча мукофотлар соҳиби. Сиёсий ва ижтимоий мавзудаги мақолалар муаллифи.

СЕВАМАН ДЕБ АЙТ

Лорензо,
Яна бир бор “севаман” дегин.
Севишингни айт такрор-такрор.
Тил учида эрувчи лекин
Ширин бодом мисол сўзинг бор.

Келтирганинг тоза ҳавода
Уни ичга ютарканман бот,
“Сени севгум” дея сабода
Пок каломинг ёзмишдир қанот.

Менга неки қилгансан тортиқ,
Бари ажиб ҳам ўзига хос.
Кўз илғамас уларни ортиқ,
Қалбим билан ҳис этгум, холос.

Туйғуларинг ҳақиқатию
Каломларинг қудрати ила,
Кўнглимда йўқ заррача ғулу,
Тиргак бўлдинг қилиб ҳафсала.

Яна бир бор севаман деб айт...

Қайтарканмиз, яқин орада
Ўшал сирли учрашув туни
Бошимдаги ҳар хужайрада
Акс садосин эшитсам уни.

Хаёлимда шивирлар бир сас,
Севаман деб такрор айтсанг бас.

Қайноққина хотираларнинг
Оқ тонгида очарканман кўз,
Уйғотгувчим бўлсайди шу сўз.

Севаман деб айт яна бир бор...

Тунлар тинчлик бермайди бирпас,
Сен томонга тортқилар хаёл.
Шу сўз ҳаққи, шундай муқаддас –
Ҳаётимга етмагай завол.

Сени севгум дея айтақол...

СЕВГИ ДАРДИ

Севгим – бир дард, ёпишиб олган,
Толиқтириб, ҳар кўйга солган.
Хаёлимда мен севган инсон,
Қуволмайин бўламан сарсон.
Таъқиб этар севги ўйлари,
Кўз ўнгимда рангу рўйлари,
Ул қуёшга боққанда ҳар он
Ёр қулгуси бўлар намоён.
Атиргулда туйгум нафасин,
Таомимда унинг мазаси.
Ҳар ишимга солади соя,
Ҳаяжонга йўқдир ниҳоя.
Қувонч, қайғу, нафрат, алам, ғам,
Ҳаяжон... эҳ, бари мужассам.
Бул хасталик тортару хира,
Одат бўлиб қолар охири.
Назоратдан чиқиб кетар бот,
Ҳеч қутулиб бўлмайди, ҳайхот.
Севги хавфи бўлмай қолди сир,
Лек таваккал қилмоққа арзир.
Телба севги, ох, қилди адо,
Қайта-қайта этай жон фидо.
Тириклигим – сенинг борлигинг,
Озорлигинг, беғуборлигинг.

ЁЛҒИЗЛИК

Сенинг уммонингман, ўзинг соҳилим,
Танангга урилар тўлқин-кокилим.
Бағрингни емириб бораётирман,
Гоҳ сувга, гоҳ лойга қораётирман.
Лек қуёш нурида доим кўк, тиник,
Қизисанг, тўлқинлар совутар аниқ.
Шунчалик кўпсанки, йўқ ҳеч саноғи,
Мўлдирман, ҳеч кимса билмас адоғин.

Биргина ястаниб ётган шу соҳил
 Бағримдаги барча асрорга дохил.
 Мулойим, тинчгина эсади насим,
 Бизнинг овозимиз – шамол нафаси,
 Уммону соҳилга сўйлайди гоҳо,
 Пичирлаб нелар дер, куйлайди гоҳо,
 Тўлғаниб-тўлғаниб бир куй чалади,
 Фақат икки юрак тинглай олади.

ИШҚ ОЛОВИДА

Данте “Дўзах” номли асарда айтган
 Ҳеч сўнмас,
 қайноқ бир лава мисолман.
 Оловли ҳисларим бемаъними, ё
 Туйғуларим телбага хосми,
 Ёхуд ҳисларингнинг гирдоби ичра
 Чўкиб бораётган ўзим холосми?
 Жимгина, ғарибдай сени кутаман,
 Танамга тегинса эди қўлларинг,
 Бир-бир ўйларимни юпатсанг, қани,
 Интиққина руҳим силасайдинг бот,
 Оловли қалбимга беролсанг маъни.
 Шаддодман, ҳеч нарса қониктиролмас,
 Истагим, орзуим, қувончим қайда.
 Мени истаб, атай, келсанг ёнимга,
 Ҳузуримга келсанг кўпроқ ва қайта.
 Қайдан пайдо бўлмиш буларнинг бари –
 Балки биз учрашган мазмунсиз вақтдир?
 Оғриқдан ва ёки эҳтиёжданми,
 Ёинки асли бу шунчаки тақдир?
 Чанқовимни қондир, совут оловим,
 Намчил ёмғирларинг устимдан куйгил.
 Дудоғингдан ичай ишқ шаробини,
 Лабларинг таъмини тотишга кўнгил.
 Изн бер, дунёвий мўъжизаларнинг
 Тўққизинчисидай кўрай сени, бас.
 Сакқизинчиси ҳеч қалбга боғлиқмас.
 Келажагинг оқар томирларимда,
 Кўҳна бешигимга ботади чуқур.
 Сен учун кечалар дилдираб чиққум,
 Биламан, қалб сенга интилар нуқул.
 Азизим, бу қадар қилмагин интиқ,
 Юрагим, маъшуқим, сени суяман.
 Тана суст, оғирлик қилаётир қалб,
 Сен учун, сен учун ёниб қуяман.

Жене ДОТИ

Жене Дотиннинг шеърга ишқи тушганига 50 йилдан ошди. Биринчи шеърини Канзас шаҳрида қозоғга туширган. У қирқ йилдан ортиқ вақт давомида Миссури фан ва технология университетида ёшларга сабоқ берган. “Нур ҳандасаси”, “Монандлик”, “Байрамдаги балиқ ови” каби китобларнинг муаллифи.

ҲАЙКУЛАР

* * *

кунчиқарда турибди йога
олис зоғлар қағиллар гўё
кўзойнакли илон бўғаётгандай

* * *

чирқиллайди аро ҳавода
зоғча тумшуғидаги
чигиртка

* * *

изғирин —
зоғ каркас дарахтида
қанотларин букади зичрок

* * *

эшитилур товушлар фақат
ишқ аро маст ҳансирашимиз
қизилиштон тақ-тақи ила

* * *

гўдакликдан дарак бойўғли
қорли қарағайларда имлар
шамол яхга тўлар лиммо-лим

Кристофер МЕРРИЛЛ

Кристофер Меррилл 1957 йилда Массачусетс штатининг Нортхэмптон шаҳрида туғилиб, Нью-Жерсида ўсиб-улгайди, Мидлбёри коллежи ва Вашингтон университетида таълим олди. У “Нурафшон сув” (“Brilliant Water”), “Кўриқчилик гулхани” (“Watch Fire”) каби тўртта шеърий тўплам нашр қилди. Муаллиф “Кўриқчилик гулхани” китоби учун Америка шоирлари академиясининг Питер И.Б.Лаван номидаги “Ёш шоирлар” мукофотиغا сазовор бўлди. К.Меррилл ўндан ошиқ тўпламларни таҳрир ва таржима қилди. Унинг сўнгги насрий китоби “Қантарлар дарахти: маросим, экспедиция, уруш” (“The Tree of the Doves: Ceremony, Expedition, War”) терроризмга қарши кураш олиб борилаётган Малайзия, Хитой, Мўзулистон ва Яқин Шарққа қилган саёҳатлари солномасидир. Муаллиф асарлари 25 та тилга таржима қилинган; мақолалари турли нашрларда чоп этилмоқда.

СЎЗЛАР

Қовжираган бўёқ хужра шифтида:
 Ҳеч кимни қўлламай қочар тазарру.
 Аввалгидай чиқдим айни бир тоққа.

Бир хил тиканли сим, ойна парча, балон изларин,
 Сўнг донли чирмовук, айиққулоқ ўт, занплаган сув,
 Эману теракзорлар оралаб пастга инган қувурдан ўтдим.

Сувсиз ариқ ичида: баҳайбат илон, тўлғона-тўлғона,
 Қоялар, эман илдизларин қўриқлаб, кўтаради бош,
 Ягона мунчоғин мутаассиб каби силкиллагади...

Биламан, кичиги ҳам ўлдириши мумкин: уларнинг
 Заҳри ошиқларнинг ўргангунча то
 Бешафқат илк уринишидаги ғазаб мисол тоза.

Исбот қайси сўз ё ишоралар билан тугаркин,
 Остин-устун қилмай бошдан ҳар нени,
 Бирпас қолдим унда шунга қарамай,

Қизилиштоннинг терак йўнишин тинглаб,
 Қора думли буғунинг шохга шох ишқалашин,
 Шаҳар ёқда қалдирикнинг гумбурлашин эшитиб.

Одам бўйи ўса билар баъзи илонлар.
 Бунисига чап бердим мен ниҳоят, сўнгра
 Тикка йўлга қараб кетдим, тилимни ушлаб.

ҒАРБ ДАРИЧАСИ

В.С. Мервинга

1

Тепаликни елпиб-елпиб, остидаги ўтни яширган
 Ҳурмо дарахтидай ям-яшил калтакесак сирғалиб
 Ёхуд аста тушар каттакон баргдай, ёмғир томчисидай,
 Папоротник остида кўздан йўқолган
 Гул устига. Оролнинг тақлидчилари –
 Майнаю тўтилари – куйлашни бошлайди.

Кардинал қуш тузоқдан қочаркан,
 манго ва ундан нарига қочаркан,
 Бамбук қисирлайди.
 Эшик очилар. Уйда ҳеч ким йўқ.

2

Хурмо дарахтидаги Индонезиядан келтирилган,
 ўзига оро бераётган кардинал қуш
 на оролнинг қоровули ва на денгиз элчиси.

Эпкинлар, тўлкинлар ва қанотлар,
 олмос сув
 уруш келтирган вайроналарни тиклаётган қоя пастидаги,
 моховхонадаги энг охирги
 ёпилаётган эшикнинг товушига гир-гир айланар.

3

Ўлаётган одам хануз режа тузмокда эди, бу сафар камоқ учун. Шамлар милтиллайди, унинг деразаси ортида ёмғир бўлиб ёғар сайроқи кушлар; хор кўшиқчилари ҳовончада қовуриш учун тузоқ кўйиб тутган уларни. Роҳиб китобни очиб баёнотдаги сўнгги сўзларни ёзиб олди: “Франциянинг душманлари ким? Немис шахзодаларми? Уларнинг ватани олов ичинда. Муқаддас Рим Империяси моховхонага айланди. Ғарб томондаги даричани очинг. Биз уруғ ва патларимизни ҳаммаёққа ташлаб ўтажакмиз”. Шохона мушакларнинг хўжайини ҳовлида сайроқи кушлар учун қайлаларни татиб кўрмокда эди. Соқийлар хор кўшиқчилари учун май куйиб узатишди. “Қилич зарби тез тузалар. Тил захринининг битиши қийин...” Роҳиб дафтар хошиясига алмойи-жалмойи қилиб ёзди: “Шукур, алахсираш тугади”. Мушаклар сайроқи кушлардай шаҳар устига ёғилди. Идишлар чирок мойига тўлдирилди. Ҳадемай ёрилай деб турган салтанат иккига бўлинади. Моховлар шундоқ остонадайди. Аммо у кўзини юмишидан сал олдинроқ кардинал куш шоир овозини эшитди: “Ўтган йилги қорлар қайдадур?” Шунинг учун ҳам демишларки, у уйқусида тинчгина омонатни топширибдур.

Илья КАМИНСКИЙ

Илья Каминский 1977 йилда Одесса шаҳрида дунёга келган. 1993 йили унинг оиласи Америкага кўчиб кетади. Илья Жоржтаун университетиди бакалаврлик дипломини олади. Кейинроқ у Жорж Беннет ёзувчилар уюшмасининг энг ёш аъзоси сифатида Экзеттердаги Филлипс Академиясида хизмат қилади. У “Шеърият” журнали таъсис этган Руфь Лилли мукофотида ва бошқа совринларга сазовор бўлган. “Одессада рақс кечалари” унинг илк шеърий тўпламидир.

БАҒИШЛОВ

*(“Сен Ялтадан Одессага кетаётган кемада вафот этасан”.
 Фолбиннинг сўзи – 1992 йил)*

Мени ерга боғлаган нима? Массачусетсда,
 Кушлар мен томонга талпинар нукул –
 Дарё такрорлайди ўзини, такрорлар қайта.

Ялтадан Одессага кетаётган кемани
 ундаги ҳар йўловчи ва бор матоҳин,
 унинг ичидаги осмонни шарафлайман,
 само менга дори, само – Ватаним.

Балиқчи қушларнинг мамлакатига,
улар тартибининг баҳсига шараф.
Устозим – шамол
терақ ва қалдирғочларни айлайди хушбахт.

Бир аёлнинг қошу лабини,
ундаги шўрликни, елкасининг юмалоқлигин
шарафлайман мен. Унинг юзи – фонус
соясида кечади умрим.

Худо, бизни топишинг мумкин,
у – кўзини юмиб ўйнаётган аёл
мен – у билан талашган эркак
жавон, хон ва ўриндик аро.

Худо, бизга берақолгин аллақачон берган нарсангни.

МАРИНА ЦВЕТАЕВАГА

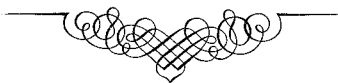
Ҳар сатрида нотаниш бўғин:
уйғонади балиқчи қушдай, жулдур кийиниб
жаннат ва заминнинг оралиғида.
Уни қабул қиламан ва юзма-юз тураман бирга.
Ушбу тушда: елкан мисол кўйлагини кияр-у,
югуради ортимдан қолмай,

тўхтаб қолар мен тўхтаганда. Сўнг кулади
ёш боладай сўзлар ўзига:
“қалб = азоб + қолган нарсалар”.

Тиз чўкаман қўполдан-қўпол,
энди урушмайман ортиқча,
томи – умрим бўлган бир уйда

инсоний ойнани кўрмоқ – истагим.

*Инглиз тилидан
Аъзам ОБИДОВ таржималари*

Хусайн ЖОВИД

ШАЙХ САНЪОН

УЧИНЧИ ПАРДА

I саҳна

Бир ярим йилдан сўнг... Кузнинг ойдин кечаси. Саҳнанинг олдида чўчқахонага хос бир бино. Бино олдида 2-3 та тўнғиз ётибди, ён томонда бир сув кўзаси (офтобаси) бор. Ичкарини заиф бир шуъла ёритиб турибди. Анча нарида Хуморнинг кўшики кўзга ташланади. Унинг деразасидан таралаётган нафис бир ойдинлик диққатни жалб этади, атроф дарахтзор.

Серго кўлида шароб идиши, ёғоч бир қадаҳ ва 2-3 дона нон кўтариб, қўшиқ айта-айта ширакайф, бепарво-безам ҳолда чўчқахонадан чиқади.

Серго (*осмонга боқиб*) – Кўк юзини безар порлоқ юлдузлар,
Ер юзини безар гул юзли қизлар,
Ёр ишқинда бу кўнгул ёнар, бўзлар,
Инсоф, марҳамат йўқ номард фалакда...

(Кўлидагиларни ерга қўйиб, эшик олдида ўтиради, шаробдан бир қадаҳ тўлдириб ичади)

– Уф... Гўё ёнгандек ичимда чирок.

(Шайх Санъонни чақиради)

Ҳой, чўпон шайх! Қайдасан?

Менга бир боқ!

Шайх Санъон

– Бундаман, Серго!..

(гуржи чўпонларига хос бир қиёфада, соч-соқоллари ўсиб кетган ҳолда боз томондан чиқиб келади) – Кел, ейлик-ичайлик.

Шайх Санъон

– Сен е-ич, биродар, менинг қорним тўқ.

Серго

– Кел, жоним; бошқача бир шаробдир бу...

Шайх Санъон

– Одатим ўзингга яхши аён-ку!

Серго

– Ажойиб бир кеча, кела қол...

Шайх Санъон

– Йўқ-йўқ!

Серго (*қадаҳни тўлдириб*)

– Хумор ишқи учун, кел, бир қадаҳ ич!

Шайх Санъон

– Ё худойим, бу ахир бир захримор,

Ичгулик жойи йўқ!

Серго

– Сўйлама бекор,

Яхшиси, най чал ё эртақ сўйлагин,

Ё гўзал бир ҳикоят нақл айлагин.

Охири. Боши ўтган сонда.

7 “Жаҳон адабиёти” №11

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

97

Шайх Санъон – Афу эт... Ҳолим ёмон, йўқдир мажол!
(бир томонга кетади)
Серго (шаробдан бир қадаҳ ичиб, қаҳқаҳа билан)
– Англадим дардингни, боргин, бора қол!
(яна бир қадаҳ тўлдириб ичаркан, қўшиқ айта бошлайди)
Жўшқин шароб ишқ ўтини сўндирмас,
Ёр кўнглима ором бермас, тиндирмас,
Тақдир менга кўз бергану, нур бермас,
Инсоф, марҳамат йўқ номард фалакда...

Шу орада бознинг бир чеккасидан итнинг вовуллаши эшитилади.

Биров келдимақан, ажабо?
(бақриб) Кимсан?
Ўздамир (қўлида хуржун, Ўғуз билан чиқиб келади)
– Бу биз, Серго, йўқдир бегона кимса.
Серго – Қандоксиз, афандим?
Ўздамир – Тузукман, раҳмат.
Серго – Келинглар...
Ўздамир – Шайх қайда? Кетмоғимиз шарт.
Серго – Ёлғиз Худо билур унинг жойини.
Ўздамир (хуржунни Сергога беради)
– Буни шайхга бергин; бор ашёйини
Тез бўшатинглар... биз қайтиб кетамиз.
(Жадал одимлар билан чиқиб кетадилар)
Серго – Қўркма, ҳаммасини бажо этамиз.

Хумор Нина билан бирга қўлида бир товоқ таом кўтаргани ҳолда хонасидан чиқиб келади.

Хумор – Менга қара, Серго!..
Серго – Гапир, султоним!
Хумор – Шайх ётдимми?
Серго – У асло ётурми, жоним!
Унинг кеча-кундуз табиати шу...
Хаёлига келмас еб-ичмак, уйку.
Тунда ой, юлдуз билан суҳбат этар,
Хаёл суриб чиқар то тонгга қадар.
Хумор (таомни Сергога берар экан)
– Иложи борича уни хурмат қил,
Неки амр айласа, кел, менга айтгил.
Нина – Жуда назокатли зот экан Санъон.
Хумор (Нина билан бирга уйи томон кетар экан, уни тасдиқлаб)
– Шундоқ, кўп муҳтарам, ажойиб инсон...
Нафақат зўр камоли, маърифати,
Унда бор бир авлиёлик хислати.

Серго дарҳол хуржунни олиб, бўшатмоқ учун чўчқахонага киради.

Шайх Санъон (бир томондан чиқиб келар экан, кетаётган
Хуморни кўриб) – Кетадир анда нозли жононим,

- Кетадир ошинойи виждоним,
Кетадир, ваҳки, дину имоним,
Кетадир сабру тоқатим, жоним...
- (Маҳзун ва таъсирланган ҳолда чўчқахонага яқинлашади)*
- Серго – Биродар! Кел, овқат келтирди Хумор.
- Шайх Санъон – Иштаҳам йўк...
- Серго – Кел!
- Шайх Санъон – Истамам зинҳор,
Чарчадим, жонимда иссиқ бор бир оз.
(ичкари киради)
- Серго – Жиндай ором олсанг бўлур эди соз.
(чеккага)
Афтидан, дарди тозаланди яна,
Чунки жонон кўриниб кўзларина.
- Симон *(икки йигит билан биргаликда келиб)*
– Сергожон, Серго!
- Серго – Э, Симон, кел...
- Симон – Т-с-с! Хўш, Санъон қаерда?
- Серго – Шўрлик, минг афсус,
Доимо ғамзада, доимо тушкун...
Ётибди, аҳволи кўп ёмон бу кун.
- Симон – Сен не деб ўйлайсан, саёқ Платон
Қизини Санъонга бергайми?..
- Серго – Симон!
У бир насли бузуқ, тайини йўк зот,
Исонинг номига ичган қасамёд.
Инжилга қўл босган... Беради, ишон...
- Симон – Жуда иримчидир чиндан бу нодон.
Қизи бу бадбахтни қилади адо.
- Серго *(бошини ликиллади)*
– Менимча, шу ерда қилурсан хато.
Чунки қиз мутлақо бошқа бир хилқат,
Уни кўрганларнинг кўзида ҳайрат.
Шайхга бошқача бир муҳаббати бор,
Доим карам айлар, зўр хурмати бор.
- Биринчи йигит – Ҳамиша узлат деб ёнарди Хумор,
Бунча тез ўзгарди?
- Серго *(чўчқахонани кўрсатиб)*
– Бир монелик бор.
Хуморга мана бу кулбайи вайрон
Ҳар қандай узлатдан азиз, қадрдон.
Бу унинг саждагоҳи, қибласидир,
Шайх унинг ҳайкали муқаддасидир.
- Биринчи йигит *(Симонга)*
– Хўш, энди не дейсан? Шубҳа йўқдир ҳеч,
Демак, қиз – Шайхники, сен ундан воз кеч!
- Серго – Тугаб бормоқдадир муддат ҳам... Зинҳор
Шайхни рад этмагай албатта Хумор.
- Симон *(қаҳр билан)*
– Симон ўлгани йўк, тирикдир ҳамон,
Бунга йўл кўйгайми? *(гоят ҳаяжонли)*
Асло! Ҳеч қачон!..

(Ўнтагидан ақча тўла бир ҳамён чиқариб, юқорига бир отиб-тутиб оларкан, Сергога бериб)

Бунинг ичи тўла кумуш, олтин, ол!
Бу шайхнинг хун баҳоси бўлсин, ол!

Аввал Симон, сўнг унинг шериклари ханжарларини чиқариб, Шайхнинг ётоғига ҳужум қилмоқчи бўладилар.

С е р г о (Симонга) – Сенинг ниятингни англадим, бироқ
(ҳар учаласига)
Ҳозир пайти эмас, келинг сал кечроқ.

Шу пайт Ўздамир келиб, бир чеккада яшириниб турганича уларнинг суҳбатини тинглайди. Нина ҳам Хуморнинг хонасидан чиқиб, катта ҳайрат билан бу ҳолатни кузатиб туради.

Б и р и н ч и й и г и т (Симонга)
– Бунинг гапи тўғри... Тайёр ҳар анжом,
Яхшидир кейинроқ қилсак саранжом.
С и м о н – Фурсат – қанотли куш. Бир учса дайдиб,
Кўлингга ҳеч қачон келмайди қайтиб.

Янаҳужум қилмоқчи бўлади, Нина қаттиқ изтиробда кузатиб туради. Ўздамир чиқиб, Симоннинг биллагидан ушлаб қолади, унинг қўлидаги ханжар тушиб кетади. Йигитларнинг ҳар иккиси икки томондан келиб, Ўздамирни маҳкам ушлаб оладилар ва унинг қимирлашига имкон бермайдилар.

Б и р и н ч и й и г и т (Ўздамирга)
– Жонингдан умидинг бўлса гар тек тур!

Шу пайт Ўғуз чиқиб келиб, оғир ва мағрур бир боқшидан сўнг орқадан ҳар бир қўли билан биттадан йигитнинг бўғзидан тутиб қаттиқ сиқади. Ҳар иккиси ҳам бўғилиб ўлаётган бир ҳолга тушади, ҳамма даҳшатда.

Ў ғ у з – Мана, хоинларнинг жазоси шудир!
Ў з д а м и р (Симонга) – Ўйла, эр кишига номус, уят бу,
Қабоҳат ичра энг зўр қабоҳат бу.
Шайх шўрлик муҳтарам, беозор бир зот,
Мусофир, ғариб ва ожиздир, ҳайҳот...
Наҳотки, йўқ сенда заррача виждон,
Шу қадар ҳам номард бўлурми инсон!?

Ў ғ у з – Бу ишга қўл ургай хоин, кўрқоқлар,
Виждонин йўқотган аблах, олчоқлар.
Сизми ё Шайх Санъон ўлимга лойиқ –
Шу ханжар ҳал этар. Бошқа чора йўқ!
(дарҳол ханжарини чиқариб Симонга
ҳужум қилади)

Ў з д а м и р (Ўғузни тутиб қолиб, оғир бир оҳангда)
– Йўқ, тўхта!.. Мард ўчин бундай олмагай,
Йўқса, бу қотилдан фарқинг қолмагай.

Ўғуз – Қўй мени!
 Ўздамир – Йўқ, шартмас энди тўкмоқ қон,
 Кучли ожизлардан олмас интиқом.
(Симон билан биродарларига)
 Энди тез йўқолинг, даф бўлинг!.. Аммо
 Шунинг ёдингиздан чиқарманг асло.
 Ким Шайхнинг қонини тўкмоқ бўлса гар,
 Менинг қўлларимдан ажалин топар.

Ҳар учаласи қуролларини олиб чиқиб кетади.

Шайх Санъон *(чўчкахонадан чиқаркан)*
 – Нима гап? Айтинглар, бу қандай ваҳм?
 Ўздамир – Айтирли ҳеч гап йўқ, муҳтарам шайхим!..
 Ўғуз *(Сергонинг қўлидаги ҳамённи олиб)*
 – Бу нима? Қани, айт, кўзинг қилма лўқ!
 Серго *(дудуқланиб)* – Билмайман... и-е, бу ҳамён-ку... Йўқ-йўқ..
 Ўғуз – Қотилларнинг сенга сахосидир бу,
 Шайх учун балки хун баҳосидир бу?
(унга кескин ва қаттиқ бир шапалоқ тортади)
 Шайх Санъон – Ё Оллоҳ, Ўғуз, бу не қилиқ, ахир?..
 Ўғуз – Қасдингга шерик бу паст хоинни бир
 Адабга чақириб қўйдим... Шу, ахир..
 Шайх Санъон – Бечора!.. бу ожиз банда-ку, фақир..
(фалакка қараб)
 Бу фалокатларнинг бутун сабаби
 Фақат мен... фақат мен... Кечиргил, Раббим!..
 Ўғуз *(Сергога)*
 – Тош қотиб турма, қани, ҳамённи ол!
 Сенда бир юмуш бор, юр энди, баттол!
(Серго ердан ҳамённи олиб, Ўғузнинг ортидан эргашади)
 Ўздамир – Шайхим, ўз фикрингни энди эт аён,
 Менимча, охири тугар кўп ёмон.
 Сени очиқ-ойдин ранжитар булар,
 Шубҳасиз, бир қуни рад этар булар.
 Вазият, рост, бир оз кўркқулидур,
 Ким билур, балки жиноят ҳам бўлур.
 Истасанг, ул қизни олиб кетамиз,
 Қарши чиқса ким агар – маҳв этамиз.
 Шайх Санъон – Қўй Серго, ўлдирса ҳам мени минг бор,
 Бундоқ ноҳақ ишни қилмайман зинҳор.
 Ўздамир – Раъйингга қарши ҳеч сўзим йўқ, ҳайхот,
 Фақат эҳтиёт шарт, жуда эҳтиёт..
 Шайх Санъон – Кетингиз, чунки кўп узок йўлингиз,
 Мени тангрим асрар, амин бўлингиз.
 Ўздамир *(хуржунини ердан олиб, Шайхнинг қўлини ўпар экан)*
 Бир қазо содир ўлса, Шайхим, ишон,
 Биз бормиз, сен учун фидодир бу жон.
 Доимо бурчимиз итоат эрур,
 Бизга сенинг амринг саодат эрур.
(чиқиб кетади)
 Шайх Санъон – Иззат-икромингдан тоғ бўлди кўнглим,

Ташаккур, ҳеч қачон кам бўлма, ўғлим.
(Ўздамирнинг олислаб бораётганини кўриб)
 Упқондир, оҳ, ҳамма томоним ўпқон,
 Бу шум толе қайга бошлар, ноаён?!
 Бу не фалокатдир, жавоб бер, ё Раб!?

Н и н а *(Сассиз қадамлар билан чекинади. Хуморнинг хонасига кирар экан)*
 – Бунинг ҳаммасига Сергодир сабаб.

Ш а й х С а н ъ о н *(фалакка боқиб)*

– Шикоят эмасдир асло бу нидо,
 Чунки Хумор учун бари, ё Худо!
 Ҳар бало гўё бир саодат эрур,
 Ҳар жафо мен учун муҳаббат эрур.

Эшик олдигаги офтобани олиб, сув келтириши учун богнинг бир четига қараб кетади. Бир оздан сўнг оқ либосли Антон бошқа томондан чиқиб келади. Бадқовоқ бир гуржи кириб, қўлида ёндирувчи ашё ва бир даста гул тутгани ҳолда унга эргашади.

А н т о н *(наст товуида)* – Сергожон! Ҳой Серго...

Б и р о д а р и

– Бақирма, жим тур.

(Чўчқахонага қараб)

Шайх Санъон ётоқда... Донг қотиб ётур.

А н т о н

– Серго!..

Б и р о д а р и

– Керакмас... Мен ўзим боплаб ташлайман,

Шайхни майда-майда тўғраб ташлайман.

(лип этиб ўзини ичкарига уради)

А н т о н *(эшикдан қараб)* – Ур яна! Яна бир... *(ўз-ўзига)*

Ҳа, энди Хумор

Англайди, мен кимман, қанақа шунқор!

Б и р о д а р и

– Бу баттол, билмадим, не сеҳр этмиш,

Ғалати бир ҳолким, жуда ҳам мудҳиш!..

Шунча ханжар урдим – қилмайди таъбир.

Ҳар ҳолда... Энди бу охирги тадбир.

(Эшикни бекитади, шу орада ичкарида олов ёна бошлайди)

А н т о н

– Уйга ўт қўйдингми?

Б и р о д а р и

– Йўқ ўзга чора,

Ёниб кул бўлгайдир Санъон...

А н т о н

– Бечора!..

Энди бермоқ керак Хуморга хабар,

Бу ҳолни кўрсину йиғласин дилбар.

Хумор Нина билан хонасидан чиқади, уларни кўриши биланоқ қаттиқ ҳайрат ва саросима ичида қолади.

Б и р о д а р и *(Антонга истехзоли кулганича)*

– Энди Санъон ётиб мангу рўёда,

Завқ сураб жаннатда, арши аълода.

(саросимага тушиб)

Кўп турмоқ яхшимас...

Бу жой хатарлик,

Кетамиз, қани бўл...

А н т о н – Майли, кетайлик.

Тез-тез юриб чиқиб кетадилар.

Х у м о р – Оҳ!.. бундан келмоқда жиноят хиди.
Н и н а – Оғир бир мусибат, фалокат хиди.

Шу пайт шиддатли шамол эсади, момақалдироқ гумбурлайди, ёнгиннинг чарсиллаб ёниши эшитилади. Бу товушлар парданинг охирига қадар давом этади.

Х у м о р (Нина билан бирга саросимага тушган ҳолда чўчқахонага яқин келиб)

– Энди ҳаммасини билдим... вой жоним!

(*газаб ва саросимада*)

Серго, кел! Қайдасан!?

С е р г о (пайдо бўлиб) – Шундаман, хоним.

Х у м о р – Қани, кел!.. бўл тезроқ!.. Оч эшикни, оч!

Н и н а – Хоин, сотқин, олчоқ! Оч эшикни, оч!

Серго эшикни очгани ҳамано ёнгиндан ҳосил бўлган аланга саҳнани ёритиб юборади.

Х у м о р – Кир, Шайхни олиб чик. Қани бўл, олчоқ!
– Оҳ!.. Тезроқ кутқазинг!.. Куймасин!..
Тезроқ!..

Серго ичкари кирмоқчи бўлади, бироқ юраги бетламайди.

Қ ў ш н и л а р (уч-тўрт киши кириб)

– Нима гап? Не бўлди?

Х у м о р – Омон! Альомон!..

Ёнди, куйиб кетди бечора Санъон.

Қ ў ш н и л а р – Кўрайлик-чи, балки тирикдир...

Н и н а (Сергога газаб билан) – Жаллод!..

Х у м о р – О-х, бечора Шайх! Имдод!.. Ох, имдод!..

Хушидан кетиб йиқила бошлайди. Нина дарҳол уни суяб қолади. Шу пайт қўлида офтоба тутганича бир томондан Шайх Санъон чиқиб келади, ҳамма ҳайратдан донг қотиб қолади.

Ш а й х С а н њ о н (таъзимкорона бир қиёфада)

– Шайхни сиз ўлдига чиқарманг зинҳор!

Мана, қаршингдаман, азизим Хумор!

Дилда ёнса ишқ деган оташ агар,

Унга таъсир этмас ушбу оташлар.

Мен ўлимдан энди кўрқиб нетаман,

Халқни тарк айлаб Холиққа етаман.

Абадият мангу мозорим бўлур,

Чунки ишқнинг султони ёрим бўлур.

Ишқ учун ким айласа жонин нисор,

Мангу гулшан ичра топгайдир қарор.

Балки қисмат бул вужудни маҳв этур,
 Рухим ўлмас, самовий ишққа етур.
 Учар ул, чексиз фазолардан ошар,
 Яна жаннатда сенинг бирла яшар.

Охирги байт тугаётганида парда бекилади.

ПАРДА

II сахна

Мадинада бўйра ташланган бир хона. Атрофда суяниб ўтириш учун ёстиқ-тўшаклар... Икки эшик... Боққа қараб очиладиган икки-уч дераза. Куёш эндигина чиқиб келаётган бир пайт.

Парда очилганда хизматчи қора араб ёстиқ-тўшакларни тузатиб чиқиб кетади. Шу пайт Шайх Ҳоди ва Абулуро кириб келишади.

Ш а й х Ҳ о д и

– Минг шукур, минг шукур Раббаномизга,
 Яна қайтиб келдик Мадинамизга.

(Деразалардан бирини очиб)

Муқаддас ҳавоси танларга дармон,
 Инсонга янгидан бахш этади жон.

Рухларга ажойиб сафолар берур,
 Қалбларга туганмас шифолар берур.

А б у л у л о

– Шайх Ҳоди! Не дейсиз, мен чиқиб агар –
 Нима гап, нима сўз – бир олсам хабар?

Ш а й х Ҳ о д и

– Майли, билиб келгин бориб бирма-бир,
 Қандай воқеалар бўлмишдир содир.

(деразани бекитиб)

Мен эса толикдим, бунда қолайин,
 Бир лаҳза чўзилиб ором олайин.

(Абулуро чиқар экан)

Фақат энг аввало сен Шайх Санъондан
 Хабар сўр!..

А б у л у л о

– Албатта!

Ш а й х Ҳ о д и

– Сўнг чиқиб ондан

Заҳронинг холин сўр, аҳволини бил,
 Хаста ётган бўлса, бор, зиёрат қил.

Абулуро чиқиб кетади. Шайх Ҳоди ридосини устига ётиб чўзилади. Шу пайт сахнанинг шуъласи сўниб, ортидаги иккинчи парда очилади.

Ш а й х С а н њ о н (оловлар, ёнгинлар ичида намоён бўлар экан, ярим маҳзун, ярим мамнун ҳолда бир фарёд билан)

– Ёндим, Оллох!.. Ушбу кулфатлар надур?

Не бу даҳшат?.. Ох, бу лаззатлар надур!?

Оташи ишқ ҳам мукамал бахт эмиш,

Англадим, бул ўзи ҳам жаннат эмиш.

Гарчи йўқ сенга шикоят, ё Раб!..

Сенда йўқми бир иноят, ё Раб?!.

Ох, мени қандоқ балога отдинг,

Сен мени, ох, невчун яратдинг?!.

Баъзи мавҳум, номаълум қўлларда ханжарлар, қиличлар порлаб, Шайх Санъонга ҳужумлар қилиниши кўриниб туради.

Б и р м а л а к (кўкдан тушиб келган каби)

– Ҳеч ташвиш тортмагин, мухтарам Санъон,
Тангрим унутмагай сени ҳеч қачон.
Раббим сенга паноҳ!.. Қаноат тилар,
Расулulloҳ ўзи шафоат тилар.
Малаклар учун сен мўътабар, суюк,
Ғам чекма, Шайх Санъон, буюксан, буюк!

Шайх Санъонни қўлидан тутиб чеккага тортиб кетиши билан ортдаги парда тушади. Саҳна ёришади.

Ш а й х Ҳ о д и (довдираб қолгани ҳолда сапчиб уйғониб)

– Ажабо!? Ло илоҳа иллаллоҳ!
Бу қандай даҳшатли ҳолдир?!

Ш а й х А б у з а р

– Ё Оллоҳ!

*(У Шайх Абуллаҳё ва Шайх Жаъфарлар билан кириб келади.
Қучоқлашиб кўришадилар)*

Ш а й х Ҳ о д и

– Марҳамат!

Ш а й х А б у з а р

– Аҳволлар нечук?

Ш а й х Ҳ о д и

– Минг шукур.

Ш а й х А б у з а р

– Жиходингиз бўлсин мунаввар, пурнур,
Ажр ато айласин, шайх, сизга Холик.

Ш а й х Ҳ о д и

– Абулуло қайда?..

Ш а й х А б у з а р

– Кўрмадим... Йўқ, йўқ.

Ш а й х Ҳ о д и

– Заҳронинг соғлиғи яхшими, ахир,
Тузалиб кетдими?

Ш а й х А б у з а р

– Аҳволи оғир.

Юрибди жони йўқ жасад каби жим.

Ш а й х Ҳ о д и

– Ўзинг мададкорсан, шифо бер, Раббим!

Ш а й х А б у з а р

– Емайди-ичмайди. Кўзларида ғам...
Йиғламас... Холига йиғлайди олам.

Аҳволи паришон, кўп пажмурдадир,

Судралиб юрган бир тирик мурдадир.

Ҳамиша Расулнинг қабрига борар,

Оллоҳга илтижо айлаб ёлборар.

Ш а й х Ҳ о д и

– Бу ғамли қиссани сўйлама... Етар!..

Ш а й х А б у з а р

Айт-чи, Шайх Санъондан борми бир хабар?

Ш а й х А б у з а р

– Биз сўраб турибмиз уни ҳаммадан...
Йўлчи бор Маккайи мукаррамадан.

Сўзлаган сўзлари рост бўлса агар,

Шайх Санъон эртага шу ерда бўлар.

Ш а й х Ҳ о д и

– Минг шукур. Худойим, сенга минг шукур!

Ш а й х А б у з а р

– Хўш, ўзинг қандоксан, ўзингдан гапир.

Чўзилиб кетди-ку бу галги сафар.

Биродар, дунёда не гап, не хабар?

Ш а й х Ҳ о д и

– Ох, сўрманг асло!.. Бир қиёмат бўлди,

Бу сафар – сафармас, фалокат бўлди.

Ўн киши ичиндан оқибат, илло,

- Бир мен омон қолдим, бир – Абулуло.
- Хар учаласи (*қаттиқ бир мотам ва ҳайрат билан ўзига хос қироат ила*) – “Инна-лиллаҳи ва инна-илайҳи рожиун...”
- Шайх Абуллаҳё (*чуқур бир сукутдан сўнг*)
– Нақадар даҳшатли фалокат, ё Раб!
- Шайх Жаъфар
– Не эмиш, во ажаб, бу ҳолга сабаб?
- Шайх Абузар
– Эвоҳ!.. бу хабардан кўнглимиз вайрон...
(*Шайх Ҳодига*)
- Шайх Ҳоди
– Қани, барин бир-бир айлагин баён!
– Каъбадан биз хув ўша чиққан куни
Бошладик ваъз бирла таблиғ ишини.
Кездик озми-кўпми Яман диёрин,
Шундан сўнг отландик бизлар Ҳинд сори.
Дуч келган ҳар жойда нутқ этдик ирод,
Халкни тўғри йўлга бошламоқ – мурод.
Аҳли ислом шод бўлиб хушлар эди,
Қайга борсак бизни олқишлар эди.
Бошқа динда қолган инсонлар залил,
Сўргай эрди биздан исботу далил.
Баҳслашиб кўрдилар, мулзам бўлдилар,
Сўнг дини исломни қабул қилдилар.
- Шайх Абуллаҳё
– Ҳа, ислом юксалиб боради, энмас.
- Шайх Жаъфар
– Нури Ҳақ доимо порлагай, сўнмас.
- Шайх Ҳоди
– Ушал диёрларда шундоқ бир муддат
Ҳимматлар кўрсатдик, айладик даъват.
Ногаҳон бошланиб ўлату вабо,
Кўп инсон қирилди топмайин даво.
Чорасиз қайтдик малолатлар билан,
Ҳиндни тарк этдик надоматлар билан.
Баҳри Уммон ичра қўпди бир тўфон,
Остин-устин бўлди гўё бу жаҳон.
Ярмидан ўтганда тун ҳам, ниҳоят,
Бостириб келди-ку қизил-қиёмат.
Бу даҳшат олдида бизлар нимамиз!?
Писта пўчоғидек ўйнар кемамиз.
Долғалар ёприлар бир бало каби,
Пишқириб ўт сочган аждаҳо каби,
Бўронлар қутуриб, гувлаб келганда,
Дош бера олмайин кема, елкан-да
Бир онда бўлиниб, сочилиб кетди,
Фарёд, оҳ-фиғонлар фалакка етди.
Ожиз бечоралар йиғлар, бақирар,
Илтижолар қилар, инграр, чақирар.
Неча халқ Ҳаққа муножот айлашиб,
Бир нажот, имдод тилар дод айлашиб.
Чирпираб бораркан сувда ҳар инсон,
Янада баттарроқ қутурди уммон.
Қалдироқ гумбурлар дам-бадам, такрор,
Силлалар қуриди, қолмади мадор.
Бир ёнда муттасил ялтираб яшин,
Сувларга санчарди қилич оташин.

Бир сарҳад қолмади еру кўк аро,
 Ер – бало, кўк – бало, муҳит – бир бало...
 Йўлчини ҳар лаҳза бир даҳшат кутар,
 Денгиз ўз қурбонин қаърига ютар.
 Тақдир бир нажотсиз чоҳга ташлади,
 Бизнинг кемамиз ҳам чўка бошлади.
 Ш а й х А б у л л а ҳ ё – Кўп ёмон тасодиф, фалокат бўлмиш.
 Ш а й х Ж а ъ ф а р – Кутилмаган даҳшат, халокат бўлмиш!..
 Ш а й х Ҳ о д и (*давом эттириб*)

– Йўлчилар чорасиз қолибон, ногоҳ,
 Икки – бир, учи – бир бўлдилар ҳамроҳ.
 Сувларга отилди ҳамма ғамдийда,
 Ҳамма ўз жонининг эди ғамида.
 Сувда анча суздик уриб кўл-қанот,
 Ҳеч мажол қолмади, йўқ эди нажот.
 Сўзлаб бўлмас музтар бу ҳолатимни,
 Айтдим калимаи шаҳодатимни.
 Умидим гоҳ ёниб, сўниб гоҳида,
 Борардим... Бир товуш келди соҳилдан.
 Сас келган томонга сузиб кетдим, рост,
 Оллоҳ мадад берди, мен бўлдим халос.
 Билмадим, бу кеча қандай суринди,
 Ниҳоят, тонг отди... Қуёш кўринди.
 Афсус, орамизда кўп эди қурбон,
 Мен ва Абулуло қолгандик омон...

Ш а й х А б у з а р

– Ўлганларга бўлсин Тангри раҳмати,
 Мағфират айласин, Расул хурмати.
 Сизга этсин сабру қаноат эҳсон,
 Умрингизни узоқ айласин Субҳон.

А б у л у л о (*кириб келиб*)

– Шайх Садро муридлар билан шу замон
 Келмоқда...

Ш а й х Ҳ о д и

– Жуда соз... Бироқ Шайх Санъон?!

А б у л у л о

– Уни мен кўрмадим, у йўқдир...

Ш а й х Ҳ о д и (*безовта ва ҳайратомуз бир ҳолда*)

Ҳайҳот!

Тушда кўрганларим рост бўлса наҳот?!

(*дерзани очиб осмонга боққанича*)

Оҳ, менинг кўзимга тор келди фазо,

Ул шайхнинг бошида бор экан қазо.

Маънос бир ҳолда хаёлга чўмади. Шайх Садро бошчилигида барча шайх ва муридлар ҳорғин одимлар билан кириб келадилар. Шайх Ҳоди бошини кўтаради. Келганларга оғир ва кескин нигоҳ билан разм солиб чиққандан сўнг Шайх Садрога.

– Сўйла, Шайхингизга не бўлди, Садро?

Сизларга айтдим абадий виро?

Шайх Садро тараддудланган ҳолда ўйланиб қолади.

– Бундоқ ҳайрат билан сурмагин хаёл,

Шайх Садро Не бўлди? Ҳаммасин сўйла. Тўкиб сол!..
 – Шайхни жудо килди биздан Гуржистон,
 Аввалги Санъонмас, у бошқа Санъон..
 Шайх Ҳоди – Ўзи соғми?
 Шайх Садро – Соғдир!
 Шайх Ҳоди (*осмонга қараб*)
 – Минг шукур, ё Раб! (*Шайх Садрога*)
 Нечун айрилдингиз, не бўлди сабаб?

Шайх Садро сукут сақлайди.

 Хўш, гапир, яширма!
 Шайх Марвон (*Шайх Садрога*)
 – Қани, айт, айтгин!
 Шайх Ҳоди (*Шайх Марвонга*)
 Қани, йўқса сен айт, сен давом этгин!
 Шайх Марвон – Шайхимиз сотди динни, иймонни,
 Шайхимиз отди ҳукми Қуръонни.
 Битта қизни дея баридан кечди,
 Бўйнига хоч осди, шароб ҳам ичди.
 Бир пайт аёллардан қочарди Санъон,
 Энди тўнғизбоқар – бечора чўпон.
 Шайх Ҳоди (*маъноли бир оҳангда*)
 – Бу ҳолда кўрганда, шубҳасиз, уни,
 Туйгансиз нафратли, жирканч туйғуни!
 (*истеҳзоли қаҳқаҳалар билан*)
 Ва ортга қайтгансиз?.. Сиз Шайх Санъонсиз!..
 Ҳаммангиз бир куруқ жасадсиз – жонсиз.
 Ажабо, наҳотки шундоқ бир устод
 Қилингай таънаю лаънат билан ёд!?
 Шайх Марвон – Уни кофир дея атаган инсон
 Наҳотки гуноҳга ботади?
 Шайх Ҳоди (*жуда газабланган ҳолда*)
 – Марвон!
 Кўрмадим мен худди сен каби нонкўр,
 Бир кўзинг кўр эмас, виждонинг ҳам кўр.

Ҳамма сукутга чўмади. (барчага)

– Сизда инсоф йўқдир, ҳамият йўқдир,
 Пири беназирга ҳеч ҳурмат йўқдир.
 Чунки руҳингизда йўқдир юксаклик,
 Қалбингиз тубандир, йўқ зарра поклик..
 Тутса ҳам дунёни шуълайи ҳикмат,
 Ожизлар бу нурни кўролмас фақат.
 Шайх Санъон, ул бир чароғон офтоб
 Кофир ўлди, хоч осди, ичди шароб.
 Неки қилган бўлса у, илдам шуни –
 Қилмоғингиз шарт эди сиз ҳам шуни.
 Нега бўлмадингиз сизлар ҳам тарсо,
 Гуноҳга ботмоқдан кўркқандирсиз, о!..
 Холбуки, бу куфри Шайх Санъоннинг,
 У фозил инсоннинг, пири урфоннинг

- Барча
Шайх Марвон
Шайх Ходи
- Сиздаги иймондан юксак, авлодир,
Ҳақ билгай, у сиздан минг бор аълодир.
– Биз роса ёлвордик, аммо рад этди.
– Бизни нафрат билан тарк этиб кетди.
– Чунки сиз – эгридил, хоинсиз, холос,
Зохиран – туп-тузук, ботинан – ифлос...
Сизда бўлса эди заррача виждон,
Шайхингизни билиб Каъбайи иймон,
Унга ҳеч таъналар сўйламасдингиз,
Йўлидан озган деб ўйламасдингиз.
(Шайх Садрога)
- Шайх Садро
- Йўкса бу гапларим ёлғонми, Садро!?
– Тўғри, жуда тўғри. Биз қилдик хато!
(бошқача бир оҳангда)
- Шайх Ходи
Шайх Садро
- Шубҳа йўк, сизнингча, бизлар манфурмиз,
Аммо бунда озми-кўпми маъзурмиз.
– Масалан?... фикрингни очик сўйлагил!
– Шайхни тарк айлагач, биз расо бир йил
Гуржистон халқига келиб юзма-юз,
Динни таблиғ этдик... Афсус, минг афсус!..
Бир куни Санъондан биз олсак хабар,
У чўпон бўлибди, ха, тўнғизбоқар.
Икки кун ёлвориб тавалло этдик,
Унга кеча-кундуз илтижо этдик.
Яна у рад этди... Бўлмишдир асир,
Ҳеч қандай илтижо қилмади таъсир.
- Шайх Ходи
- Жуда соз, Шайх шунга айлабди жазм,
Сиз ҳам қолмоғингиз эди-ку лозим!
- Шайх Садро
- Мана, биродарлар барчаси гувоҳ,
Қолайлик, дедим мен, булар-чи, эвоҳ,
Сўзимга қулоқ ҳам солмадилар, рост,
Нукул билдирдилар қаттиқ эътироз.
Шайх билан қолмоқчи бўлдим мен танҳо,
Санъон истамади буни мутлақо.
Ҳаммамиз юракдан қайғуриб, маъюс,
Унга видо айтдик. Афсус, минг афсус.
- Шайх Ходи
- Шайх Санъон – шундайин буюк бир уммон,
Унда йўқдир қаъру ибтидо, поён.
Улки идрок учун бир камол истар,
Аҳли завқ истар ул, аҳли ҳол истар.
Ох, ҳозир кўрганим бир туш, бир рўё
Қандай оғир лавҳа... Э-воҳ!..
- Шайх Марвон (Шайх Наимга истехзоли)
- Ажабо?!
- Шайх Садро (Шайх Ходига)
- Бу не туш, айтингиз, шайхи падарим.
- Шайх Ходи
- Ҳали кўрдимки, ул Шайх – дарбадарим
Ўт олиб ёнмоқда... Кўнгли ғаш эрур,
Ҳар томони ўт эрур, оташ эрур.
Унга кимлардир қилич санчмоқ бўлар,
Ханжарин санчиб қонин ичмоқ бўлар.

- (*Ҳамма чуқур бир ҳайратда.*)
 Бир малик шунда қанотин зар қилиб,
 Тушди-ку кўкдан табассумлар қилиб.
 Шайх-ла учди ўзга дунёлар сори,
 Қурби мавло, арши аълолар сори.
- Барча – Шайхимиз раҳнамои урфон эрур!..
 Шайх Абузар – Шубҳасиз, Ҳақ лутфиға шоён эрур.
 Биринчи Шайх – Э-воҳ, шундоқ Шайхни нега тарк этдик?
 Иккинчи Шайх – Ҳатолар қилдик биз, кўп тубан кетдик!
 Шайх Ҳоди – Чунки сиз кўрдирсиз... у – манбаи нур...
 Абулуло – Тавба этсак, бул гуноҳ авф этилур.
 Биринчи Шайх – Шайхни қайта излабон кетмоқ керак.
 Иккинчи Шайх – Шубҳасиз, даргоҳиға етмоқ керак.
 Шайх Садро (*бошини сарак-сарак қилиб, истехзоли ва маъноли бир оҳангда*)
 – Сохта туюлмасин сизга, ажабо,
 Жиндай хира тортса ҳаво мабодо,
 Севиниб кетади кўршапалаклар,
 Алданиб рақс этар жони ҳалаклар.
 Ўйлашар: шуълалар олиб кетди бош,
 Гўёки чиқмагай энди ҳеч қуёш...
 Бир оз муддат ўтгач, порлабон такрор,
 Оламни тўлдирса бир ажиб анвор,
 Қочгани жой топмай қоладилар лол,
 Нақадар ботилдир бу ўй, бу хаёл!..
 Шайх Ҳоди – Бу бир даҳшат эрур, бу бир қабоҳат,
 Бўлгани бўлди... ҳеч чора йўқ, фақат,
 Тангрим, ўзинг энди бизга йўл кўрсат...
 Энди ғаниматдир ҳар он, ҳар фурсат.
 Ҳозир Расулуллоҳ қабрига бориб,
 Зиёратлар қилиб, Ҳаққа ёлбориб
 Ўлтирайлик биз қаноатлар тилаб,
 Раҳму шафқат ҳам шафоатлар тилаб.
 Йўл олайлик сўнгра Шайх Санъон сари,
 Йўл олайлик раҳбари урфон сари.
 Барча – Қани кетдик, Шайхимизга интизор,
 Қани кетдик, Шайхимизга жон нисор.

Шайх Ҳоди билан Шайх Садро чиқишади. Барча Шайх ва муридлар уларга эргашади.

- Шайх Марвон (*чиқиб кетар экан, Шайх Наимга*)
 Барчаси ёлғон хаёлга алданур,
 Куфри зулматни нури Ҳақ деб танур!..
 (*энг кейин Абулуло чиқар экан, маъноли оҳангда ҳар иккисига*)
 Абулуло – Бир ҳақиқат борки, ҳеч эскирмагай,
 Кўрлар асло нури Ҳақни кўрмагай...

Парда

ТҮРТИНЧИ ПАРДА

I сахна

Иккинчи парданинг саҳнасидаги каби йўл чеккасидаги кичик бир айвон. Қаршисида гулзор боғча, май ойлари. Якшанба кун. Парда очилади; тўрт-беш гуржи йигити сархуш ҳолда йўлдан ўтиб бормоқда. Улардан бири илгаридида чолғу чалиб боради, бири эса гандираклар, кулги қистатадиган ҳолда ўйнайди, бошқалари чапак чалиб уни олқишлаб борадилар. Нина айвонга чиқиб уларни томоша қилиб туради. Йигитлар соз чалиб-ўйнаганларича узоқлашиб кетадилар. Шу пайт Хумор ҳам чиқиб келади.

Н и н а (Хуморга)

– Биз гўё хонага қамалган маҳбус,
Мундоқ сайилга ҳам чикмаймиз, афсус...
Бугун ҳар кўнгилда бир дунё хавас,
Одамлар сайр этар, ўйнаб-кулар, бас,
Қара, табассумлар қилмоқда жаҳон,
Сен фақат бу файздан бегона, пинҳон...

Х у м о р

– Мени сен маломат қилмагин, гулим!
На илож, ёришмас бу хаста кўнглим.
Дунё яшнар, гуллари хандон қилур,
Бул маним дардимни минг чандон қилур.

Шу пайт аввал қизил либос кийинган қизлар ва болалар, сўнгра йигитлар нашъали, мунис бир оҳангда кўшиқ айта-айта кириб келадилар.

Қ и з л а р
в а б о л а л а р

– Очди бинафша, сунбул,
Хандон этар қизил гул;
Сайраб мисоли булбул –
Ўйнатади хаёлни...

Й и г и т л а р

– Қуёш сочар тиллолар,
Минг жилваю жиллолар.
Лол этади саросар
Манзари аҳли ҳолни...

Қ и з л а р
в а б о л а л а р

– Дунё сурурга тўлмиш,
Бамисли жаннат ўлмиш,
Рухлар мусаффо бўлмиш,
Ҳар дил очик, сафоли...

Й и г и т л а р

– Ҳар кўзда бир муҳаббат,
Ҳар юзда бир саодат;
Завқ аҳли айлар ишрат
Сармасту лоуболи...

Шу пайт калисода жуда тез суръатлар билан чалинаётган жом садоси эшитила бошлайди.

- Х у м о р – Нина, тингла бу жозиб жом сасини,
Тингла ғамгин бу ҳаёт ноласини.
Аҳли эл бир ёнда кўшиқ айтади,
Ўз-ўзин ўйнаб-кулиб шод этади.
Бир томонда бир бечора дард билан,
Завкли дунёга боқар ҳасрат билан.
Боргали хеш-ақрабо, диёри йўқ,
Ғам-аламдан ўзга дўсту ёри йўқ...
- Н и н а – Парво қилма, ҳар кўнгилдан дод чиқар,
Битта фарддан неча бир фарёд чиқар.
- Х у м о р – Рухимни эзмокда бу куй, бу оҳанг!
Аммо нима илож?!
- Н и н а (йўлга қараб) – Бас, келди отанг!
- Х у м о р (поп билан отасини кўргач, нафрат билан)
Бу – ўша руҳоний, ох, хиёнаткор,
Афтидан, яна бир хиёнати бор.

Ҳар иккаласи этиб келади, тагин жом садоси эштилади.

- П о п – Эшитмоқдамисан, тингла, Платон?
- П л а т о н – Биров ўлдимикан?
- П о п – Ҳа, шўрлик Симон.
- П л а т о н – Вой эссиз... Хўш, унга не бўлди, айтгил?
- П о п – Хуморни севарди... Роса икки йил
Йиғлади, бўзлади... ўртанди оғир,
Ўзин сувга отиб ғарқ бўлди охир.
- П л а т о н – Эҳ аттанг!.. Зўр йигит эди-я Симон.
- П о п – Ҳали Антонни айт. Бечора Антон!..
Кўзида ҳаётдан асар йўқ асло,
У ҳам Хумор учун бўлади фидо.
- П л а т о н – Илож йўқ... Санъонга мен бердим ваъда,
Ваъдани бузмаслар икки дунёда.
- П о п – У – муслим. Қайтиб ол ахир сўзингни,
Ўрлик этиб бадбахт қилма қизингни.
- П л а т о н (нарвосиз қаҳқаҳа уриб)
– Кўявер!.. Хумордан чекма сен ташвиш,
Унга фарқи йўқдир – ёзми ёки киш.
Ажиб бир бепарво қиз эрурким ул,
Мангулик боғида бир ғурурким ул,
Шодлик ва қайғуни тенг кўрар сўлим,
Унга барибирдир ҳаёт ва ўлим.
- П о п – Билмадим, бу қандай ёлғон, бу не лоф,
Платон, сенда ўзи борми ҳеч инсоф?
- П л а т о н (Попнинг қўлидан тутиб)
– Мақсадинг англадим... Басдир бу масал,
Кўрамиз – не ёзган бу ҳукми азал.

Ҳар иккиси ичкари киради. Шу пайт Шайх Санъон бардам ва нуроний бир қиёфада, фақат соч-соқоли бутунлай оқарган, қўлига бир чўпон таёгини тутган ҳолда бог томонда пайдо бўлиб, оғир ва хаёлчан одимлар билан айвон томон юради. Шу пайт Хумор ҳам айвонга чиқади.

Шайх Санъон Хуморнинг қаршисида тўхтаб, уйчан ва сўз айтмоқчи бўлган бир қиёфада тикилиб туради.

Хумор – Бирон-бир истагинг борми, айт, Санъон?
Қалбингда не бўлса, айлагин баён...

Шайх Санъон – Сўйла, эй ошинойи виждоним!
Сўйла, сен сўйла, нозли султоним.
Сўйла, сен сўйла, менда тоқат йўк,
Арзи ҳолга, эҳтимол, ҳожат йўк.
Яхши маълумдир сенга аҳволим,
Сенсан ахир парийи омолим...

Хумор (назокат билан) – Фикринг туманлидир, жудаям мубҳам,
Англамадим нима деганингни ҳам...
Бир оз сукут.

Серго (келиб, Шайх Санъонга) – Келибон бир тўда ридоли одам,
Шайхим, сўрашмоқда сени дамодам.
Эски дўстлар бари, танишдир бети,
Ҳадемай бу ерга келишар етиб.

Шайх Санъон (газабли ва безинган бир қиёфада)
– Улар паст кимсалар, асло шарҳи йўк,
Санъон боққан тўнғизлардан фарқи йўк.
Кўргали кўзим йўк уларни зинҳор,
Даф бўлсин, барчасин қайтариб юбор!
Серго дарҳол узоқлашиб кетади.
(таъзимкор бир вазиятда)

– Англагил ҳолимни, нозанин Хумор,
Ўзингга маълумдир ҳамма сир-асрор.
Кетди-ку йўлингга диним, иймоним,
Бекор бўлди улуғ шухратим, шоним.
Унутиб жумла ҳукми Қуръонни,
Оқибат бўлдим-ку тўнғиз чўпони.
(бошини очиб)

Сочим, соколимга ёғиб ўтди қор,
Икки йил бир бора кулмадим зинҳор.
Мен яшадим ўзга бир рўёлар билан,
Ўзга дунё, тотли хулёлар билан.
Доимо ҳасрату дардларда ёниб,
Яшадим битта хаёлга алданиб.
Сўйлагин, амринг недур, айлай бажо,
Ё бекорми шунча мен чеккан жафо?

Хумор (самимий ва таъсирланган ҳолда)

– Муҳтарам шайх!.. Эй буюк Санъон!..
(сўзини ортиқ давом эттира олмайди)

Шайх Санъон

– Сўйлагин, эй руҳим! Сўйлагин, омон!
Сўйлайвер торгинмай, чекинмай, Хумор,
Сен неки амр этсанг, мана мен тайёр.
Ҳар хитобинг менга бир эҳсон каби,
Ҳар итобинг жисмим ичра жон каби.
Сўйла, шод эт бу руҳи нолонимни,
Кул, севинтир бу қалби гирёнимни.

Менга қилсанг қанчалар ранжу ғазаб,
Қайта-қайта соғинар кўнглим, ажаб.
Йўлингда жон бермоқ ҳидоятимдир,
Балки шу энг буюқ саодатимдир...

Шу пайт Поп, Платон ва Нина айвонга чиқиб келадилар.

- Платон (Хуморга) – Санъон тагин нима истар, ажабо?
Шайх Санъон – Мен вафо истайман, бирдан-бир вафо.
Поп – Муддаонг нимадир? Қани, изҳор эт!
Шайх Санъон – Сўзимнинг дахли йўқ сенга, нари кет!
Поп (Платонга) – Бу кимса соғ эмас, ҳар қалай, мажнун.
Шайх Санъон (заҳархандалик билан)
– Мажнуннинг дардини англагай мажнун.
Платон – Хумордан сўрайлик...
Поп – Йўқ, бўлмас, ишон,
Ундан сўрамоққа асло йўқ имкон.
Бу ғаним қайтди-ку берган сўзидан,
Тагин юриб кетди эски изидан.
Платон – Нелар демоқдасан, тушунтир, жоним!?
Поп – Амин бўлаверинг, менга ишонинг.
Бу бир бетайиндир, йўқ эътимоди,
Худоси йўқ унинг, йўқ эътиқоди.
Тагин Қуръон ўқир, қилади намоз,
Исломга эътиқод қўймишдир у боз.
- Шайх Санъон (Платонга)
– Йўқ, ёлғон! Бўхтон бу! Сиз ундан қочинг!
Поп (хужум қилиб, Шайхнинг кўксини очаркан)
Хўш, қани кўрсат-чи, қаерда хочинг?
(хочни топмагач, голят газабланган ҳолда)
Қани, жавоб бергин, эй бевурд хоин!
Сенда борми тайин бирор мазҳаб, дин!?
- Шайх Санъон (заҳархандалик билан)
– Ориф бўл, ориф бўл!.. Ютма виждонни,
Кўнгилдан излагин динни, иймонни.
(Попнинг кўксидаги каттакон хочга ишорат билан)
Зоҳиринг кўп гўзал, яшнаб турибди,
Ичингда шайтонлар ўйнаб юрибди.
- Поп (саросимага ва ғазаб билан)
– Бас!.. Инсон суратли эй иблис. Басдир!
Шайх Санъон – Мен-ку бас килурман, аммо бу – ростдир.
Поп – Бўлди, кет! Даф бўлгин, кет шитоб энди!
Ўзингга бошқа бир паноҳ топ энди!
Хумор – О-х!
Платон (Попга) – Йўқ! У шўрликни ҳайдама йирок!
Поп (Шайх Санъонга) – Кет, йўқол кўзимдан!.. Дарбадар олчоқ!
Шайх Санъон – Мен олчоқ? Дарбадар?!
Поп – Даф бўлгин, фосиқ,
Сен шундай жазога лойиксан, лойик...

Дарҳол Хумор билан Платонни ушлаб, ичкарига тортиб киради.

Фақат Нина ташиқарида қолганича саросимали бир ҳолда довдираб туради.

Шайх Санъон (*Хумор кетганини кўргач, ожиз ва мажнунона*)

– Кетма, кел! Эй нозанин Хуморим, кел!
Қолмади ҳеч сабру ихтиёрим, кел!
Мен ўлурман сенсиз, эй, қутқаз мени,
Келгин, эй жоним, ҳаётим мазмуни!..
Ҳаммаси бўлди бекор... Кел, қани кел,
Йўкса энг сўнгги видо айтгани кел.
Шуни лойиқ кўрдими азал, малагим!
(*ортга чекиниб, йўл устида қаттиқ таъсирланган ҳолда тикилганича*)
– Алвидо!.. Алвидо!.. Гўзал малагим!..

(*тараддудланган ва мажнунона қадамлар билан ўнг томондан чиқиб кетади*)

Хумор (*чиқиб, Нинага*) – Қани Санъон, қайдадир?

Нина

– Кетди йироқ!

Хумор

Кетди мажнун ишқини айлаб чироқ.

– Шу буюк кўнгилни синдирдиларми,
Таҳқирлаб, ул шамни сўндирдиларми?

(*йўлга тикилиб, Шайх кетган томонга қараганича*)

Эй буюк Шайх! Эй буюк Санъон,

Бир лаҳза кутиб тур, кетма, альомон!..

Дарҳол айвондан тушиб, шайхнинг ортидан кетади. Нина ҳам Хуморга эргашади. Шу пайт Ўздамир ва Ўғуз бошчилигида Шайх Ҳоди, барча шайхлар ва муридлар биргаликда йўлнинг сўл томонидан чиқиб келадилар.

Барча (*ҳаяжонли бир оҳангда*)

– Қайдадир, қайдадир раҳбари виждон?
Айтингиз, қаерда қиблайи иймон?
Шайхимиз қаерда, қайдадир Санъон?
Айтингиз, қаерда Каъбаи урфон?..

Поп (*Платон билан бирга айвонга чиқар экан*)

– Кимни излаяпсиз? Нима гап, ахир!?

Барча

– Яхшиси, бизга айт, Санъон қайдадир?

Поп

– Бу ерда қолмоқнинг топмай чорасин,
Даф бўлиб кетди у, ўчди қораси!

Барча (*ҳаяжонли ва довдираб қолган бир ҳолда понга*)

– Сенга лойиқ эмас бундоқ бир таъбир,
Ҳаддинг йўқ этгали сен Шайхни таҳқир.
Бундоқ алжирашлар жоизми шу он,
Ўйлаб кўр, эй разил, эй тубан инсон.

Қизлар, болалар ва йигитлар биргаликда қоришиқ овозларда мусиқасиз кириб келадилар. Ҳамма уларга илтифот кўрсатиб туради.

– Очди бинафша, сунбул,
Хандон ўлур қизил гул;
Сайраб мисоли булбул –
Ўйнатади хаёлни...

Шу пайт Нина жуда безовта бир ҳолда ўнг томондан отилиб кириб, ҳамманинг эътиборини тортади.

Н и н а – Кетди, эвоҳ, кетди!.. Кетди-ку Хумор!
Санъонга эргашиб кетди ўт-шарор.

П л а т о н (*қаттиқ газабланганича понга*)
– Кўрдингми, эй жоҳил, бешарм банда!
Оламга қилдинг-ку мени шарманда...

П о п (*йўлдан ўтаётган гуржиларга*)
– Нинанинг сўзларин анланг, халойиқ,
Бу катга исноддир бизга нолюиқ!

Г у р ж и л а р – Фурсати ўтмасин, дарров кетайлик!
(*дарҳол югуриб кетадилар*)

Ш а й х Х о д и (*ёнидагиларга*) – Кетайлик, бизлар ҳам Шайхга етайлик.
Б а р ч а – Қани кетдик, Шайхимизга интизор,
Қани кетдик, Шайхимизга жон нисор!..

Улар ҳам ҳаяжонли ва жадал одимлар билан гуржиларга эргашадилар. Охирги байт тугаб борар экан, парда бекилади.

ПАРДА

II сахна

Оқшом пайти, бир томонда Кур дарёси, унинг ёқасида, берироқда яланғоч бир қоя... Чеккада, қоянинг ортида бир ўрмонча... қоянинг ортидан, кўринмас томонидан қояга чиқадиган йўл бўлса-да, сахна томони фақат ўпқондан иборатдир.

Парда очилганда узоқлардан чўпон найининг сахройи ва маҳзун оҳанги руҳларни ўртаб туради.

Шайх Санъон, қўлида таёқ, боши очиқ, сочлари патила-патила, қайғули ва ҳоргин бир қиёфада қоя тепасида пайдо бўлади. Оғир-оғир нафас олиб, бир неча қадам чекиниб, ортга боқади. Бир-икки марта чуқур оҳ чекиб, ени билан пешонасининг терини артади. Шу пайт кекса, нуроний Дарвиш дарахтзордан чиқиб келади. Шайх Санъонни бу ҳолда кўриб, истеҳзоли қараб туради ва бепарво, оғир қаҳқаҳалар уриб кулади. Шайх эса чўчинқираган, хуркак бир қиёфада Дарвишга ўгирилиб қарай бошлайди.

Д а р в и ш

– Бу не қиёфат! Бу не ҳолдир, во дариг!?
Соч-соқол оппоқ! Рангу рўйлар сариг!
Сўйла, эй Шайх, бошинга тушмиш налар?
Қани у аввалги шайхлар, хожалар?
Айтгил, эй Шайх – дарбадар, сўйла, не ҳол?
Қани ул аввалги ҳашмат, зулжалол?!

Ш а й х С а н ь о н (*ён томонга боқиб, қўли билан Дарвишга кўрсатиб*)

– Фақат шайхлар эмас ушбу кун якто –
Мени изламоқда поплар ҳам ҳатто.
Менга таъзимдадир бутун бу олам,
Энди ўзгачадир улуғлигим ҳам.
Фақат бир исломга эмасман раҳбар,
Менга эргашмоқда насронийлар-да.

Д а р в и ш (*Шайх кўрсатган томонга боқиб, ҳайрат билан*)

– Бу келишда бир фалокат ҳиди бор,
Яхшироқ боққил, жиноят ҳиди бор!
Оломон қон учун жўшиб келмоқда,
Интиқом олгали шошиб келмоқда.

Ш а й х С а н ъ о н (*диққат билан тикилиб*)

– Оҳ!.. Улар ҳаммаси бевафо, ғаддор,
Ҳаммадан олдинда келмоқда Хумор!

Д а р в и ш

– Сабабсиз эмасдир бу ғазаб, бу кин?

Ш а й х С а н ъ о н

– Ихтилоф боиси – мазҳаб ила дин...

Д а р в и ш (*қаҳқаҳа уриб*) – Ана, кўрдингми, дин налар туғдирар,

Не балолар, не фитналар туғдирар.

Бир бўлсайди дин ер юзинда агар,

Бахтиёр бўларди бу бани башар.

Ш а й х С а н ъ о н (*олис уфқларга боқаркан, даҳшатли ва азобли бир оҳангда*)

– Аё, шайх, ҳолимни, кел, тамошо қил,

Ўз раъйим ўтида ёндим мен ғофил.

Сенинг ўгитингга боқмадим асло,

Аёлдан келади келса ҳар бало!

Д а р в и ш (*жилмайганича*) – Хаёлий бу хитоб, ажаб, кимгадир?

Ш а й х С а н ъ о н

– Оҳ, тирик бўлсайди ҳозир Шайх Кабир,

Қўрарди ажойиб башоратини,

Ўзин мўъжизавий кароматини.

Д а р в и ш

– Боқма, Шайхим, бу ҳоли пурғамингга,

Киражаксан ҳақиқат оламига.

Фазли ҳақ зуҳр этади камолингга,

Порлагай Ҳақ нурлари жамолингга,

Сенда бир аҳли ҳол аломати бор,

Сенда энди Худо киёфати бор.

Ш а й х С а н ъ о н (*безинган бир қиёфада*)

– Бас, етар, кет энди сен ҳам. Кет шитоб!..

Кет ёнимдан, ўзга бир дардсизни топ!

Бас, етар, жонимга тегди мавҳумот,

Менлигим туганди, туганди ҳаёт!

Мени сен айладинг бу дардга дучор,

Кет энди, даф бўлгин!..

(*Хуморнинг келганини кўриб*)

Оҳ, Хумор, Хумор!

Не учун келдинг сен менга изма-из,

Мени ўлдирмоқми ё ниятингиз?

Х у м о р (*яқинлашиб*)

– Ё Шайх! Ҳаяллама, тез бўл, илтимос,

Қочайлик, улардан бўлайлик халос.

Ш а й х С а н ъ о н (*довдираб қолиб*)

– Оҳ, мендан тагин не истайдирсан? Кет!..

Х у м о р (*янада бир оз яқинлашиб*)

– Шайхим, ўжарликни энди сен тарк эт.

Д а р в и ш

– Шайхим, ортиқчадир таънаю таҳқир,

Ўз ишидан пушмон бўлганни кечир.

Х у м о р

– Мени авф эт, гуноҳим кўпдир, омон!

Сендадир кўнглим, фақат сенда... Ишон!

Мен учун ҳам кўп муқаддасдир сенинг

Хар амалинг, хар тариқатинг, дининг.
 Шайх Санъон (*Хуморнинг сочларини силаб*)
 – Демакким, сен мени излаб келгансан,
 Демакким, бевафо эмас экансан.
 Дарвиш (*бошини сарак-сарак қилиб, ярим қаҳқаҳа билан*)
 – Баъзи малакларнинг холи, Шайх Санъон,
 Бир-икки сўзида бўлмас намоён.
 Уни таъкиб этсанг, сендан қочади,
 Юз бурсанг, олдингга тушиб учади.

Яна маъноли тарзда бошини сарак-сарак қилганича бепарво одимлар ташлаб зойиб бўлади. Шайх хаёл, Хумор эса ҳайрат огушида қолади. Шу пайт ён томондан Ўздамир билан Ўғуз, барча шайх ва муридлар шошиб келишади. Қоя тепасида турган Шайх Санъонни кўриб.

Барча – Ана шайх! Қояда турибди қойим!
 Ўзингга минг қатла шукур, Худойим!..
 Шайх Санъон (*ҳайратомуз ва истеҳзоли бир табассум билан*)
 – Дарбадарлар, шўрлик кўрлар, ғофиллар!
 Кетинг, йўлдан озган нокас, жоҳиллар!
 Шайх Ходи (*Шайх Санъоннинг оқариб кетган соч-соқолига разм солиб*)
 – Ўзгариб кетибди у сиймойи пок.
 Шайх Садро (*Санъонга*) – Шайхим, пастга тушгин, у жой хатарнок.
 Шайх Санъон – Юксалган ўлса ҳам пастга энмагай,
 Ҳақ нури доимо ёнгай, сўнмагай!
 Шайх Ходи – Бу совук лоқайдлик боиси надир?
 Шайх, нахот унутдинг бизларни, ахир?
 Пастга туш, кўлингни кўзга сурайлик,
 Барча можарони сўйлаб берайлик.
 Шайх Санъон – Йўк, тубан тушмайман, истаган келсин,
 Кимки мени севса, чиқсин, юксалсин.
 Абулуро – Шайхим, афу этгил, таъна қилмасмиз,
 Бегона элдир бу, йўлни билмасмиз.
 Шайх Санъон – Ким йўлни билмаса, холига войдир,
 Менга энг маъқули – мана шу жойдир.
 Ўғуз (*Шайх Ходига*) – Бошқа бир йўл ҳам бор, юринг, кетайлик.
 Барча (*Ўғузга эргашиб*) – Кетайлик, кетайлик, Шайхга етайлик.
Шошилиб кетадилар.

Хумор (*атрофга боқар экан, безовталиқ билан*)
 – Қочайлик, бизни таъкиб этмоқдалар,
 Бизникилар келибон етмоқдалар.
 Шайх Санъон – Бок, Хумор! Ҳар томон ўпқондир, ўпқон...
 Хумор – Истасанг, сен билан бўлурман қурбон.

Поп ва Платон бошчилигида гуржилар қояда пайдо бўла бошлайдилар. Хумор “оҳ!” деганича Шайх Санъоннинг огушига киради, гуржилардан бир-иккитаси хужум қилмоқчи бўлади.

Поп (*гуржиларга*) – Бир оз сабр қилинг..
 (*Хуморга*)
 – Хумор, эй Хумор!

- Сенга лойиққиди ушбу иш зинҳор?
 Нима қилиб қўйдинг, тушун, бегойим?
 Юзин ўғирдим сендан Худойим?
(Шайх Санъонга ишора қилиб)
 Оҳ! У инсон шаклида шайтон эрур,
 Айрил ундан, у хоин инсон эрур!
- Хумор – Сен бу гапни айтмаким, гуноҳ бўлур,
 Жон жасаддан, айт-чи, қандоқ айрилур.
- Платон – Хумор, сен ғазабга учрайсан тамом,
 Ва мени оламга қилурсан бадном.
- Шайх Санъон *(Хуморга раҳми келиб)*
 – Бор, отангдир ул, Хумор, итоат қил,
 Ҳар не амр этса эшит, ижобат қил!
- Хумор – Шайхим, энди мени қийнама зинҳор,
 Сенсиз – ҳаёт бекор, яшамок – бекор!
- Поп *(ботиб бораётган қуёшни Хуморга кўрсатиб)*
 – Қарагин, не учун алвондир қуёш,
 Номусдан кизармиш кўтаролмай бош.
 У ҳам хафа бўлмиш залолатингдан,
 У ҳам ранжимишдир бу ҳолатингдан.
- Хумор *(аччиқ табассумлар билан)*
 – Э-воҳ, мен ҳам ҳозир ботиб борурман,
 Бошқа бир оламга етиб борурман.
- Шайх Санъон *(Хуморни оғушига олиб)*
 – Йўқ, пастга энмаймиз, пастда нима бор?
 Арши аълоларга учамиз, Хумор!
 Ҳақ сари учгаймиз юксалиб расо,
 Худди шундай учган ҳазрати Исо.
- Поп *(ғазаб билан, гуржиларга)* – Не учун турибсиз кўзни қилиб лўқ,
 Ортиқча кутмоқдан энди фойда йўқ.

*Гуржилардан бир қисми ҳужум қилмоқчи бўлади, шу пайт Шайх
 Ҳоди ёнидагилар билан жадал етиб келади.*

- Ўздамир *(ҳужумга ҳозирланган гуржиларга)*
 – Шошманглар!..
- Ўғуз – Тўхтангиз!
- Шайх Ҳоди – Нима гап?
- Поп – Санъон
 Қизни бермаётир...
- Шайх Ҳоди *(ҳайрат билан)* – Бу қандоқ виждон!..
 Шайх Санъон Хуморнинг толиби эрур,
 Қиз шайхнинг душмани, рақиби эрур.
(Шайх Санъонга яқинлашиб)
 Шайх!..
- Шайх Санъон – Яқин келмагин!.. Тур унда қойим!
(бармоғи билан хаёлий бир доира чизиб)
 – Байтулҳарам эрур мана шу жойим.
 Бегона кириши ман этилган, ман,
 Сен ҳам сир-асрорга бегонадирсан!
- Шайх Марвон *(бир қадам илгари юриб)* – Шайх!

Шайх Санъон – Даф бўл, нари кет... Жоҳил, бенаво!
 Поп – Бу қандай даҳшатли ҳолдир, ё Худо?!
 Шайх Санъон (*Хуморга*) – Сўйла, амринг недур?
 Хумор – Бўлсайдим халос!
 Шайх Санъон (*ортдаги дарёни кўрсатиб*)
 – Бир нажот йўли шу – ўпқондир, холос.
 Платон (*саросимага ва ҳаяжон билан*)
 – Худойим!... Қўйманглар...
 Хумор (*Шайх Санъонга*) – Бўлди, қочамиз...
 Шайх Санъон (*дарё томон боқиб*)
 – Учамиз, юр, Ҳаққа пешвоз учамиз!
 Платон – Оҳ, Хумор!
 Хумор – Алвидо!..
 Шайх Санъон – Ё Оллоҳ!

Ҳар иккаласи қўл ушлашиб дарёга отиладилар.

Гуржилар – Кетдилар...
 Шайх вamuридлар – Учдилар...
 Платон – Худойим, э-воҳ!...
 (*дея беихтиёр дарёга отилмоқчи бўлади, Ўғуз монелик қилади*)
 Поп (*ғазаб билан*) – Платон!
 Платон – Оҳ!.. Кетди...
 Поп (*совуққонлик билан*) – Қўявер, бўтам!
 Платон (*девонавор бир ҳолда*) – Барига сен сабаб... Разил, муттаҳам!
 (*ханжар билан понга ҳужум қилади, гуржилар уни тутиб қолишади*)
 Шайх Ҳоди (*дарё томонга қараб*)
 – Борайлик, топилгай балки бир нажот!
 Шайхлар
 вamuридлар – Юринглар...
 Гуржилар – Бизлар ҳам борайлик!..
 Платон – Ҳайҳот!..

Парда

ИЛОВА

Ойдин бир май кечаси. Курдан бир оз чеккадаги ям-яшил гулларга кўмилган тоғ камари.

Шайх Санъон Хуморни қўлларида кўтариб олган бир ҳолда оғир нафаслар олиб, ҳорғин қадамлар билан тоғ тепасига чиқмоқчи бўлади, бироқ юришига мажзоли йўқлигидан Хуморнинг жонсиз, ҳаракатсиз жасадини ерга қўяди ва бошини тиззасига олиб, тўзғиган сочларини силай бошлайди.

Шайх Санъон – Рухим!.. Эй ғунчайи баҳорим, Хумор!
 Нозанин дилбарим, Хуморим, Хумор!
 Сен нечун бунчалар жим бўлиб қолдинг?
 Не мушкул бир ерда уйқуга толдинг?
 (*чуқур бир ҳайрат ва жозибани билан*)
 Бунча жозиб, бунча нозик, инжа нур,

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

120

Ё Худо! Бунча ширин ухлаб ётур!
(қўлларини ўтиб)

Хумор, бу сукутни илохий билиб,
Малаклар келгайдир таъзимлар қилиб.
Хусни ишқ худоси, Халлоқи олам
Сени муқаддас деб билгай, маликам.
(сочларини силаб)

Ухла, эй сен муқаддас гулниҳолим!
Ухла, эй нозанда иффат мисолим!
Ухла, эй сен ёри жоним, ухлагин,
Ухла, эй сен меҳрибоним, ухлагин!..

Ш а й х Ҳ о д и (жадал кириб келар экан)

– Кетайлик, тур энди, кетайлик, Шайхим.

Ш а й х С а н ь о н (мажнунона)

– Нелар демоқдасан?.. Сен ким ўзи, ким?..

Ш а й х Ҳ о д и

– Сени ўлдиргали келур жоҳиллар,
Кетайлик, ўзга бир чора йўқ магар.

Ш а й х С а н ь о н

– Телбамисан? Қайга кетамиз, жоним,
Бунда ухлаб ётса жону жаҳоним!

Шайх Ҳоди янада яқин келиб, Хуморнинг набзини ушлаб кўрмоқчи бўлади. Шайх Санъон унга бир қаттиқ шапалоқ тортар экан, газаб билан.

– Сен унга қўлингни теккизма зинҳор,
Хоинсан, сотқинсан, олчоқ, нобакор!
– Шайхим, ўжарлигинг беҳуда, бекор,
Олис-олисларга кетмишдир Хумор.
Сенга бегонадир энди бу гўзал,
Сизларни ажратди бешафқат ажал.

Ш а й х Ҳ о д и

Ш а й х С а н ь о н (девонавор) – Нелар демоқдасан? Ўлгайми малак?

Ш а й х Ҳ о д и

– Шайхим, оғир бўлгин...

Ш а й х С а н ь о н (жуда газабли) – Хўш, бу не демак!?

Мақсадинг нимадир, сўйла, эй инсон!

Шу пайт Шайх Марвон келиб яқинлашмоқчи бўлади.

Ш а й х Ҳ о д и (Шайх Марвонга) – Шошма!..

Ш а й х С а н ь о н

– Яқинлашма, эй сен, кўр шайтон!

(ҳар иккисига)

Бизни ўлдирмоқми сизларнинг матлаб?

Кетингиз... Кетингиз... Даф бўлинглар, даф!

Ҳар иккаласи бир чеккага чиқиб туради. Шайх Марвон хафа ва газабланган, Шайх Ҳоди афсусланган ва марҳаматли нигоҳлар билан Шайх Санъоннинг аҳволини томоша қилиб турадилар.

– Уйғон энди, Хумор, уйғон, кетамиз,
Биз бу ифлос дунёсин тарк этамиз.
Ҳар томондан бостириб ағёр келур,
Уйғон энди, эй Хумор, тур энди, тур!

(Хуморнинг қўлларини олиб ўнади, лекин бу қўлларни қўйиб юборганида уларда ҳаётдан асар йўқлигини пайқаб аҳволи ўзгаради, такрор юз-кўзини, сочларини ўтиб, силар экан, ўзини йўқотиб, саросимага тушган бир ҳолда.)

– Бизга-ку душман эрур жумла олам,
Шафқат айла, эй Хумор, қилма ситам.

(Бир оз мажнунона ва телбавор боқиб туради, сўнг шиддатли, бироқ кўрқинчли бир қаҳқаҳа билан)

Очилиб келганда, ох, бахтим менинг,
Қайдадир, эй бевафо, аҳдинг сенинг?
Мени ташлаб кетма, моҳимдир ўзинг,
Дунёда ёлғиз паноҳимдир ўзинг.

(яна заҳархандалик билан)

Ох, бу сукутингда қандок маъно бор,
Мендан ранжидингми, азизим Хумор?!
Гуноҳдир, кўзларни ёшлаб кетмаслар,
Йўлда йўлдошларни ташлаб кетмаслар.

(ўзгарган бир оҳангда)

Йўқ-йўқ, қочолмассан, йиғлаб-бўзларман,
Мен сени дарбадар бўлиб изларман.

(бир оз мажнунона боқишлар билан Хуморга қараб туради, сўнгра довдираб қолиб, қайгули бир оҳангда)

Тургил, уйғон, дилбарим, тургил, уйғон, кетамиз,

Шафқат айла, эй Хуморим, тур энди, жонон, кетамиз!

(Хуморни тургазмоқчи бўлади, бироқ руҳсиз ва жонсиз бир жасада эканлигини англагач, маънос ва телбавор бир ҳолда осмонларга қараб)

Мархаматинг йўқми? Айтгил, Субҳоним,
Адолатинг қани!?

(Хуморга)

Хуморим, жоним!..

(Изтиробли ва чуқур оҳлар чекиб гоҳ кўкка, гоҳ Хуморга боқади. Сўнг мажнунона бир қиёфада, изтироб ичида ҳам кулмоқчи, ҳам йиғламоқчи бўлади, лекин ҳеч бири қўлидан келмайди. Кўзлари ўт сочган ҳолда Шайх Ҳоди ва Шайх Марвонга ҳужум қилмоқчи бўлади. Қўққисдан қайрилиб Хуморга боқади, илоҳий бир сархушлик билан ярим овозда “оҳ!” дея йиқилиб тушади)

Ш а й х Ҳ о д и

– Кетди... Кетди... Шайх Санъон йўқ энди,
Сўнди... Э-воҳ... Ҳикмат шуъласи сўнди.

Ш а й х М а р в о н *(сохта бир саросимада)*

– Эҳтимол, бордир бирор чора-нажот...

Ш а й х Ҳ о д и

– Ҳеч безовта бўлма, чора йўқ, ҳайҳот!

Сўнг дам Хумор уни қўймади ёлғиз,

У қандок яшасин ахир Хуморсиз?

Ой куёшдан ҳеч қачон бўлмас жудо,

Гар қуёш бўлмаса, ой сочмас зиё.

Ш а й х л а р

в а м у р и д л а р *(кириб келадилар, алоҳида бир оҳангда)*

– На мудҳиш саодат! На дилбар фалокат!

Уйғон, тур! Уйғон, эй асири муҳаббат!

Уйғон, Шайх! Уйғон, эй соҳиби каромат!

Бекордир бу роҳат, бу истироҳат!

Уйғон, Шайх, уйғон, Шайх, уйғон, Шайх
Санъон,

Г у р ж и л а р (*кириб келишар экан, алоҳида оҳанг билан шайхларга*)
Уйғон бу ғафлатдан, эй пири урфон!
– Не бўлди, айтгин, эй башар,
Недур бу холи пурфигон?
Бу лавҳа нури ғам сочар,
Недур бу хоби ноз, омон?

(*Хуморга*)

Уйғон, э гули навбахор!
Уйғонгил, эй офотижон!
Уйғон, Хумор, уйғон, Хумор,
Уйғон, уйғон, Хумор, уйғон!

Ш а й х л а р
в а м у р и д л а р

– Қовушдинг, улуғ Шайх, дилбар Хумора!
Фалак раҳм этмади... Аммо на чора.
Баҳор уммидингга фасли хазон келди,
Ёру агёрга виво бир замон келди.
Уйғон, Шайх, уйғон, Шайх, уйғон, Шайх
Санъон,

Г у р ж и л а р

Уйғон бу ғафлатдан, эй пири урфон!..

– Хумор, кўз оч, гўзал малак!
Бу на бўлакча ҳолатинг!
Сўлди гўёки бир чечак –
Тароватинг, латофатинг.
Висолга етмадинг, демак,
Кўнгилда қолди ҳасратинг..
Уйғон, Хумор, уйғон, Хумор,
Уйғон, уйғон, Хумор, уйғон!

Д а р в и ш (*тоғнинг тепасидан тушиб келар экан, истехзоли қаҳқаҳалар билан*)

– Шайх қайда, ё Хумор қайдадир, хайхот!
Худойим, бунча ҳам жоҳил одамзот!?
Билмайман, не учун бу фарёд, бу зор?
(*жасадларни кўрсатиб*)

М у р и д л а р (*Дарвишга*) – Дардинг бор, шекилли, айлагин аён!
Г у р ж и л а р – Не демак истарсан? Бизга эт баён!

Барча жуда катта қизиқсиниши билан жасадларнинг атрофини ўраб олади.

Д а р в и ш (*барчага*)

– Ажаб, мен нима дей? Ҳаамангиз фақат
Дунёда кезинган жонли бир жасад.
Шайх Санъон Хуморни излаб жонҳалак,
Кўкда кезиб юрар мисли бир малак.
Сизда йўқ ваҳми Худо, даҳшат йўқ,
Фикру идрок йўқдир, басират йўқ.
Кимки кўр тутмас эса виждонни,
Кўргай ул Хумор ила Санъонни.

Бу гаплардан сўнг ҳамма саросимага тушиб қолади. Дарвиш ўнг қўли билан уфқларни кўрсатиб.

– Қаранг, арш-аълога кетур беғубор
Буюк Шайх Санъону нозанин Хумор!

Ҳамма диққат-эътибор билан уфқларга тикилади. Шайх Ҳоди билан Шайх Садро гамгин, Дарвиш эса мағрур ва лоуболи бир вазиятга киради.

Ш а й х М а р в о н – Бари ёлғон... Барчаси бир мавҳумот...
Ш а й х Н а и м – Барчаси бемаъни ёлғондир...
Д а р в и ш – Ҳайҳот!
Кимнингки кўр бўлса агар виждони,
Идрок этолмас ул нури Яздонни.

Шу пайт сахнанинг шуъласи сўнади, орқадаги иккинчи парда очилади. Хумор билан Шайх Санъоннинг қўл ушлашиб булутлар ичида учиб юрганлари намоён бўлади.

Д а р в и ш (қайта кўрсатиб) – Қаранглар!..
Г у р ж и л а р (тасдиқ билан) – Ушалар, ё Парвардигор!..
М у р и д л а р – Шайх учиб юрибди!..
Г у р ж и л а р – Учмоқда Хумор!
Д а р в и ш – Малакдек учмоқда иккиси маъсум.
Б а р ч а – Учар!.. Юзларида гўзал табассум.
Д а р в и ш – Ё Худойим, бунчалар жозиб улар,
Кўкдаги юлдуз изин ёзиб улар.
Ғайбга кетмоқ истаюрлар, ғайбга...
Б а р ч а – Ох!..

Шу пайт поп кириб келади ва саросимага тушган ҳолда қараб туради.

М у р и д л а р – Ғайбга кетди икки гавҳар, ғайбга...
Г у р ж и л а р – Э-воҳ!..
Д а р в и ш – Иккисин олди оғушга малакут,
Эй олам, сақла сукут!.. Сақла сукут!..

Юқоридаги парда бекилиб, сахна тагин ёришади.

П о п (илгари чиқиб, йўгон ва кескин овоз билан, ўзига хос оҳангда барчага)

– Эй сиз ожиз, бечоралар!
Алданмангиз ҳар коҳинга.
Эй юраксиз оворалар,
Алданмангиз ҳар хоинга!
Алданмангиз, алданмангиз!
Афсунчидир, девонадир.
Алданмангиз, алданмангиз!
Айтганлари афсонадир!
Б а р ч а (Понга) – Сен беҳабарсан, шубҳасиз,
Қалбингда юз минг шубҳа бор.
Кўрдик фақат биз барчамиз,
Ғайб бўлдилар, ғайб бўлдилар.

П о п (*газаб билан*)

Муқаддасдир чиндан, инон,
 Ҳам Шайх Санъон ҳамда Хумор.
 Йўл олдилар жаннат томон,
 Ғайб бўлдилар, ғайб бўлдилар!
 – Гумроҳ инсонларга магар
 Жаннатда йўқ асло макон.
 Алданмангиз, алданмангиз,
 Учмоқ ёлғон, кўчмоқ ёлғон!..
 Алданмангиз, девоналар!
 Учолмайди аҳли башар.
 Улар ахир беболу пар
 Осмонларга қандоқ учар?..

Б а р ч а (*олис уфқларга шиорат қилиб*)

– Юксалдилар Исо каби,
 Қайғулардан қутулдилар.
 Руҳошино рўё каби
 Ғайб бўлдилар, ғайб бўлдилар!
 Юксалдилар, юксалдилар,
 Жаннатда роҳат қилдилар.
 Юксалдилар, юксалдилар,
 Ғайб бўлдилар, ғайб бўлдилар.

*Озарбайжон тилидан
 Усмон ҚЎЧҚОР таржимаси*

Александр БЛОК

ҚАНОТЛИ ЕЛЛАР

Улуғ рус шоири Александр Блок қисқа умри давомида Россиядаги муҳим воқеаларга гувоҳ бўлди ва бу унинг ўтли шеъриятида ўз аксини топди. Шоирнинг ота-онаси эрта ажрашиб кетишганди, онаси Александра Андреевна Бекетова

ажойиб адиба эди. Шоирнинг бобоси Андрей Николаевич Бекетов Петербург университети ректори, машҳур ботаник олим бўлиб, унинг oilаси том маънода илм, адабиёт ва санъат маскани эди. Бу уйнинг энг яқин дўстлари, меҳмонлари – Гоголь, Некрасов, Тургенев, Салтиков-Шедрин, Достоевский каби буюк ижодкорлар эди. Александр етти ёшидан бошлаб қисқа-қисқа ҳикоялар, шеърлар ёза бошлади. Сўнгги гимназияда, Петербург университетида таҳсил олди.

Блок ҳаётида Россиянинг шимолий пойтахти Петербургдаги уйлари ва Москва яқинидаги Шахматово қишлоғи муҳим ўрин тутди. У қишни Петербургда, ёзни Шахматовода ўтказган, унинг энг гўзал асарлари, шеърлари осойишта Шахматово қишлоғида дунёга келган. Классик адабиёт руҳида тарбияланган Александр Блокда “янги адабиёт” таъсири кучли кечади. У бутунлай янги, қудратли сўз санъатқорига айланади.

Блок ҳаёти унинг нозик юрагини муҳаббат ва садоқат туйғулари билан тўлдирган севгилиси, кейинчалик бир умрлик рафиқасига айланган Любовь Дмитриевна Менделеева (улуғ кимёгар олим Д.Менделеевнинг қизи) номи билан чамбарчас боғлиқ. Улар бир-бирларини севиб, ардоқлаб, тушуниб, қўллаб-қувватлаб яшадилар. Шоир қирқ ёшдан ошар-ошмас юрак хуружидан вафот этди.

Блок қолдирган улкан адабий мерос теранлиги билан умумбашарий аҳамиятга эгадир.

Блок шеърларини илк бор ўзбекчага Асқад Мухтор, Шукрулло, Мавлон Икром, Жуманиёз Жабборов, Эркин Воҳидов каби устозлар ўгиришган. Сўнги йилларда Ойгул Суюндиқова ҳам шоирнинг баъзи шеърларини таржима қилди. Улуғ шоирнинг сокин ноябрь ойида туғилганини эслаб, қуйида унинг шеърларидан намуналар берилмоқда.

ШОИРЛАР

Шаҳар чеккасида сокин кўча бор,
Бу ерда шоирлар туришар эди.
Улар бир-бирини учратиб ҳар бор,
Нафратли жилмайиб кўришар эди.

Куёш тушмас эди бу зах кўчага,
Йил тўрт фасл боткок, бўларди бу ер.

Бу кўчанинг аҳли тонгдан кечгача
 Шароб ичар эди, ёзар эди шеър.
 Мастликда қилишиб изҳори дўстлик,
 Бир-бирин кўкларга кўтаришарди.
 Хушёрликда эса, кулфлаб эшик
 Ҳасад билан шеърга ўтиришарди.

Сўнг кўппак сингари чиқиб инлардан,
 Денгиз томонга жим боқишарди, ё –
 Кўз олмай йўловчи хушбичимлардан
 Беришарди кадду сочларга баҳо.

Олтин замонлардан ўй суришарди,
 Барча ноширларни хўп ерга уриб.
 Бир чечак кўрсалар, кўзга суришарди,
 Йиғлашарди парча булутни кўриб.

Шундай яшар эди шоирлар, аммо –
 Уларни таҳқирлаб кулма, китобхон.
 Ўз турмушинг билан тенг қилма асло,
 Пастга урма шоир аҳлин беомон.

Азиз ўқувчим, эй, танқидчи нодон,
 Ҳеч бўлмаса, бор-ку шоир кўзида –
 Томчи шабнам, парча булут ва осмон,
 Шулар ҳам йўқ ахир сенинг ўзингда.

Сенга хотинингу ўзинг бўлсанг бас,
 Ўз қонунларинг бор, сен шундан мамнун.
 Аммо шоир эса – олам-жаҳон маст,
 Қалбига сиғмайди, етмайди қонун.

Майли, итдай ўлай девор остида,
 Тепкилади ҳаёт, майлига, бутун.
 Тангри мени корга буркаб гоҳида,
 Ўпди пешонамдан гоҳида қуюн.

Эркин ВОҲИДОВ таржимаси

* * *

Чукур гўрга кўмарлар ўлсак,
 Тепамиздан унар кўм-кўк қир.
 Шунда бизга узок, баланддан
 Ёққан каби туюлар ёмғир.

Бу эринчак уйқу ичра биз,
 Не бўлмоқда, сўрамаймиз ҳам.
 Томчиласа, биламиз – кеч куз,
 Шариллатса, деймиз, ҳа, кўклам.

Бу мудроқ куй кўнглингга на ғам,
 На завқ берар, ў, нақадар соз.
 Севги, фиरोқ, алаמידан ҳам
 Қабр тоши айламиш халос.

Қайга шошдик, бу тинч масканда
 Балки ўйлаб кўрармиз биз ҳам –
 Бу дунёда гуноҳ, савоб деб
 Қандай ишни тушунган одам.

КАЛХАТ

Мудроқ сайхон узра ясаб доира
 Калхат қанот ёзиб қилади парвоз.
 Теварак кимсасиз. Ғариб кулбада
 Она фарзандига қилар мунгли роз:

“Ма, наннангни егин, эмақол мамма,
 Ўс, улғай, бўйин эг, бутни унутма”.
 Асрлар ўтмоқда жанг-уруш билан,
 Исёнлар авжида, ёнмоқда қишлоқ.

Аммо менинг гўзал, қадим диёрим,
 Ҳамон кўз ёшлисан, ўшасан бироқ.
 Токайгача чекар оналар ҳасрат,
 Токай чарх уради бош узра калхат?

ШУКРУЛЛО таржималари

* * *

Оч, хаста эркисизлик очса гар кучок,
 Айём айём эмас, йил ҳам йил эмас.
 Қачон туга бошлар далалар бошоқ,
 Қачон хўрланган халқ олади нафас?

Мана, шитирлади қоронғуда дон
 Гоҳ қаддини тиклаб, гоҳ қилиб сажда.
 Сўзлар шаббодага тун бўйи дoston:
 Дея гуллаш пайти бошланди, авжда.

Халқ – барча гулларнинг гултожи эрур,
 Гулларга бахш этар гўзаллик, чирой.
 Хукмрон ёз албат ризқу рўз берур,
 Бизни ҳам бенасиб этмас, ҳойнаҳой.

* * *

Телбаларча севдим яшашни ғоят.
 Абадийлаштираман бутун борлиқни,
 Инсонийлаштираман нобакорликни,
 Бўлмагани бунёд этсам мен абад!

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

Майли, бўлсин оғир ҳаёт уйқуси,
 Майли, шу уйқуда ололмай нафас –
 Қувноқ ўғлон, кулиб умид-орзуси,
 Келажакда таъриф этса ажабмас!

Ғамноклигин афу этамиз – шони,
 Мўъжиза қудрати шумиди нахот?
 У эди – эзгулик ва нур ўғлони,
 У – эрк тантанаси эди умрбод!

Мавлон ИКРОМ таржималари

* * *

Яна аёз дилга солади ғулу,
 Аммо мен совуққа кўкракни кERGUM,
 Инсонларга улкан ишқимни бергум,
 Танҳолик синовин ўтган севги бу.

Бу ишқ замирида ғазаб бор бироқ,
 Улғайиб келмоқда нафрат ва талаб:
 Йигит, қиз кўзига боқсанг: унутмоқ
 Ё севмоқ меҳрини ўқийсан дастлаб.

Майли айтсинларки: “Шоир, унут қил!
 Қайт масъуд масканга!” дейилсин буйруқ,
 Совуқда муз бўлиб қотганим маъқул,
 Хузурли маскан йўқ, осудалик – йўқ!

* * *

Сен ёлғиз яшадинг! На изладинг дўст,
 На маслақдош топдинг, сен ўтдинг якка.
 Ўтқир пичоғингни аямай рўй-рост
 Ботирдинг бахтга ланг очик юракка.

“Нодон дўст! Сен бахтга етардинг балки!..”
 “Нечун? Бу бўронли бахтсизликда биз
 Қанча уринмайлик, барҳаёт бахтни
 Барибир ҳеч сақлаб қола олмаймиз!”

Жуманиёз ЖАББОРОВ таржималари

* * *

Баҳор йўлларида қанотли еллар
 Кўшқларга, уйларга узатар қўллар,
 Олтин овозидан яйрайди диллар.

Кўтаролмай ердан бошини бу кез
 Зиналар ёнида кутар эди қиз,
 Ҳаё-ла эшикка тикканича кўз.

Сўнг олис-олисга йўл олди дилдор,
У ерда шовулар яшил ўрмонзор,
У овлоқ маконда қайғу, ваҳма бор...

Кезар қайинзорнинг қуюқ бағрида
Доғули сеҳргар, кўзи парида,
Кизни имлар тинмай ўтлоқ қаърида.

Тўнкага чиқар ва аврай бошлар ул:
“Гўзалим, суюклим, севгилимсан, бил!
Бир ўзим зерикдим, кел, ёнимга кел!”

Сеҳргар парининг қўлидан тутди,
Улар майсазорга, кенгликка етди,
Туманлар иккисин кўтарди-кетди...

Шундайин бир соғинч борлиқни тутди,
Шом чоғи шамоллар хушхабар кутди –
Баҳор ва афсунгар никоҳдан ўтди.

* * *

У томонда ёруғ осмонли ўлка
Димикқан туманни боради ёриб.
У томонда ғозлар елкама-елка
Куйлашар оловли чоғларни қориб.

Эркин ва хушнудман, кучли ва ботир,
Қадрдон водийлар севимли, азиз.
Тинглайман, олисдан келади соҳир –
Дамлардан бир товуш, унда окдик биз.

У томонда шомнинг сиёҳи майин –
Кузни бўяб борар кенг уфқ томон.
У томонда болта урилган сайин,
Сийраклашиб борар кексайган ўрмон.

* * *

Қулоғимни ерга тутдим, титрадим
Ернинг изтиробли товушларида.
Кўксимга урилди бўғиқ зорлар жим
Ҳад билмас зимистон оғушларида.

Ўрнингдан тур-да, ҳей, ёлқинлан ва ёқ!
Баландроқ кўтаргин болғаларингни!
Парчала зулматнинг қора, чинқирок
Ютаман деб турган долғаларини!

Ковлайди, ковайди ерни кўрсичқон,
Зўриққан нафаслар кўчади оғир.

Шошил. Қара, заиф бошоқлар ҳамон
Ойболта учида учади бир-бир...

Буғдой уруғидай тупроққа сингиб,
Майсаларга айлан, ерга бер салом.
Кутилмаган омад ортидан синиб,
Судралиб келмокда рутубатли шом.

Кириб келаётган янги баҳорнинг
Нурларида эри, ардокла, куйла.
Қонларингдан оқиб чиққан сахарнинг
Гуллаётган оташ ишқидан бўйла.

КУЗ КУНИ

Кетаяпмиз анғиз бўйлаб жим,
Сенинг билан ёнма-ён, дўстим.
Ёзилади кўнгиллар бу кез
Черковида қишлоқнинг ёлғиз.

Виқорли кун – куз куни сокин,
Қағиллайдир қарғалар бетин,
Дўстларини чорлайди бир-бир,
Ўқтин-ўқтин йўталар кампир.

Ғаллазорга энади ҳаво,
Кўзга сингиб боради само
Тизим-тизим турна изида,
Бўғиқ овоз, виро бўғзида...

Учар, учар арғамчи каби,
Бўзлаб борар йўлбошчи қалби.
Бу не товуш, ниманинг иси,
Қайдан келар кузнинг йиғиси?

Пастак уйли қишлоқлар ичра,
Қучиб бўлмас ўтлоқлар ичра
Қора тортиб борган олис кун,
Ловуллаиди зўр гулхан беун...

Ёлғизлардан ёлғизим, юртим,
Сени дилга энг яқин этдим!
Муштипарим, шўрлигим менинг,
Бунча аччиқ кўз ёшинг сенинг!...

Ойгул СУҲОНДИҚОВА таржималари

ЖОЙС СИЙРАТИГА ЧИЗГИЛАР

Жеймс Жойс 1882 йил 2 февралда Ирландия пойтахти Дублин шахрининг жанубидаги Раггар даҳасида ўзига тўқ Жон Станистас Жойс ва Мэри Жейн Марри оиласида таваллуд топди. Отаси, асар қаҳрамони Стивен таъбирича, дастлаб талаба-шифокор, эшкакчи, ажойиб овоз соҳиби, ҳаваскор актёр, зийрак, ақл-заковатли, иқтидорли мусиқачи, солиқ йиғувчи, вино заводи ходими вазифаларида ишлаган. Жеймс отасидан кўп нарса ўрганди. Унинг панд-насихатлари, ўғитлари Жойснинг ўзлигини англашга, мустақил фикрлай олишга ўргатди. “Сен вояга етиб, одамлар қаторига кўшилганингда, Стивен, – дейди ота ўғлига, – мен шундай бўлишига жудаям ишонаман, бир нарсани унутма: қандай ишнинг бошини ушлашингдан қатъи назар, доим интизомли, инсофли одамлар билан бир бўл. Ёшлик пайтимда мен, сенга очиғини айтиб қўя қолай, давримни сурганман, дўстларим ҳам ҳалол, олийжаноб йигитлар эди. Ҳар қайсимиз қайсидир томондан устун эдик. Бировининг овози зўр бўлса, бошқа бировида санъаткорлик қобилияти бор эди, кимдир бир банд шеърни қойил қилиб айтолса, кимдир эшкак эшишда тенги йўқ ёки теннис кортида биринчи эди, бошқаси латифани сув қилиб ичарди. Биз ҳамма нарсага қизиқардик, ҳаётдан кўнглимиз тусаган, кўлимиз етган ҳамма нарсани олардик, хуллас, ўз шавку шаробимизда яшаганмиз, бироқ бундан бирор-бир инсоннинг кўнглига зиғирча оғирлик ботмаган. Чунки ҳаммамиз бирдай тартибли-интизомли йигитлар эдик, ҳалол ирландлар эдик, Стивен. Сен ҳам шундай – ҳалол, олийжаноб йигитлар билан улфат бўлишингни хоҳлайман, ўғлим. Кўриб турибсан, мен сен билан худди дўстим билан гаплашгандай гаплашаман. Стивен, чунки ўғил бола ҳеч қачон отасидан ҳайкиб, ўзини олиб қочиб юрмаслиги керак, деб ҳисоблайман. Шунинг учун бобонг раҳматли сенинг ёшингда менга қандай муомала қилган бўлса, мен ҳам сенга шундай муомала қиламан. Бобонг билан икковимиз ота-боладан кўпроқ ака-укага ўхшардик. Мен биринчи марта оғзимда трубка билан қўлга тушганим ҳеч ёдимдан чиқмайди. Кечагидай эсимда, Сайт-террасда ўзим тенги мишиқилар билан гўддайишиб турибмиз, димоғимиз чоғ, ҳаммамизнинг оғзимизда трубка. Бир пайт, бундоқ қарасам, ёнгинамдан отам ўтиб борапти. Бир оғиз гапирмади, тўхтамади ҳам ҳатто. Эртаси кунни яқшанба эди, иккаламиз бирга айлангани чиқдик, бир пайт, уйга қайтаётганимизда, у чўнтагидан папирос қутисини чиқариб, нима дейди дегин: “Ҳа, айтганча, Саймон, мен сенинг чекишингни билмас эканман”, дейди. Мен нимадир деган бўлиб минғирладим чоғи, у қутини менга чўзиб: “Яхши тамақига тобинг қалай, қани буниям синаб кўр-чи. Менга буни кеча кечқурун Куинстаунда америкалик бир капитан совға қилди”, дейди... Шу ерда унинг товуши йиғидан бўғилиб қолди...”

Жеймс улғайгач, яхшигина билим олди. Унинг ҳаёти ва фаолияти адибнинг иккита романидаги Стивен Дедалус образида акс этган. Олти ёшида уни аввал Клэйндаги Клонгоуз диний коллежга, ундан кейин Дублиндаги Бельведер коллежига ўқишга беришади. Коллеждалигида укувли, қувваи ҳофизаси кучли ва истеъдодли Жеймс диний мадҳиялар ёзади, машҳур дин арбобларининг асарлари ва илоҳиётни астойдил ва чуқур ўрганди. Кўпчилик ёшлар учун тақиқланган Мередит, Томас Харди, Бернارد Шоу асарлари унинг диний эътиқодини ўзгартиришга катта таъсир қилди. Тўққиз ёшида Ирланд ватанпарварларининг дохийси, ёшлар ифтихори, инглиз мустамлакачиларига қарши кураш қаҳрамони Чарлз Стюарт Парнеллага бағишланган романтик жиҳатдан кўтаринки руҳдаги “Ҳили, сен ҳамми?” (Et Tu, Healey) шеърини ёзди. Шеър миллий мустақиллик ва озодлик учун кураш қаҳрамони Парнеллани инглиз мустамлакачиларига сотган дўсти ва сафдоши Тим Ҳилига аталган бўлиб, унда ёш шоир, бўлажак даҳонинг Юлий Цезарга ишораси, Цезарнинг сотқин дўстига қарага “Брут, сен ҳамми?” деган гаплари ёдига келади. “Ҳили, сен ҳамми?” Жойснинг биринчи асари эди. Бўлажак адиб талабалик йиллари Дублин ва Америка матбуотида адабиёт мавзуларида мақола, эссе, лирик шеърлари билан қатнашиб турди.

Ёзувчи 1898 йили Дублин университетига ўқишга киради. Данте, Ибсен, Метерлинк, Гауптман, д’Аннурцио асарларини берилиб ўқийди. Адабий анжуманлар, илмий мунозаралар, бадий жараён унинг ақл-заковатини янада оширди. Университетни тугатиб, мустақил ҳаётни қўмсайди ва Парижга йўл олади. У ҳам молявий ахволини тузатиш илинжида отаси каби кўп марта қасбини ўзгартирди. Асосан газета-журналларда банкда клерк, руҳоний амалларини бажарди, ўқитувчилик қилиб, инглиз тилидан дарс бериб юрди. Ун олти ёшида учта хорижий тилни ўрганган бўлса, кейинчалик яна ўн тўққизта тилни мукамал эгаллади.

Биринчи жаҳон уруши арафасида Жеймс Жойс оиласи билан Швейцарияга, Цюрихга кўчиб кетади ва ўша ерда “Навқирон санъаткорнинг сийрати” романини, кейинроқ “Улисс”ни ёза бошлади. Шу даврларда инглиз-америка альманахларида тушқунлик кайфиятидаги шеърлари, асосан қофиясиз, аммо ритмга эга бўлган сарбастларини эълон қилиб турди. Унинг “Улисс” романи 1922 йили ўз она ватанида эмас, Францияда Сильвия Бич хоним ҳомийлигида 1000 нусхада босмадан чиқди. 600 саҳифадан иборат бу катта романда учта дублинлик ҳамшаҳарлар: “Сийрат”даги бош қаҳрамон, эндиликда ёши улғайган Стивен Дедалус, реклама агенти Леопольд Блум ва унинг хотини, арзон ресторани кўшиқчиси Мэрионларнинг узун бир куни – 1904 йил 16 июнь воқеалари ҳикоя қилинади (рус адабиётида А.Солженициннинг 100 саҳифалик “Иван Денисовичнинг бир куни” ҳикояси композиция жиҳатидан унга аналог бўла олади.) Жойснинг фикрича, агар Дублин вайрон этилган чоғда ҳам романни ўқиб туриб, бу шаҳарни бемалол тиклаш мумкин. Бунда романнинг ҳар бир бобини тавсифловчи ҳақиқий топографик харитаси ёрдам беради. Жойснинг дунёдаги барча мухлислари 16 июнни Блумсдэй (Bloomsday – Блум Куни) куни деб нишонлайилар. Худди шу кун – 1904 йил 16 июнь – Жойс ҳаётида ҳам унутилмас из қолдирди: у бўлажак умр йўлдоши Нора Барнаклини учратди.

Парижда Жеймс Жойс катта ҳажмдаги ўта мураккаб, XX аср мифологик санъатининг йирик ёдгорлиги, адабиёт оламидаги ғоят қизиқ “Финнеган маъракаси” романини ёза бошлади. Асар 1939 йили тугалланиб, ўша йилдаёқ чоп этилди. Аммо у кўпчилик китобхонларда унчалик қизиқиш уйғотмади. Ҳозиргача роман тор доирадаги мутахассислар китоби бўлиб қоляпти. Бунинг акси ўларок, “Дублинликлар” деб номланган китобига кирган ижтимоий-танқидий ва психологик руҳдаги ҳикоялари ва унинг биринчи “Навқирон санъаткорнинг сийрати” романи бутун дунёда машҳур.

Иккинчи жаҳон уруши бошланиб, Франциянинг бир қисми босқинчилар томонидан эгаллаб олинган, Жойс ва Цюрихга қайтади. У ўн икки марта операция қилдирганига қарамай, кўзлари хиралашиб борар, касаллик тобора зўрайиб, охир-оқибат адиб бутунлай кўрмай қолди ва 1941 йил 13 январда вафот этди.

“Навқирон санъаткорнинг сийрати” – “Қаҳрамон Стивен” номли автобиографик романининг қайта ишланган шакли. Жеймс Жойс уни 1912 йили чоп этмокчи бўлганда, “Дублинликлар” ҳикоялар тўплами атрофида бўлган нохуш можаро сабаб кайфи бузилиб, романи ёқиб юбормокчи бўлади аммо унинг рафиқаси Нора кўлёмани кутқариб қолишга эришади. “Дублинликлар” билан боғлиқ можаро шундай эди: 1909 йили Дублиндаги “Moncel and Co” нашриётининг бошлиғи, Ж.Жойснинг яқин дўсти Жорж Робертс “Дублинликлар” ҳикоялар тўпламини чоп этиш учун адиб билан шартнома тузади. Аммо ношир ҳикояларни яна бир қарра диққат билан ўқиб чиқиб, ҳамшаҳарлари асар қаҳрамонларида ўзларини кўришлари муқаррар эканлигини англаб, улар ноширни дефамация – ўзларининг обрў ва иззат-нафси топталишида айблаб, уни судга беришлари аниқлигини сезади. Шундай бўлишига қарамай, Робертс таваккал қилади: матни босмаҳонада тердиради. Асар терилди-ю, у ёғига иш яна чаппасига айланди: босмаҳона ҳарф терувчиси Жон Фолкoner Ирландияни таҳқирловчи бунақа китобни чиқармайман, деб хиралик қилди. Робертс кўрққанидан 1912 йил сентябрида уч йил босмаҳонада турган тайёр гранкаларни ёқиб юборади.

Мана шундай мафкуравий тўқнашувлар юз бераётган, азалий анъаналар топталаётган бир муҳитда ижодкорларнинг шиддатли ҳаракати майдонга келди. Модернизм раҳнамаси, америкалик буюк шоир Эзра Паунднинг “Дунёни янгилайлик!” деган даъватига “лаббай” деб жавоб берган ижодкорлар сафида Ж.Жойс ҳам салмоқли ўрин тутди. Э.Паунд маслакдошини яхши кадрлай олди. “Сийрат”нинг тақризчиси Эдвард Гарнет эса Жойс ижодига қанчалик хайрихоҳ бўлмасин, романи анъанавий услубда ёзилмаган, асар ғоясини янада аниқлаштириш лозим, деб кўлёмани қайтариб беради. Шунда Эзра Паунд Гарнетни янгилликдан, ноанъанавийликдан кўркишда, тор фикрлашда айблади. У Жойс асарини, ҳамиртуруш каби, кўпчителиш, маромига етказиш, пишителишга хизмат қилувчи қандайдир ачитки фермент, пайсалга солмай, уни дарҳол адабий жараёнга татбиқ этиш зарур, деган фикрда 1914 йили романи “Egoist” журналида чоп этишга тавсия қилади ва асар ёзувчининг туғилган куни – 2 февралдан эътиборан бобма-боб чиқа бошлади. “Сийрат” атрофидаги бундай чигал мунозараларда Герберт Уэллс холис ҳакам вазифасини бажарди. Ҳатто асар босмадан чиққанидан кейин матбуотда у ҳақда катта ижобий мақола эълон қилди. Роман 1916 йили АКШда, 1917 йили Англияда Харриет Шоу Уивер нашриётида биринчи марта китоб ҳолида чоп этилди.

Оммавий китобхон осон қабул қилавермайдиган, “мураккаб” ижодкор деб тан олинган Ж.Жойснинг бу йирик асари рус тилига М.П. Богословская-Боброва томонидан таржима қилинган. “Аср санъати” деб баҳоланган романининг таржима кўлёмаси 1936 йили тайёр бўлган бўлса ҳам, у нашр этилгунча орадан қирқ йил вақт ўтди. Бу ерда ҳам М.П. Богословская-Боброва ва Ж.Жойс аслият ва таржима қисматида маълум ўхшашлик, тушунмовчиликлар бўлгандай кўринади. Бунда кўпроқ мустабид тизим даврида ҳукм сурган хориж маданиятини тан олмаслик, маданий яққаланиш ва темир панжара сиёсатининг салбий таъсирини кўриш мумкин. Асар 1976 йили Чингиз Айгматов муҳаррирлик қилган “Иностранная литература” журналида эълон қилинди.

“Навқирон санъаткорнинг сийрати” романининг ўзига хос хусусиятлари ҳақида гапирганда, асар бош қаҳрамони Стивен Дедалуснинг болалиғи, унинг диний коллежлардаги ўқиши, оилавий муносабатлар, диний

ибодат, ноҳақ жазолаш, тавба, университетдаги таҳсил, диндан қайтиш ва эътиқодини ўзгартириши, ватандан йироқдаги саргузаштлар, қаҳрамоннинг ўз макеини, ўз йўлини ўзи белгилай олиши жараёнидаги саъй-ҳаракатлари кўрсатилганлигини эътироф этиш лозим. Ижодкор услубининг ўзига хослиги шундаки, бу асардаги воқеа изчиллик билан, аста-секин, бир маромда, батартиб ривожланмайди, улар ҳақида ҳикоя қилинмайди. Хотирага келган нарса эслатиб ўтилаверади, умр, макон ва замон маълум хронологияга асосланмайди. Шу тариқа ўқувчи ҳам воқеа-ҳодисалар ичида ёзувчининг “мен”и сезилмайди. У матн ичига сингиб кетган. Асардаги ички монолог, диалоглар, қаҳрамонлар руҳиятини ифодалаш санъати, уларнинг ҳис-туйғулари, кечинмаларини ҳолисона кўрсатиб бериш орқали романнинг эстетик самарадорлиги ортиб боради. Ўқувчи ғайришуурий тарзда асардаги воқеа-ҳодисалар иштирокчисига айланади. Қаҳрамон билан бирга ҳаяжонланади, бирга ўйга ботади, бирга ибодатга боради, тавба жараёнида унинг ёнида, гуноҳдан фориғ бўлишга интилади, жазвал зарбию дўзах азобини ҳис этиб туради, талабалар билан бирга гўзаллик, ҳақиқат, эстетика ҳақида мунозараларда қатнашади.

Энди “Навқирон санъаткорнинг сийрати” романининг таржимаси ҳақида фикрлашсак. Романни истеъдодли таржимон Аҳмад Отабой ўзбек тилига угирган.

Қиёсий адабиётшунослик назариясида иккиламчи ёки иккинчи қўл таржимаси деган атама бор. Диониз Дюришин “Сиёсий адабиётшунослик назарияси” китобида ва Антон Попович “Бадий таржима масалалари” ўқув кўлланмасида таржиманинг бу турини иккиламчи, “иккинчи тил таржимаси”, компилятив таржима деб юритади. Бу аслият тилини билмайдиган таржимон учун воситачи тил ёки медиум вазифасини бажаради. Буни таржимадан таржима деб ҳам аташади. Алоҳида адабиётлараро муштараклик шароитида кўпроқ қўлланиладиган бундай таржима кенг табақаланган ва ёш адабиётлар ўртасида, бирининг иккинчисига нисбатан воситачилик вазифасини бажарадиган ҳолатларда юзага келади. Бу ерда тил эмас, адабий ва бадий усуллар воситачилик қилади. Адабий алоқанинг ғоят қизиқ ва нозик бу соҳаси адабий жараёни ва унинг серкирра қонуниятларини ўрганишга кўмаклашади. Бу усулнинг ўзига хос ижобий ва салбий жиҳатлари бор. Ижобий жиҳати шундаки, бунда таржимон тўғридан-тўғри аслият матн устида ишлайди. Бевосита таржима жараёнида мутаржимнинг аслият тилини билгучи, зуллисонайн бўлиши талаб қилинади.

Ҳозирги тараққиёт босқичида турган халқларнинг сўз усталари Шекспир асарларининг восита тиллар орқали таржима қилинишини ўзлари учун эл кўрмайдилар. Шу туфайли доимо буюк адибни бевосита инглиз тилидан таржима қилиш учун курашдилар. Ҳозир руслар, украинлар, грузинлар, арманлар, Болтиқ бўйидаги халқлар драматург асарларини инглиз тилидан таржима қилиб келмоқдалар. М. Лозинский, Б. Пастернак, С. Маршак Шекспир асарларини тўғридан-тўғри XVII аср инглиз тилидан, С.Н. Иванов Алишер Навоий асарларини XV аср қадимги ўзбек тилидан угирган.

Бу аслият тилини билмайдиган таржимон учун медиум – воситачи тил, адабий ва бадий усуллар вазифасини бажаради. Одатда, мустамлакачилик шароитида метрополияларнинг тили ва адабиёти ҳам шу вазифани бажаради. Яқин кунларгача ўзбек тилига русча таржималардан ўгирилди. В. Шекспирнинг “Ҳамлет” фожиасини М. Шайхзода Б. Пастернакнинг русча ва Жаъфар Жабборлининг озарбайжонча таржимасидан, Чўлпон – П.Каншин таржимасидан ўгирганидек, Э. Воҳидов “Фауст”ни Б. Пастернак, Н. Холодковский ва бошқаларнинг немис тилидан қилинган таржималари, Муҳаммад Али Р. Бёрнс шеърятини С. Маршак томонидан инглиз тилидан қилинган таржималари асосида ўгиришган. Ян Коморовский словак тилига ўгирган “Алпомиш” достонининг таржимасига Лев Пеньковскийнинг

русча матни аслият вазифасини бажарганлигини айтади. Бу таржиманинг нозик томони шундаки, воситачи ўрнида келаётган асардаги камчиликлар, кўпинча, аслият муаллифлариники деб қабул қилинади ва ўзгаришсиз янги матнга кўчиш ҳоллари учраб туради. Масалан, Жойснинг “Навқирон санъаткорнинг сийрати” асарида келтирилган мана бу жумлаларга эътибор қаратсак.

He told Stephan that his name was Athy... (Он сказал Стивену, что его фамилия Этти)...

– У тебя странная фамилия – Дедал, и у меня тоже странная – Этти. Моя фамилия – это название города, а твоя похожа на латынь гапларида Athy – биринчисида антропоним – Этти фамилияси, иккинчисида топоним – Килдэр графлигидаги Атай шаҳри номи. Бу ерда иккала тушунча ифодаси ва талаффузидаги интерференция – фамилиянинг бир хил, шаҳар номининг бошқача айтилиши таржимонларнинг хатосидай кўринади. Рус тилига Этти деб тўғри транслитерация қилинган, ўзбек тилига эса инглиз ва рус тилларидаги талаффуз меъёридан четлашиб, Эдди тарзида ўгирилган. Бу билан таржимон, биринчидан, инглизча антропонимлар Эдвард, Тедди, Дедал, Дэнти... кабиларнинг кичрайтириб Эдди, Тэд... каби талаффуз қилинишини назарда тутган бўлса, иккинчидан, *You have a queer name, Dedalus, and I have a queer name too, Athy. My name is the name of a town. Your name is like Latin* (Потому что и там и тут “эти”. Понятно? Этти – город в графстве Килдер, а в грамматике местоимение – эти.) гапидаги сўз ўйинини бошқа грамматик унсурлар ёрдамида ўзбек тилига моҳирона таржима қилган:

– Чунки унда ҳам, бунда ҳам “Эди” бор. Тушунарлими? Эдди – Килдэр графлигидан шаҳар номи, эди – грамматикада феъл.

Воситали таржимада хатога йўл қўймаслик учун аслият тилидан ўгириш яхши самара беради. Бизда йирик асарларни бевосита ғарбий Европа тилларидан таржима қилиш иши энди тажриба тариқасида йўлга қўйилмоқда. Ж.Камол (Шекспирдан), Я.Эгамова, С.Салимов, П.Усмон ўғли (Гётедан), Б. Холбекова (Р.Бёрнс ва Ж.Жойсдан), А.Файзулла, У.Кўчқор, Б.М.Шариф, Т.Қаҳқор, М.Акбаров каби зуллисонайн адибларнинг бевосита таржималари таҳсинларга лойиқ тажрибадир. Бевосита таржима энг муҳим сифат мезони ҳисобланади. Жаҳон адабиётида бунга мисол кўп. 1997 йилдан буён республикамизда чиқа бошлаган “Жаҳон адабиёти” журнали бу соҳанинг асл ва холис жарчиси вазифасини бажаряпти.

Аҳмад Отабоев бу журналнинг 2007 йилнинг 3-4-сонларида эълон қилинган таржимасида ўзини нафақат моҳир таржимон, балки нозиктаъб услубшунос ҳам эканлигини намоиш эта олди. Шахсият ва характер қанчалик бетакрор бўлса (хатто ўта ўхшаш эгизаклар ҳам ўзига хосликларга эга), услуб ҳам шундай ўзгача. Асардаги барча унсурлар, айниқса унинг тили, сюжети, композицияси, шакли, фикрни ифодалаш, портрет, образ яратиш, табиатни тасвирлаш, қахрамоннинг нутқи, зиддиятларни мантиқан тўғри кўрсата олиш, муаллифнинг ғоявий нияти, унинг дунёқараши, тафаккур олами, ижодий маҳорати, матн устида узлуксиз ишлаши ва тинмай таҳрир қилиб бориши – барча шу хусусиятлар Ж.Жойсга хос. Асарни ўқиш жараёнида хусусиятлар унинг таржимони Аҳмад Отабойга ҳам ижобий таъсир кўрсатган.

Аҳмад Отабойнинг таржимадан таржимасини ўқиганимизда унинг нафақат медиумга, балки аслиятга ҳам анча уйғун келганини сезишимиз мумкин. Бу рус тилига қилинган таржиманинг аъло даражадалигидан ва ўзбек таржимонининг синчковлиги, гап тагидаги гапни уқа олганлиги, кўшимча адабиётлар, изоҳлар билан яхши танишлиги ва ниҳоят юксак таржима маҳорати сирларидан воқифлигидан дарак беради.

Китобнинг аслини нашр этиш муносабати билан боғлиқ мунозараларда

такризчи Гернет ҳам, Герберт Уэллс ҳам муаллифга норозилик билдириб, ёзувчи китобхон юзига ҳадеб *ножсоиз сўз ва ибораларни* суркайверади, дейишган эди. Улар қанчалик танқид қилишмасин, Жойс ўзининг ижодий принципларидан келиб чиқиб, бундай сўз ва ибораларни олиб ташламади. Лекин таржиманинг ҳам ўз йўриқлари бор. Л.Пеньковский “Алпомиш”нинг таржимасида шундай йўл тутган. Кайкубод Алпомиш ясаган чанговузаларни Товка оймга олиб бораётиб, девордан ошиб тушади. Оёғи лат еб, оғриққа чидамай, бечора Кайкубод жуда келиштириб сўкинади. Шу ерда рус таржимони “эстетика, одоб-ахлоқ нуқтаи назаридан сўқишларни ўгирмадим”, дейди. Жойснинг романида ҳам Герберт Уэллс айтган ана шундай “цензурабон” бўлмаган беадаб, қўпол сўқинишлар, хунук иборалар борки, уларнинг истифода этилиши асар услуби, хаёлга келган фикрни қайтармаслик, онг оқими таъсири, муаллиф ижодининг ўзига хослиги билан изоҳлаш мумкин. Кўришиб турганидек, аслият ва унинг русча таржимасида инглизча сленг ва бошқа, жеймсчасига айтсак, “сассик” иборалар шунча мўл ва бадбўйки, китобни ёпиб, ҳавони алмаштиргинг келиб кетади. Лекин таржимон Аҳмад Отабой ўз миллий менталитети ва эстетик нуқтаи назаридан келиб чиқиб ва таржимашунослик қонун-қоидалари доирасида уларнинг услубий сиржило ва рангдор қиёфасига сайқал берган, аслий матндаги ўта таъсирчанлик тўғри маънода, ўзбек китобхонининг иззатнафсига тегмайдиган даражада сусайтирилган ёки аслиятда бир неча марта ишлатилган бўлса, таржимон матнда бу ибораларни кейин қайтармаган.

Ҳозирги замон таржима назарияси ва амалиётидаги мураккаб саналаётган муаммо – бу болаларнинг ўзига хос “яширин” тилини бошқа тилга ўгириш. Бу ерда таржимоннинг ҳамма вақт ҳақиқатни сўзлагувчи болакайга айланиб, унинг болалик оламида сайр қилишига тўғри келади ва шу йўсинда у яшаётган муҳитни тўлақонли равишда акс эттиради. Асарда диний коллеж ўқувчиси Стивеннинг кичкина укалари парвойи фалак: ота-оналарининг муаммолари, ўзларининг бошпанаси йўқлигидан доим ижара уй қидиришга мажбур бўлишларидан болалар беҳабар. Бундай ҳолатда таржимон бадиий воқеликни тасвирлаётган ёзувчи ортидан бориб, болалар олами, уларнинг тафаккур тарзини чуқур ҳис эта олиши зарур. Биз кўриб турган вазиятда ота-оналарининг ташвишлари болаларни қизиқтирмаётгандай туюлади. Аслида эса нажотсизлик, рўшнолиги йўқ ҳаётдан тўйганликларини сезмай бўлмайди. Ҳатто кап-катта Стивен ҳали ҳаётнинг аччиқ-чучугини тотиб кўрмай туриб, ундан чарчаган укаларининг беғубор, маъсум ва жарангдор товушларида ҳам ҳорғинлик сезгандай бўлади. Акаси ота-онасининг қаердалигини сўраганида болалар тўғридан-тўғри жавоб бермай, социалингвистикада тарабар тили деб аталган яширин тилда:

– *Goneboro toboro lookboro atboro aboro houseboro*, – деб жавоб қайтаришади.

Бундай сунъий тил ходисалари дунёнинг барча тилларида бор. Болалар ва ёш йигит-қизлар ўзаро суҳбатларида атрофдагилар уларнинг гапларини уқиб қолмасликлари учун шундай сунъий тилда гаплашадилар. Бу тилнинг хусусияти шундайки, ҳар бир сўз, бўғин ёки ҳарфдан кейин мулоқот қилувчилар ўзаро ихтиёрий равишда келишиб олинган ҳарф ёки бўғинни қўшиб айтадилар. Бундай сўзларни ҳеч қандай луғатда учратиб бўлмайди. Стивеннинг укалари *Gone, to, loo, at, a house* сўзларига бемаъно *boro* ҳарф бирикмаларини қўшиб, яширин тилда сўйлашади.

Рус таржимони М.П. Богословская-Боброва ҳам ёзувчи усулидан фойдаланиб, сирли нутқ яратмоқчи бўлган ва:

– Пошлико домко смокотретько... – Потомуко, чтоко насоко выставляетко хозяйинко, – деб таржима қилган. Кўриб турганимиздек, таржимада нутқнинг сирлилиги унчалик сезилмайди. Болалар нутқининг самарадорлигини кучайтириш керак бўлса, нафақат сўзларнинг охирида, ҳатто ичига ҳам

турлича бўғин шаклларини кўшиш ёки ундош ҳарфларни маълум тартибда алмаштириш ҳам мумкин (масалан, бвгджзклмн ундошларини щшчцхфтерп ҳарфлари билан алмаштириб, айтайлик, смотреть сўзини лрокмекль деб бериш ҳам мумкин эди). Масалан, тара, бара, мара, кара, пара, зара ёки уларнинг бирор қисмини унли товушлардан кейин ёки бўғинлар ўртасига қўйиб, сирли нутқ ҳосил қилиш мумкин. (Бундай ҳолат рус шеърлятида, масалан, В.Хлебниковнинг “Зангези” достонида ҳам учрайди: Мара-рома / Биба-буль! / Укс, куks, эль! / Редэдиди дидиди! / Пири-пэпи, па-па-пи! / Чоги гуна, гени-ган! / Аль, Эль, Иль! / Али, Эли, Или! / Эк, ак, ук! / Гамчь, гэмчь, ио!//.

Айтайлик, русча “пойдем гулять” демоқчи бўлса, уни “тарапойбарадем тарагубаралать”, ёки ўзбекча “юр, айланиб келамиз”ни “юбир абайлабанибиб кебелабамибиз”, ёки яна бошқачароқ “юзир азайлзаназиб кезеланазимиз” тарзида ифодалаш мумкин. Фақат шу ерда ўзбек таржимонида бироз топқирлик етишмай қолган чоғи. (Бизнинг назаримизда нуқсондай кўринган бу ҳолатлар, балки таржиманинг китоб нухасида бартараф этилар). Аҳмад Отабой юкоридаги жумлани болаларга хос ширин тил ва лаҳжада:

– Ула уйи кўйгани кеттила... – Хўжайин биззи уйдан ҳайдапти, – дея қолган. Шундай ҳолатларда О.Сафаровнинг “Болаларнинг яширин тиллари” мақоласида ҳам билдирилган маълумотлар ва рус тилидаги интернет сайтлари таржимонга қўл келиши мумкин.

Услуб – бу ўзига хослик. Баъзилар услуб – бу инсон деса, бошқалар услуб – бу бурун: дунёда бир хил бурун асло учрамайди (Б. Шоу) дейишади. В.Г. Белинскийнинг фикрича, услуб – бу истьедод, фикрнинг бўрғиб чиқиши ва аниқлиги. Услуб ҳамма вақт шахс каби, характер каби бетакрор аҳамият касб этади. Шунинг учун ҳар бир улуғ ёзувчининг ўз услуби бўлади. Айтайлик, услуб, кенг маънода олсак, бу – ёзувчининг шахси ҳам. Унинг асарларидаги ҳар бир унсурни – тил, сюжет, композиция, шакл, ифода усули, детал, образлар, табиат манзараларининг тасвирланиш йўсини, персонажлар нутқи, портрет чизиш усули, зиддийлик, муаллифнинг ғоявий нуқтаи назари, дунёқараши, тафаккур доираси, маҳорати, асарни қайта-қайта ишлаш жараёни (нашриётлар шошириб турганида ҳам Жойс, шошилмай, асарларини тинмай ўзи таҳрир қилаверганини эслаймиз) ва бошқалар ёзувчи услуби табиатини белгилайди.

*Комилжон ЖўРАЕВ,
филология фанлари доктори,
Андижон давлат университети
фалсафа кафедраси профессори*

*Мухайё АҲМЕДОВА,
Андижон давлат университети
инглиз тили ва адабиёти кафедраси
ассистенти*

Роберт СТИВЕНСОН

Роберт Луис Стивенсон (1850-1894) қатор саргузашт романлари билан шотланд адабиёти тарихида ўзига хос ўрин эгаллаган адиблардан. У неоромантизм оқимининг йирик намояндаси ҳисобланади. Унинг қаламига мансуб “Хазиналар ороли”, “Уғрилик”, “Шаҳзода Отто”, “Қора пайкон”, “Кибриона”, “Боллантре хоним” каби асарлар турфа саргузаштларга бойлиги, ғаройиб сюжетлари билан XIX асрдаёқ муаллиф номини оламга машҳур қилди.

Эътиборингизга ҳавола этилаётган мазкур мақолада ёзувчининг жамият олдидagi, ўзининг эътиқоди ва виждони олдидagi бурч ҳамда масъулияти ҳақида сўз боради. Бундан сал кам бир ярим аср олдин яратилган бу асарда кўтарилган турли маънавий-ахлоқий муаммолар бугунги кун ижодкорлари учун ҳам долзарбдир.

АДАБИЁТНИНГ МАЪНАВИЙ ҚИЁФАСИ

Кейинги пайтларда ёзувчилик касби тез-тез матбуот саҳифаларида муҳокама мавзуга айланмоқда, бу эса афкор оммани ҳайратга солиши турган гап. Хусусан, яқинда бир хушчақчак, ёқимтойгина, кўп муваффақиятларга эришган ёзувчи жаноб Джеймс Пейн ажойиб эссе ёзди. Унда ёзувчилар ҳақида китобхонларни умидвор қиладиган гапларни айтди. Пейннинг бу борада катта тажрибага эгаллиги китобхонга сир эмас. Бошқалар каби биз ҳам ижодкор меҳнатига яраша тақдирланишини истаймиз, албатта. Бироқ кенг омма, айниқса, ўзимиз учун муҳим бўлган масала фақат пул нуқтаи назаридан баҳоланиши мақсадга мувофиқ келмайди. Дунёда ҳамма иш ҳам фақат пул топиш учун қилинмайди, моддий манфаат ҳамма нарсадан муҳим эмас. Япаш учун қандай бўлмасин тирикчилик қилиш ҳар кимнинг ўз иши ва бунинг бошқаларга даҳли йўқ. Аммо белгиланган ишни кўнгилдагидек ва барчага фойдаси тегадиган қилиб бажариш – бу ор-номус, эътиқод, маънавият билан боғлиқ масаладир.

Агар юқорида тилга олинган ёзувчи ёшларнинг маълум бир қисмини ўзининг ҳақлигига ишонтира олса ва улар пул топишни ҳаётларининг бош мазмунига айлантирсалар, унда фақат ўз манфаатларини кўзлаб иш тутган бўладилар. Бундай ҳолда бизнинг адабиёт, таъбир жоиз бўлса, тутуриқсиз, алдамчи ва саёз иборалару ташбеҳлар омборхонасига айланиб қолган бўлур эди.

Менинг бу сўзларим биз тилга олган ёзувчига тааллуқли эмас, албатта. У тиришқок, виждонлидир. У бизга асарлари орқали тақдим этган сурурли онлар учун миннатдоримиз. Бу адиб ҳавас қилса арзигулик меҳнати тугайли анча муваффақият қозонди. Демак, у ҳам ижодий фаолиятининг

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

бошланишида фақат манфаатни кўзлаб асар ёзмаган бўлса керак. Ёзувчи илк асарларини хайр-эхсон қилиб тарқатиш учун ёзмаган тақдирда ҳам, харқалай, илк муҳаббат ўтида ёниб, кўлига қалам олган ёш ижодкор ҳаёлини пул ишлаш нияти банд этмаслиги аниқ.

Шу кунларда бир муаллифнинг янги китобини мақташди. Китобнинг ёмон эмаслиги ўз-ўзидан кўриниб турибди. Муаллифнинг ўзи учун эса ундан аъло китоб йўқ. Шунда муаллиф ҳатто олиб-сотарларга ҳам ярашмаган гапни – китоб яхши кетмаётгани учун уни бир пулга арзитмаслигини айтди. Албатта, бу гапни айтган кишининг ўзи ҳам айтганига ишонди, деган фикрга бормаслиги керак. Чунки, бу алам устида айтилган гап эканини ҳамма яхши билади. Айти пайтда у бизнинг баҳсимизга сабаб бўлган масаланинг ўнлаб муҳим жиҳатлари мавжудлигини тушуниб етади. Бироқ адабиёт ҳақида бу қадар бирёқлама фикрда бўлганлар унинг асл қийматини билишади, шу боис уларнинг қарашларини ўринли ва фойдали, деб баҳолаш тўғри эмас.

Ёзувчининг бурчи, биринчи навбатда, ҳар бир нарса ҳақида доим кўтаринки руҳда, виждонан, дадил фикр юритмоқликдир. Мен адибга яхши ҳақ тўланганини эшитсам, беҳад хурсанд бўламан ва бу ўринда ёзувчи ўз бурчини янада аъло даражада бажариши керак, деб ўйлайман. Охир-оқибатда, инсоннинг ўз меҳнатига бўлган муносабатига қараб, унинг фаолияти яхшиликка ёки ёмонликка қаратилгани маълум бўлади. Ҳозирги ёзувчиларнинг ўрнини кўп сонли ва ташаббускор ёшлар эгаллашига умид қиламиз. Аммо кўлида қалами йўқ бўлса-да, адабиётни пул ишлаш манбаига айлантирган тўданинг кўпайганидан кўра, адабий жараён биратўла тўхтагани ҳамда қадим ва жозибадор инглиз адабиёти ўз фаолиятини тугатгани афзал эди. Бундайлар ажойиб анъаналарнинг обрўсини тўкади, ёзувчи номига доғ туширади.

Инсон истаган соҳани танлаганда фақат иккита нарсани инобатга олиши керак бўлади. Биринчиси – танлаган соҳага қизиқиш ва иштиёқ борлигига, иккинчиси, шу орқали яхши маънода, қандай фойда келтириши мумкинлигига. Адабиёт – инсониятга бошқа барча санъатлардан кўра кўпроқ фойда келтиради. Шунинг ўзиёқ бирон-бир йигит-қизнинг адабиёт соҳасини танлаши учун етарлидир. Мен бу масаланинг пул билан боғлиқ томони ҳақида кўп тўхталмайман. Танлаган бошқа соҳадагидек дабдабали бўлмаса-да, ёзувчи меҳнати эвазига яхши яшаши мумкин, у ҳаётини бағишлаган иш, уни кечкурун кутаётган тансиқ таомдан кўра кўпроқ мамнун этади. Сиз қандай хайрли иш билан шуғулланманг ва у сизга қанчалик фойда келтирмасин, қаллоблик – ундан кўпроқ фойда келтиради. Ҳар биримизни ночорликда кечираётган ҳаётимиз ташвишга солади, аммо бу умримизни бахшида этган соҳадаги фаолиятимизга таъсир кўрсатмаслиги керак. Худди мубашшир, ҳақиқий ватанпарвар ва файласуф каби ҳар биримиз шундай соҳани танлашимиз керакки, у инсониятга иложи борица кўпроқ фойда келтирсин.

Сўзларнинг оҳангдошлигига қизиқиши бўлган йигит адибликни танладими, озми-кўпми тажриба орттиргач, кам пул топса ҳам тўғри йўлни танлаганига ишонч ҳосил қилади. Топган пули ошиб-тошиб кетмаса-да, нонини ҳалоллаб ейди, жамиятда тутган ўрндан келиб чиққан ҳолда унга хизмат қилиш, кучи етганича жабрланганларни ҳимоя қилиш ва адолатнинг қарор топишига ёрдам кўрсатиш имконига эга бўлади. Олам шундай барокатлики, ўзига ишонган инсон ундан яхшигина сабоқ оли-

ши мумкин. Ёзувчиликнинг юлдузли онлари ҳам шундай, у икки ёқлама манфаатли бўлган – ҳам мароқланиш, ҳам фойда кўришни биргаликда олиб боради, худди скрипка чалувчининг куйига ўхшаб, у – ҳам ёқимли, ҳам яхши ўғитдай фойдали.

Сўз – бу ҳаёт калити, шу боис у инсонларнинг онгига тез сингади. Агар ёзувчи яхши инсон бўлса, унда ёшлар маълум муддат соф ҳаводан нафас оладилар; афсуски, замонавий муҳит ўртамиёна асарлар чиқишига сабаб бўлади. Сермаҳсул америкалик шарҳловчилар ёки Париж журналлари ижодкорларининг енгил ўқиладиган саёз асарлари жамиятга беҳад зиён етказиши мумкин.

Адабиёт соҳасини танлаган ҳар бир кишидан икки нарса талаб қилинади: воқеликни бузиб кўрсатмаслик ва уни соф ният билан тасвирлаш. Адабиётнинг қайси жанри бўлмасин, унда воқелик ҳаққоний кўрсатилса, у инсонни тарбиялайди ва руҳини кўтаради. Бироқ бунга амал қилиш жуда қийин масала. Бизнинг ўй-мулоҳазаларимиз икки нарсага асосланади: биринчидан, табиатан биз нималарга кодирмиз; иккинчидан, Худо, инсон, коинот ҳақидаги тушунчаларимиз нима билан боғлиқ ва улар қайси йўллар билан қалбимизга кириб келади. Пировардида, бу йўлларнинг барчаси битта манзилга олиб келади, яъни ўтмиш ҳамда ҳозирги замон ҳақидаги деярли барча маълумотлар бизга китоб ё газета орқали етиб келади. Китоб ва газета ўқишни билмаган кишилар ҳам иккинчи восита – уни ўқиганлар орқали эшитиб, бир фикрга келадилар.

Шу тариқа кўрамизки, яхшилик ва ёмонлик ҳақидаги маълум ва номаълум барча замонавий маълумотлар улар ҳақида ёзадиган қаламкашларнинг қандайлигига боғлиқ бўларкан. Ёзувчи ўзини фаришта ёки афсонавий хилқат деб ҳисобламаслиги, атроф-муҳитни жаҳаннам деб қабул қилмаслиги, барча ҳақ-ҳуқуқ ўзига қарашли гуруҳ ёки диёрга тегишли ёхуд унинг чекланган эътиқодидан бошқа ҳақиқат йўқ, деган хаёлга бормаслиги керак. Ҳар бир инсон билимини такомиллаштириш учун ўзи устида тинимсиз ишлаши керак.

Одам бошқаларга меҳрли бўлиши учун унга дунёни ташқаридан кўрсатиш лозим. У ҳамиша ҳақиқатни билиши керак. Чунки у ўзининг қобилиятида ҳаётни доим ўзича талқин этиш, кимнидир қувватлаб, кимгадир танбеҳ бериш билан банд бўлади. Воқеликнинг барча кўринишлари фавқулодда муҳим омилдир. Агар бирон-бир воқеа ёки ҳодиса уни саросимага солиб, зиён келтирган тақдирда ҳам, воқеадан тўла хабардор бўлгани маъқул. Чунки шон-шухрат ёки лаънат келтирадиган йўлни тўғриси ўз устозлар томонидан соддалаштириб тақдим этилган дунёдан эмас, балки, аслида қандай бўлса, шундай дунёдан қидириши лозим бўлади. Бир сўз билан айтганда, ҳақиқатни бежаб кўрсатиш қабихликдир, уни яшириш ҳам хатардан холи эмас. Эҳтимол, сиз яширган маълумот бошқалар учун жуда зарурдир. Чунки ким учундир оғу бўлган ҳақиқат бошқа бир кишига жон бағишлаши мумкин.

Воқеликнинг ҳар қандай кўриниши биз ҳаммамиз биргаликда ечимини топишимиз керак бўлган буюк жумбоқнинг бир бўлагидир. Ёзувчи тўғридан-тўғри тўқнаш келадиган воқеа-ҳодисалар нозик, кўпчилик ҳолларда унинг ўзи сезмайдиган ришталар ила биз фикр юритган ўша буюк жумбоқ билан боғланади. Бироқ воқеликнинг шундай кўринишлари борки, улар бошқа ҳамма нарсадан устун туради ва адабиёт биринчи навбатда унинг айнан мана шу жиҳатларини ёритиши керак бўлади.

Уларни илғаб олиш қийин эмас. Табиатнинг ўзи ҳам бу ўринда ёрдамга келади. Адабиётни биринчи навбатда инсон ақл-заковати қизиқтиради. Бир томондан ҳаётдаги ёрқин, таъсирчан ва инсон маънавияти билан чамбарчас боғлиқ бўлган ҳодисалар ва иккинчи томондан, аниқ, баҳс талаб қилмайдиган илмнинг ажралмас қисмини ташкил этган воқеалар ҳақиқатда ҳам муҳим, қизиқарли ва улар гапиришга лойиқдир. Ёзувчи асарда ҳикоянавис сифатида иштирок этар экан, асосан, айнан мана шу воқеалар ҳақида сўз юритиши лозим. У ҳаётнинг яхши, соғлом, чиройли томонларини кўрсатиши, бизда ҳамдардлик ҳиссини уйғотиш учун замонамизнинг қайғули ва мусибатли томонларини шафқатсиз равишда очиб ташлаши, ибрат қилиб кўрсатиш мақсадида ўтмишдаги буюк донишмандлар ва яхши одамлар ҳақида гапириши керак. Гапирганда ҳам уларнинг ожиз томонларини бежаб кўрсатмасдан, очиқ-ойдин ҳақиқатни гапириши керакки, токи бизни ибрат олиш даражасида ҳаяжонга солсин, ўзимиздан ихлосимиз қайтиб, яқинларимизга нисбатан ўта талабчан бўлиб қолмайлик.

Шундай қилиб, замонавий адабиёт узокқа борадигандек кўринмаса-да, қалбимиз қатларидаги яхшилик омилларини ҳақиқат ва адолат йўлида қўллаб-қувватлайди (чунончи, эзгулик сари интилган инсонни қўллаб-қувватлаш қийин эмас). Агар адабиёт, шу пайтгача оз бўлса-да, нимагадир эришган бўлса, келажақда онгли равишда қандай чўққиларни забт этиши мумкинлигини тасаввур қилиш қийин бўлмайди. Бизнинг бугунги ҳаётимизда фойдаси тегиши мумкин бўлмаган воқеанинг ўзи йўқ. Ҳатто сиёсий шарҳловчининг ҳам жамият олдида бурчи бўлади. У онгли равишда ва ҳалол меҳнати билан ноҳақликларни фош этишга, тараққиёт йўлини кўрсатишга қодир. Яна бир бор таъкидлайман: муҳими – аниқлик. Тасвирдаги ифодалилик – бу иккинчи масала.

Шундай бўлса, муайян бир воқеани турлича талқин этиш мумкин. У ҳақида нафрат, кўзда ёш, кулгу, совукконлик ёки ҳайрат билан ёзиш мумкин. Ҳикоя қандай туйғу билан йўғрилганидан келиб чиқиб, у ҳар гал ўзгача тус олади. Кимдир завқ-шавқ билан, бошқалар инсоннинг иззат-нафсига тегадиган қилиб ёзадилар. Воқеа қайси нуқтаи назардан туриб тасвирланаётгани ижоднинг барча турлари учун муҳим, аммо бадий адабиёт учун юз баробар муҳимроқдир. Бу нарса асарнинг шаклини ўзгартирибгина қолмай, унинг мазмунини ҳам белгилайди. Шу тариқа, ёзувчининг руҳий ҳолати ёки ўзгариб турувчи кайфияти асарнинг фақат йўналишини белгиламасдан, аслида унинг ҳолатини ҳам китобхонга юқтиради.

Қисқаси, санъатнинг барча кўриниши даставвал муаллифнинг воқеликка бўлган муносабатида акс этади. Дарҳақиқат, ёзувчи нигоҳида унинг тажрибаси, ҳаёт ҳақидаги нуқтаи назари жо бўлади. Мунозарали масаланинг ечимини топдим деб ўйлаб, бир ёқлама хулоса чиқарадиган ёзувчи, ўзи истаган тақдирда ҳам воқеликни тўлалигича тасвирлаш у ёқда турсин, ҳатто айрим жиҳатларини ифода эта олмайди. Чунки унинг шахсий ҳаёти мажруҳ, шу боис воқеликнинг баъзи томонларини умуман акс эттира олмайди. Нагигада бундай асарлар арзимас, сийқаси чиққан, чўлтоқ бўлиб қолади. Шундай қилиб, ёзиш истаги бўлган ҳар бир инсоннинг бирламчи бурчи – тафаккур қилишдир. Атайинми ёки беихтиёр, ҳар қалай, у ақл йўлбошчиси сифатида иштирок этади. Шу боис ёзувчи ақл-идрокининг ҳамма вақт тиник бўлиши ҳақида жон куйдиришига тўғри

келади. Унинг асарларида нохолисликдан бошқа ҳар қандай масала учун жой топилиши лозим. У ҳаётнинг яхши томонларини кўра билиши, агар бирон нарсани тушунмаётганидан хавотирланса, бу ҳақда ёзмаслиги ва ёзувчиликнинг илк паллалариданоқ ижодхонасида фақат битта қурол борлигини, унинг номи “тушунча” эканини англаши лозим.

Ёзувчининг иккинчи – маънавий бурчини таърифлаш бироз мушкул. Ёзувчининг кайфияти тез-тез ўзгариб туриши мумкин ва баъзи китобларда буни акс эттиришга ҳаракат қилинади. Бунга йўл қўйиш мумкинми? Албатта мумкин, фақат ўрни билан, меъёрни сақлаган ҳолда.

Флобер ўзининг «Бовари хоним» асарини ёзганида, шубҳасиз, даставвал реализмга ҳаддан ташқари берилиб кетади. Лекин аҳамият беринг, инсоннинг маънавий борлигини ларзага солувчи шох асар юзага келган. Гап шундаки, агар муаллиф бор ғайратини ишга солиб асар ёзишни ният қилса, унинг руҳий қуввати ўн баробар ортади, бу ўз навбатида ундаги ички ҳароратнинг ошишига олиб келади. Бутун борлигини ҳаяжон эгаллайди ва у воқеликни шу қадар чуқур, атрофлича англай бошлайдики, гарчанд асарнинг асосий ғояси сийқаси чиққан, арзимас бўлса ҳам, унда, албатта, ҳақиқат ва гўзаллик жилва қилади. Асар кучли бўлса, унда гўзаллик акс этмаслиги мумкин эмас, бироқ нўноқ, ёмон ёзилган асардан Худо асрасин. Демак, иқтидорсиз ёзувчиларни қўллаб-қувватламаслик керак, улар ё ўз машғулотларига виждонан ёндошсинлар ёки бутунлай ёзмай қўя қолсинлар.

Инсон мукамал эмас, аммо бадиий асарда у ўзининг қарашларини кўрсата олиши керак. Ҳис этилмаган туйғу қанчалик маҳорат билан тасвирланмасин, ҳақиқатни бузиб кўрсатади. Мен ҳақиқатдан кўркмайман, фақат уни яширмай айтишса бўлгани. Аммо менга сингдирмоқчи бўлишаётган чала ҳақиқатдан кўрқаман. Ҳамма нарсанинг ўз вақти бор – ўйин-кулгу, мотам, тошбағирлик, таъсирчанлик, сабр-қаноат, шохона зиёфат ва ҳоказонинг. Агар ёзувчи бир-бирига зид бу ҳолатларнинг барчасини ўз ўрнида, мувозанатни бузмасдан, битта асарида жамлай олса эди, у ҳам маънавият нуқтаи назаридан, ҳам санъат нуқтаи назаридан етук асар яратган бўлар эди.

Ҳаваскор адиб даражасида қолиб кетиш ахлоқсизликдир, зеро, дунё ва ҳаёт ҳақида нотўғри тасаввур берувчи ҳар қандай асар мағлубиятга маҳкумдир. Ҳамма бало шундаки, хаваскор ижодкорлар ожиз бўлади. Улардан бирининг китоби зерикарли ва юракни сиқадиған, бошқасиники – бўлмағур ва бемаза, учинчисиники – ортиқча ҳирсни кўзгатадиған, тўртинчисиники – қайғули ва таркидунёчиликка асосланади.

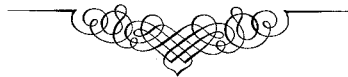
Адабиётда, худди ҳаётда бўлганидек, ҳамиша адолатли бўлиш мумкин эмас. Бунга эришиш учун барча имкониятни ишга солиш керак. Бундай ҳолларда биттагина қоида иш беради: шошилмаслик керак! Асарни ёзиб, уни тўққиз ой ёки тўқсон йилга бир четга суриб қўйгандан ҳеч қандай фойда йўқ. Шунинг учун асар ёзишда шошилманг. Агар санъат асари ёзишни ният қилган бўлсангиз, аввал мавзунини обдон ўйлаб, унинг таъмини ҳис қилинг. Чунки китоб нашрдан чиққандан сўнг сиз бу таъминини унинг ҳар бир саҳифасида туясиз ёки баҳслашмоқчи бўлсангиз, энг аввал баҳс мавзусини ҳар томонлама ўйлаб, уни соғлигингизда ҳам, беморлигингизда ҳам, қайғули ва хурсанд кунларингизда ҳам мулоҳаза этиб кўринг. Ишни айнан мана шундай қунт билан ўрганиш, ҳаммага хуш келадиган ва ҳаққоний асар яратилишига замин ҳозирлаш деганидир.

Адабиёт билан боғлиқ ҳар қандай меҳнат жамиятга хизмат қилади, агар ёзувчи воқеликни аниқ тасвирласа, ўз асарига ҳаёт бахш этади. Ҳатто мазмунга бой бўлмаган асарда ҳам ёзувчининг қалби, ҳаётининг бир парчаси акс этган бўлади. Инсон қалби очиб берилган романи ўқиш, бу – ҳаёт тажрибасини ошириш, туйғуни ишга солиш деганидир. Ҳар бир мақола, ҳар бир шеър, эссе, газетадаги ҳар бир хабар маълум маънода ўқувчининг ақлини чархлайди. Бирон-бир мавзунинг муҳокама этишга киришилганда, қоғоз қораловчи ҳар бир ижодкорда муносиб шаклда ўз сўзини айтишдек қимматли имконият бор.

Ёзувчи ақалли битта китобхонни бўлса ҳам хушнуд этиш, қизиқтириш, руҳини кўтаришга хизмат қиладиган мавзуга йўл-йўлакай тўкнаш келиши мумкин. Борди-ю, бирон китобхонда қизиқиш уйғота олмаса, хайф ундай ёзувчига!

Яхши асар ёзиш осон иш эмас, лекин йилдан-йилга ёзувчи ўз устида ишлаб, истеъдодини чархлаб бориши мумкин. Асар ҳар бир ёзувчидан жиддий мулоҳаза юритишни талаб этади, шу сабабдан ёзувчи мудом ўз маҳоратини ошириб бормаса бўлмайди. Ёзувчининг меҳнати эвазига қанча ҳақ тўланмасин, унинг энг сара асари барибир унданда кўпроқ мукофотга лойиқдир. Бизнинг замонимиз – XIX аср ниҳоясида эса, виждонли инсон кўрсатган хизматидан ортиқ пул олиб, уни харжлаб қўйиб, гарданига қиёмат қарз тушиб қолишидан эҳтиёт бўлиш керак.

*Рус тилидан Раъно ИБРОҲИМОВА
таржимаси*

ЎЛМАС ДОСТОН

Достонни ҳақли равишда “миллатнинг ойнаси” дейдилар. Ҳар бир халқнинг миллий ўзига хосликларини ва гўзал сифатларини тасвирлаган эртақлардан, афсоналардан ва ҳикоятлардан иборат достон, унинг ижтимоий, сиёсий, руҳий, ахлоқий, миллий, маданий қувватини намоён этади.

Ҳиндларда “Рамаяна”, карел ва финларда “Калевала” достонининг борлиги каби, татар халқининг ҳам бой тарихини, унинг барча сифатларини: Ватанга муҳаббат, жасорат, фидокорлик, топқирлигини бутун тўлаллиги билан очиб берган “Эдигей” достони бор. “Эдигей” миллий руҳимизнинг айрилмас бир парчаси, халқимизнинг буюк ижод, имон кучининг абадийлигини исбот этган тарихий-маданий булоқдир.

Татар халқининг тарихини шеърият қуввати билан ифода этган бу достон 1442 йилдан бугунга қадар миллатимизнинг руҳини соғломлаштириб, унинг улуг мақсадларига хизмат қилиб келмоқда. Етти минг мисрадан иборат ва ўттиз тарзи (варианти) мавжуд “Эдигей” достони фақат татар муҳитига дохил эмас. Қрим татарларда ва бошқирларда уч, қozoқларда икки, нўғай ва ўзбекларда биттадан вариантларининг борлиги билан бу достон туркий халқларни бирлаштирган, яқинлаштирган, дўстликларини намоён этган маънавий кўприк бўлиб хизмат қилмоқда.

Марсэль ТАИШЕВ,
татар олими

“ЭДИГЕЙ” ДОСТОНИ ҲАҚИДА

“Эдигей” достони туркий халқларнинг кўпчилиги учун таниш, хусусан ўзбек, қozoқ, туркман, нўғай, татар ва бошқа туркий халқлар орасида кенг тарқалган эпик асарлардан бири.

Туркий халқларнинг ота-боболари ҳамма замонларда бир-бирлари билан сиёсий ва иқтисодий боғланишлардан ташқари руҳий, маданий ҳамда адабий жиҳатдан ҳам доимий алоқада бўлганлар. Бу яқинлик оқибатида асрлар мобайнида туркий халқлар орасидаги муносабатлар акс этган жуда кўп эпик асарлар яралган. “Эдигей” достони ҳам X–XV асрларда ҳукм сурган ва ўша даврнинг йирик давлат бирлашмалари бўлмиш Олтин Ўрда ва Амир Темур салтанати ўртасида рўй берган воқеалар таъсирида вужудга келган асардир.

Достонининг асосини Манғитлар амири Идикунинг тарих майдонида пайдо бўлиши ва унинг Олтин Ўрда хони Тўхтамишга қарши (XIV асрнинг 90-йиллари) Темур иштирокида кураши билан боғлиқ воқеалар ташкил этади. Достонда, айниқса Идикунинг ёрдам сўраб Самарқандга – Амир Темур ҳузурига келиши, Соҳибқироннинг унга ўз яқинидек ёрдам бериши яхши тасвирланган. Достонда, баъзи ривоятларда Идикунинг аждоди Хожа Аҳмад Яссавийга боғланиши айтилган. “Эдигей” асосан Волга бўйидаги туркий халқлар орасида машҳурдир. Шу ўринда қайд этиб ўтиш лозимки, достоннинг турли нашрларида асар қаҳрамони гоҳ Идику, гоҳ Идигей, гоҳ Эдигей тарзида берилган ва бу номларнинг ҳаммасини ҳам тўғри деб қабул қилиш керак.

Бир оғиз достон қахрамони Идику ибн Қутлуғ Қабо (1352-1419) ҳақида. Тарихий маълумотларга кўра, Идику дастлаб Нўғай Ўрда хони (1396 й. дан), кейинчалик Олтин Ўрдада амири лашкар (1397 йилдан) ва узоқ вақт унинг амалдаги ҳукмдори (1399-1412) бўлган. Манғит бекларидан бўлмиш Идику 1377 й. Олтин Ўрда хони Ўрусхон таъқибидан қочиб, Амир Темур ҳузурига келган ва унинг кўшинида амирлик қила бошлаган. 1391 й. Амир Темурнинг Тўхтамишга қарши юришида иштирок этган. Сўнг, 1396 й. Идил (Волга) ва Ёйиқ (Урал) дарёлари оралиғидаги ҳудудда Олтин Ўрдадан мустақил Нўғай Ўрда давлатини ташкил қилган. 1397 й. Олтин Ўрдани забт этиб, Ўрусхоннинг набираси Темур Қутлуғни расман тахтга ўтқазган бўлса-да, амалда давлатни ўзи идора қилган, ҳокимиятни қўлдан чиқармаслик мақсадида йигирмата ўғлини Олтин Ўрданинг турли вилоятларида ноиб этиб тайинлаган. Темур Қутлуғ вафот этгач (1399), Идику тахтга унинг ўғли Шодибекни ўтқазган. Аммо Шодибек Тўхтамиш билан тил бириктириб Идикуга қарши жанг қилган, енгилгач, Дарбандга қочган. Шундан кейин Идику Олтин Ўрда тахтига Шодибекнинг ўғли Пўлат Султонни ўтқазиб, Литва князи Витольдга (Витовт, 1350-1430) ва унинг паноҳига қочиб борган Тўхтамишга қарши юриш қилган ҳамда уларнинг бирлашган кўшинини Ворскла дарёси бўйидаги жангда тор-мор келтирган (1399). 1408 й. Идику Олтин Ўрдага хирож тўламай қўйган Русга бостириб кириб, унинг кўплаб шаҳарларини (Серпухов, Дмитров, Ростов, Переяславль, Нижний Новгород ва б.) вайрон қилган, Москвани эса қуршаб олиб, катта товон эвазигагина вайрон этмай ортига кайтган. Идику 1410-12 йилларда Олтин Ўрда шахзодалари ўртасидаги тахт учун кураш оқибатида ҳокимиятдан ажраб, Хоразмга қочган, лекин Шохрух томонидан у ердан қувиб чиқарилган (1414). Сўнг у Тўхтамишнинг ўғиллари Каримберди ва Қодирберди билан бўлган жанг (1419) да ўлдирилган.

“Эдигей” достонининг қахрамонлари, Қора Тиенни ҳисобга олмаганда, тарихий шахслардир. Бу эса муайян маънода достонни ўша даврда вужудга келган бошқа эпик асарлардан ажратиш туради. Айтиб ўтиш лозимки, айти шу жиҳати шўролар тузуми даврида достоннинг нашр этилишига асосий тўсиқ бўлиб келган.

“Эдигей” достони шак-шубҳасиз туркий халқлар достончилиги хазинасидаги қиммати бебаҳо ва моҳияти юксак асарлардан биридир. Бу достон нафақат умуммиллий, шу билан бирга, ҳар бир туркий халқ, шу жумладан, ўзбек халқи босиб ўтган тарихий йўлни теран ва зарурий англаш учун хизмат қилади, деб ўйлаймиз. Асарни 1988 йилги Қозон нашридан таржима қилдик. Қўйида ундан айрим парчалар берилмоқда.

Таржимон

ЭДИГЕЙ

(Татар халқ достонидан парча)

VI. ЭДИГЕЙНИНГ ЙЎЛДА ҚОРА ТИЕН АЛП БИЛАН ОЛИШИБ, ШОҲ ТЕМУР ҚИЗИ ОҚБИЛАКНИ ҲАМДА ҚИРҚ ҚУЛНИ ҚУТҚАРГАНИ

Йўналди Эдигей, йўналди,
Шоҳ Темурга йўл олди.
Тўққиз эр етолмади.
Ўтганларга суяниб,
Узангига таяниб,
Шом қиличин тутганча,
Йўлга чикди Эдигей.

Эдигей ўзи бир эди,
Жонтемирнинг беш ўғли,
Олтинчиси – Эдигей.
Ундан-бундан йиғилиб,
Бари бўлди ўн етти.
Чақир-чақир йўлларни
Босиб кетиб борадир,

Асқар-Асқар тоғларни
Ошиб кетиб борадир.
Сувликисин Чуар от
Бермай чопиб борадир,
Борган сари чопкиллаб,
Йўртиб кетиб борадир.

Сарда деган салт ўт бор,
Уни топсак ўтлайлик.
Аттек деган томир бор,
Уни топиб чайнайлик!
Ёмғир тўлган кўлмакни
Шарбат қилиб ичайлик!

Эдигейнинг юраги
Жуда қаттиқ ер экан –
Жила олмади ўнетти;
Унинг еган тамоғи
Етти кунда бир экан –
Чидай олмади ўнетти.
Йўлдошларин кўрганда
Шундай айтди Эдигей:
– Эй, ўнетти, ўнетти,
Очлаб солсанг, оч бўлмас,
Кучлаб солсанг, куч бўлмас,
Бешга бўлсанг, бўлинмас.
Сизга йўлдош бўлмасам,
Бурундан бурун иш бўлмас.
Эй, ўнетти, ўнетти,
Ўнеттимиз бир киши,
Мен кўшилгач ўнсаккиз,
Ўнсаккизнинг бир иши;
Сувсадим деб қайғурма,
Йўл узок деб қайғурма,
Томоғинг гар очикса,
Томоқ топиб берайин,
Кийиминг гар йиртилса,
Кийим топиб берайин,
Отинг ўлса, тўлайин,
Ўзинг ўлсанг, не дейин?
Ўнетти дўст, сен ўлсанг,
Жанозангни чакириб,
Баяличдан ўт ёқиб,
Тоза ўраб кўмайин.
Эрман деган эр йигит,
Арслонга тенг йигит,
Ўтга солсанг ёнмайдир,
Сувга солсанг, ботмайдир.
Борар ерга етмасдан
Йўлда ўлиб ётмайдир.
Эрта айтма, бурун айт,
Мен бор бўлсам ўлмасан!
Ўлмасан-да бўлмасан,
Оғирликдан кўркмасан!
Ориқ отинг толикса,
Яёв бўлиб кетайлик,
Қоқлаб қолса от эти,
Яёв юриб етайлик!

Эрта айтма, бурун айт:
Ўнетти дўст, суюнчи,
Яқин келиб туринг-чи,
Бет-кўлингиз ювинг-чи;
Мен бу кеча туш кўрдим,
Яхшилиқ туш ул бўлса,
Яхшиликка етурмиз!
Ёмонлик туш ул бўлса,
Ул ўнетти кишига
Бўлиб-бўлиб кўрармиз!
Мен бугун кеч тушимда
Олтин эгар бўз отнинг
Ёлидан тутиб минибман;
Оқ шунқор куш бўлибман,
Кўкка томон учибман;
Кўкда юзган фаришта –
Уларга бориб сўйлашиб,
Улардан ошиб учибман;
Тевада юрган кўнғир ғозни
Кўк остидан олибман.
Тур тоғига кўнибман,
Тўш этига тўйибман,
Ул не бўлур, ўнеттим?

Ўнетти эр ўйлади,
Ўйлаб ўйлаб топмади,
Юргани юриб топмади;
Ўнетти эр ичида
Бири – кўпни кўрган қарт,
Шунда туриб ул айтди:
– Эй, Эдигей, Эдигей,
Тойак тойга етқарар,
Той дўнанга етқарар,
Дўнан отга етқарар,
От муродга етқарар.
Олтин эгарли бўз отни
Тушингда тутиб сен минсанг,
От – муродга етганинг!
Кўкка томон сен учсанг –
Юрт олдина чиққанинг!
Кўкда юзган фаришта,
Унга бориб сўйлашсанг –
Бий эрлар-ла тенг юрганинг!
Ундан-да ошиб сен учсанг,

Тевада юрган кўнғир ғозни
 Кўк остидан сен олсанг,
 Тур тоғига сен кўнсанг,
 Тўш этига сен тўйсанг –
 Сани юртдан айирган,
 Пойтахт тутган Тўхтамиш
 Тўқсон бошли ўрдасина
 Ҳадемай эга бўласан,
 Тож-тахтини оларсан,
 Ойтўлувдай ёрингни
 Яна бир етиб кучарсан!

Эдигей эр айтадир:
 – Эй, ўнетти, ўнетти!
 Отланайлик, етайлик!
 Одам ўтмас қурук чўл,
 Қулоч солиб ўтайлик!
 Тўп-тўп босган, тўп босган
 Туёғи ерни эзган,
 Эзилиб ётган йўл бўлса,
 Ул йўл билан ўтайлик,
 Ўгли-ўтли, ўтли ўчок,
 Унга етсак, тунайлик,
 Қопқаси қалин Тош қалъа,
 Унга етсак кўнайлик.
 Йўнала берди ўнетти,
 Ўнсакқизинчи – Эдигей,
 Тўп-тўп босган, тўп босган
 Туёғи ерни эзган,
 Эзилиб ётган йўл кўрди,
 Ул йўл билан йўл олди.
 Ўгли-ўтли, ўтли ўчок,
 Ўт ўрнида кўл кўрди;
 Қопқаси ёпиқ тошқалъа,
 Уни йўлда бир кўрди,
 Айланиб элин топмади,
 Ясаниб ёвин топмади,
 Очликдан қорни буришди,
 Чўллаган томоғи қуришди.
 Одам ўтмас қурук чўл,
 Янадан юриб йўл олди.
 Бориб кўрди тош таёқ.
 Тош таёққа етганда
 Унда топди соргавул.
 Соргавулни кўрганда
 Эдигей эр шуни айтди:
 – Эй соргавул, соргавул,
 Тўп-тўп босган, тўп босган,
 Туёғи ерни эзган,
 Эзилиб ётган йўл кўрдим.
 Ўгли-ўтли, ўтли ўчок,
 Унга етсам кўл кўрдим.

Қопқаси ёпиқ тошқалъа,
 Уни йўлда бир кўрдим.
 Айланиб элин топмадим,
 Ясаниб ёвин топмадим.

Эй соргавул, соргавул,
 Исирғанг бор, соргавул,
 Сарқитинг йўқ, соргавул!
 Кўзалак арба юрмасдан
 Қарғалган эдими элингиз?
 Теракли арба юрмасдан,
 Тергалган эдими элингиз?
 Ғариб бир йўл келмасдан
 Хайрсизми эди элингиз?
 Юртингни кўрдим йўлда,
 Таёғи бунда, ўзи қайда?
 Ер кимники, тил кимники,
 Дин кимники, айт! – деди.
 Шунда айтди соргавул:
 – Болта солсанг, боши қайрилмас,
 Бураб қилич солсанг, бўйни
 айрилмас,
 Баҳодирлар ботири,
 Алпагитларнинг алпи;
 Ундай эрни билмаган бўлсанг,
 Қора Тиен Ёсунчи ул бўлар;
 Эзилиб ётган йўл кўрсанг,
 Ул йўл билан сен келсанг,
 Қора Тиен Ёсунчининг
 Юрган йўли ул бўлар.

Сирдарёдан нари Самарқанд,
 Самарқандда ўтирган
 Амир Барлос Шоҳ Темур,
 Шоҳ Темур қизи Оқбилак,
 Оқбилақдай гўзални
 Оқ саройдан айириб,
 Оқ биллагин қайириб,
 От устина миндириб,
 Ойдек юзин сўлдириб,
 Уни олиб қочиб келган
 Қора Тиен эр бўлар.
 Қалъани кўрсанг унда,
 Таёғин кўрсанг бунда,
 Ўзи эса сув бўйинда,
 Қирқ қушчи қул қўйиб,
 Қирқ туяни ҳайдатиб,
 Қиз қўйнида ётадир;
 Боши кетган ортидан борар,
 Йўли битган йўлидан борар,
 Кўргиси келган кўриб ўлар,
 Кўрмаганлар – эсон қолар.

Соргавул шуни айтган
 Қора Тиен йўлидан
 Жила берди Эдигей;
 Жилиб етиб келганда,
 Катта сувнинг бўйинда,
 Сиртин кунга қаратган
 Ўттиз бошли оқ ўтов –
 Уни кўрди Эдигей.
 Ўттиз ўтов ёнинда
 Тўп-тўп бия бойлаган,
 “Ху, ху” дея ҳайдаган
 Қирк қушчи қул экан –
 Уни кўрди Эдигей.

Ўнеттини яшириб,
 Ёлғиз ўзи яқинлаб,
 Салом бериб Эдигей,
 Ул қирққа шуни айтди:
 – Эй, қирк эр, қирк эр!
 Қирқинг қирк эр бўлиб,
 Қирк ердан йиғилиб,
 Ўзингдайин тупроққа
 Қора бошинг қул бўлиб,
 Кўрган кунинг не экан,
 Не экан, эй, не экан!

Қирқнинг бири Қулжўра,
 Қулжўра қарт шуни дер:
 – Қирқимиз қирк эр бўлиб,
 Қирқ ердан йиғилиб,
 Ўзимдайин тупроққа
 Қора бошим қул бўлиб,
 Кўрган куним не бўлсин.
 Қул қайғуси қочмоқдир!
 Бий қайғуси чопмоқдир!
 Қора Тиен Алпнинг
 Қулидек одам қочолмас.
 Бу Ёсунчи кофирни
 Одам зоти чополмас!
 Боши эсон экан-да
 Ҳеч кимса эрк тополмас!
 Етимларга ёр бўлган,
 Қулжўрага дўст бўлган,
 Чўллаганга сув бўлган,
 Адашганга йўл бўлган,
 Ёлғизга ясоқ бўлган,
 Яёвга таёк бўлган
 Эдигей эр бор экан,
 Уни қайдан топайлик?

Қулжўра шундай деркан,
 Ул қирқ эр йиғлади.

Эдигейга эланиб,
 Қулжўра яна айтди:
 – Сочинг ойдай кўринган,
 Бетинг нурдай туйилган,
 Асл йигит экансан;
 Бу кофирнинг йўлини
 Йўл янгилаб келгансан,
 Кўргиси келган – кўриб ўлар,
 Кўрмаган – эсон қолар;
 Эсон-омон экансан,
 Эркли бошдан қул бўлма,
 Бизнинг кунга тушмагин,
 Жар эшикдан ўт! – деди.
 Қулжўра қарт айтганда,
 Эдигей жарга инмади,
 Жар эшикдан ўтмади,
 Шошмай босиб, эр бўлиб,
 Ёлғиз ўзи сон бўлиб
 Ўтов томон йўл олди.

Ул ўтов-да бу ўтов,
 Ўртасида оқ ўтов –
 Уни кўрди Эдигей.
 Жанираги киртишдан,
 Увиқлари қамишдан,
 Бўсағасин бўрлатган,
 Остонасин сирлатган
 Ўтовга келди Эдигей.
 Ўз бошидан воз кечиб,
 Чуар отидан тушиб,
 Отин бошин кўтартиб,
 Тиргакка тортиб бойлади.
 Шом қиличин қўлга олиб,
 Қора Тиен Алпнинг
 Қандайин эр эканин
 Ўз кўзим билан кўрай, деб,
 Ўлсам олишиб ўлай, деб.
 Эшиги очик оқ ўтов –
 Келиб босди Эдигей.

Унда ётган Алпни
 Кўра қолди Эдигей,
 Қора Тиен Алпнинг
 Шундай эди ётиши:
 Тўнгиб қолди даҳшатдан
 Эдигейдай Эдигей,
 Тоғдай ётиб эшилган,
 Бўксаси жардай бузилган,
 Ўзи ёмон келбатли,
 Қайнаган темир сифатли,
 Кўприкдай ётар кўкраги,
 Бурадай ётар билаги,

Кулоқлари қалкондай,
 Қўллари бир жўбадай,
 Оёқлари моладай.
 Боши хув тўрда ётар,
 Оёғи эшикка етиб ошар...
 Бундай ётган Алпни
 Эдигей кўриб сесканди,
 Жони бошига сачради,
 “Ажалим шул” – деб ўйлади.

Яна туриб бир бокса,
 Оқ чимилдик олдида,
 Кўк чимилдик оғзида,
 Оқ ўтовнинг тўғринда
 Тўтиқушдай таранган,
 Оққушдайин ясанган,
 Кўйлақларин кия солиб,
 Кўрганнинг эсин олиб,
 Хур кизидай ўтирган
 Сулувни кўрди Эдигей.
 Олтин бошли чанг кўбиз
 Қиз кўлида сайрайдир,
 Қил кўбизин сайратиб,
 Йиғлай бериб куйлайдир:
 – Отам бўлди Шоҳ Темур,
 Ўзим бўлдим Оқбилак;
 Оқбилакли қиз бўлдим,
 Оқ билагим қайрилиб,
 Бир кофирга қул бўлдим,
 Оёғимдан юкунган
 Алп бобо Ёсунчи,
 Ёсунчига кунг бўлдим.

Шунда айтди Эдигей:
 – Отанг бўлса Шоҳ Темур,
 Ўзинг бўлсанг Оқбилак.
 Оқ билакли қиз бўлсанг,
 Оқ билагинг қайрилиб,
 Бир кофирга қул бўлсанг,
 Эсон-омон қутқариб,
 Отангга сени еткарсам,
 Отанг менга не берар?

Оқбилак қиз шунда айтди:
 – Сен Алпни ўлдирсанг,
 Мени эсон қутқариб,
 Шоҳ Темурга еткарсанг,
 Отам сенга от берар,
 Отам сенга тўн берар,
 Байталдан байтал берар,
 Пойтахтдан пойтахт берар,
 Лашкарига бош қилар,

Не сўрасанг – ул берар!
 Оқбилак қиз яна айтди:
 – Сочинг ойдаи кўринган,
 Бетинг нурдай туйилган
 Асл йигит экансан;
 Бу кофирнинг йўлини
 Йўл янгилаб келгансан,
 Эсон-эсон экан-да
 Эсон-омон кет! – деди.

Шунда айтди Эдигей:
 – Тим қора бир отим бор,
 Шу отима минайин,
 Шайман такқан бўйим бор,
 Шайман тақиб келайин,
 Қайрилмали ёйимни
 Қайриб-тортиб кўрайин,
 Қарға патли ўқимни,
 Боши қаттик ўқимни –
 Тортиб-тортиб келайин,
 Сен Алпнинг сўл кўлин
 Кўтариб олиб тута тур,
 Юрагини оча тур,
 Мўлжаллаб отиб кўрайин!

Эдигей шундай деганда,
 Тим Чуарни минганда,
 Шом қиличин илганда,
 Қайрилмали ёйини
 Қайриб тортиб кўрганда,
 Қарға патли қуйруғи,
 Боши оғир ўқини
 Тортиб-тортиб келганда,
 Оқбилак қиз ул ора
 Алпнинг кўлин кўтарди,
 Алп кўкраги очилди –
 Оқ бошли эрнинг тўши деб,
 Ҳақ юракнинг усти деб,
 Ўникки тутам қаттол ўқни
 Эдигей мўлжаллаб отганда,
 Ҳаводан келган қаттол ўқ
 Юрагидан ўтиб Алпнинг
 Остида ётган қора тош,
 Қора тошни ёриб қадалди.

Қора Тиен уйғонди,
 Кўприкдай ётган кўкраги,
 Бир қалқиниб силкинди –
 Бўксасин тортиб ололмай,
 Қонига ботиб корилди.
 “Ҳай!” – деб шунда ҳайқириб,

Оёгин отиб бир тепди,
 Олтмиш тиракли оқ ўтовни
 Олтмиш ердан кўпориб,
 Олтмиш тираги шарт синиб,
 Бўсағаси кўприлиб,
 Кигизи кўлдай титилиб,
 Бошидан оша ағдарди,
 Ўтови шунда “Тарс!” этди.
 – Тўп-тўп босган отингнинг
 Тўбиғидан тутиб кўрай! – деб,
 Бир силтанди Ёсунчи,
 Тўбиғи кўлга тушмади.
 Буралиб борган тутундай
 Куйруғи узун Чуар от –
 Куйруғи кўлга ўралди.
 Ёсунчи уни кўйвормай,
 Тутиб ортга тортганда,
 Эх, Алп-да алп бўлолмай,
 Олд оёққа бир турди,
 Олдга-да хеч боролмай.
 Алп алп экан, Чуар от
 Алпни тортиб олмади.
 Кўприкдай ётган кўкраги
 Қора тошдан кўпмади,
 Ўк сурилиб чиқмади.
 Қора Тиен Ёсунчи
 Қонига ботиб айтди:
 – Кетма, кетма, Эдигей!
 Кетавериб кетсанг-да,
 Билмай кетма, Эдигей!
 Уч юз олтмиш ёш кўрдим,
 Минг-минг қозон ош кўрдим,
 Турли-туман хон кўрдим,
 Барин кўзга илмадим.
 Тўйхўжа ўғли Тўхтамиш
 Уруш билан хон бўлди,
 Уни бор деб билмадим;
 Барлос ўғли Шоҳ Темур
 Қиличи-ла хон бўлди,
 Унинг-да қизин кўзладим.
 Гўрим қайда – билмадим;
 Ўлимим кимдан билмадим;
 Боқчига кўлим боктирдим,
 Фолчига фолим очтирдим,
 Синчига синим синатдим,
 Шунда билдим шу ишни:
 Мени ўлдирган эр бўлсанг –
 Ул сен экан, Эдигей!
 Кетма, кетма, Эдигей!
 Опа-сингил пари киз –
 Опасидан мен бўлсам,

Синглисидан сен бўлган!
 Мен-да мен деб гердайма,
 Сен-да туғилдинг паридан,
 Мен-да туғилдим паридан –
 Оғангни отиб ўлдирдинг,
 Билмай кетма, Эдигей!
 Она сутин туя билсанг,
 Бўлар эдинг меҳрибон,
 Бағринг қаттиқ яралдинг,
 Элни билмай ўтардинг,
 Билсанг, оғанг мен эдим,
 Ёлғиз қолдинг, Эдигей!

Сал олдинга сурилиб,
 Шунда айтди Окбиллак:
 – Юрт ботири Эдигей!
 Ойдай юзли Эдигей!
 Арслондай кўкракли,
 Юртни ҳайрон қолдирган
 Ботир йигит Эдигей,
 Кўлим бўлсин ёстиғинг,
 Олтин сочим тўшагинг,
 Маним жоним саклаб қол!
 Асл йигит Эдигей,
 Отам сенга от берар,
 Отам сенга тўн берар,
 Ардоқли куёв қилар,
 Қўшинига бош қилар,
 Кетдик, кетдик, Эдигей!

Эдигейнинг Чуар оти
 Ўкира бериб интилди,
 Ёсунчининг кўлиннан
 Ўзин тортиб олмай
 Олд оёққа бир турди,
 Олдинга бора олмай.

Айтаверди Ёсунчи:
 – Кетма, кетма, Эдигей!
 Агар кета билсанг-да,
 Билмай кетма, Эдигей!
 Туғанда қора туғанни
 Совунлаб ювсанг, оқармас,
 Туғанда қийшиқ туғанни
 Қолипга сол, тўғри бўлмас;
 Тўхтамишдан зулм кўриб,
 Юртингни талаб, қон ичиб,
 Юртинг юртдан кўчириб,
 Элингни ердан айириб,
 Ўз кўлинг билан қул этиб,
 Ул-да сендай бўла олмас,

Шуни билиб қўй, Эдигей!

Қарғишим отқиючдан учкур,
Қора тоғдан ўтадир,
Сени қарғаб нетайин?
Қарғамай оқ кетайин;
Инонмасанг сўзима,
Бир белгисин айттайин:
Сенинг билан Нуриддин,
Ҳеч бермасин муродинг!
Боланг билан олишиб,
Ўнг кўзинг чиксин, Эдигей!

Қора Тиен Ёсунчи
Шуни айтганда жон берди,
Жони тандан чикса-да,
Чуар отнинг қуйруғин
Чиқармади қўлидан!..
Эдигей отин чўхлагач,
Тимдай қора Тим Чуар
Шунда буён интилди,
Шунда уён интилди –
Олдинга ҳеч боролмай,
Олд оёққа бир турди.
Эдигей буни кўрганда,
Сузилмали шом қиличин
Суғириб олиб, бир чопти
Чуар отнинг қуйруғин.
Шунда чопиб узди-да
Чиқиб кетди қўлидан.
Қора Тиен Алпнинг
Ўлганини кўрганда,
Жар ортина яширинган
Ўнетти эр етиб келганда,
Ёсунчининг эрлари:
Ясовулдан ясовул,
Тутқовулдан тутқовул,
Ировулдан ировул,
Чақдовулдан чақдовул,
Баковулдан баковул –
Бошина дунё тор бўлди,
Отланиб чўлга таралди.

Тўп-тўп бия бойлаган
Қирқ қушчи – қирқ эр,
Қирки бирдан йигилиб
Эдигейга юкунди.
Кулжўра қарт шунда айтди:
– Қора Тиен Ёсунчи –
Эр қўллаган эр эди,
Шундай эрни ўлдирдинг,
Бундан кейин айтганда,
Бизларга эрк келтирдинг!

Оти йўққа от бўлган,
Чўллаганга сув бўлган,
Адашганга йўл бўлган
Эдигей эр сен экан!
Йўлингга тўзон бўлайик,
Йўл ташвишин қилайик,
Юрганга йўлинг бўлсин,
Йўлдошинг Хизр бўлсин,
Боланг кичик бўлсин,
Йўлинг очик бўлсин, –
Биздан тилак шу бўлсин, – деб,
Шундай тилак айтди қирқ эр.
Қирқ эрдан тилак етиб,
Эдигей шунда эр бўлди,
Иилки-молга пир бўлди;
Қуйруғи кесик Чуар от,
Янгидан қуйруқ ўсмади.
Қуйруқ ўрни чок бўлди.

Эдигейнинг чопган белгиси –
Қуйруғи чўнтиқ от бўлди.
Шунда келиб Эдигей,
Қирқ отни чўктириб,
Қирқ кулочли қил арқонни
Қирқ хўкизга бойлатиб,
Қора Тиен Алпни
Кигизга солиб тортириб,
Катта сувнинг бўйинда
Гўр қаздириб кўмдирди.
Гўри кўрғон – тоғ бўлди.

*Татар тилидан
Хуришид ДАВРОН таржимаси*

МЕНИ УНУТМАЙДИЛАР

Жаҳон адабиёти, маданият ва фалсафа тарихида франциялик мутафаккир Вольтер ижоди алоҳида ўрин эгаллайди. Унинг номи тилга олинар экан, ўша даврда Европада устувор бўлган

черковнинг мутлоқ хукмронлигига шак келтирган журъатли инсон, асарларида ўзи ва жамият тақдири учун масъулиятни зиммасига олишдан чўчимайдиган, фаол, тадбиркор кишиларнинг образини мадҳ этган шоир ва ёзувчи, донишманд файласуф қиёфаси кўз ўнгимизда гавдаланади. Вольтер ўз ҳаёти ва ижоди давомида ушбу ғояларни халқ орасида ёйиш, уларни тарғиб қилиш, одамларни юксак маърифатли этиб тарбиялашга катта эътибор қаратган. Унинг сиймосида ўша давр Европаси эркинлик ва ҳурфикрлилик билан бирга маърифатпарварлик ва бағрикенгликнинг тимсолини ҳам кўрган.

Бугунги кунда нафақат она ватани, балки бутун дунёда номини кўпчилик яхши биладиган Вольтер ким эди? Унинг ҳаёт йўли қандай кечган ва ижодида қандай либерал ғоялар акс этган? “Фикрингиз менга тўғри келмаслиги ва унга қўшилмаслигим мумкин, аммо шахсий позициянгизни баён қилиш ҳуқуқингизни энг сўнгги имконият колгунича ҳимоя қилишга тайёрман”, деган сўзларни шиор қилиб олган, уруғ-аймоғида бирорта ҳам аслзода ёки машҳур кишилар бўлмаган бу зот қандай қилиб Франциянинг фаҳрига айланган, деган саволлар кўпчиликни қизиқтирса керак.

Зеро, ҳеч ким туғилганиданоқ мутафаккир бўлиб қолмайди, ҳар бир кишининг ўз умр йўли, ўзига хос ҳаёт сўқмоқлари бор, албатта. Қолаверса, бир йўл одамни шон-шухрат ва машҳурлик томон етакласа, иккинчиси уни залолат ва жаҳолат ботқоғи томон бошлаши ҳам мумкин. Тарихнинг ўйинини қарангки, аксарият ҳолларда биринчи йўлдан борганлар кўпроқ қаршилик ва тазйиқларга учраган, мақсадларига етиш учун кўплаб машаққатлар чекишга мажбур бўлган. Ҳамма ҳам бундай машаққатларга чидайвермаган, албатта. Тарих синовлари, одамларнинг тушунмовчиликлари, баъзида тухмат ва тазйиқлардан кўркиб, жимгина яшаш йўлидан борганлар инсоният тарихида мутлоқ кўпчиликни ташкил этиши аниқ. Қандай йўлни танлаш ҳар бир кишининг ихтиёрида бўлса-да, баъзида сермашаққат йўллардан борган, ўзининг ҳаёти, фаолияти билан ўзгаларга ўрнак бўлган, бу йўлда не-не заҳматлар чекишни ўзи учун тақдир деб билган зотлар ҳам тарихда учраб туради. Вольтер ҳам ана шундай ўзига хос ҳаёт кечирган ва бунга мос умр йўлини босиб ўтган.

Асли исми Мари Франсуа Аруэ бўлган Вольтер парижлик нотариус ва солиқ йиғувчи Франсуа Аруэ хонадонидан 1694 йилнинг 21 ноябрида таваллуд топган. Манбаларда ёш Вольтернинг ўз отасини яхши кўрмаганлиги, улғайганидан кейин эса (аниқроғи 1774 йилдан) ўзини камбағал шоир ва

мушкетёр Шевалье де Рошбрюннинг никоҳсиз туғилган ўғли дея эълон қилгани ҳақида маълумотлар бор.

Шундай бўлса-да, айнан отаси уни Буюк Людовик номидаги иезуитлар коллежига ўқишга жойлайди ва ўқишни битирганидан сўнг кўпроқ ҳуқуқшунослик билан шуғулланишга мажбур қилади. Лекин тез орада Вольтер ўзи севмайдиган соҳа билан шуғулланишни йиғиштириб кўяди ва ҳурфикрлилик ҳамда эркин ҳаёт кечириш йўлини танлайди. Ўзи яшаган замон ва ўша даврнинг баъзи кишиларига бағишланган шеърларида уларнинг камчилик ва нуқсонларини очиб ташлашга ҳаракат қилади. Ҳали ҳаётни яхши билмагани ва кимнинг аслида ким эканини яхши фарқламагани оқибатида маълум одамларнинг ундан қасос олиши мумкинлигини ҳаёлига ҳам келтирмайди. Алалоқибат 1717 йилнинг май ойида Франция регенти герцог Орлеанини танқид қилган сатираси учун бир йил Бастилия қамоқхонасида жазо муддатини ўтайди. Қамоқдан чиққанидан сўнг (1718) унинг “Эдип” номли драмаси намойиш этилади ва бу асар адабий жамоатчилик томонидан илиқ кутиб олинади. 1723 йилда чоп этилган “Генриада” номли йирик эпик поэмаси эса Вольтернинг обрўсига обрў қўшади, истеъдодли ижодкор сифатида янада кўпроқ танилишига сабаб бўлади.

“Инсон характери унинг тақдирида акс этади”, деган гап бор. Табиатан қизикқон ва эркинликни хуш кўрадиган, ҳурфикрли инсон бўлган ёш Вольтернинг ҳаёти ва фаолияти, иши ва атрофдагилар билан муомаласида ҳам унинг характериға хос хусусиятлар яққол кўзга ташланиб тургани тўғрисида мисоллар талайгина. Масалан, 1726 йилда аслзодалиги билан мактаниб юришни хуш кўрадиган Шевалье де Роган билан тортишув ва ундан кейинги воқеалар шу қадар зиддиятли тус олганки, охир-оқибат Вольтер икки йилга Англияга кетиб, жон сақлашга мажбур бўлган. Де Роган “Сен аслзодалар авлодидан бўлмаганингни яшириш учун ўзингга тахаллус танлагансан”, дея Вольтерни кўпчилик орасида камситишга ҳаракат қилганида, “Жаноб, менинг исмимни шон-шараф, сизникини эса унутилиш кутяпти. Келажақда сизни фақат менга замондош бўлганингиз учун эсга олишса, шунда ҳам мен ва менинг ҳаётим билан боғлиқ бирор воқеа муносабати билан номингизни шунчаки эслашса, ажаб эмас”, деган кескин жавобни олган. Изза бўлганига чидай олмаган Роган хизматкорларига Вольтерни бирор овлоқроқ жойда қалтаклашга буйруқ берган. Қалтакланган Вольтер рақибини отиб ташлаш учун ҳаракат қилганида қўлга олинган ва яна Бастилия қамоқхонасига тушган. Қамоқдан чиққанидан сўнг эса юртидан кетиб, мусофирчиликда кун кечиришга мажбур бўлган. Қизиғи шундаки, ҳозирги кунда Вольтернинг номини бутун дунё билади, ўша пайтда аслзодалиги билан керилиб юрадиган ва Парижда кўпчилик танийдиган де Роган номи эса ҳақиқатан ҳам унутилган.

Англиядан қайтганидан кейин Вольтер ёзган асарларини бир неча йил давомида қайта ишлаб ва тўлдириб “Фалсафий мактублар” номи билан 1733 йилда инглиз, 1734 йилда француз тилларида чоп эттирди. Англия ҳаёти кўкка кўтариб мақталган ва аксинча, ўз юртидаги тартиблар ниҳоятда кескин танқид қилинган бу асар нашрдан чиқиши биланок, диний мутаассиблар ва Франция ҳукмрон доираларининг ниҳоятда қаттиқ норозилигига сабаб бўлди. 1734 йилнинг охирида Париж парламенти асарнинг барча нусхаларини ёқиб юбориш тўғрисида ҳукм чиқарди ва Вольтер учун яна Бастилияга қамалиш хавфи пайдо бўлди.

Тақдирнинг бу ўйинидан хавотирга тушган Вольтер зудлик билан

яна Парижни тарк этади ва ўзини ниҳоятда яхши кўрадиган аслзода аёл маркиза дю Шатлнинг Шампания воҳасидаги Сирей шахрида жойлашган саройида яшай бошлайди. Ўша даврнинг энг зиёли аёлларидан бири бўлган дю Шатл хоним Вольтернинг метафизика ва техника фанларига оид тадқиқотларини кўллаб-қувватлаган, биргаликда олиб борилган изланишлар натижаларини Парижга, Қироллик Академиясига муттасил юбориб турилишини таъминлаган. Сирейдаги ўн йиллик ҳаёти давомида Вольтер нафақат илмий изланишлар билан банд бўлди, балки “Алзира”, “Муҳаммад” номли трагедияларини, “Метафизика ҳақида трактат”, “Ньютон фалсафасининг асослари”, “Людовик XIV асри” каби асарларини ёзди.

Айнан шу даврда Вольтернинг янада шухрат топишига сабаб бўлган “Орлеания бокираси” номли йирик эпик поэмаси ёзилди ва у қарийб йигирма йил мобайнида расман чоп этилмасдан, қўлдан қўлга ўтиб юрди. Асарнинг хуфёна нашри 1755 йилда пайдо бўлган бўлса, унинг расмий нашри 1762 йилга келибгина Женевада амалга оширилди. Ушбу асарда Вольтер кейинчалик Франциянинг миллий қаҳрамонига айланган Жанна д’Аркнинг инквизиция томонидан айбланиши ва қатл этилиши ўтакетган адолатсизлик бўлганини рўй-рост кўрсатишдан кўрқмади. Орлеаниялик бу аёлнинг Франция мустақиллигини сақлаб қолиш йўлидаги қаҳрамонлиги халқнинг қалбидан абадий ўчмаслиги, инквизициячилар ва уларнинг маддоҳлари томонидан унга қўйилган айбларнинг асоссизлиги аччиқ ҳақиқат сифатида кўрсатиб берилган “Орлеания бокираси” ўша даврда кўплаб тортишувлар, баҳс-мунозараларга сабаб бўлган бўлса-да, бугунги кунга келиб бу асар жаҳон адабиётининг дурдоналаридан бири, француз насрининг ўрта асрлардаги ёрқин намунаси ҳисобланади ва Вольтернинг номини абадиётга дахлдор қилган асар сифатида қадрланади. Бу борада адибнинг баъзи биографлари, ушбу асарни ёзиш, ўша даврдаги диний мутаассибликка нисбатан бу қадар кескин курашиш учун ўзида куч топиш ҳар кимнинг ҳам қўлидан келмаслигини, шу маънода “Орлеания бокираси”нинг жамиятга кўрсатган таъсири ва хурфикрликнинг нафақат Франция, балки бутун Европада кенг ёйилишига катта сабаб бўлгани билан Жанна д’Аркнинг қаҳрамонлигидан қолишмаслигини эътироф этадилар. Мутаассибликнинг ўша пайтдаги залолатлари ва у билан боғлиқ кейинги даврлардаги воқеалар ривожини бундай эътирофларнинг бежиз эмаслигидан далолат беради.

1745 йилда обрўси ошиб бораётган Вольтер Франция кироли томонидан сарой тарихчиси лавозимига тайинланади ва бир йил ўтганидан сўнг Франция Академиясининг академиги этиб сайланади. Лекин эркин яшашга ўрганиб қолган ижодкор саройида эрталабдан кечгача ўтиришга тоқат қилолмай у ерни тарк этади. 1749 йилда Пруссияга, 1773 йилда эса Швейцарияга кетади. Бу ерда у Дени Дидро ва Жан Лерон Д’Ааламбер раҳбарлигида чоп этила бошлаган ва кейинчалик ниҳоятда машҳур бўлиб кетган 35 жилдлик “Энциклопедия”ни тайёрлаш ва нашр қилишда фаол иштирок этади, шу йўналишда кўплаб мақолалар ёзади.

1759 йилда Вольтер Женева яқинидаги Ферней деган жойни сотиб олади ва қарийб йигирма йилга яқин шу ерда яшайди. Бу даврда адибнинг “Кандид”, “Камтарин инсон”, “Диний бағрикенглик ҳақида трактат”, “Фалсафий луғат”, “Энциклопедия ҳақида саволлар”, “Халқнинг умумий тарихи, одатлари ва маънавияти бўйича тажрибалар” каби йирик асарлари чоп этилади, бир неча хорижий давлат бошлиқларининг илтимосига кўра, уларнинг мамлакатлари тарихига доир китоблар нашрга тайёрланади.

Айнан шу даврда у атокли маърифатпарвар сифатида катта обрўга эга бўлади, доврўғи бутун Европага ёйилади. Унга турли масалаларда хатлар орқали мурожаат қиладиган ва маслаҳатлашадиганлар орасида Пруссия қироли Фридрих, рус императричаси Екатерина, Польша қироли Понятовский, Швеция қироли Густав, Дания қироли Христиан каби кўплаб давлат раҳбарларининг борлиги Вольтернинг шон-шуҳратини янада ошириб юборади. Женева Европанинг марказларидан бири бўлгани учун бу шаҳарга келган ва ўша даврда ўзини зиёли деб биладиган машҳур кишиларнинг кўпчилиги Фирейда, Вольтер ҳузурида бўлишни ўзлари учун шараф деб ҳисоблайдилар.

Хурфикрлилик куйчиси, эркинликка асосланган либерал ғоялар тарафдори бўлган Вольтер ижоди бир ёкламаликдан холи ва бу мутафаккирнинг ҳар бир масалага ёндашувида яққол сезилиб туради. Масалан, Вольтер нафақат диний мутаассибликнинг ашаддий душмани бўлган, балки атеизмни ҳам ниҳоятда қаттиқ қоралаган. Унинг фикрича, дин тамойилларига маҳкам ёпишиб олиш, уларни мутлақлаштириш, ақидапарастликка берилиш қанчалик салбий натижаларга сабаб бўлса, қалбан Худога ишонмаслик ва уни бутунлай унутиш, фақат ўз майллари йўлидан бориш ҳам шунчалик хатарлидир. Ҳар иккала ҳолда ҳам инсон ҳуқуқларини рўёбга чиқариш, эркинлик ва хурфикрлиликка йўл йўқ, одамийлик ва инсонпарварлик туйғулари топталади, жамият ва фуқароларнинг асл мақсадлари рўёбга чиқмай қолаверади. Вольтер асарлари билан танишар экансиз, Эркин Воҳидовнинг

*“Устоз, сен бир инсон, умри муқаддам,
Хато қилган эдинг излаб худованд.
Не тонг буюкларнинг хатолари ҳам,
Майда рост йўллардан қанчалар баланд”, –*

деб бошланадиган шеъри ва айниқса, унинг ниҳоясидаги

*“Виждон денг, иймон денг, унинг отини,
Лекин ҳар одамнинг худоси бўлсин”, –*

мисралари беихтиёр эсга тушади.

Вольтернинг ўзи эса қатор асарларида бундай фикрларни баён қилар экан, ҳар бир кишининг қалбида Худога ишонч борлиги одамларни турли балолардан, нопок ва қинғир йўллар, ақидапарастлик ва шахсиятпарастликка берилишдан асрайди, охир-оқибат инсониятни Ер юзиде соғ-омон сақланиб қолишига йўл очади, деб ҳисоблайди. Бу борада тарихдан кўплаб мисоллар келтиради, фуқароларининг қонига чўмилишдан ҳузур қилган императорлар Сулла ва Марий, машҳур бўлиш ва тарихда қолиш учун ўз давлатининг пойтахти Римни ёқиб юборишга буйруқ берган ва ниҳоятда залолатга ботганидан ўзини дунёга келтирган онасини ҳам ўлимга ҳукм қилган Неронларни лаънатлайди. Инквизициянинг жаҳолатлари, ақидаларни мутлақлаштириш ваҳшатларини кескин қоралайди, уларни тақрорламаслик учун одамларни огоҳликка ундайди.

Хур фикрли ва эркинликка интилган кишининг ҳаёти бир текис ва осуда ўтиши қийин, албатта. Шу билан бирга туғилган юртидан узоқда машҳур бўлиш ва мусофирчиликда яшашнинг нони ҳам унчалик татимаган бўлса керакки, Вольтер умрининг охирида, 1778 йилнинг 10

февралида Парижга қайтиб келган. 83 ёшга кирган кекса мутафаккир катта эҳтиром билан кутиб олинган. Вольтер бундан ниҳоятда масрур бўлган ва катта шижоат билан ишга киришган. Франция Академиясининг мажлисларида, “Комеди Француз” театрида ўзининг “Ирена” драмасини саҳналаштиришда фаол иштирок этган.

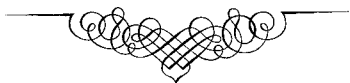
Лекин бутун умр бир ерда кўним билмаган тана хасталикка дош бера олмаган, саратон касали билан оғриган Вольтернинг ахволи муттасил оғирлашиб бораверган. Шифокорлар беморнинг тез орада вафот этиши тўғрисидаги хулосани баён қилгандан сўнг қариндош-уруғ, ёрбировдарлари мутафаккирни дахрийликда айблаб келаётган черков билан яраштириш ҳаракатига тушганлар. Акс ҳолда Вольтернинг вафотидан кейин христианлар қабристонидан жой ажратишга черковнинг розилигини олиб бўлмас эди. Вольтер қариндошларининг қаттиқ тазйиқи остида 1778 йилнинг 30 май куни черков хизматчилари аббат Готье ҳамда кюре Тарсақлар билан учрашувга рози бўлади. Бу ҳаракат ҳам кутилган натижани бермайди, Готье ва Тарсақнинг “Шайтондан воз кеч ва биз томонга ўт” мазмунидаги даъватларига Вольтер: “Ўлимим олдидан янги душман орттиришим шартми?” дея жавоб берган. Орадан бир неча соат ўтиб, она шахрида уч ой ҳам яшашга улгурмаган мутафаккирнинг кўзлари абадий юмилган.

Файласуф ўлимидан кейин ҳам рақиб ва душманлари ундан ўч олмоқчи бўлишади. Натижада Париж архиепископи Кристоф де Бофон Вольтернинг христианлар қабристонида дафн этилишига изн бермайди, жасад яширинча шаҳардан олиб чиқиб кетилади ва Шампанияда кўмилади.

Қизиғи шундаки, бу сафар ҳам душманлар доғда қолади. Негаки, Вольтер бу вақтга келиб ватандошларининг юрагидан жой олиб улгурган, ҳар бир франциялик ҳурмат билан тилга оладиган, нафақат ўз юрти, балки бошқа мамлакатларда ҳам доврўғ қозонган атоқли шахсга айланган эди.

Ва ниҳоят, орадан ўн бир йил ўтиб, ҳақиқат қарор топди. Вольтернинг хоки она шахрига қайтариб олиб келинган ва Франциянинг энг атоқли фарзандлари кўмиладиган макон – Пантеонга катта ҳурмат ва эҳтиром билан дафн этилган. Бунга розилик берган Франция ҳукумати Парижнинг Сена дарёси бўйидаги энг сўлим жойларидан бирини “Вольтер соҳили” деб аташ тўғрисида қарор қабул қилган.

*Қиёмиддин НАЗАРОВ,
фалсафа фанлари доктори*

ТУРФА ТАЛҚИНЛАР

Сергей Есенин рус халқи учун қанчалик азиз ва ардоқли бўлса, ўзбек халқи ҳам бу оташнафас, булбулигўё шоирни руслардан кам севмайди. Боз устига, Есенин ижодининг маълум қисми Шарқ (хусусан Эрон) билан узвий боғлиқлиги, бевосита шарқ куйчисига айланиб қолиши орадаги бу яқинликни яна-да чуқурлаштиради. Ижодий руҳи Есенинга жуда ўхшаб кетувчи суюкли шоиримиз Эркин Воҳидовнинг буюк хизматлари – Есенин шеърларини “ўзидан ҳам ўтказиб” қилган таржималари алоҳида таҳсинга сазоворлигини айтиб ўтиш жоиз. Журналнинг ўтган сонидан ана шу таржималардан намуналар берилгани журналхоннинг ёдида, албатта. Аммо шундай жаҳонга доврўқли шоирнинг ўн гулидан бир гули очилмай, ҳаётдан жуда эрта кўз юмишига нима сабаб бўлгани ҳали-ҳануз жаҳон аҳли учун сирлигича қолиб келмоқда. Россиялик журналистнинг куйидаги мақоласи, гарчи бутунлай бўлмаса-да, қисман мазкур сирнинг тағида нима гаплар ётганига равшанлик киритиши билан эътиборга молик.

Александр МЕЛЬНИЧЕНКО

ЕСЕНИННИНГ СИРЛИ ЎЛИМИ

100 йил муқаддам Рязаннинг чекка бир қишлоғидан черков-муаллимлик мактабини битиргандан кейин шеърят даҳоси Сергей Есенин Москвага келган ва Парнас чўққиси сари ўзининг афсонавий ижод йўлини бошлаган эди. Ўзидан кейин у фақат қатор-қатор шеърый дурдоналар, мо-

жароли шон-шухратгина эмас, балки ўлими ҳақида зўр жумбоқни ҳам мерос қолдирганди. Аслида нима рўй берган эди – ўз жонига суиқасдми ё қотилликми? Қайта очилган далиллардан фойдаланиб, бу саволларга жавоб топишга уриниб кўраимиз.

РАСМИЙ ТАХМИН – ЎЗ ЖОНИГА СУИҚАСД

Шоирнинг замондошлари унинг ўз жонига қасд этганига заррача шубҳа қилмайдилар. Бунга Есениннинг ичкиликка қаттиқ ружу қўйганини бир овоздан сабаб қилиб кўрсатадилар. Буни тасдиқловчи исботлар тўлиб-тошиб ётарди. Сўнги беш йил ичида шоирни ўлим сари етаклаб келувчи тинимсиз кайф-сафолар, ичкиликбозликлар, жанжал-тўполонлар ва ичкилик туфайли судма-суд югуришлар авж олгандан-авж олганди. У ҳамманинг жонига тегиб, ён-веригагиларнинг нақ она сутини оғзига келтириб юборганди, у Худонинг берган куни ичиб маст бўларди-да, жанжал қўтарар, аммо ҳеч ким унинг мушугини пишт демасди. Агар жаннат-

афзо ҳаётининг бошларида шоирнинг навқирон вужуди унақа-бунақа “бўкиб” ичишларни писанд қилмаса-да, умрининг сўнги йилида Есенин, унинг дўсти Мариенгофнинг хотирлашича, “бир кеча-кундуз давомида бир соатгина ҳам одамбашара бўлиб юролмасди. Эрталабки бир қадахлик “хуморбости”нинг ўзиданоқ хушини бой бериб қўя қоларди”.

Ўлимидан уч ҳафта олдин шоирнинг дўстлари уни доктор Ганнушкин поликлиникасига (Москва) ётқизганларида шафқатсиз ташхис қўйилган эди: “Delirium tremens. Оғир руҳий касаллик, halluc. (галлюцинациялар)”.

Бундай ҳаётнинг бошдан-оёқ ҳалокатли эканини Есениннинг ўзи

тушунармиди? Албатта, тушунарди. Аммо бунга қарши курашиш, афтидан, унинг қўлидан келмас эди ва буни у истамас ҳам эди. Ҳатто бу билан у мақтанарди ҳам: “Ўлсам, кейин биласизлар, менга бутун Россия қон йиғлайди ҳали”. Сўнги йилларда ёзган шеърлари қайғу, хафагарчилик ва ҳаттоки ўлимни қўмсаш ҳислари билан йўғрилган эди.

Тергов идоралари аввал-бошданок фақат битта тахминни маҳкам ушлаб олган эдилар: у жонига суиқасд қилган. Шоир ўлган жойни кўриб чиқиш кўрсатмаларидан бирида бундай дейилган: “Ичкарига кириб, марказий иситиш тизими қувурида осилган эркак кишини кўрдим....

Тақдим этилган кўрсатмаларга кўра, ўзини осган одам Москвадан 1925 йил 27 декабрда келган ёзувчи Есенин Сергей Александрович экан”.

1989 ва 1992-1993 йилларда Россия Федерацияси Соғлиқни сақлаш вазирлиги алоҳида-алоҳида икки марта суд-тиббий экспертизаси ўтказган эди ва бир хил хулоса чиқарганди – ўз жонига қасд қилиш.

Бундоқ қараганда ҳамма нарса кундай равшанга ўхшарди: айшишратлар тобора авж олгани сайин шоирнинг ижод қилишига вақти шунча кам қолар, ижодий инкироз кўркуви уни ҳалокат чоҳи томон кўпроқ итарар эди. Айнан шу ўринда жуда кўп саволлар жавобсиз қолганди.

ИККИНЧИ ТАХМИН – ҚОТИЛЛИК

Тергов хужжатларини, суд-тиббий экспертизаси хулосасини, воқеа содир бўлган жой фотосурадини ва ўликхонадаги Есенин жасадини, шунингдек гувоҳларнинг кўрсатмаларини ўрганиб чиқар экан, кўплаб тадқиқотлар нимадир етишмаётганига ва ўз жонига қасд қилиш тахмини маҳкам ушлаб олинганига диққатни қаратадилар. Расмий тахминга айнан нима қаршилиқ қилмоқда эди?

Биобарин, Сергей Есенин жасадида куйидаги шикастлар пайдо бўлишини ўз жонига суиқасд қилган деб изоҳлаш имконини бермайди: пешона атрофидаги тарам-тарам эзилган жойда бир парча тери остидан озроқ қон кетган; чап елканнинг пастки қисмида тўртта тирналган жой бор; чап кўз остида унча катта бўлмаган юзалама кўқарган жой бор; ўнг елка пастки қисмининг ички томонидан 4 см узунликдаги четлари текис тери жароҳати бор; қувурдан ушлаб турган ўнг қўл қотиб қолган (айни вақтда чап қўл қотиб қолмаган). Бундан ташқари, Есениннинг панжаларида ва ўнг ўмровида нималигини билиб бўлмайдиган доғлар, шунингдек кўйлагига қонга ўхшаган нарсанинг доғлари яққол кўзга ташланарди. Кўйлагининг ўнг енги қайирмаси бутунлай йиртилиб, дабдала қилиб ташланган. Меҳмонхона бўлмаси содир

бўлган олишувдан гувоҳлик берарди, холбуки, ҳаммасини тартибга келтириш учун, афтидан, чоралар кўришга ҳаракат қилинган. Булар барчасига гувоҳларнинг ёлғон бўлмаса-да, пойинтар-сойинтар кўрсатмаларини қўшса, узил-кесил тугал манзарага эга бўламиз: Сергей Есенин ўлдирилган эди.

Ушбу тахмин тарафдорларининг кўпчилиги ҳисоблашича, Есениннинг қотиллари беш қўлдай маълум – улар шафқатсиз *чекистлардан* бошқа ҳеч ким эмас.

“Нима учун?” ва “Нега” деган саволларга жавоб беришга уринишлар кўп бўлди, аммо асосий урғу, одатдагидек, қотилликнинг сиёсий сабабларига берилади. Бу “Аблахлар юрти” дostonидаги киноя учун Троцкийнинг шахсий ғарази ҳамдир, шўроларга қарши ташкилотларда иштирок этиш ҳамдир, чет элга қочиб кетишга уриниш ҳамдир. Аммо... Ўлимидан сал олдин Есенин давлат нашриёти билан 10 минг сўм (5 минг доллар) га шартнома тузади – бу ўша вақтда катта пул эди. Бу шунингдан англатардики, ҳокимият томонидан Есенинга нисбатан сиёсий даъволар йўқ ва бўлиши ҳам мумкин эмасди.

Ҳалокат содир бўлиш вақтига келиб эса Есенин устидан 13 жиноий иш очилган эди. Агар улардан лоақал биттаси тўлиқ ишга тушганида ҳам

шоир узоқ муддатга камалиб кетган бўларди. Унда ўз жонига қасд қилишга қарор қилганмикан? Бундай сабабларнинг илдизи балки бундан

ҳам чуқурроққа бориб тақалар? Буни аниқлаш учун Сергей Есенин ҳаёти ва ижодининг сирли саҳифаларидан бирини очиб кўришга тўғри келади.

“ФОРС САБАБЛАРИ”

“Бир куни Сергей Есенинни ўша пайтда Озарбайжон компартияси раҳбари бўлиб ишлаган Сергей Миронович Киров ўз далаҳовлисига чақирди. У ерда С.М.Киров ўзининг янги ёзган шеърларини узлуксиз ўқиб борарди. Катта бадий дид соҳиби ўлароқ, Киров инқилобгача даврда ажойиб адиб ва фавқулдда адабий танқидчи сифатида шуҳрат қозонганди. Нима бўлади-ю, у Есениннинг Фирдавсий, Саъдий, Ҳофиз сингари буюк шоирлар бешиги – Форс мамлакати (Эрон)ни бир кўриш истаги борлигидан дарак топади. Шундан сўнг Киров Чагинга таънали мурожаат қилади (ўшанда Чагин Озарбайжон компартиясининг иккинчи котиби ва “Боку ишчиси” рўзномасининг бош муҳаррири бўлиб ишларди): “Нима учун шу пайтгача Есенинга Бокуда Форс қиёфасини гавдалантирмадинг? Қани, гавдалантир. Етмаганини ўзи тасаввур қилиб олаверади. Ахир, у шоир-ку, шоир бўлгандаям – қанақа!”

Есенинни овлоқдаги хилват Мардакон қишлоғига келтиришади, қишлоқнинг тангу тор кўчаларидан аравалар ва фойтунлар юрар ва аёллари чодрага ўраниб олар эди. Ҳаммасидан ҳам бир вақтлар нефть корчалони Муртазо Мухторовга қарашли бўлган, ҳашаматли шарқона

услугда қурилган, турфа ўсимликлар ва бутазорлар билан қуршалган данғиллама иморат кўҳна Эронни эсга соларди.

Бироқ бир куни Лев Троцкийнинг 1926 йил 15-сон “Правда” рўзномасидаги Сергей Есенин хотирасига бағишланган мақоласи эътиборимни тортди. Мана ўша мақоладан парча: “Ўзга юртлар бўйлаб, Европа бўйлаб ва океан ортига қилган сайёҳатлар уни тўғрилай олмади. Унга Техрон Нью-Йоркдан кўра кучлироқ таъсир кўрсатади. Эронда рязань илдизли лирик кечинмалар ўзи учун Европа ва Американинг маданий марказларидагига қараганда кўпроқ қардошликни топди”. Демак, барибир ҳам Есенин Эронда бўлган экан!

Нима учун расмий манбалар Есенин Эронда бўлмаган деб айтади? Нима учун шоирнинг ўзи бу тўғрида чурқ этмайди? Умуман, у Эронда нима иш қилган?

Тарих саҳифаларини варақлаб кўрамиз. 1920-йиллар, пешқадам сифатида шўролар Россияси “аланга чиқарадиган учкун”ни кўтариб, олдинда бориши керак. Раҳбарият (Ленин, Троцкий)дан тортиб, оддий фуқарогача мана шу ғоя билан захарланган. Мана шу режаларни амалга ошириш учун Польша ва ... Форс (Эрон)да дастлабки уринишлар қилинади.

ИНҚИЛОБ ЭКСПОРТИ

1920 йил 17 майда Федор Раскольников ва Серго Оржоникидзе қўмондонлиги остида Волга-Каспий ҳарбий флотилияси Бокудан чиқиб, Энзелига йўл олди. Энзели Каспий денгизи жанубидаги бандаргоҳ бўлиб, Деникиннинг окгвардиячилари Россия бандаргоҳларидан олиб келган кемалар шу ерда турарди.

Айни вақтда “Маҳаллий исёнчилар” кўриниши остида Виталий Примаковнинг Украина казакларининг

машхур атамани Червонийнинг отлик аскарлари Эронга кириб келди. Энзели бандаргоҳи олдидаги плацдарм осонгина қўлга кирди, кўп ўтмай Гилон вилояти пойтахти Решт шаҳри босиб олинди ва қарийб ўша заҳоти Гилон Шўро республикаси эълон қилинган эди. Республика инқилоб ҳарбий кенгаши, ҳукумат ва армия ташкил этилган эди. Бош қўмондон этиб Василий Каргалетели, штаб (қароргоҳ) бошлиғи этиб Яков Блюмкин тайинланганди.

Я.Блюмкин ҳам Эрон компартиясини тузишда фаол иштирок этганди. (Бу 1918 йилда герман элчиси Мирбахни ўлдирган ўша Блюмкин эди).

Шарқда биринчи инқилоб номини абадийлаштириш учун Примаков штаби билан Троцкий (давлатда иккинчи шахс ва армияда эса биринчи шахс) Сергей Есенинни юборади. Кейинроқ Эронга яна бир шоир – Велимир Хлебников, шунингдек, рассом Мечислав Доброковскийни йўллайди.

Гилон Шўролар республикаси кўп яшамади – 1920 йилнинг июнидан 1921 йилнинг сентябрига қадар умр кўрди, холос. 1920 йилнинг кузидаёқ бу иш муваффақият қозонмагани маълум бўлган эди. “Тўё айрим “коммунистик” чораларнинг охири-окибатда шунчаки талончилликка олиб келган хўжакўрсинларча татбиқ этилиши, – деб Коминтерннинг Боку бўлими раёсати сентябрдаёқ тан олган эди, – бизга эрон халқини қарши қилиб кўйди, шоҳ ҳокимияти сиёса-

тини ва барча сиёсий партияларни, ҳар доим ашаддий инглизпараствлар бўлиб келган демократларни ҳам инглизлар кўрғонига ташлаб, уларнинг аҳолини мустаҳкамлади”.

Кўшинларимизни табассум ва гуллар билан қутиб олганлар уларни орқадан ўк узиб “кузатиб” қўйишди. Тарихнинг бир кичик саҳифачаси улуғвор эмас, шармандали тус олди.

Аммо Сергей Есенин учун бу саёҳат бошқа – ўзгача атру бўйлар, ҳис-туйғулар, муносабатлар, ахлоқ ва одоб дунёсига очилган эшик бўлди. Булар барчасини у ўзининг “Форс тароналари”да хали Эрондалигидаёқ оҳори кетмаган таассуротлар асосида доҳиёна акс эттирган эди. Бироқ унинг китобларининг барча нашрларида бу шеърлар 1924-1925 йиллар деб саналанган. Нега бундай бўлган? Шоир ўзининг бир дунё энг ёрқин таассуротларини мана шундай узоқ вақтгача шеърларида бирон марта ҳам акс эттирмаслиги мумкин эдими?

ДАВЛАТ СИРИ ЗУЛМИ ОСТИДА

Бу нарса унинг услубига мутлақо ёт эди. Сергей Есенин ҳеч қачон ўзни кўйиб, ўзга учун яшайдиган одам эмасди. У ҳаётни севарди, чиройли ва ҳаттоки дабдабали ҳаётни севарди. Бунинг учун пул керак бўларди. Унинг даромад манбаи ижоди, ёзган шеърлари эди. Ҳар бир асарини у бетўхтов таҳририятларга олиб борар, уларни иложи борица тезроқ нашрдан чиқартирар, қалам ҳақини келишиб олар, талаб қилар ва шоширарди. В.А.Мансуровнинг эсдаликларига эътибор қилайлик: “Ўша кунлари “Боку ишчиси”нинг деярли ҳар бир сониди шоирнинг янги шеърлари босиб чиқариларди. Шеърларини айтиб тургани Есенин машинистка ёнида қоларди, мен эса эртага учрашишга келишиб, уйга кетардим. Эртасига биз яна таҳририятда кўришар эдик. Мен келганимда Есенин аллақачон у ерда бўларди. Афтидан, Есениннинг “Боку ишчиси”даги қалам ҳақи тўғрисида мен билан марокли суҳбати ўша паллада кечарди. “Менинг шеърларим жуда яхши, хозир ҳеч ким бундай ёзолмайди, Пушкин эса аллақачон ўлиб

кетган”, деб Есенин узоқ уқтирарди. “Модомики, Москва қишлоқ саноати учун Маяковскийдан муллажирингни аямас экан, нахотки менинг шеърларимнинг ҳар сагрига бир сўмдан ҳам бермайсиз?” Охири таҳририят таслим бўлар эди. Ҳаммасини кўшиб ҳисоблаганда Есениннинг қалам ҳақи озмунча пул бўлмасди. Чунки рўзноманинг ҳар бир сониди унинг икки-учтадан катта-катта шеърлари босилиб чиқарди”.

Бундан шу нарса келиб чиқадики, фақат бир ҳолдагина Есенин ўзининг шарқона шеърлари нашрини ана шундай узоқ муддат кечиктира олар эди: у ўзининг Эронга келганини сир саклаш бўйича жиддий мажбурият олган, айниқса, инқилобни экспорт қилиш вазифаси уудаланмай қолиб, уни тараннум қилиш ноқулай бўлиб қолгач, бу айниқса муҳим эди. Қолаверса, махфий ҳарбий жараёнда иштирок этиш ҳар қандай шоирга насиб қилавермаган. Вақтинча Эрон ҳақида лом-мим демаслик ҳақида унга маслаҳат берилгани ҳақиқатга жуда яқин эди.

Шундай қилиб, лирик шеър ва Рус тўрагининг куйчиси, айёш ва безори Сергей Есенин давлат сирини сақлаш учун яратилган партия, давлат, ҳарбий ва чекист раҳбарларининг тор доира-

сига тушиб қолади. Кейинги воқеалар кўрсатганидек, тилини тийиб юриш укуви учун у ўзининг ҳар қандай хатти-ҳаракати ва кўшиқларига чекланган ваколат олади.

ДАХЛСИЗМИ?

1920 йилдан эътиборан Эрондан қайтиб келиши биланок шоирнинг “Англетер” меҳмонхонасидаги сиртмоқ сари “узоқ сакраш” жараёни бошланади. У кўчадан бери келмай кўяди, жанжаллар қилади ва оғзидан боди кириб, шоди чиқиб сўкинади, ҳаммани безордажон қилади, унинг устидан саноксиз жиноий ишлар кўзгатилади. Бундан бошқача бўлиши мумкинми? Ахир ўзи бек, ўзи хон – кўланкаси майдон эмасми! Дарҳақиқат, жиноий ишлар тўхтатиб қўйилар, милицияга тушишлар эса бесамар кечарди. “Хушига келтириш учун Есенинни 10 марта милицияга олиб келишади. Есенинни яқиндан билган шоир Ходасевич бундай эслайди: “1924 йилда Есенинга нисбатан милиция бўйича уни хушига келтириш учун маҳкамага олиб келинсин ва ишни ортиқ чўзиб ўтирмай, қўйиб юборилсин, деган буйруқ берилган эди”.

Ўша Ходасевич бир ибратли воқеани келтиради. Ҳар галгидек Есенин атрофидаги хонимларни ҳайратга солишга ҳаракат қилади... Блюмкин томонга бош ирғаб, Есенин лол қолган бир хонимга деди: “Хавфсизлик қўмитасидагилар қандай айтишларини кўрсатиб берайми? Блюмкин орқали мен буни бир лаҳзада уддалайман”.

Шу боисдан ҳам унга чет элга – Европага ва ҳатто Америкага боришга рухсат берилади. Ўша пайтларда чет элга чиқиш кимларга рухсат этилиши ва бунга қанчалаб муҳим қоғозлар олиш кераклигини биласизми? Шўролар мамлакатининг ҳар бир фуқароси чет элда, ифодали қилиб айтганда, ўз давлатининг “намуна-ли қиёфаси”ни намоён этиши керак.

Есениндан “қиёфа”нинг ўзига хос намунаси чиққанди – абжағи чиққан мебель ва чил-чил синган тошойна. Бироқ бу ҳолат лом-мим демай юра-диган сир олдида ҳеч нарсага арзимас эди. Тўғри, чекист айғокчиларининг кечаю кундуз кўз-қулоқ бўлиб туришлари эвазига, албатта.

Яков Блюмкиннинг шоир билан тобора кўпроқ бақамти бўлиб қолишлари ҳеч ҳам тасодифий эмасди.

Блюмкин хавфсизлик ходимлари орасида кичик одам эмасди, кўплаб хатарли жараёнларда ва фитналарда иштирок этиб, кўзи пишганлардан эди. 1924 йилдаги бу яқинлик сал бўлмаса фожеа билан тугабзганди. Уларнинг ҳар иккаласи Бокуда дам олишда эди. Ўртада катта жанжал чиқди, Блюмкин чапарастда ғазабга минди, у Есенинга тўппончасини ўқталиб кўя қолмади, балки уни шоирнинг манглайига қадади-да, деярли бутун шаҳар бўйлаб қувлади. Есенин ўлгудай кўрқиб кетди, зудлик билан Тифлисидаги танишлари олдига жўнади ва унга ҳам тўппонча беришларини сўради. Кўп ўтмай унга наган топиб беришди, наганни у умрининг сўнгги дақиқасигача ёнидан қўймади.

Ҳаёт давом этар, кайф-сафолар тобора бемаъни тус олар, ундан кутулиш йўли эса борган сайин мураккаблашмоқда эди. Бўкиб ичганидан кейин ким шерга айланмай-дию ким оғзидан гуллаб қўймайди? Умрининг сўнгги йилида Есенин бутунлай қуюшқондан чиқиб кетади. Ҳамма биладиган Качалов Сергей Есенин билан учрашгани ва у билан суҳбат чоғида унинг Эронга сафари ҳақида эслагиб ўтганини хотирлайди.

ҲОКИМИЯТ ЎЧ ОЛАДИ

Ҳар бир зиёфатда шоир керакли одам учун ниманидир оғзидан гуллар эди. Улар буни шунчаки мастликдаги алжираш эмас, балки социалистик давлат қурилиши мафқурасига, унинг асосларига бўҳтон деб билар эдилар! Бунинг учун ҳеч ким кечирилмас эди. Кўплаб тадқиқотчилар Есенин ҳалокатини ёқимсиз шахс – Яков Блюмкин билан боғлашлари асло ажабланарли ҳол эмас эди. Бу фожеада кўплаб большевик раҳбарлар ва рашкчи эр бўлмиш Блюмкин ҳам манфаатдор бўлиб чиқди.

1926 йилдан Есенин асарларини нашр этиш тақиқлаб қўйилди, ҳолбуки, уларда ҳеч қанақанги мафкуравий ёки сиёсий маъно йўқ эди. Демак, Есениннинг асарлари эмас, балки унинг ўзи тақиқлаб қўйилганди. Янги тузум мафкурачилари тушунганларидек, инкилоб манфаатларига хиёнат қилингани учун бу ҳоким синфнинг ўчи эди. Шоир ўлиmidан кейин “есенинчилик” билан, Троцкий таърифи бўйича, янги ҳокимиятга “ёт” бўлган барча одамлар билан кураш бошланди. Булар барини олдиндан кўргандек, шоир бундай деб ёзганди:

*Киндик қоним тўқилган азиз юртимнинг
Халқи билан эди экон таним битта.*

*Биров бошга урмайди энди шеъримни,
Ўзим ҳам ўз элимдан бегона, четда.*

Ёзувчи ва адабиётшунос Иванов-Разумник 1926 йил 14 январда Михаил Пришвинга ёзган хатида алам билан бундай башорат қилганди:

“Серёжа Есениннинг ўлими бутунлай ҳаммани ханг-манг қилиб қўйди... сира ўзимга келолмайман – нукул ўн йил олдин шеърларини ўқиш учун ҳар куни олдimgа келади-ган, юзида маъсум табассум ўйнаб турадиган юввошгина мовий кўзли бола кўз ўнгimgа келаверади. 1917, 1918 йилларда у ёнарди, 1919 йилдан куйиб кул бўла бошлади, ҳаёти иккала учидан ёниб битмоқда эди, бу, албатта, биздан ёмон бўлгани учун эмас, балки биздан яхши бўлгани учун шундай эди. Ҳар ким кўнгли тусганича унинг устидан бўҳтонлар ёғдирар эди, энди бўлса у сўнгги миллий шоир деб эълон қилинди, Москвадаги бир кўчага унинг номи берилди. Булар бари унга жуда-жуда керак эди!”

Унга керак эмасди. Бизга керак эди.

*“Мир новостей” ҳафтаномазининг
2012 йил 13 июнь сонидан олинди.*

*Рус тилидан
Амир ФАЙЗУЛЛА таржимаси*

НАВБАТДАГИ НОБЕЛЬ МУКОФОТИ СОҶИБИ

Хитойнинг “Синхуа” ахборот агентлиги Тошкент бўлинмаси бош мухбири Дун Лунцзян “Жаҳон адабиёти” журнали мухбири саволларига жавоб бераркан, ҳозирги замон хитой адабиёти хусусида шундай фикр билдиради: “Ўтган асрнинг иккинчи ярмида ошкоралик сиёсати ва

иктисодий ислохотлар муносабати билан хитой ёшларининг ҳаёт тарзида ўзгаришлар содир бўлди. Бир томондан чет эл адабиётини англаш учун барча тўсиқлар олиб ташланди, Ғарб адабиётидан таржималарга кенг йўл очилди. Ҳам хорижий, ҳам хитойлик муаллифлар асарларининг ниҳоятда кўп чоп этилиши Хитой ёзувчилари ижодига ижобий таъсир кўрсатди. Адабиётимиз икки гуруҳга ажради, бири “соф адабиёт” (чунь ээнсюэ), бошқаси “Оммабоп адабиёт” (тунсу вэнсюэ) деб аталади”.

Дарвоқе, шу йил адабиёт йўналишида халқаро Нобель мукофотида сазовор бўлган ёзувчи Мо Янь (Mò Yán, 1955 йилда туғилган) ҳам ўтган асрнинг 80-йилларида адабиётга кириб келган бўлиб, унинг ижоди, таъбир жоиз бўлса, икки адабий оқимга ҳам тегишли психологик роман ёхуд Европача модернизм прозаси услубини ўзида мужассамлантирган, десак тўғрироқ бўлади. Адибнинг Нобель мукофотида сазовор бўлган асари унинг сюрреалистик руҳда ёзилган “Мусаллас ўлкаси” (Цзю Го, 1992) романидир. Роман 2000 йилда инглиз тилига таржима қилинганди. Нобель кўмитасининг расмий баёнотида “...ёзувчи ижодида халқ афсоналарини тарих ва бугунги кун билан бирлаштириб турадиган “галлюцинатор реализми” мавжудлиги” алоҳида таъкидланади. Тўғриси, “Мусаллас ўлкаси” романи – бу бир муковага солинган моралите, рамзли хикоя, тарихий аллегория ва абсурд адабиётининг намунасидир. Айни пайтда романни ҳозирги хитой адабиётидаги энг ёрқин сатира ёхуд захарханда ҳажвий асар десак, муболаға бўлмайди. Аммо теран фалсафий ва сиёсий маънода бу роман фақат Хитой ҳақида ёки фақат хитой ўқувчисига мўлжалланган эмас, балки бутун инсониятга тегишли бўлган ўқимишли асардир. Шу маънода, муаллиф мухбирлар саволига жавоб бераркан, “модомики Булгаковнинг “Уста ва Маргарита” романи китобхон аҳлига хуш келган экан, менинг “Мусаллас ўлкаси” романим ҳам уларга маъқул бўлади деб ўйлайман”, деганди.

Энди, Мо Янь ижоди тадқиқотчилари фикрига тўхталадиган бўлсак, россиялик хитойшунос олима Н.К. Хузиятова ёзувчининг серкирра ижодини “илдиз (туб манба ва сарчашма)ни ахтарувчи сеҳрли реализм услубига тааллуқли адабиёт намунаси”, дея баҳолайди.

Хитойлик мунаққид Ин Лихуа ёзувчи ижоди хусусида холисона фикр

билдираркан: “Мо Янь, шубҳасиз, замонавий хитой ёзувчилари орасида энг сермахсул ва изланувчан, мустақил фикрга эга ижодкор бўлиб, олимпиада турган мураккаб мавзуларга нисбатан ўзига хос тарзда ёндашади, мақсадига эришиш учун бор ижодий маҳоратини ишга солади. У расман эгаллаган лавозими (Мо Янь Хитой ёзувчилари уюшмаси раиси ўринбосари ҳамдир) билан эмас, балки қобилияти, ўз ақл ва заковати билан жамиятга сезиларли даражада таъсир кўрсатиб келяпти. Ёзувчининг бу улкан муваффақияти сири, унинг “... лирик кайфият, ҳиссий шод-хуррамликка эришиш мақсадида кўпол ва дағал, ўткинчи ва оддий нарсаларни ҳам гўзал ҳамда нафис ҳис-туйғуга айлантира олганидир”, деб ёзади.

Америкалик хитойшунос олим, профессор Говард Голдблатт “... Мо Яньни ҳар бир саводли хитойлик яхши билади”, дея таъкидлайди. Олим фикрини давом эттириб: “Мо Янь ўз асарларида яратган “митти ватан”ини америкалик адиб Уильям Фолкнернинг тафаккур маҳсули бўлмиш “роҳат-фароғатли турмуш тарзи ҳукмрон бўлган Йокнапатофа”си билан қиёсларкан, ёзувчи ўзининг бозорбоп романларида XX аср Хитой жамияти солномасини яратишга муваффақ бўлди”.

Юқорида таъкидлаганимиздек, ўтган асрнинг 80-йилларида ўз ижодини бошлаган ёзувчи дастлаб замондошлари каби анъанавий реалистик услубда ижод қилди. Ўз устида тинимсиз ишларкан, Мо Янь аста-секин ўз услубини мураккаблаштира борди. Ғарб модерн ёзувчилари бадий маҳоратини пухта ўзлаштирган адиб дастлаб ўзининг “Сирти қизил, ичи шаффоф шолғом” ҳикоялар тўплами билан ўқувчилар назарига тушди. Тўплам негизини ташкил қилувчи воқеалар замирида табиат билан ҳамнафас яшаётган оддий одамлар турмуши шу муҳитда яшаб, улғаяётган болакай тилидан ҳикоя қилинади. Энг муҳими, бу ҳикоялар муаллиф овози билан уйғунлашиб, бутун бир воқеликни ўзида мужассам этади.

Бадий ижодда ўз йўлини топишга, ҳикоя услубини сайқаллаштиришга тинимсиз интилган Мо Яннинг навбатдаги “Қизил гаолян” қиссаси йилнинг энг яхши прозаик асари сифатида тан олинди, Хитой миллий мукофотиغا сазовор бўлади. Қисса асосида режиссёр Чжан Имоу суратга олган бадий фильм эса жаҳон экранларида намоиш этилади ва муаллифга катта шуҳрат келтиради. Қисса 1993 йил инглиз тилига таржима қилинди. Асарда ўтган асрнинг 30-йилларида икки халқ бошига кулфат келтирган хитой-япон уруши бир оиланинг оғир ҳаёти мисолида ёрқин тасвирлаб берилганди.

Мо Янь ижодини чуқур таҳлил қилган мунаққид Ин Лихуанинг фикрича, “Ёзувчининг эпик, яъни қаҳрамонлик ва улуғворликни тараннум этувчи романлари матнида халқ тили устувор бўлиб, персонажлар нутқи бепарда сўзларга бой; шахвоний зўравонлик, қасос ва ваҳшиёна кечинмалар билан тўлиб тошган хулқ-атворлар таърифланади. Тасвир жараёнида тил ва тафаккур тушунчаси онг оқими каби персонажлар руҳида ёпирилиб келади”. Бу ҳолатни биз “Сандал дарахти исканжасида” романи сюжетида кузатамиз. Ишқий мавзудаги бу романида муаллиф 1900 йилдаги халқ кўзғолони воқеаларини тасвирларкан, севишган икки қалб фожиасини даҳшатли манзаралар замирида ҳикоя қилиб беради.

Мо Яннинг XX аср ғарб адабиётидаги бадий ижодда ақл-идрок ва тажриба ролини инкор этувчи сюрреализм оқими тамойилларига таянувчи “Мусаллас ўлкаси” романида амалдорларнинг овқат тановул қилиш одат-

лари, энг дахшатлиси, уларнинг ичкиликбозлик ва одамхўрлик иллатига ружу қўйишлари кескин қораланади. Роман билан танишиб борарканмиз, унинг сюжети ўрта аср француз гуманизм адабиётининг асосчиси Франсуа Рабле қаламига мансуб “Гаргантюа ва Пантагрюэл” романининг сюжетига ўхшаб кетишини сезамиз. Рабле ўз романида ўрта аср Европа схоластикаси турмуш тарзини кескин сатира остига олган бўлса, Мо Янь ўтган асрнинг иккинчи ярмида Хитойда коммунист раҳбарларнинг зўравонлик замирида юзага келган шахвоний ҳаётини реалистик рангларда тасвирлаб беришга ҳаракат қилади. Дарвоқе, ёзувчининг ўзи икром бўлганидек, унинг ижодига ёшлигида кўп ўқиган Рабле, Фолкнер ва Гарсия Маркес асарлари катта таъсир кўрсатган.

Мо Янь асарларининг барчаси кетма-кет инглиз тилига таржима қилиниб келинган бўлса-да, бугунга қадар Говард Голдблатт, Ин Лихуа, Н.К. Хузиятоваларнинг инглиз ва рус тилларида чоп қилинган адабиёт энциклопедияларидаги мақолаларини ҳисобга олмаганда, ёзувчи ижодини кенг кўламда тадқиқ этувчи манбалар мавжуд эмас. Адибнинг “Мусаллас ўлкаси” романи яқинда рус тилига И. Егоров томонидан таржима қилиниб, нашр этилди.

Бугунги кунда оммавий ахборот воситаларида Мо Янь ҳаёти ва ижоди ҳақида қисқа репортаж, интервью ва кўрсатувлар мунтазам берилаётганига қарамадан, улар асосан узук-юлуқ маълумотлар орқали хитойлик ёзувчининг ҳаёти, эришган мавқеи, хизмат поғоналарида обрў-эътибор қозонгани, ижод соҳасидаги фаолияти ҳақида бўлиб, унинг бадий маҳорати, ёзиш услуби ҳақида кам гапириляпти. 57 ёшида Нобель мукофотига сазовор бўлган ёзувчи қарийб 30 йиллик ижоди давомида ўндан ортиқ қисса ва романлар ёзди. Бу асарларнинг деярли барчаси инглиз тилида чоп этилди, ёзувчи номини инглиззабон китобхонлар орасида машхур қилди.

Ёшлик чоғида бошдан кечирган машаққатлари, доимий ҳамроҳ бўлган муҳтожлик Мо Янь асарларида ўз аксини топган, десак, янглишмаган бўламиз. Бироқ улар ҳақида тўғридан-тўғри сўз юритилмайди, балки экзистенциализм, яъни фақат шахсий маънавий ҳаётни, инсон борлигини тан олувчи ва объектив ҳаётнинг маъносизлигини ҳамда ижтимоий фаолиятнинг бефойдалигини исботлашга интилувчан кайфиятда ҳикоя қилиб берилади. Энг муҳими, ёзувчи ўз асарларида ёрқин тимсол, рамзий маъноларни, теран фикрловчи, ҳаётга ўз муносабатини билдиришга қодир образларни яратишга ҳаракат қилади. Адиб ҳикояларида, одатга кўра, Хитой ўтмиши ҳақидаги воқеа-ҳодисалар баёнини кузатиш мумкин. Улар шаклан ва мазмунан ҳажвия ёхуд адабий этюдлар, асосан дағал ҳазил-мутойибали матнда ўз аксини топади. Танқидчилар фикрича, Мо Янь “Хитой сеҳрли реализми” адабиётининг ёрқин намояндасига айланган.

Мо Янь бадий ижод йўлида Ғарб томон секин-аста қадам ташлаб борди. Пировард натижада бу “сув ҳаракат” оламшумул эътирофга сазовор бўлди. Баъзи танқидчилар ёзувчи ижодига қаратилган бундай диққат-эътиборни Хитойнинг дунёдаги ривожланган мамлакатлар орасида етакчи ўринга интилаётгани, шу боис эндиликда Хитой адабиёти ва маданиятига бўлган қизиқишнинг ортиб бораётгани билан изоҳлашга ҳаракат қилмоқдалар.

Улар бу ҳолат кейинчалик Хитой адабиёти ва маданиятига қизиқиш борган сари ортиб бориши, хитой адабиётининг бошқа халқлар адабиётларига кириб боришига замин яратади, деган фикрга келмоқдалар. Бу

вазиятни айрим адабиётшунослар ҳозирги кунга келиб Европа адабиётида камол топган анъанавий жанрларнинг чуқур инқирозга юз тутаётганлиги билан изоҳлайдилар. Хулоса қилиб айтганда, адабиётшунослар Мо Янь – “галлюцинатор аслида йўқ нарсаларнинг кўзга кўриниши, кулоққа чалиниши ва ҳ.к.)” реализм” асосчиси, деган яқдил фикрга келишга уринмоқдалар.

Аслида 1982 йил Нобель мукофотида сазовор бўлган колумбиялик Габриэл Гарсия Маркес жаҳон адабиётида “сеҳрли реализм”нинг ёрқин намояндаси, шу билан бирга, замонавий прозани қадим анъаналар билан чамбарчас боғлашга интилувчан “галлюцинатор реализм” назариясини шакллантириб берган адиб саналади.

Фикримизча, Мо Яннинг ҳам асли келиб чиқиши қишлоқдан бўлганлиги сабаб, XX аср Хитой тарихида рўй берган қонли уруш-тўқнашувлар, кескин бурилишларнинг солномасини тузишга бўлган ҳаракати, қолаверса, кенг билимга эгаллиги, жаҳон адабий жараёни моҳиятини чуқур англаши, энг муҳими, Ғарб ва Шарқ адабиётидаги қадимий анъаналарни чуқур ўзлаштирган ҳолда ижтимоий мавзуга эътибор қаратган ҳолда Хитой халқи тарихи тадрижининг циклик (даврий) характерини тушуна билиши, шу билан бирга адабий шакл ва услублардан моҳирона фойдаланиши – ёрқин, ўз сўзи ва услубига эга ёзувчини шакллантирди, десак муболаға бўлмайди.

Нима бўлганда ҳам, Мо Янь ижоди хусусида сермазмун, асосли фикр юргизиш мушкул масала. Адибга Нобель мукофотининг берилишига асосий сабаб бўлган “Мусаллас ўлкаси” романида реализм тамойиллари (масалан, Оноре де Бальзак ижодига яқинлик)га асосланган шафқатсизлик, золимлик, маиший саҳналарнинг дағаллиги мужассам этилишини алоҳида таъкидлаб ўтмоқ зарур. Роман саҳифаларида “маотай” арағидан тўнғизларча маст бўлиш пайтида одамнинг психофизиологик ҳис-туйғулари бузилиши оқибатида кўркув, баджаҳллик, ҳасад ва қаҳр-ғазаб уйғотувчи сабаблар моҳирона тасвирланган. Шунингдек, асарда ҳар нарсага кодир, ўзида чексиз куч-қудратни ҳис этган, ахлоқан заиф, маънавий қиёфаси бузук, айни пайтда, ақл бовар қилмас мўъжизакор қобилият соҳиби пакана Юй Ичи образида ифодаланган мифологик элементлар ўқувчи диққатини тортади. Романда ўткир ижтимоий мавзуга йўғрилган ҳажвий элементлар ҳам мавжуд бўлиб, улар сюжетда асосий ўрин эгаллайди.

Роман сюжетини кузатарканмиз, кўз ўнгимизда ғалати манзара намоён бўлади: гедонизм, яъни ҳузур-ҳаловатда яшашга интилиш инсонга хос олий ҳислат дегувчи ахлоқий ақидага асосланган маишатпарастилик саҳналари кутилмаганда социалистик ишлаб чиқариш мавзусидаги романлардан олинган саҳналар, персонажларнинг кўпол, кўча тилига хос нутқи қадим хитой шеърятидан олинган гўзал ва нафис мисралар билан галма-гал алмашиниб боради. Ушбу “галлюцинатор” қоришмани ташкил қилувчи элементларни бирма-бир санаб чиқиш қизиқарли ўйин (масалан, Ҳерман Хессенинг “Бисер ўйини”, Хулио Кортасарнинг “Сополак ўйини” романларидагидек)га айланади.

Худди шу анъана ўтган асрнинг етмишинчи йиллари собиқ Иттифоқда шаклланган постмодернизм адабиёти ва санъати йўналишларига мансуб “соц-арт” элементларида ҳам мавжуд эди. Аслида, соц-арт, яъни альтернатив адабиёт ўша давр коммунистик мафкура ва совет оммавий маданияти удумларига қарши чиқиб, мазкур маданиятга қарама-қарши бузук тақлид шаклида пайдо бўлганди. Шўро адабиёти ва санъатининг тимсол

ва образ, коммунистик мафқурани тарғиб қилувчи адабиётдаги ўткинчи сюжет, мазмунсиз ибора ва беўхшов қолиплардан фойдаланган ҳолда, соц-арт сўз ўйини орқали, кўпинча ҳайратга солувчи шаклда, уларнинг ҳақиқий маъносини фош қилиб, китобхонни мафқуравий бир тахлитдаги адабиётдан халос этишга ҳаракат қилганди. Истехзо, гротеск, аччиқ ҳазил-мутойиба, киноя ва қочиримлардан иборат сўз ва ибораларни ўз ўрнида ишлатиш, эклектик, яъни турлича қарашларни, назарияларни бир-бирига ўзбошимчалик билан қориштириб юборувчи бадиий услубнинг негизига айланди.

Айнан ушбу соц-арт элементлари “Мусаллас ўлкаси” романида сюрреалистик руҳиятни шакллантирган. Масалан, кўмир завод дарвозаси пештоқиға илинган қизил матоға битилган “Иш пайтида техника хавфсизлиги қоидаларига риоя қилинг!”, унинг ёнида эса “Биринчи Май байрами билан табриклаймиз!” каби хитой иероглифларига кўзимиз тушади. Кейинчалик завод цехларидаги оғир меҳнатни тасвирловчи сахналар социалистик мажбуриятларнинг ошиғи билан бажарилганлигини мадҳ қилувчи баландпарвоз сатрларга алмашади. Сўнгра завод директори ва партия ташкилоти котибининг бир-бирига пешвоз чиқиб қўл бериб кўришиши сахнасини кўрарканмиз, уларнинг қиёфаси, ташқи кўриниши бир-бирига шу қадар ўхшашлигини зимдан кузатган одамга худди кўзгудаги акс (галлюцинация)ни ёдига солади.

Беихтиёр савол туғилади: бу ўзининг тушунарсиз қонунлари билан яшаётган қандай мамлакат ўзи – тежаб-тергашни билмай, режасиз вино ишлаб чиқариш оқибатида раҳбарлари ҳам ичкиликка муккасидан кетган маишатпараст одамлар мамлакатими ёки социалистик мафқура асосида тарбияланган ҳаёлпарастлар мамлакатими? Бу “портловчи қоришма” Мо Янь романида ҳтония, яъни еростидаги жаҳаннам кучларини ифодаловчи шаклга айлана боради.

Аслида, ҳтонизм фоний ва боқий ҳаёт ғояси, замонлар алмашинувида, вақтнинг тўхтовсиз оқимида акс этувчи “ўлим ва туғилиш” тамойилида намоён бўлади. Баъзида антик давр мифологиясининг илк боскичлари ҳтонизм деб аталади, чунки унда Ер қаъридан чиққан баҳайбат махлуқ образлари мужассамланади. Масалан, Гарсия Маркес қаламига мансуб “Ёлғизликнинг юз йили” романи персонажларидан бири Ребекка бедаво руҳий хасталикка чалинган, у кучли ҳаяжон, руҳий изтироб пайтлари ерни ейиш билан машғул бўлади. Ёки ақлдан озган Аурелиано Буэндиа ҳаёлида қачонлардир унга “мўъжиза”лар кўрсатган, қадим қўлёмалардаги мангу яшаш сирини очишни васият қилиб кетган лўли Мелхиседек образи гавдаланаверади. Ёхуд маъсума Ремедиоснинг оппоқ чойшабларда осмонга кўтарилиши сахнасини эслайлик. Уларнинг ҳаммаси “сеҳрли” ўлка – Макондода содир бўлади.

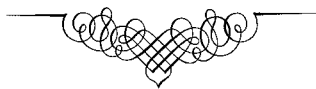
“Мусаллас ўлкаси”да эса муаллиф ушбу мавзуни бироз ўзгартириб, мохирона ишлов берган кўйда янада ривожлантиради. Роман сюжети билан танишарканмиз, воқеаларнинг ғалати тарзда алмашинувини ҳам кузатамиз. Масалан, ёш ёзувчи Ли Идоунинг ўз устозига йўллаган таҳсинлар тўла мактублари шиддат билан ривожланувчи детектив сюжетни вақти-вақти билан бўлиб туради. Ли Идоу ҳам бу бепоён мамлакатни “Мусаллас ўлкаси” (Цзю Го) деб атайди. Бепоён юртнинг қоқ марказида ҳамма ичкиликбозликка берилган. Терговчи Дин Гоуэр телбасифат ҳайдовчи, аслида махфий жосус аёлга мусаллас ичиради. Аёл эса сўкиниб, унга эҳтиросли бўсалар ҳадя этади. Минбарни эгаллаган

нотик аҳмоқона ваъз ўқиркан, мажлис залини тўлдирган тингловчиларга “галлюцинация”га ўхшаш шиорларни ёғдиради. Улар аслида шаклан соцреалистик, мазмунан эса гедонистик талқиндаги: “Бу қадар хушбўй мусаллас – заҳматли қўлларимиз ҳосилидир!”, “Мусалласимизни тотиб кўрсанг, барча ишларинг аъло битади!”, “Мусалласдан тўйиб ичсанг – бир ўтиришда тўнғизни паққос туширасан!” каби шиорларда намоён бўлади. Раҳбар тўсатдан заводга келган терговчи Дин Гоуэрнинг пинжига кириш учун тилёғламалик билан: “... мусаллас – солиқ тушумларнинг битмас-туганмас манбаи. Демак, мусалласни тўйиб ичсангиз, Сиз мамлакатимиз иқтисодиётига ўз ҳиссангизни қўшган бўласиз”, деб унинг ҳам миясини захарлайди.

Хулоса қилиб айтганда, роман персонажлари шараф билан тилга олган “Мусаллас ўлкаси” бошқа социалистик мамлакатлар, хусусан шўролар мамлакатининг ҳам хунук қиёфасини эслатиб туради. Чунки меҳнатдаги қаҳрамонлик, социалистик мажбуриятларни адоғи билан бажариш, “янги шаклдаги одам”ни тарбиялашга қаратилган ташвиқот, раҳбарларнинг қўпол ва бемаъни нутқлари, партия раҳнамоларининг ваъдабозлиги “совет халқи”нинг ҳам жонига тегиб кетганди.

Нима бўлганда ҳам, Мо Янь романида социалистик тузумнинг даҳшатли воқеликка йўғрилган, кўркув ва ваҳимага тўла фожиали ҳаётида яшашга ҳаракат қилаётган оддий инсонларнинг “мавжуд” (existentia)лиги тасвирланган. Аммо муаллиф томонидан таклиф этилган, аниқроғи, матн ичида яширинган жавоб ундан-да даҳшатли жаранглайди. Адиб, ҳар бир инсон бу машъум жамиятда ўзини ўзи англаб олиши лозим, деган ғояни ўртага ташлайди.

*Муҳаммадҷон ХОЛБЕКОВ,
филология фанлари доктори, профессор*

“Дунёдаги энг бесамар иш – инсон табиатини англашга уриниш. Ҳар бир шахс, айниқса, истеъдод эгалари зиддиятлар манбаидир”. Бу мулоҳазани замондошлари ҳаёти, атрофдаги одамларнинг қувончу таъвишлари, қалб кечинмаларини қузатиб, юрагидан ўтказиб, англаганларини қозғозга туширишига умрини бағишлаган машҳур америкалик ёзувчи Теодор Драйзер айтганига, бир қарашда, ишонини қийин.

Қурраи заминимизнинг сиёсий харитаси турли ранглардан иборат. Жаҳоннинг бир четида яшовчи одам боласининг ранг-рўйию тил-забони унинг нариги бурчагида тугилиб-ўсган кимсаникига мутлақо ўхшамаслиги табиийдир. Аммо завқ билан қиқирлаётган гўдакнинг, ҳаётнинг илк зарбасидан миждасига ёш тўлган ўспириннинг, галаба нашидасини сураётган мардлару жигарбандини бағрига босганча юзидан меҳр таралаётган онанинг кўнглидан кечаётганларни англаш учун тилмоч шарт эмас. Туйғулар умуминсоний, умумбашарийдир. На ирқни, на миллатни, на даврни тан олади улар! Шундай бўлса-да, барибир, ҳар бир инсон – ўзига хос жумбоқ. Вақти келганда, яқинларимизни тушунамслигимиз, айрим вазиятларда уларни танимай қолишимиз ҳам мумкин. Пайти бўлади – дунёнинг қадамимиз туғул, хаёлимиз етмас жойларида қачонлардир яшаган аллакимнидир ич-ичимиздан ҳис қиламиз, унинг сиймосида ўз аксимизни, тақдирида ўз қисматимизни кўргандек бўламиз. Бундай имкониятни бизга мўъжизавий “вақт машиналари” эмас, АДАБИЁТ, САНЪАТ тақдим этади. Инсонни англашни “бесамар иш” дея, адиб қанчалар камтаринлик қилмасин, ҳақиқий ижодкор бошқалар кўрмаган, кўра олмаган, ҳис этолмаган нарсаларни илғаб, уларни ҳароратли сатрлар, рангин бўёқлар, дилтортар оҳанглар, мармар тошлару саҳна-экранларда яратиладиган сиймолар орқали яна ўзимизга қайтаришининг уйдасидан чиқади.

Журналимиз саҳифаларида дунё адабиёти, маданияти ва санъатида муносиб ном қолдирган ижодкорларни ёдга олиб, улар ҳаётининг оммага кўпда маълум бўлмаган қирраларини ёритишда давом этарканмиз, мамнуният ила бир мулоҳазани таъкидлашни истардик. “Жаҳон адабиёти”нинг ҳар бир сонида маълум мамлакат адабиётига салмоқли ўрин ажратиб, юртимиздаги дипломатик корпус вакиллари билан мавзуга оид мулоқот уюштириш хайрли анъанага айланиб бормоқда. Хусусан, журналимизнинг ушбу сони орқали боқий асарлари билан жаҳон бадийи хазинасига салмоқли улуш қўшган америкалик адибларнинг ҳаёти, ижоди билан танишини имконига эга бўлмоқдасиз. Америка Қўшма Штатларининг Ўзбекистондаги Фавқулодда ва Мухтор элчиси билан бўлган суҳбатда эса АҚШнинг кечаги ва бугунги адабиёти, маданияти, давлатларимиз ўртасидаги ҳамкорлик масалалари ҳақида сўз боради.

АМЕРИКА ҚЎШМА ШТАТЛАРИ

**Мустақилликка
эришган сана:**
1776 йил 4 июль.

Расмий тили: инглиз
тили (амалда).

Пойтахти: Вашингтон.

Майдони: 9 518 900 км²
(жаҳонда 4-ўрин).

Аҳолиси: 313 232 044
киши (2010 й.м.)
(жаҳонда 3-ўрин).

Америка Қўшма Штатлари 1776 йилда Британиянинг ўн учта мустамлакаси ўзини мустақил деб эълон қилиши натижасида ташкил топган давлатдир. Озодлик ҳаракати 1783 йилга қадар давом этиб, мустамлакачиларнинг ғалабаси билан яқунланган.

1787 йил 17 сентябрда қабул қилинган АҚШ Конституцияси замонавий кўринишдаги қомуснинг дунёдаги илк намунаси ҳисобланади. Конституция кучга киргандан буён ўтган вақт давомида унга 27 та тузатиш киритилган. Бироқ кўплаб бошқа давлатлар Қомусидан фарқли ўлароқ, унда тузатишлар асосий матнга киритилмайди. Шу боис, АҚШ Конституциясининг матни ўзгармайди, ундаги маълум бандлар ўз кучини йўқотади, холос.

АҚШ 50та штат ҳамда Колумбия пойтахт федерал округидан иборат. Аксарият штатлар хинду қабилалари, Англия ва Франция қиролларининг номлари билан аталган.

Мамлакатнинг туб аҳолиси тахминан 10 минг йиллар аввал Сибирдан Аляскага кўчиб ўтган қабилалар вакиллари дир. АҚШнинг бугунги аҳолисини эса асосан XVII—XX асрларда Ғарбий Европа ва Африкадан келган кўчманчилар ташкил этади. АҚШда барча қитъалардан, жаҳоннинг турли бурчакларидан келган кўплаб миллат вакиллари учратиш мумкин. Аммо шу заминнинг ўзида киндик қони тўкилганларгина тўлақонли америкалик ҳисобланади.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

171

* * *

АҚШда энг кенг тарқалган тил – инглиз тили. 2009 йил маълумотларига кўра, 80 фоиз аҳоли айнан шу тилда сўзлашади. Мамлакат 12,4 фоиз аҳолисининг она тили испан тилидир. Баъзи бир штатларда инглиз тилига қўшимча равишда расмий тил сифатида испан, шунингдек, француз ва гавай тиллари қўлланилади. Бирок қизиги шундаки, АҚШда ҳеч бир тил ҳуқуқий жиҳатдан Давлат тили мақомига эга эмас.

* * *

Озодлик ҳайкали – АҚШ ва дунёдаги энг машҳур обидалардан бўлиб, кўпинча Нью-Йорк ва АҚШнинг рамзи сифатида қабул қилинади. Нью-Жерсидаги Озодлик оролида ўрнатилган ушбу ҳайкал француз фуқаролари томонидан Америка инқилобининг юз йиллиги муносабати билан тақдим этилган тухфадир. Мажмуанинг баландлиги (асоси ва шоҳсупасини қўшиб ҳисоблаганда) 93 метрни ташкил этади. Умумий оғирлиги 150 тонна атрофида. Озодлик ҳайкали билан яқиндан танишмоқчи бўлганлар учун оролга махсус паромлар қатнови ташкил этилган. Ҳайкал бошига ўрнатилган тож сахнига кўтарилиш имконияти мавжуд бўлиб, бу ердан Нью-Йорк соҳили қафтдек кўриниб туради.

* * *

Америка Қўшма Штатлари Нобель мукофоти лауреатлари бўйича жаҳонда етакчилик қилади. 2012 йилга қадар мамлакатнинг 331 нафар фуқароси ушбу мукофот билан тақдирланган.

* * *

XX аср бошларидан АҚШ адабиётида натурализм йўналишида ижод қилувчи адиблар сафи кенгая бошлади. Т.Драйзер етакчилик қилган ушбу йўналишда Хемингуэй, Фицджеральд, Стейнбек ва бошқа ёзувчилар қалам тебратган. Ўтган асрнинг 20-йилларида қисқа ҳикоя – новелла ғарб мунаққидлари томонидан айнан Америка адабиётига хос жанр сифатида эътироф этила бошланди. Бу жанрнинг оммалашшида мамлакатдаги матбуот нашрлари, айниқса, журналларнинг ўрни катта бўлган. Новелла усталари Набоков ва Апдайк жаҳон китобсеварларига яхши таниш.

Детектив (Д. Хэммет, Р.Т. Чандлер, Д. Кейн), илмий фантастика (Рэй Брэдбери, Роберт Хайнлайн, Фрэнк Херберт, Айзек Азимов, Андре Нортон, Клиффорд Саймак), “даҳшатли” воқеалар адабиёти (Говард Лавкрафт, Эдгар Райс Берроуз, Мюррей Лейнстер, Эдмонд Гамильтон) йўналишларида сермахсул ижод қилган америкалик адиблар ушбу жанрларнинг катта экранларга олиб чиқилишига муносиб ҳисса қўшишган. XXI асрга келиб Америка адабиёти Дэн Симмонс, Лоис Бужолд, Дэвид Вебер, Скотт Вестерфельд каби ижодкорлар саъйи-ҳаракати билан жаҳон фантастика маркази мақомини сақлаб қолмоқда.

АҚШ адабиётида шу заминда ижод қилган ва қилаётган муҳожир адибларнинг ўрни бекиёс. Владимир Набоков, юнон Евгенидис, армани Уильям Сароян, қора танли ижодкор Болдуин, хитойлик ёзувчи ва драматурглардан Эми Тан, Фрэнк Чин, келиб чиқиши италияликлардан бўлган Марио Пьюзо, Джон Фанте, Дон Делилло ва бошқа кўплаб адибларнинг дунёга танилган асарлари бунга ёрқин далилдир.

Умуман олганда, АҚШ аҳолиси қанчалик турфа миллату элатлардан ташкил топган бўлса, унинг маданияти, адабиёти ҳам шунчалик ранг-баранг. На ўтмиш, на бугунги кунда бу мамлакатда адабиётнинг аниқ бир жанр ё оқими устувор бўлган эмас.

МУШТАРАК МАДАНИЯТЛАР ДИЁРИ

Журналимизнинг ушбу сонида АҚШ адабиёти мунозаларини тақдим этарканмиз, икки давлат халқларининг адабий-маърифий, маданий алоқалари ҳақида суҳбат қуриш ниятида АҚШнинг Ўзбекистондаги Фавқуллода ва Мухтор элчиси жаноб Жорж Кролга муурожаат қилдик.

АҚШнинг Ўзбекистондаги
Фавқуллода ва Мухтор
элчиси Жорж Крол

Савол:

– Ўзбекистон ва Америка Қўшма Штатлари ўртасидаги маданий алоқаларни ривожлантириш борасида олиб борилаётган ишлар ҳақида тўхталсангиз. Маълумки, Тошкент ҳамда Сизтл биродарлашган шаҳарлардир. Бу борада қандай тадбирлар амалга оширилмоқда?

– Элчихонамиз мамлакатларимиз ўртасидаги маданий алоқаларни ривожлантириш ва мустаҳкамлаш йўлларини излаб топишдан доимо манфаатдордир. Жорий йилда Америкадан бир неча маданият элчилари – шоир Кристофер Меррилл, фотосуратчи Франк Уорд ва “Пайн Лиф Бойз” мусиқий гуруҳи Ўзбекистонга ташриф буюрди. Уларнинг чиқишлари, маҳорат дарслари ҳамда талабалар, саҳнат усталари ва ўқитувчилар билан бўлиб ўтган учрашувлари жуда муваффақиятли кечди. Шунинг баробарида, биз ҳам ўзбекистонлик ёзувчи ва рассомларни маданий дастурларда иштирок этиш учун АҚШга таклиф этиб тураемиз. Ўзбекистонлик бир неча нафар адиб, шу жумладан, шоир, “Звезда Востока” журналининг собиқ муҳаррири Собит Мадалиев ҳамда адиба Саломат Вафо АҚШдаги Айова университети қошидаги Халқаро ёзувчилар дастурида иштирок этган.

Ўзбекистон ва Қўшма Штатларнинг икки жуфт биродарлашган шаҳарлар ўртасида муносабатлари мавжуд. Булар – Тошкент ва Сизтл ҳамда Бухоро ва Санта Фе шаҳарларидир. Ҳар икки биродарлашган шаҳарлар ўртасидаги алоқалар кўп йиллардан бери давом этиб келмоқда, улар биргаликда қатор қўшма лойиҳаларни амалга оширганлар. Бир неча йил аввал Тошкентда очилган Тошкент-Сизтл Тинчлик боғи бунга мисол бўла олади. Келаси йили Тошкент ва Сизтл муносабатларининг 30 йиллиги тантана қилинади, бу муҳим санани нишонлаш учун қатор тадбирлар ўтказиш режалаштирилмоқда.

Савол:

– АҚШ – кўпмиллатли, қачонлардир шу заминда қўним топган турли халқлар маданияти ва анъаналари муштараклигидан ташкил топган мамлакат. Бу ҳолат умуммамлакат маданиятида қандай акс этган? Давлатнинг ягона миллий маданияти ҳақида сўз юритиши мумкинми?

– Кўпинча Американи маданиятлар қоришмасидан иборат мамлакат, деб таърифлашади, унда кураи заминнинг турли бурчакларидан келган маданиятлар мужассам бўлиб, улар биргаликда янги ва ўзига хос маданиятни намоён этади. Шу билан бирга, Америка маданиятини ранго ранг салат солинган ликопчага ўхшатиш ҳам урф бўлган. Унда кўплаб маданиятлар ёнма-ён, ўзаро қоришиб кетгани ҳолда ҳар бири ўзига хослигини ҳам сақлаб қолган. Уюшган ҳолатда бу маданиятлар ажиб ва такрорланмас тус олади. Кўпгина америкаликлар ўзларини “америкалик + ...” деб таништиришади, яъни улар миллат сифатида ҳам америкалик, ҳам келиб чиқишлари бўйича ўзларига тааллуқли мамлакатни кўшишади. Масалан, қайсидир америкалик ўзини америкалик ўзбек деб аташи мумкин.

Мухожирлардан таркиб топган халқ сифатида, менимча, америкаликлар бутун дунёдан келган кишиларнинг АҚШ маданиятига қўшаётган хилма-хилликни ниҳоятда кадрлашади. Шу хилма-хиллик туфайли, ўйлашимча, Қўшма Штатларда ягона миллий маданият мавжуд, деб айтиш қийин, аммо шунга қарамай, Америка маданияти чиндан ҳам ўзига хос, унга таъсир этувчи омиллар бисёр, шунинг баробарида “америкача” деган сифатини ҳам сақлаб қолганки, бу ижодкорлик, мустақиллик ва эркинлик хусусиятларида намоён бўлади.

Савол:

— Шимолий Американинг туб аҳолиси ўзига хос санъат, адабиёт, маданиятига эгадир. Буларнинг бугунги кундаги ўрни ҳақида нима дея оласиз?

— Шимолий Америкадаги туб аҳолига оид санъат Қўшма Штатларда тобора оммавийлашиб бормоқда. Хусусан, адабиёт соҳасида олиб қарайдиган бўлсак, Шерман Алекси ва Луис Эрдрикни намуна қилиб кўрсатиш мумкин. Ш.Алекси Вашингтонда истиқомат қилувчи туб америкалик бўлиб, ҳикоялар, романлар ва шеърлар ёзади. У қатор адабий мукофотларни, жумладан, “Миллий китоб” ҳамда “Пэн/Фолкнер” мукофотларини қўлга киритган. Унинг қаламига мансуб “Штатсиз ҳиндунинг аниқ кундалиги” романи асосан катта авлод вакилларига мўлжалланган бўлиб, нуфузли “Миллий китоб” мукофотига лойиқ кўрилган.

Луис Эрдрик хоним эса Чиппева ҳиндуларининг “Тошбақа тоғи” гуруҳи вакили, Миннесотада таваллуд топган ва Жанубий Дакотада улғайган. Алекси сингари унинг роман, ҳикоя ва шеърлари асосан туб америкаликлар ҳаётини акс эттиради. Унинг ижоди юқори баҳоланиб, ҳикоялари учун О’Хенри номидаги мукофотни, шеърят соҳасида Пушкарт мукофотини қўлга киритган ҳамда у адабиёт соҳасидаги Пулицер мукофоти номзоди сифатида финал босқичгача чиққан. Афсуски, билишимча, Алекси ёки Эрдрик асарлари ҳали ўзбек тилига таржима қилинган эмас.

Туб америкаликлар ва ўзбек тўқимачилик санъати ўртасида ажиб уйғунлик борлигидан хабардор бўлсангиз керак. Шунинг учун ҳам мен Американинг Ўзбекистондаги элчихонаси асосий қароргоҳида намоёиш этиладиган коллекция учун тасвирий асарларни танлаб олиш имконига эга бўлганимда, туб америкалик тўқимачи-санъаткор рассом Барбара Теллер Орнелас тўқиган асарни танлаб олгандим. У анъанавий наваҳо усулида мўъжаз гиламча ишлаган бўлиб, кўпчиликнинг эътирофига кўра бу гиламча ўзбекча миллий тўқимачиликда қўлланадиган нақшларни эслатади.

Савол:

— Сизнинг назарингизда XX ва XXI асрлар адабиётлари ўртасидаги асосий фарқ нимадан иборат? Замоनावий Америка ёзувчиси ёки шоири — ким у? Унинг қарашлари, принциплари, қизиқишлари қандай?

— Мен адабиётшунос бўлмасам-да, айтишим мумкинки, XXI аср Америка адабиётида илм-фан ва фантастикага оид асарлар тобора оммавийлашиб бормоқда. Баъзилар бунга “Тарри Поттер” сингари асарларнинг тарқалиши натижасида дунёда фантастикага қизиқувчи янги авлод пайдо бўлганини сабаб қилиб кўрсатса, айримлар илм-фанга оид ва фантастик асарларни муваффақиятли теле-шоулар ва баддий фильмлар кўринишида намоёиш этиш бундай қизиқишга олиб келди, деб ҳисоблайди. Бундан ташқари, ёшларга мўлжаллаб ёзилган асарларнинг барча ёшдаги кишилар ўртасида оммалашиб кетаётгани кузатилмоқда. Америкалик Сюзанна Коллинс ижодига мансуб “Очлик ўйинлари” трилогияси аслида ёш авлод учун мўлжалланган бўлишига қарамай, катта ёшдаги кишилар орасида ҳам жуда машҳурдир.

Бахтга қарши, уруш ва терроризм Америка адабиётида муҳим мавзу ўларок майдонга чиқди. 2001 йил 11 сентябрда Нью-Йоркда юз берган воқеалар ва унинг оқибатларини ўз ичига олувчи бир нечта романлар юзага келди. Американинг

машҳур ва сеvimли ёзувчиларидан Жон Апдайк, Жойс Кэрол Оутис, Стивен Кинг ва Жонатан Сафран Фозер ҳам бу мавзуга муружаат қилишмоқда.

Савол:

— *Америкалик ёшлар, уларнинг маданияти, дунёқараши, адабий дидининг шаклланишига илмий-техника тараққиёти, бутунжаҳон глобализация жараёни нечоғлик таъсир кўрсатмоқда?*

— Назаримда, глобализация ва ижтимоий тармоқлар ҳамда электрон алоқалар ривожланган бугунги кунда ёшлар янги нашр этилган китоблар, мусиқа, кино ва ўзларига қизиқ бўлган бошқа нарсалардан дўстлари юборган электрон почта, СМС ёки Фейсбук саҳифалари орқали хабардор бўлмоқдалар. Саноксиз “On Line” (онлайн) нашрлар юзага келгани сабабли, АҚШда гўё “ёзилган сўз энди ўликдир”, деган ибора урфга кирган, бироқ, аслида эса одамлар эндиликда аввалгига қараганда кўпроқ ўқимоқдалар. Албатта, бу ерда гап ўқиш қай тарзда амалга оширилаётгани билан боғлиқ, яъни энди улар янгича ўқиш воситаси бўлган “Киндл” ёки “АйПэд”, ҳатто уяли алоқа телефонлари ёрдамида мутолаа қилмоқдалар. Ҳозир ўқувчилар бирор китобни осонгина онлайн харид қилиш ёки кутубхонадан ижарага олиш орқали дарҳол ўқишга киришишлари мумкин. Яъни, гарчи бугуннинг ўқувчиси мутолаа учун нарийётда китоб ҳолида босилган муқовали асарларни кам сотиб олаётган бўлса ҳам, у электрон ёки “и-бук”лар (интернет орқали тарқатиладиган китоблар)ни тобора кўпроқ харид қилмоқда.

Савол:

— *Ўзaro адабий ҳамкорлик лойиҳалари ҳақида гапириб берсангиз. Хусусан, ўзбек адаблари асарларини элчихона саъй-ҳаракати билан инглиз тилига ўғиртириш масаласида нима дейиш мумкин?*

— Яқин йилларда элчихонамиз адабий ҳамкорлик соҳасида анча фаол ишларни амалга оширди. Йил бошларида америкалик шоир Кристофер Меррилл Ўзбекистонга ташриф буюриб, мамлакат бўйлаб ташкил этилган турли тадбирларда ёзувчилар, талабалар ва бошқа ижод аҳли билан кўришди. Кристофер АҚШ ва Ўзбекистон ўртасидаги адабий алоқаларни ривожлантиришда жуда фаол иштирок этмоқда, Айова университети қошидаги Халқаро ёзувчилар дастури директори сифатида у ўзбекистонлик тўрт нафар ижодкорнинг ушбу дастурда қатнашишида яқиндан ёрдам берди. Айни пайтда шоира Алина Дадаева ҳозир шу дастурда иштирок этмоқда, шунингдек, элчихонанинг матбуот бўлимида ишлаётган ижодкор Аъзам Обидов ҳам мазкур дастурда қатнашган.

Бундан ташқари, элчихона Америка адабиётидан намуналарни ўзбек тилида ҳам нашр эттирган. Масалан, “Америка ҳикоялари” тўпламининг ўзбек тилида чоп этилганига ҳали кўп вақт бўлгани йўқ. Биз замонавий Америка шеърятидан намуналарни ҳам ўзбек тилига таржима қилганмиз. Жумладан, Кристофер Меррилл, Ивон Дейвис, Рашида Исмоилий, Илья Каминский, Жене Доти, Мэри Грейвиг, Артур Же, Жайне Кортез, В. Лантри каби шоирларнинг шеърлари Ўзбекистондаги газета ва журналларда, ўзбек тилидаги вебсайтларда ҳамда шеърый антологияларда босилган.

Шу йил декабрь ойида элчихона адабий таржима бўйича танлов эълон қилишни режалаштирган. Унга кўра, танлов иштирокчилари америкалик шоирнинг асарини ўзбек ёки рус тилига таржима қилишлари керак бўлади. Танловга тақдим этилган ишлар Халқаро ёзувчилар дастури иштирокчилари Алина Дадаева ва Аъзам Обидов томонидан баҳоланади.

Юлдуз ҲОШИМОВА суҳбатлашди

УЎҚИЛМАС СИЙМОЛАР

“ЙЎЛЧИМАН, МАНЗИЛИМ УФҚДАН НАРИ”

“1912 йил 13 ноябрида Наманган шаҳрида дунёга келган шоир Усмон Носир қисқа умр кўрди, аммо унинг шерияти XX аср ўзбек поэзиясининг кўллар етолмаган чўққиларини забт этди.

Бўлажак шоир тўрт ёшида отасидан айрилди. Аввал тоғаси кўлида, 9 ёшидан эса ўғай ота кўлида тарбияланди.

Шоирнинг ҳаёт йўлини кузатар экансиз, у ҳеч бир жойда муқим яшамганини, ҳағтоки олий маълумотни ҳам тугал ололмаганини кўрасиз. Кўкон шаҳридаги ўрта мактабда саккиз йиллик таълимдан сўнг Москвадаги Кинемотография институтида бир йил, Самарқанддаги Педагогика академияси (ҳозирги СамДУ)да ҳам бир йил таҳсил олди. “Ёш ленинчи” газетасида бошланган меҳнат фаолияти эса 1933 йилдан 1934 йилгача чўзилди, холос.

Унинг илк шеъри 15 ёшида, илк достони 19 ёшида, дастлабки шеърий тўплами эса 20 ёшида нашр қилинади. Йигирма тўрт ёшигача Усмон Носир “Нахшон”, “Тракторбод”, “Юрак”,

“Меҳрим” каби шеърий тўпламларини чиқариб улгурганди. Бу тўпламларда инсон руҳининг озод парвози, табиат ва муҳаббатдан тўлқинланган қалбнинг оташин садоси кўриниб турарди.

“Усмон шеъриятимизга шамолдай кириб келди. Балки бўрондай! У шундай тўполон ва тўлқин билан келдики, унча-мунча шеърий услуб ва ижодни тўс-тўс қилиб юборди. Уни ўзимизда “Ўзбекнинг Лермонтови”, Москва газеталарида “Шарқда Пушкин пайдо бўлди” деб ёзишди”, деганди унга замондош шоир Туроб Тўла.

“Юрак, сенсан менинг созим” деган эди шоир. У қалбини соз каби чалиб яшашни, фақат у билан бирга бўлишни хоҳларди.

Шоир шеърияти чакмоқдек кескир, оловдек ёрқин, булоқ сувидек тиникдир. Бу тиниклик унинг юрагининг, қалбининг одам ва олам ҳақидаги тассавурларининг тиниклигидан дарак беради. Унинг туйғулари ҳам покиза эди. Шоир ўз қалбига сира хиёнат қилмади.

Усмон Носир бутун ҳаёти давомида танлаган йўлидан кетди. Бутун умр юракни, шоир юрагини куйлаб ўтди. Мана, орадан юз йил ўтибдики, бу юракдан чиққан соҳир, мунгли, гоҳида эса ҳаётбахш, гоҳ аччиқ сатрлар вақт ва сарҳад чегараларини ёриб, ҳозиргача шеърият шайдоларининг маънавий камолоти йўлида хизмат қилмоқда.

Усмон Носир 1937 йилда халқ душмани сифатида ҳибсга олиниб, Магаданга юборилгунга қадар эркин ижод билан шуғулланди.

Бор-йўғи 32 йил яшаган шоир ўзидан катта мерос қолдирди. У қатор шеърий тўпламлардан ташқари “Зафар”, “Назиржон Халилов”, “Душман”, “Сўнгги кун”, “Атлас” каби пьесалар. Унинг ижодида таржимачи-

лик алоҳида босқични ташкил этади. У А.С.Пушкиннинг “Боғчасарой фонтани”, М.Ю.Лермонтовнинг “Демон” дostonларини юксак маҳорат билан она тилимизга ўғирди.

Гўзалликнинг умри ҳамиша ҳам узун, бўлавермайди. Аксар гўзал шоирларнинг умри эса ундан-да

қисқароқ бўлган. Бунга Пушкин, Лермонтов, Есенин, Чўлпонлар қисмати мисол. Шоир 1944 йилда ўз юртидан анча олисдаги Кемерово турмаларида вафот этди. Шоир ўлмади, токи шеърят, адабиёт бор экан, унинг оташин мисралари яшашда давом этади.

ИНСОН РУҲИАТИ БИЛИМДОНИ

“У менинг қуёшим”, деган эди Достоевскийнинг рафиқаси Анна Сниткина. Буюк адиб ўн тўрт йиллик биргаликда кечган ҳаёти давомида фидойи ва жасоратли аёлнинг қалбида мангу меҳр ва муҳаббатнинг оташин оловини ёқиб кетганди. Мана шу олов нафақат Анна Сниткина, балки ханузгача бутун адабиёт-севарлар қалбида гуриллаб турибди. У инсониятнинг тақдири, маънавий-руҳий тақомили йўлида ҳозиргача хизмат қилмоқда. Достоевский инсон ҳаётини фавқуллодда ҳолатларда кўрди: телбада даҳонинг тафаккури, қотилда олийжаноб мақсад, фоҳишада покиза юрак, қиморбозда мардлик

туйғуси бўлиши мумкинлигини бадиий далиллашга интилди. Унинг ғоялари инсон ҳаёти билан, дунё қисмати билан, Яратганнинг ҳикматлари билан боғлиқ эди. Ғоялар эса инсоннинг тақдирини белгилайди.

“Достоевский ғояларисиз инсоният яшай олмайди, — дейди файласуф Николай Бердяев, — Яратган, Шайтанат, Абадият, Озодлик, Ёвузлик, Инсон ва башарият тақдири ҳақидаги саволларга унинг ғояларисиз жавоб топиш мумкин эмас”.

Достоевский “ожиз” инсон эди. У руҳий касал, ўта тушкун, қиморбоз, ишратпараст, кашшок ва ёлғиз эди. У ўз қисмати учун узлуксиз кулфатлар устига кулфат, ғурбатлар устига ғурбат “сотиб” оларди. Буларнинг барчаси ёзувчининг ўжар табиати, ҳақиқатпарастлиги ва ўз фикрида қатъий қолиши, қисқаси, ғаройиб характери билан боғлиқ эди. Адиб бир ижодкор кўриши мумкин бўлган барча фожиаларни кўрди: пировардида эса бу кўргиликлар муқофоти ўлароқ инсон тақдири ҳақидаги ниҳоятда теран юксак бадиий битикларни келажакка мерос қолдирди.

Ф.М. Достоевский 1821 йил 30 октябрь (янги тақвимга кўра 11 ноябрь)да таваллуд топди. Унинг отаси Михаил Достоевский бадавлат, зиёли инсон бўлиб, фарзандлари тақдири учун қуюнчак инсон эди. 1831 йилда У Тульск губер-

ниясидаги Дарового қишлоғи ва Чермашня ўрмонини сотиб олади. Достоевскийнинг болалиги ҳамма болаларники сингари осуда ўтар, у маданият ва санъатнинг барча турларига қизиқар, айниқса адабиёт унинг жону дил, Шекспир, Гюго, Бальзак, Пушкин асарлари унинг учун завқ ва ҳаяжоннинг туганмас манбаи эди. У ҳаётни севар, гўзаллик дунёни қутқаришига ишонч билан яшар, кўксида улғаяётган исёнкор дарахтлар ҳали ниҳол бўлиб, чуқурроқ илдиз отишга улгурмаган эди.

1837 йилнинг 29 январида содир бўлган воқеа – буюк шоир А.Пушкиннинг вафоти ўн олти ёшли ўспирин қалбини ларзага солди, у йўқотиш иситмасидан совимай туриб, йигирма тўққиз кундан кейин онасидан ажралди. Орадан икки йил ўтгач эса отаси ҳам вафот этди.

Фёдор акаси билан бирга Санкт-Петербургдаги ҳарбий-муҳандислик олийгоҳида таҳсил олди. 1844 йилда адиб отасидан қолган улкан ер майдони ва ўрмонга қонуний эгалик мақомидан возкечди ва шу йилнинг ўзида ҳарбий хизматдан бўшаб кетди.

Ёзувчининг биринчи романи “Бечора одамлар”да хўрланган, ижтимоий тенгсизликка дучор бўлган “кичкина одамлар”нинг фожиавий қисмати ҳикоя қилинган. “Киёфадош”, “Оқ тунлар” каби жамиятдаги эзилган қатламни ҳимоя қилиб ёзилган асарлари адибнинг халқ орасидаги мавқеини тобора ошириб борар эди. В. Белинский, Н. Добролюбов, каби демократ зиёлиларнинг инкилобий ғояларини қўллаб-қувватлаган адиб, 1847 йилдан рус инкилобчиси М. Петрашевскийнинг тўғарагига қатнай бошлайди. Мавжуд давлат тузумини куч ишлатиш йўли билан ағдаришга ҳаракат қилгани учун ёзувчи ўлим жазосига ҳукм

қилинади. Аmmo яқинларининг подшо Александр II га тинимсиз муурожаатлари туфайли ўлим жазосидан кутулиб қолади ва 4 йиллик қаторга сурғунига ҳукм қилинади.

Қамоқда ўтказилган тўрт йил ёзувчи руҳиятига таъсир этмай қолмади. Қамоқдали пайтида унинг руҳий мувозанати бузилди, руҳий ғалаён, қалбидаги мислсиз нафрат туфайли ичкиликка берилди. Адиб асарларини ўқир экансиз, унинг қалбида оғриқлар у яратган адабий қаҳрамонлар қалбига кўчганини ҳис қиласиз. Адиб “Камбағаллар”, “Телба”, “Жиноят ва жазо”, “Ака-ука Карамазовлар”, “Қиморбоз”даги адабий қаҳрамонларга ўз қисматини бўлиб берган эди. Айниқса, “Телба”даги Княз Мишкин образи Достоевский руҳиятининг жуда кўп кирраларини ўзида жамланган.

1854 йилда озодликка чиққан Достоевский ҳаёти бир мунча яхши томонга бурилди. У замонасининг етук кишилари бўлмиш Чернишевский, Герцен, А.Врангел, А.Исаев, Ч.Валихонновлар билан дўстлашди, ижодий алоқаларни йўлга қўйди.

Фёдор жуда ночорликда яшарди, бунга сабаб у ҳеч жойда ёлчи-тиб ишламас, ҳарбий бўлимларга ишга кирса тез бўшаб кетар, озроқ пул топса, бошқа шаҳарларга саёҳатга отланарди.

1857 йилда адиб Мария Исаева билан турмуш куради.

Тақдир турфа ҳазиллари билан Достоевскийни сийлашда давом этар, адиб ҳам бошига не келса, ҳаммасига мардона туриб берарди. 1864 йил ёзувчи учун жуда оғир келди. Ўша йили рафиқаси Мария Достоевская, ёлғиз акаси Михаил Достоевский, олти ойнинг ичида бирин-кетин вафот этишди. Унга замондош ёзувчи Н.Страховнинг таъкидлашича, “бу йўқотишлар

ёзувчига қаттиқ рухий зарба берди”. Айниқса, ёлғиз акасининг бевакт ўлими ёзувчини эсанкиратиб қўйди. Чунки Фёдор ака-сига жуда суянар, адабий илмий ишларидан ундан ижодий қувват оларди. Ака 1861-1865 йиллари биргаликда “Время” ва “Эпоха” журналларини бошқарган эдилар. “Ҳеч нарсага ҳайрон бўлмаслик катта ақлдан дарак беради”, дейди Фёдор. “Ҳаммага ўхшаб яшаш ожизликнинг биринчи белгиси”, дейди у яна. Ҳеч нарсага ҳайрон бўлмасдан ва ҳеч кимга ўхшамай яшаш учун инсондан катта ирода ва жасорат талаб қилинади. Ирода, жасорат бўлса-ю, Оллоҳ томонидан тухфа этилган истеъдод бўлмаса, барча қилинган меҳнат ҳавога созурилиши ҳеч гап эмас. Достоевскийда буларнинг ҳаммаси: қаноат, ирода, жасорат, истеъдод ва катта ақл мужассам эди. Адиб иродасини букмади. Бор аламини ижоддан олди. Уша алам унинг асарларига сингиб кетди. “Степанчиков қишлоғи ва унинг аҳолиси”, “Ўлик уйдан мактублар”, “Хўрланганлар ва ҳақоратланганлар” сингари асарлари айнан шу йиллардаги изтироблари йиғиндиси, дейилса хато бўлмайди.

Ҳаётда ҳамма нарсанинг интихоси бор. Фақат унинг қачон келишини ҳеч ким билмайди. Шунингдек, инсон ҳаётига бахту бахтсизликнинг ҳам қачон келишини ҳеч ким билмайди. Аммо бу бахту бахтсизлик туйғулари бир-бири билан эгизакка ўхшайди, улар бир-биридан ҳеч қачон ажралмайди. Инсон ҳаётида учрайдиган ҳар қандай фожианинг иродани тоблайдиган хусусияти бўлса, ҳар қандай бахтнинг ҳам моҳиятида алланечук йўқотиш ётади. Адиб талантли, аммо омадсиз эди. У нашриётлар билан турли музока-ралар олиб борар, келажакда ёзи-

ладиган асарларининг режасини айтиб, олдиндан катта қалам ҳақи олар, аммо пулнинг аксарияти кўпинча қиморга сарфланарди.

Достоевский бошидаги қайғу булутлари ортидан офтоб юзини кўрсатди. Тақдири азал унга ўзидан йигирма ёш кичик, гўдакдек маъсума, зехни тиниқ ва ўта садоқатли Анна Сниткинани тухфа қилди. Бу улкан қалб эгаси Ф. Достоевскийнинг бошига кўнган бахт куши эди.

“Кўпгина рус ёзувчиларига Достоевскийнинг аёли каби умр йўлдош насиб этганида, улар бундан кўра анча бахтлироқ ҳаёт кечирардилар”, деганди Лев Толстой. Улар 1881 йилгача бирга турмуш кечирдилар, тўртта фарзанд кўрдилар, аммо уларнинг биринчисига икки ойи, тўртинчисига эса уч йил яшаш насиб этди, холос.

Ёзувчи, қалби муҳаббатга тўла аёлнинг меҳри ва далласи билан “Жиноят ва жазо”, “Телба”, “Ака-ука Карамазовлар”, “Иблислар” каби романларини яратди.

“Эслаб қол, – деганди 1881 йил 28 январиди сурункали ўпка касалидан жон бераётган Фёдор Достоевский хотинининг қўлларидан ушлаб, – Мен сени жуда қаттиқ севаман, бирор марта бўлса-да, сенга хиёнат қилмаганман, ҳатто хаёлимда ҳам”... Бу адибнинг ҳаётий иқрори эди. Бу буюк адибнинг инсон зотиға, аёлға бўлган ҳақиқий муносабати эди.

Достоевский, ҳаётни қандай бўлса, шундайлигича кўрди, кўрганини тасвирлади. У олам ва одам дунёсининг нақадар чигал ва жумбоқларға тўлалигини, қалб кишисининг бу дунёда эмин-эркин яшаб кета олиши мураккаблигини покиза иқтидор ила ҳис қилди, шу англаганлари, бошидан ўтказганлари асносида инсон руҳиятининг ёрқин панорамасини яратди.

Адиб ўзини алдаб яшамади, қонию жисмига, табиатига она сути билан кирган телба хоҳишларни тизгинсиз эркин кўйиб берди, бу истаклар инсонни қаерга олиб бо-

риши мумкинлигини ўзида кузатди. У эркин туғилди, эркин яшади, эркин кетди. У эрк фарзанди эди.

Алимурод ТОЖИЕВ
тайёрлади

ЖАҲОНГАШТА ДАРВЕШ

Иван Сергеевич Тургенев серкирра ва сермахсул ижоди билан ўқувчилар қалбидан жой олган атоқли рус адибларидан ҳисобланади. Ёзувчи умр бўйи жаҳонгашта дарвеш каби у мамлакатдан-бунисига кўчиб юрди, лекин адабиётдан узоқлашмади. Унинг ижодида кўпроқ она табиатга бўлган меҳр-муҳаббати, замондошлари ҳаётининг ҳаққоний тасвирлари уфуриб тургани учун ҳам асарлари ҳамон ўз ўқувчисини йўқотмай келмоқда.

И.Тургенев 1818 йил 9 ноябрда Орёл губерниясида дворянлар оиласида туғилди. Гарчи чекка ҳудудда вояга етган бўлса-да, оила анчайин ўзига тўқ, билим олиш

учун барча шароит муҳайё эди. Унинг онаси обрўли маҳаллий помещиклар авлодидан бўлиб, ҳатто уларнинг қишлоғи она авлоди шарафига – Спасское-Лутовиново дея номланарди. Иван 9 ёшгача шу ерда ўсди, кейин оила Москвага кўчиб ўтди. Аввалига у хусусий пансионларларда¹ таълим олди. Бундан ташқари, шаҳарнинг энг обрўли ўқитувчилари вақти-вақти билан Тургеневлар хонадонига келиб дарс берардилар. 1833 йилда 15 ёшли Иваннинг энг катта орзуларидан бири ушалди: у Москва университети филология бўлимига ўқишга кирди. Бироқ бу даргоҳдаги таҳсили бир йил давом этди, холос. Иваннинг катта акаси гвардия артиллериясига қабул қилинган, оила Петербургга кўчиб ўтишга мажбур бўлди. Бўлажак ёзувчи эса ўқишини Санкт-Петербург университетининг тарих-фалсафа факультетида давом эттирди.

Москвада Тургеневнинг ҳаётида рўй берган бир воқеа умр бўйи унинг ёдида муҳрланиб қолади, қайсидир маънода келажак тақдирига ҳам таъсир қилади. Мўйлаби эндигина сабза урган йигитча княгиня Шаховскаянинг қизи – Екатеринбургнинг ёқтириб қолганди. Москва яқинида икки оилага қарашли кўчмас мулк ёнма-ён жойлашгани учун Иван қўшни қиз Екатерина билан тез-тез учрашиб турарди. Лекин қиз

¹ П а н с и о н – Ўрта маълумот беришга йўналтирилган интернат

йигитчадан 4 ёшга катта. Такдир ўйинини қарангки, хушбичим Катяни яна бир одам кўз остига олиб қўйган экан... Иваннинг отаси! Бу ҳақда йигит онасининг мактубларидан хабар топади. Бўлажак адиб билан бир муддат ошиқ-маъшук бўлиб юрган Екатерина, пировардида, унинг отасини афзал кўради. Бу воқеалар кейинроқ, ёзувчининг 1860 йилда ёзилган “Биринчи муҳаббат” қиссида баён қилинган.

Ёшлигида Тургенев ўзини шеърятда ҳам синаб кўради. 1834 йилда у “Стено” деган драматик поэма ва бир неча лирик шеърлар ёзади. Ушбу машқларни кўлёзма ҳолида ўқиган профессор П.А.Плетнёв бу ишларни анча хом дея танқид қилган бўлса-да, ёш қаламкашдаги иқтидорни илғгани, уни адабий кечаларга таклиф қилгани ҳақида маълумотлар бор.

Ниҳоят, 1838 йилда “Современник” журналининг биринчи сонидан Тургеневнинг дастлабки ижод намуналари – “Окшом” ва “Венерага” шеърлари чоп этилади. Бу вақтга келиб у университетда номзодлик даражасини ёқлайди ва ўқишни давом эттириш учун Германияга жўнаб кетади.

Тургенев ўқишни Берлинда давом эттирди. Университетда рим ва юнон адабиётидан маърузалар тинглаб, қадимий юнон ва латин тили грамматикаси билан шуғулланди. Олмон заминида кўзига иссиқ кўринган бир қизга рўпара келган йигит армонга айланган илк муҳаббатини кўмсайди гўё... Ва гўзал офатижон хаёллари таъсирида “Баҳор тошқинлари” повестини ёзиб тугатади. Ҳа, у жуда нозиктаъб, қалби хиссиётларга бой инсон эди, севишни, севилишни хоҳларди, бироқ такдир унга на умрбоқий муҳаббат, на вафоли ёр тухфа этмади...

Таҳсил ва Европа бўйлаб саёҳатлардан сўнг она қишлоғига

кайтган Иван Дуняша исмли тикувчига кўнгил кўяди. Орадан кўп ўтмай тикувчи қиз унга Пелагея исмли фарзанд туғиб беради. Лекин ота-онаси Дуняшани бировга турмушга бериб юборишади, гўдак эса қаламкаш ота билан ярим етим бўлиб қолади. Вақти келиб бу қизалокни Европанинг энг машхур аёли шахсан ўз тарбиясига олиши ўшанда Тургеневнинг хаёлига ҳам келмаган бўлса керак.

1842 йил адиб фаол ижодини бошлаб юборади. 1843 йилда “Параша” поэмасини тугатиб, асарни В.Г. Белинскийга олиб боради, унинг фикри билан қизиқади. Белинский поэмага жуда юқори баҳо беради, ҳатто асар ҳақидаги ижобий фикрларини маҳаллий матбуотда чоп ҳам этади. Ким билади, уларнинг кейинчалик қалин дўст бўлиб қолишларига балки шу воқеа сабаб бўлгандир.

Полина Виардо – ўз даврининг машхур кўшиқчиси, мафтункор овоз соҳибаси эди. 1843 йилнинг куз ойларида у Санкт-Петербургга гастроль сафарига келади. Уни биринчи марта опера театри сахнасида кўрган ёзувчи барча ташвишларию ғамларини бир четга суриб, фақат Полинанинг хаёли билан яшай бошлайди. Севгилисига етишиш учун ҳатто кўшиқчининг эри – Италия театри директори, таниқли танқидчи ва санъатшунос Луи Виардо билан ҳам танишишдан тап тортмайди. Орадан кўп ўтмай, у мафтункор Полина билан юзма-юз келади... Ҳис-туйғулар оғушида яшаш, эҳтирослар оташида ёниш – ижодкор учун бу нақадар муҳим! Айнан шу нарса уни Парижга етаклайди. Онасининг қаршилигию чўнтагида бир чакаси йўқлиги ҳам кўзига кўринмайди. Худди эртақлардаги сеҳрлаб қўйилган шахзодадек Виардоларга эргашиб Францияга жўнаб кетади.

Тургеневнинг кейинги йиллари

сарсон-саргардонликда ўтади. У бирон шаҳарда бир йилдан ортиқ қолмасди – бугун қарасангиз Францияда, эртага Германия, кейин Австрия, Россия, хуллас, умрининг кўп йилларини кўнимсиз ўтказди. Балки шунинг учун ҳам унга оила қуриб, осойишта турмуш кечириш насиб қилмагандир. Расман никоҳдан ўтмаган бўлса-да, у маълум вақт Виардонинг хонадонида яшайди, сахна юлдузи Полина эса Тургеневнинг кизи Пелагеяни тарбиясига олади.

Адибнинг ушбу даврда ёзилган кўпгина асарлари сафарларда дунёга келган. Турмушда, севги бобида ҳаловат тополмаган ижодкор орзусидаги оламни ўз ижодида акс эттиришда давом этади. 1846 йилда унинг “Бретёр” ва “Уч портрет” повестлари, кейинроқ “Боқиманда”, “Бўйдоқ”, “Қишлоқи қиз”, “Қишлоқда бир ой”, “Жимжитлик” ва бошқа асарлари ҳам ўқувчи кўлига етиб боради. 1852 йилда ёзувчининг машҳур “Овчининг мактублари” тўплами нашрдан чиқади. Орадан икки йил ўтиб, тўплам француз тилида такдим қилинади.

Тургеневнинг йирик ижод намуналаридан ҳисобланган “Рудин”, “Ася”, “Дворянлар уяси”, “Арафа” ҳамда “Оталар ва болалар” асарлари рус подишоҳи Николай I нинг ўлимидан кейин, она ватанда кечаётган жараёнлар таъсирида битилган. Уша пайтлари Европада санъатга икки хил қараш мавжуд эди. Тургенев кўпроқ “соф санъат”ни тарғиб этиб, инқилобчиларни қораловчи ғарб ёзувчиларини қўллаб-қувватларди. 1870-йилларда ҳажм жиҳатидан энг йирик романи “Кўрик” олам юзини кўради. Бу асар ёзувчининг кўп йиллик меҳнатлари самараси эди. “Тутун” романи каби бу асарда ҳам рус муҳожирлари ҳаёти ва Россияда рўй берган халқ

ҳаракатлари воқеалари қаламга олинган. Ҳаётининг сўнгги йилларида ёзиб тутаган ва катта шуҳрат қозонган “Нақадар муаттар, сўлим бу гуллар” (1882) насрдаги назм тўплами ёзувчи фалсафий-поэтик ижодининг юксак намунаси десак, хато бўлмайди.

1860-йиллардан бошлаб Тургенев Ғарбий Европа маданий ҳаётида муҳим роль ўйнади. Германия, Франция ва Англиянинг йирик адиблари билан ҳамкорлик қилди, рус адабиётини ғарбда тарғиб қилиш ҳамда миллатдошларини ғарбнинг энг яхши асарлари билан таништиришга астойдил бел боғлади. Ғарб ва рус ёзувчилари асарларининг таржимаси билан шуғулланди. Айнан унинг саъй-ҳаракатлари билан Флобернинг “Иродиада” ва “Авлиё Юлиан Милостивий ҳақида қисса” асарлари рус ўқувчилари кўлига етиб борди. Европаликлар эса Пушкин асарларини француз ва немис тилларида ўқишга муваффақ бўлишди. Тургенев ғарб муштарийларига рус адабиёти, хусусан Лев Толстой ижодининг моҳиятини очиб беришга катта ҳисса қўшди. Европалик китобхонлар уни энг машҳур ва сермахсул рус ижодкори деб билишарди. 1878 йили Парижда бўлиб ўтган Халқаро адабиётчилар конгрессида И.Тургенев ташкилотнинг вице-президенти этиб сайланди. 1879 йилда унга Оксфорд университетининг фахрий доктори унвони топширилди.

Ғарчи ҳаётининг кўп йиллари муҳожирликда ўтган бўлса-да, ёзувчининг ўй-хаёли умр бўйи она ватани – Россияда бўлди. Европа марказида яшаб, рус адабиётининг гуллаб-яшнашига ҳисса қўшган И.Тургенев 1883 йилнинг 3 сентябрида Париж яқинидаги Буживаль шаҳарчасида ҳаётдан кўз юмди. Васиятномага кўра унинг жасади Санкт-Петербургдаги Вол-

ковский қабрстониға дафн этилган.

Иван Тургенев асарлари жаҳоннинг кўплаб тилларига таржима қилинган. Жумладан, адибнинг ўзбек ижодкорлари томонидан ти-

лимизга моҳирона ўгирилган беш жилдлик танланган асарлари китобхонларга тақдим этилган.

Бахтиёр ИНОҒОМОВ
тайёрлади

АДИБНИНГ СЎНГГИ НУҚТАСИ

Кунлардан бир куни ҳаётда рўшнолик кўрмаган бахтиқаро бир йигит ўз жонига қасд қилишга қарор қилди, тўғрироғи, ўзини отмокчи бўлди. Йигит бахтсиз бўлиш билан бирга жуда уятчан ҳам эди. Шу боис бирон зотнинг эътиборини тортмаслик ва безовта қилмаслик учун ўзини ўлдириш мақсадида қабристонни танлади. Худкушликни қоқ ярим тунда, ой тўлган кечада амалга оширишни дилига тугиб қўйди. Шундай қилиб, ойдин кечада қабристонга кириб, қаттол қисмати ила сўнги ҳисоб-китобини тугатиш учун қулайроқ ўриндиқ излай бошлади. Қабрлар орасида тентираркан, бирдан бақириб юбораёзди:

ой нури остида қаршисида қора либосда, қанотли бир қиз турарди! Яхшироқ тикилиб қарагандан кейингина йигит энгил нафас олди: бу оддийгина ҳайкал экан. Ғарбда бевақт хазон бўлган болалар ва қизалоқларнинг қабрлари устига шундай фаришта ҳайкали ўрнатиш удуми бор. Лекин айна дамда йигитнинг эътиборини бошқа бир нарса ўзига тортди. Ҳайкал остига мархума кизчанинг исм-шарифию таваллуд ва вафот этган саналаридан ташқари лотин тилида қуйидаги мазмундаги ёзув ҳам битилган эди: “Ҳой, узоқ йўл юриб хориган йўловчи! Шу ерда бир зумга тин ол. Сени олдинда яна олис йўл кутмоқда. Йўлингда давом эт ва токи билагингда куч, оёғингда мадор бор экан, токи вужудингда муштдеккина юрагинг уриб турган экан, бахт нашидасидан бахраманд бўл...”

Ушбу сўзлар ўз жонига қасд қилмоқчи бўлган йигитга шунчалик қаттиқ таъсир этдики, у ортига бироз тисарилди-да, кўлидаги тўшпончани узоқ-узоқларга улоқтирди. Сўнг ортига ўгирилиб, истикболи томон югуриб кетди.

Мана шу тарзда бўлғусида сўзнинг қудрати ила ўткир қалам соҳиби бўлиб етишган австриялик ёзувчи – Стефан Цвейг бир ўлимдан қолади...

Буюк адиб, мунаққид, кўплаб ғаройиб новеллалар муаллифи Стефан Цвейг 1881 йилнинг 28 ноябрида Вена шаҳридаги бадав-

лат хонадонда, тўқимачи корхона эгаси Мориц Цвейг оиласида дунё-га келди. Ёзувчининг болалиги ва ўсмирлиги ҳақида кўп нарса маълум эмас. Цвейгнинг ўзи болалигини, барча зодагон оилаларда бўлганидек, зерикарли ва оддий ўтганини таъкидлаган. 1900 йили гимназияни тамомлаб, Вена университетининг фалсафа факультетида таҳсилни давом эттиради. Адабиёт бобида Цвейгнинг илк машқлариданок “кетмони уча бошлайди”. Отасига ортиқча юк бўлишни истамаган бўлажак адиб талабалик чоғидаёқ чўнтагидаги бор чақаларини қоқиштириб, ўз ҳисобидан “Кумуш торлар” деб номланган илк шеърый китобчасини нашр эттиради ва уни почта орқали таниқли шоир Райнер Мария Рилькега юборади. Мана шу илк китобчадан бошлаб Стефан Цвейг билан Мария Рильке ўртасида жуда узоқ давом этган дўстлик ришталари боғланди.

Университетни тамомлаган Стефан Цвейг дунё бўйлаб саёҳатга отланади. Дастлаб Европадаги (Лондон, Париж), кейинчалик Осиё ва Америка қитъасидаги кўплаб шаҳарларни томоша қилади. Биринчи жаҳон уруши охирида қолган 1917 йилдан бошлаб у Швейцарияда истиқомат қилади. Айни шу кезлар буюк француз адиби Ромен Роллан билан дўстлашади, хатто Ролланни “Оврўпа виждони” дея алқаб, унга бағишланган самимий очеркини эълон қилади.

1922 йилдан бошлаб Стефан Цвейг номини машҳур қилган китоблар бирин-кетин дунё юзини кўради. Адибнинг тарихий-биографик йўналишда ёзилган “Эразм Роттердамуснинг шукуҳи ва фожиаси”, “Мария Стюарт”, “Башариятнинг юлдузли онлари” асарлари ҳамда, айниқса, бири-биридан ажойиб-ғаройиб новел-

лалари янгилаётган Европа адабиётида катта ўзгариш ясади.

Цвейг қисқа жанр усталарининг асарларидан ажралиб турувчи ўзининг новелла андозасини яратганди. Унинг новеллалари драматизмга бойлиги, ноодатий сюжетлари билан ўқувчини лол қолдириб, инсон тақдири нақадар шафқатсиз эканлиги устида бош қотиришга ундайди. Улардаги воқеалар баъзида кувноқ, баъзида хатарли саёҳат-сафарларда рўй беради, барчаси санокли дақиқаларда, инсон ўз манфаатларидан воз кечиб, ўзини қурбон қила олишга қодирлиги элакдан ўтказиладиган дамларда рўй беради. Ҳар бир ҳикоянинг мағзини эса асар қаҳрамонининг кучли ҳаяжон ёхуд жазава ҳолатида ирод этадиган монолог ташкил этади (“Нотаниш аёл мактуби”, “Амок”, “Мураббия”, “Юракни ўртовчи сир”, “Лепорелла”, “Янги касб билан туйкус танишув”, “Куйган кўнгил фарёди” каби новеллалари шулар жумласидандир). Ўз новеллаларида Цвейг инсон юраги химоясиз, меҳрга ташналигини, ҳар қандай жасорат, қаҳрамонлик, гоҳида жиноят ҳам инсонда кучли ҳис-туйғулар тошқинини келтириб чиқаришини таъкидлашдан чарчамасди. Унинг биргина “Нотаниш аёл мактуби” новелласини ўқиган Максим Горький Цвейгни аёл кишининг ички кечинмалари, руҳияти билағони, дея эътироф этиб, ушбу новеллани аёлга бағишланган энг яхши асар эканлигини алоҳида таъкидлайди.

30-йилларда Цвейг икки ўт орасида қолади. Фашизмнинг тобора чуқурроқ томир отаётганини биринчилардан бўлиб сезган Стефан 1934 йили Австриядан бош олиб чиқиб кетади. Расмий равишда янги асари – “Мария Стюарт” қаҳрамонининг тарихий ўтмишини британия архивлари-

дан титиб кўришни рўқач қилган бўлса-да, қалбининг тубида эндиликда ватанига қайтиб келолмаслигини ҳис этарди. Шундан сўнг ҳақиқий дарбадарлик бошланади.

Иккинчи жаҳон урушининг бошланиши Стефан Цвейгни Америка қитъасига “ҳайдади”. У биринчи жаҳон уруши инсоният тарихидаги сўнгги уруш бўлиб қолади, деган хомхаёлга борганди.

1942 йилнинг 23 феввалида бутун дунё газеталарининг биринчи саҳифаларидаёқ қуйидаги шов-шувли хабар пайдо бўлади: “Таниқли австриялик ёзувчи Стефан Цвейг ва унинг рафиқаси Шарлотта Рио-де-Жанейро шаҳар-чаларидан бири Петрополисдаги кулбаларда ўз жонларига қасд қилишди”. Юзлаб, минглаб одамларни юҳодек ўз домига тортаётган уруш даврида бу хабар узоқ вақт шов-шув бўлиб қололмасди. Кимдир бунга замондошларини худбинларча менсимаслик, деб қараса, кимдир буни ҳайрат-ла қабул қилди.

Худкушлик қилишга Цвейгда ҳеч қандай арзирли сабаб йўқ эди. Уни на ижодий инқироз, на молиявий қийинчилик, на бирон касаллик, на шахсий ҳаётда учрайдиган қўйди-чикдилар безовта қиларди. Тўғри, 30-йилларнинг ўрталарига келиб Германияда унинг китобларини ўқиш ва сотиш тақиқланганди. Шундай эса-да, Америка ноширлари адибни кучоқ очиб кутиб олишганди. Улимидан бир кун олдин ўзининг сўнгги асарлари – “Шахмат новелласи” ҳамда “Кечаги дунё”ни ўша ноширлардан бирига жўнатади. Кейинроқ ёзувчининг столидан тугалланмаган бир неча қўлёзмалар ҳам топилади: Бальзак ҳақида тарихий биография, Монтенга бағишланган очерк ва ҳали сарлавҳаси қўйилмаган роман.

Шахсий ҳаётда ҳам унинг омади келганди. Йигирма йил бирга-ликда турмуш кечирган рафиқаси Фридерика Мария фон Винтерниц билан ажрашса-да (улар кейинчалик бир-бирларига тез-тез хат ёзиб туришади), ўлимидан уч йил олдин ўзидан йигирма етти ёш кичик Шарлотта Альтманга уйланади. Шарлотта турмуш ўртоғига умрининг сўнгги нафасигача садоқатли бўлиб қолади.

Худкушликнинг ваз-қарсонини этиб ёзувчининг бегона юрлардаги ёлғизлигини, ватанга бўлган соғинчини, қаттиқ чарчоқ ва нацистларнинг Европа бўйлаб ғолибона юришларига тоқат қилолмаслик натижасида келиб чиққан оғир руҳий тушкунликни ҳам кўрсатишади. Адибнинг фожиали ўлими ҳақида Эрих Мария Ремарк ўзининг “Жаннатдаги соялар” романида шундай сатрларни битган эди: “Агар олис Бразилияда ўз жонларига қасд қилган Стефан Цвейг ва унинг суюкли хотини ўша фожиали окшом ҳеч қурса телефон орқали ўз хис-туйғуларини бирон зотга тўкиб солиш имконига эга бўлганларида эди, бу даҳшатли ўлим юз бермаган бўлармиди. Афсуски, Цвейг мусофирчиликда, бегона одамлар орасида эди”.

Балки, ўша ёшлигида амалга оширмакчи бўлган қилмишига фаришталар “омин” дейишгандир; балки, новеллаларининг аксар қахрамонларини ўз жонларига қасд қилдириш орқали ўзини ҳам худкушликка тайёрлаб боргандир. Яна ким билади дейсиз?!

Видолашув мактубида Цвейгнинг ўзи шундай деганди: “Олтимиш ёшдан кейин ҳаётингни янгитдан бошлаш учун катта куч талаб қилинаркан. Менинг кучкуватим эса узоқ йиллар давомида ватанимдан олисларда, сарсон-саргардонликда тугаб битди. Ўйлайманки, яхшиси, бошни

баланд кўтариб, олий кадрияти озодлик бўлмиш тириклик китобига ҳозирнинг ўзида аёвсиз сўнги нукта қўйганим афзалдир. Мен барча ёр-биродарларимни олқишлаб қоламан. Узоқ давом

этган қаро тундан кейин уфқни ана ўшалар кўришсин! Мен эса ғоят бесабрман ва улардан аввалроқ кетаман.”

С.САИДМУРОДОВ тайёрлади

КАФКАНИНГ УШАЛМАГАН ОРЗУСИ

Тақдир уларни илк бор Прагадаги қаҳвахоналардан бирида учраштирди. Ушанда Кафка пул майдалаётиб, шундоққина ёнидан ўтиб кетган ёшгина, кўркам аёлга унчалик эътибор бермаганди. Унинг кўзлари рангини, юз тузилишини, ёқимтой чехрасини эслаб қолмаган эди. Фақат қаҳвахонадан чиқа туриб, беихтиёр нигоҳи аёлга тушди. У аёлнинг нозик жуссаси, ҳарир қўйлагига узок термулиб қолди.

Аёл Венада, Кафка Прагада яшар эди. Кафка немис тилида ижод қиларди. Унинг асарини чех тилига биринчи марта айнан шу аёл, яъни Милена Есенская таржима қилади. Бу Кафканинг хориж тилида нашр қилинган дастлабки китоби эди. Муаллиф таржимон-

нинг маҳоратига юксак баҳо бериб, унга мактуб ёзди. Шу тариқа улар ўртасида ёзишмалар бошланди. Кафканинг мактублари борган сари узун, очиқ-ойдин тус ола борди. У Миленага ҳар хусусда, ҳатто энг яқин кишисига ҳам ўйлашиб сўзлайдиган воқеалар ҳақида ёзарди. “Сен меникисан, ҳатто сени ҳеч қачон кўрмасам ҳам”, – дерди у ҳар сафар мактуб сўнгида.

Франц Кафкага севгилисини ҳеч қачон кўрмаслик эҳтимоли уни бир кун учратиб қолишдан кўра ишончлироқ туюларди. Баъзан у ҳамма нарсага қўл силтаб таваккал қилмоқчи бўларди-ю, аммо бунинг ўзи кифоя қилмаслигини англаб, ҳаёллар гирдобига шўнғирди. Ўртада бир тўсиқ, у ҳам бўлса Миленанинг эри борлиги Кафкани шаштидан қайтарарди. Агар бу ҳақда Миленанинг эри билиб қолса, жанжал бўлиши аниқ эди. Ниҳоят, у Венага жўнашга аҳд қилади. Бироқ бу қарори ҳам қатъий эмасди. У доимо бирор нарсани бошлаб қўйгач, кўп вақт иккиланиб юрарди. Унинг хаёллари беқарор эди. Венага кетишини эрта-индин, дея чўзиб юрарди. Кафка бир нарсани аниқ биларди. У ҳеч қачон севгилисини ўзи билан учрашишга мажбур қилмасди, бехосдан Миленани кўрқитиб қўйишдан чўчирди.

Кафка Венага етиб келгач, аввал шаҳарни обдон ўрганди. Шундай хашаматли шаҳарда севгилисини иккаласига бир хонали уй ҳам етарли эканлигини, бирор мўъжаз қулбада ширин турмуш кечириш

мумкинлигини хаёлидан ўтказди. Ниҳоят, у Миленага шошилиноччо-ма жўнатди. “Агар бирор кор-хол юз бермаса, сешанба куни Венага етиб бораман”.

Икки кечани уйкусиз ўтказганини айтмаса, Кафканинг хаётида ғайритабиий ўзгариш деярли рўй бермади. Айтилган куни, яъни 1920 йилнинг 29 июль куни суғурта компаниясининг ходими Франц Кафка хўжайинидан тўрт кунлик таътил олиб, Венага жўнади. У ерга келгач, Жанубий вокзалдаги қаҳвахонага тамадди қилгани кирди ва таъмсиз какао ичиб ўтирган кўйи севгилисига мактуб ёзди. Унда ҳамма нарса тўғрисида: ўзига ёқмаган какао, печенье, шунингдек, “Рифа” меҳмонхонасига жойлашгани ва бошқа воқеалар хусусида сўз юритаркан, мактуб сўнгида кичик илтимосни ҳам тиркаб кўйишни унутмади: “Сендан ўтинаман, Милена, яна кутилмаганда ёнимдан ёки ортимдан чиқиб, мени кўрқитиб юборма!”.

Мактубга эътибор берилса, Кафканинг ўша пайтдаги асосий ташвиши фақат кутишдан иборатлиги аён бўлади. “Мен шаҳарни жимгина, ҳеч кимга сездирмай кезмоқчиман”. Бу ибора қалбида муҳаббат оташи ёнаётган йигитнинг эҳтиёткорлигидан дарак берарди. Ҳа, Кафка Венани оҳиста кезмоқда эди. У Миленанинг кўпол, важохатли эрига дуч келишдан, юрагидаги сир ошкор бўлиб қолишдан ҳадиксирарди. Кафка доимий беркиниб юришдан безиб кетганди, – “Битта кулба бўлса-ю, тинчгина яшасанг, биров хаётингга аралашмаса, сен ҳам бировнинг ишига бурун суқмасанг”, – дерди.

“Уя” новелласида Кафка бош қахрамон тилидан сўзлайди. “Хўш, кўрсичқон бўлсам нима бўпти? Мен ўзимга тааллуқли бўлмаган нарсалар ҳақида ёзмайман-ку!”

Ғайратли, хаётни севувчи Милена дўстини ана шундай уядан тортиб чиқаришга муваффақ бўлди.

Бироқ бу билангина чекланиб қолмади. У Кафкани ҳаракатга чорлаб, руҳлантирди, далда берди. Кафка Милена билан ўтган ажойиб кунларини хотирларкан, шундай деб ёзади: “Мен уни Вена атрофидаги ўрмонларда сайр қилдирдим. Мен олдинда кетардим. У эса ортимдан ёш боладек эргашиб, секин юриб келарди. Кўзимни юмсам, бўлди, дарҳол кўз ўнгимда унинг оппоқ кўйлаги, офтобда куйган бўйни намоён бўлар, кўп юриб толиққанидан, хансираб нафас олгани эшитиларди. Милена тоғда, тоғ ён-бағридаги дараларда жазирама куёш остида юрса ҳам, бирор марта чарчадим, демасди”. Улар соатлаб сайр қилишар, кўпинча Кафка қорни очикқани сабабли дам олиб, уйкуга кетар эди. Ёзувчини ҳеч ким ҳеч қачон бундай ҳолатда кўрмаганди. Прагага қайтгач, Кафка Милена билан бирга ўтказган кунларини, кизиқарли саёхатлари ва суҳбатларини кўп бора эслайди. “Сен ёнимда борардинг, Милена, ўйлаб кўр, ёнимда борардинг-а!”. У Халқ боғи номини олган хиёбонни, шаҳар чеккасидаги қайинзор ва куёш нури зўрға етиб борадиган ўрмонни кўп кўмсарди. “Сенинг чехранг, ярим очик сийнанг шундоққина кўз ўнгимдан кетмайди...”

Кафка фақат севгилиси ҳақидаги ўй-хаёллар билан кифояланганда ўзганинг юрак сирларини билишга интилаётган синчков жарроҳ ҳолига тушиб қолган бўлур эди. Хўш, аслида Кафка нимани билишга интиларди? “Йўқ, бу севги эмас, балки севгидан ҳам юксакроқ туйғу, у менинг бутун вужудим, борлигим, қобилиятим, истеъдодимдир”.

Афсуски, Кафканинг тасаввуридаги муҳаббат вақтинчалик эди. Шаҳар чеккасидаги ўрмон ва боғларда сайр қилиб бўлишгач, Милена уйига – эрининг ёнига қайтарди. Ноилож, Кафка ҳам Прагага, уни орзиқиб кутаётган қайлиғи томон йўл оларди.

Бироқ севгисиз қурилган оила омонатлиги, ҳар иккаласига ҳам бахтсизлик келтиришидан қайлиғини огоҳ этмоқ учун унинг ёнига борарди. Милена-чи? Йўқ, Милена банкир эри билан ажралишни ҳаёлига ҳам келтирмасди.

Жуссаси нозик, юзида табассум жилва қилиб турадиган Милена Кафканинг тинч, осуда ҳаётини алғов-далғов қилиб юборди. Энди Кафка батамом ўзгарди. Ҳа, ўзини жониворга қиёслаган Кафка ҳаёлпараст одамдан буткул бошқа одамга айланганди.

“Бир куни тонгда уйқудан чўчиб уйғонган Грегор Замза ўз ўрнида кўрқинчли ҳашаротга айланганини кўради”. “Эврилиш” ҳикоясидан олинган ушбу сатрлар киёфаси ўзгарган одамга берилган кичик бир нисбатдир. Бу қисса Кафка ижодининг энг шоҳ асаригина бўлиб қолмай, XX аср адабиётининг сара асарларидан бирига айланди. Ҳикояни чех тилига таржима қилган Милена Кафканинг руҳий ҳолатида зиддият юзага келаётганини ҳис қилиб турарди. Бу асарнинг ҳар бир сатрида ғалати, ҳеч кимни кига ўхшамас руҳ ҳукм сурарди. Ҳар қандай бўёқлар, жилолардан холи эди... “Мен ҳамшиша одамларга кўрқувни сингдириб келаман. Бироқ унинг кўп қисмини ўзимда қолдиришга ҳаракат қиламан”.

Қаҳрамонидан фарқли ўлароқ, Кафка Миленага энг ёруғ ҳистуйғуларни ҳадя этишга интиларди. Ўз навбатида бу фикрларини шошилинчнома ва мактублар орқали юборарди. “Юборган мактубларингдан эсим оғиб қолай деяпти”, – хотирлайди Кафка. Бир сафар у шошилинчномани йўқотиб қўяди. “Мен хафаман. Жўнатган шошилинчномангни қаерга қўйганим ёки туширганимни эслолмаяпман. Карахт аҳволдаман, тушқунликка тушганман. Бунга ҳам сен айбдорсан. Агар чиройли сўзлар битмаганингда эди, мен уни ҳадеб қўлимда уйнайвермай, бир чеккага

олиб қўйган бўлардим”.

Милена Кафка билан бирга бўлиш ҳақида кўп ўйлар, ёрқин келажак тўғрисидаги тасаввурини қоғозга туширарди. Унга жавобан Кафка мийғида кулиб қўя қоларди. “Милена, сен мутлақо рўёбга чиқмайдиган орзулар ҳақида фикр юритасан. Ахир, биз ҳеч қачон бирга бўлолмаймиз-ку! – деб ёзарди у Миленага. – Дунёда англаб бўлмас сир-синоатлар кўп. Шулардан бири бизнинг йўлимиз айро эканлигидир. Битта уйда яшаб, бир столда ўтириб, ҳатто шаҳримиз умумий бўлса ҳам, орзу-ниятларимиз амалга ошмайди”.

Кафка бутун ҳаёти давомида оила қуриш орзуси билан яшади. “Бу менинг ягона ва бирдан бир мақсадим, фақат оилам бўлсагина, мен ўзимни тўлақонли инсон деб ҳисоблашим мумкин, – деганди унинг ўзи. – Фарзанд – кўриш, бола-чақа орттириш менга насиб этмайдиган кўринади”.

Дунёдан бола-чақасиз ўтиш Кафка учун жуда оғир эди. “Бу бахтсизликка ҳам пешвоз чиқдим. Нима қилай, ахир ота бўлиш учун таваккал қилишнинг ўзи кифоя эмас экан”.

Кафка нима қилиб бўлса-да, севган аёли билан бирга бўлишга рози эди. Аммо бунга Милена кўнмасди. Чунки бундай жасоратга тайёр эмасди. “Ҳозирча пулим кўп бўлмаса-да, иккимизнинг яшаб туришимизга етади”, деб Миленани олиб кетишга кўндирмоқчи бўлиб ёлворарди Кафка. Аёл барибир рад жавобини бераверар, эрини ёлғизлик домига ташлашга кўзи қиймасди. Шуниси қизиқки, орзудаги келажак ҳақида Кафкага унинг собиқ қайлиғи Фелица Бауэр ҳам сўз очганда, ёзувчи шундай жавоб берган эди: “Менинг ҳеч қандай режаларим йўқ, ҳатто тахминларим ҳам. Келажакка қараб дадил одим ташлашни ҳали ўрганганим йўқ. Ҳозирча мен фақат сувга калла ташлашни, келажакдан сирпаниб

тушишни, ўмбалоқ ошишни, сўнг қокилиб, чирпирак учишни биламан, холос”.

Милена бу хатарли кулашнинг олдини олишга, Кафкани тўхтатиб қолишга ҳаракат қиларди. Кафка Венага қайтмагач, унинг ўзи Прагага боришга аҳд қилди. Кундалик дафтарида бу ташриф Кафкани беҳад қувонтириб юборганини қайд қилиб ўтади.

Кафка оғир бетоб эди. Касаллик уни энгишга интилар, унинг эса таслим бўлгиси келмасди. Ниҳоят, ҳолсизлик уни тўшакка михлади. Бунни қарангки, Милена ҳам худди шу касаллик билан оғриганди, фақат унинг касаллиги бироз энгилроқ эди. Бироқ Милена ўлишни истамасди. У бор кучи-ю имконияти билан тубанликдан, қоронғуликдан қочишга ҳаракат қиларди. Кафка ҳаёт синовларига тайёр бўлмагани учун йўлидаги ҳатто энг кичик тўсиқларни ҳам энгиб ўтишдан воз кечди. Милена эса барча қийинчиликларга астойдил қаршилиқ кўрсатишга ўзида куч топа олди. У Чехиядаги ҳаракатларда иштирок этгани учун немис концлагерига тушиб қолади ва 1944 йили, Кафка вафотидан йигирма йил ўтгач, оламдан ўтади. Бу вақтга келиб, Кафка Чехияда классик

ёзувчи сифатида танилиб бўлганди. Унинг илк таржимони Милена ёзувчи ҳақидаги қимматли фикрларини айтишга ҳам улгурганди.

“Биз ҳаётга кўниб, кўниқиб яшадик, ёлғондан, зулматдан, руҳиятдан, интилишдан, қатъий фикрдан, тушқунликдан, хуллас, бизни ўраб турган ҳамма нарсадан нажот изладик, – деб ёзади Милена Есенская. – Франц бўлса, бирон-бир чора тополмади, қочишга жой ҳам қидирмади. У манфаати йўлида ёлғон сўзлаш у ёқда турсин, лоақал тузукроқ бирон егулик топишни ҳам эпполмасди. Унинг ҳеч бир ҳимоячиси ҳам, бошпанаси ҳам йўқ эди. Либосларга бурканган одамлар орасида яланғоч эди гўё...”.

Кафканинг тақдирига шундай қийин ҳаёт битилган бўлса-да, у Миленани довлорак бўлишга ўргатди. Бошқа барча гўзал фазилатлари эса унга Яратган томонидан берилган эди. Миленанинг яна бир хислати – ҳайратлана олиши эди. Айнан ана шу ҳайрат уни адиб ҳақида энг аниқ, энг таъсирчан сўзларни айтишга ундаганди. Бу сўзлар жуда оддий эди: “Кафканинг китоблари ажойиб, ўзи эса ундан-да ажойиб”.

Иззат АҲМЕДОВ тайёрлади

ЧОЛИҚУШИНИНГ БУРГУТОНА ПАРВОЗИ

Катта тарихий йўлни босиб ўтган турк адабиётининг юксалиши бирдай кечмади. Аммо мазкур адабиётнинг XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX асрнинг биринчи ярмидаги даврини олтин давр деб аташ мумкин. Бу давр адабиётида катта сифат ўзгаришлари рўй берди. Турк адабиётида проза (хикоя, роман), драматургия жанрларида кўплаб ажойиб асарлар яратилди, турк поэзиясида эса бир неча адабий мактаблар юзага келди. Жаҳон адабиётининг таъсири ҳамда Туркиядаги ижтимоий тараққиёт на-

тижасида майдонга келган бу давр адабиётидаги сўз усталари ўз асарларида биринчи навбатда оддий халқ ҳаётини, мамлакат олдидида турган муҳим муаммоларни акс эттира бошладилар. Ана шундай ёзувчиларнинг етакчи вакилларида бири, илғор фикрли турк ижодкорларининг маънавий издоши Рашод Нури Гунтекиндр.

Машҳур турк ёзувчиси Рашод Нури Гунтекин 1889 йилнинг 4 ноябрида Истанбулда туғилди. Унинг отаси Нури Бей хизмат вазифасига кўра Онадўлининг кўп ерларида бўларди. Доимо отаси ёнида бўлган Рашод турк дехконининг оғир аҳволи билан эрта танишди. Мана шу кўрган-кечирганлари келажакда ёзувчи асарларида ўз аксини топди. Бўлажак ёзувчи бошланғич маълумотни Чаноққалъада олади ва ўрта мактабни Измирда тамомлайди. Илмга чанқоқ Рашоднинг орзуси ўқишни давом эттириш ва келажакда ёш авлодни маърифатли қилиб тарбиялаш эди. У махсус мактабда француз тилини ўрганади, сўнг Истанбул университетининг турк тили ва адабиёти бўлимини тамомлайди. Бурса, Истанбул шаҳарларидаги лицейларда француз тилидан, турк тили ва адабиётидан дарс беради. Кейинчалик маориф вазирлигида мутахассис бўлиб ишлайди. Хизмат юзасидан мамлакат бўйлаб кезишлар ёзувчига халқ ҳаёти билан чуқурроқ танишиш имконини туғдиради. 1939 йилдан умрининг охиригача Туркия Буюк Миллат мажлиси ноиби, Туркиянинг ЮНЕСКОдаги вакили бўлган Р. Н. Гунтекин 1956 йили Лондонга даволанишга борганида вафот этади.

Рашод Нури ёшлигиданок адабиёт ва санъатга қизиқар, айниқса, халқ эртақларини завқ билан тингларди. Университетда машҳур адабиётшунос Ҳамдулло Субҳий, шоир Меҳмед Окифлардан сабоқ олган Рашод Нури адабиётга би-

ринчи жаҳон урушининг бошларида, театр муаммолари ҳақида тақризлар, мақолалар, пьесалар ёзиш билан кириб келди. Даврининг илғор ёзувчиси Холид Зиё Ушоқлигилни устоз билиб, унинг асарларидан руҳланди. Ёзувчи дастлабки ҳикояларидаёқ оддий кишилар турмуш тарзини акс эттиришга ҳаракат қилди. 20-йилларда “Рожилд Бей”, “Сўнган юлдузлар”, “Меҳмон”, “Лайли ва Мажнун” каби бир қанча ҳикоялар тўплами нашр қилинди. Адиб ҳикояларида миллий озодлик кураши воқеалари, оддий кишиларнинг қаҳрамонликлари ва урушда талафот кўрган халқининг дард-аламлари акс эттирилади. Рашод Нури болалар тарбияси ва оилавий муносабатларга оид ҳикояларида (“Ишқий мактублар”) жамиятни соғломлаштириш учун мустаҳкам ахлоқий принциплар бўлиши кераклигини уқтиради. У реалист ёзувчи сифатида ўша давр турк халқи ҳаётини ўз ҳикояларида ҳаққоний тасвирлайди. Р. Н. Гунтекин турли жанрларда ижод қилса-да, унга адабий шухратни романлари келтирди.

Адиб биринчи романи – “Сирли қўл” (1920) асарида уруш баҳона бойлик орттиришга интилган, маънавий тубанлашган шахслар ҳаётини очиб беради.

Ёзувчининг кўпгина асарлари қаҳрамонлари ёшлардир. У замон зиддиятлари ҳақида фикр юритадими ёки Туркия кишлоқларидаги аҳвол, дехконлар турмуши ҳақида гапирадими, бунга кўпроқ ўша давр ёшларининг кўзи билан қарашга, Туркиянинг келажаги бўлган ёш зиёлилар ақли билан ёндошишга интилади. Рашод Нурига оламшумул шухрат келтирган “Чолиқуши” романида бу нарса яққол кўринган. Романга муаллиф ижодининг бошланиш даврида ёзилган “Истанбуллик қиз” пьесаси асос бўлган. Гарчи пьеса

унчалик муваффақият қозонмаган бўлса-да, аммо романдаги Фариди миллионларнинг севимли қаҳрамонига айланди.

Рашод Нури йигирмага яқин романлар ёзди. Деярли барча асарларида ёзувчи ёшлар ҳаётини ижтимоий воқелик билан боғлаб кўрсатади. Замон иллатларининг ёшлар онгига таъсири, муҳим ахлоқий муаммолар ҳақида фикр юритади. Таниқли таржимон Миад Ҳакимов турк тилидан ўзбекчага маҳорат билан ўғирган “Ҳазонрезги” ва “Тамға” романлари шу жиҳатдан характерлидир. “Ҳазонрезги”даги Али Ризобей фарзандлари Шавкат, Фикрат, Нажло, Лайло, Ойшаларнинг “ахлоқий тарбиясига кўп эътибор берган”, шунинг учун у фарзандларининг “ор-номусли, биллурдек тоза, олмосдек мустаҳкам”лигига шубҳа қилмайди. Бироқ ота ишдан кетгач, оилада унинг кадри пасая боради. Моддий етишмовчилик туфайли уйда жанжал авжига минади. Хуллас, аввал бошқаларга намуна бўлган оила энди ичдан чирий бошлайди. Оқибат Али Ризобейнинг ўғли қамалади, қизлари ёмон йўлга кириб кетади. Хасталанган отанинг куни “биллурдек тоза” қизининг ҳафтада бир келадиган жазманига қолади. Роман қаҳрамонларининг характерини очишда ёзувчи психологик таҳлилга алоҳида эътибор берган. Ор-номусли оилада вояга етган ёшларнинг шароит туфайли тубанлашувини усталлик билан кўрсата олган. Гарчи ёзувчи тузум ҳақида бирон нима демаса ҳам, оила таназулига ўша тузум, ахлоқ нормалари сабаблиги англашилади.

“Тамға” романида Иффатбейнинг оилали жувон Водияга бўлган муҳаббати ҳикоя қилинади. Иффатбей севгилиси номусига доғ туширмаслик учун “ўғри” тамғасини олади. Водиянинг ҳам севишига ишониб, не-не қийинчиликларни

бошидан кечирган романтик Иффатбей севгиси рад этилгач, пуч орзуга учиб, умрини бекорга ўтказганлигини кеч тушунади.

Рашод Нури романлари мавзу жиҳатдан ранг-барангдир. “Муҳаббат симфонияси” “Чоликуши”га ўхшаш лиризмга бой ишқий йўналишдаги асар бўлса, “Тегирмон” сатирик романдир. “Қон даъвоси”, “Яшил кеча” романларида эса ижтимоий руҳ устувор. Шахс ва жамият ўртасидаги зиддиятни ёзувчи “Яшил кеча” асарида Шохин афанди образи орқали акс эттирган. Гунтекин бу романида турк адабиётида биринчилардан бўлиб, ўз идеали йўлида ҳеч нимадан қайтмайдиган, онгли равишда ўзини халққа бағишлаган курашчи образини яратди. Нозим Ҳикмат “Яшил кеча” романида кўтарилган муаммо ўша даврда Туркия учун ҳам жуда муҳимлигини бежиз таъкидламаганди. Бу асар жаҳолатпараст диндорларга қарши яратилган жаҳон адабиётининг сара намуналари қаторидан ўрин олган. Р.Н. Гунтекин асарлари ҳақида машҳур озарбайжон ёзувчиси Исмоил Шихли шундай ёзганди: “Ўттизинчи йилларда озарбайжон талабалари кўлидан учта китоб сира тушмас эди. Улардан бири машҳур хинд ёзувчиси Р.Тагорнинг “Ҳалокат”, иккинчиси турк адиби Рашод Нурининг “Чоликуши”, учинчиси эса ўзбек ёзувчиси А.Қодирийнинг “Ўтган кунлар” романи эди”. (“ЎзАС” 1985. 1 ноябрь).

Р.Н. Гунтекин китобхон қаҳрамонлар руҳий ҳолатини чуқурроқ тушуниши, воқеалар ичига тезроқ кириши учун халқ оғзаки ижоди намуналаридан унумли фойдаланди, асарларини оригинал воқеалар билан бошлашга ҳаракат қилди. Рашод Нури Гунтекин турк адабиёти тарихида наср устаси, драматург сифатида алоҳида ўрин тутади. Унинг қатор ҳикоялари, ро-

манлари, пьесалари бугунги кунда кўпгина жаҳон халқларининг маънавий мулкига айланиб, руҳий озиқ бериб келмоқда. Рашод Нурининг “Чоликуши”, “Тамға”, “Яшил кеча”, “Қон даъвоси”, “Муҳаббат симфонияси”, “Хазон-резги” каби романлари, кўплаб ҳикояларини ўзбек китобхонлари севиб мутолаа қилишмоқда. Унинг романлари асосида илмий ишлар ёзилган. “Мирша-

блар ва гўзаллар”, “Халала” пьесалари ўзбек театр сахналарида кўйилган. Д.Усмонова томонидан “Чоликуши” романи асосида “Фариданинг кундалиги” инсценировкаси яратилган. Рашод Нури Гунтекин асарлар қайта-қайта таржима қилиниб, аллақачонлар ўзбек китобхонининг маънавий хазинасидан жой олган.

Адхамбек АЛИМБЕКОВ,
ЎзМУ доценти

ШАМОЛЛАРДА ТОБЛАНГАН ЮЛДУЗ

Аёллар ўзи шундай: мудом ёш ва гўзал кўринишни хошлашади. Касб тақозосига кўра, кенг жамоатчилик назарида бўлганларда-ку, бундай хоҳиш янада кучли эканига шубҳа йўқ. У гўзаллик бобида беназир эди. Хусни, қадди-қомаги, ҳатто нозу карашмаларида шу қадар уйғунлик зоҳир эдики, бундай хилқат неча-неча аёлларни ҳасад ўтида куйдириб, қанча-қанча эркакларнинг ақлини ўғирламади, дейсиз. Мухлислар унинг маҳоратига бир, гўзаллигига ўн бор тан берардилар. Бироқ... у ўзининг бетакрор хусну лагофатидан кўп-да ғурурланмас, аксинча, бунинг санъат йўлидаги тушов бўлишидан чўчирди. Яъни, айнан

ташки кўриниши унга профессионал санъаткор сифатида жиддий карашларига монелик қилувчи, режиссёрларда ишончсизлик туғдирадиган омил бўлишидан хавотирда яшарди. Ҳолбуки, икки карра Оскар мукофоти соҳибаси истеъдодининг чиройидан қолишмаслигини исботлашга муваффақ бўлган.

Вивьен Ли, дарҳақиқат, иқтидорли актриса эди. Унинг ижодидаги ранг-баранглик ҳақли равишда эътироф этилади. Санъатдаги ўттиз йиллик фаолияти мобайнида Бернард Шоунинг комик сиймоларидан тортиб, Шекспирнинг драматик характерли қахрамонларигача, шарқнинг жозибодор хурлиқоларидан ғарб аслзодаларигача (Офелия, Клеопатра, Жульетта, леди Макбет, Анна Каренина ва ҳоказо) бўлган турли киёфаларни яратди.

1913 йил 5 ноябрь. Ҳиндистоннинг Даржилинг шаҳрида ҳақиқий исми шарифи Вивиан Мэри Хартли бўлган бўлажак актриса таваллуд топади. Унинг отаси Эрнест Хартли бошқа кўплаб британияликлар сингари ўша даврда Ҳиндистон кавалериясида хизмат қилар, шу боис Хартлилар оиласи кўҳна ҳинд дёрида кўним топганди.

Қизалоқ илк маротаба уч ёшида, онаси Гертруда Робинсон бошчилигидаги ҳаваскор театр труппаси томошаларида шеър айтиб сахнага

чиқади. Гертруда Вивианни адабиётга ошно қилишга интилади, Андерсен, Кэрролл, Киплинг эртақлари, шунингдек, юнон мифологияси билан таништиради.

1920 йил. Оиланинг яқкаю ёлғиз фарзанди бўлмиш қизалоқ ота юрти – Англиядаги монастирлардан бирига таълим олиш учун жўнагилади. Орадан 11 йил ўтиб, ота-она бағрига қайтган Вивиан актриса бўлиш орзусида эканини билдиради, яқинлари ҳам уни қўллаб-қувватлашади. Жаноб Хартли қизига Лондондаги Драматик санъатлар Қироллик академиясига ўқишга киришга ёрдам беради.

1932 йил. Болалигиданоқ актрисаликка бўлган иштиёқ, яқинларининг хайрихоҳлиги-ю нуфузли санъат илмгоҳидаги таҳсил бир бўлди-ю, “бетайин артистлик”ни касб ўрнида кўрмайдиган адвокат Герберт Ли Холман билан учрашув бир бўлди. Дунёқараш, қизиқишу қадриятлари айри бўлган актриса ва адвокатнинг муносабатлари анчайин омонатлиги аввал-бошдан маълум эди. Аммо, муҳаббатнинг кўзи кўр бўлади, деганларидек, ҳамфикр, ҳаммаслакликдан йироқ бу икки инсон турмуш курди. Оилада Сюзанна исмли қизалоқ дунёга келди. Санъат чўққиларини забт этиш кўйида ёнаётган Вивиан бир муддат “уй бекаси” ролини “ижро этишга” мажбур бўлди. Пиширтушир, кир-чир, гўдак тепасида ўтказилган уйқусиз тунлар... Бундай турмуш қахрамонимизнинг бахтли ҳаёт ҳақидаги тасаввурларига мутлақо зид эди. Тўрт девор ичида бўғилиб кетган ёш актриса аста-секин мақсад сари интилишни бошлайди: дўстларининг тавсиясига кўра “Ишлар бароридан келмоқда” фильмида кичикроқ роль ижро этади. Киноэкрандаги дебют ёмон чиқмайди чоғи, актриса унча-мунча эътибор қозонади.

“Холман” шарифини жананг-

дор деб билмаган бўлажак юлдуз “Вивьен Ли” тахаллуси остида саҳнага чиқишни бошлайди. “Ахлоқ ниқоби” спектаклидаги роль (1935 йил) уни кенг оммага танитади. Матбуотда кетма-кет чоп этилаётган мақолалар, интервьюлар, обрўли театрлар билан имзоланган шартномалар... Санъатдаги илк одимлариданоқ мақтовларга кўмиб, шуҳрат чўққисига чиқариб кўйилган актрисанинг боши айланиб қолмайди. Аксинча, кейинчалик ўша даврни оғриқ билан эслайди: “Эндигина саҳнага қадам қўйган ёшгина актрисага “буюк санъаткор” дея таъриф берган тақризчилар қанчалар нодон бўлган-а! Баландпарвоз мақтовлар нозик елкаларимга нечоғлик залворли юк, оғир масъулият бўлиб тушганини билсангиз эди! Ижодий фаолиятим бошиданоқ берилган таърифларга муносиб бўлиш учун умр бўйи тиним билмай ишлашимга тўғри келди. Олқишларга кўмиб, мени шундай азобларга дучор қилганларни ҳануз кечира олмайман.”

Кўтилмаганда зиммасига тушган масъулият юки қанчалик оғир бўлмасин, истараликкина Вивьен атрофдаги ҳамма-ҳаммага – мухлислару мунаққидлар, режиссёрлару ҳамкасбларига ёқишнинг уйдасидан чиқарди. Вивьенни саҳнада кўргани ҳаммоно кўнгли ҳаяжондан ҳаприқиб кетган актёр Лоуренс Оливье ҳам бундан мустасно бўлмади. Аввалига улар шунчаки дўстлашадилар. Аммо кейинроқ, “Англия узра аланга” фильмида ошиқ-маъшуклар ролини ижро этиш жараёнида Ли ва Оливьенинг ҳис-туйғулари ҳам аланга олади. Тасвирга олиш ишлари поёнига етганда, икки ҳамкасб муносабатлари авжига чиқади.

1930-йилларнинг иккинчи ярми. Қатор образларни қойилмақом қилиб яратган Вивьен Ли номи аста-секин бутун Европа ва АҚШда кенг тарқалди. Актрисага энг ну-

фузли театрлар ўз эшигини очган, унга спектаклларда фақат асосий ролларни ижро этиш, ўз даврининг таниқли санъаткорлари билан ишлаш имконияти кафолатланганди. Вивьен тобора режиссёрларга ўз сўзини ўтказишга урина бошлади. Йўқ, бу актрисанинг ҳаволаниши эмас эди, бунинг замирида Лоуренсга муҳаббат, аниқроғи, севгилиси билан ижодий жуфтлик яратиш илинжи ётарди, холос. Оқибатда, санъат олами, қанчалик маҳоратли бўлмасин, ўжар, ўз билганидан қолмайдиган, ҳиссиётларини жилловлай олмайдиган актрисани четлаштира бошлади.

1938 йил. АҚШда М.Митчелнинг “Шамолларда қолган ҳисларим” романи асосидаги фильмни суратга олиш ишларига тайёргарлик кетмоқда. Бундан хабар топган Ли картина продюсери Дэвид Селзникнинг эътиборини қозонишга астойдил киришади. Бу пайтда Лос-Анжелесда бош роль учун актриса танлаш жараёни қизғин кетаётган, номзодлар рўйхатида Американинг энг таниқли киноюлдузлари номлари ўрин олган эди. Махсус вакил томонидан олиб борилаётган музокаралар натижасини кутишга сабри чидамаган Вивьеннинг шахсан ўзи Лос-Анжелесга учади. Режиссёрни, ижодий гуруҳни асардаги Скарлетт образи айнан ўзи учун ёзилганига ишонтиришга ҳаракат қилади. Бунинг уддасидан чиқади ҳам! Эҳтиросли, биров тантик, аммо шуниси билан ниҳоятда жозибали бу аёл бош қаҳрамоннинг ўзгинаси эканига ҳеч кимда шак-шубҳа қолмайди. Фильмни тасвирга олиш жараёни оғир кечади. Ҳафталаб тиним билмай, тонг саҳардан ярим кечагача ишлашга тўғри келар, ижодкорлар оила аъзолари билан учрашишга ҳам вақт тополмасдилар. “Голливуддан кўнглим озиб кетяпти... Бундай ҳаётга ҳеч қачон кўниқолмайман – кинода суратга

тушишни жинимдан ортиқ ёмон кўраман”, деб ёзганди Вивьен ўз мактубларида. Аммо машаққатлар бесамар кетмайди. “Шамолларда қолган ҳисларим” картинаси ўнта (!) Оскар мукофотига муносиб деб топилиши баробарида (шу жумладан, энг яхши ижро этилган аёл роли учун), Вивьен Лини дунёга машҳур қилади. Шунда ҳам санъаткор эътирофу эътибордан сармаст бўлмайди. “Мен киноюлдуз эмас, актрисаман, – дейди у, – Юлдузга айланиш, шунчаки киноюлдуз бўлиш – ясама ҳаёт кечириш, сохта қадриятлар ва зўрма-зўраки машҳурлик йўлида умрини исроф қилишдек гап. Актёрнинг профессионализи эса бир умр йўқотилмайдиган бойликдир. Ҳақиқий санъаткорнинг доим ўз роли, саҳнанинг бир чеккасида бўлса ҳам, ўз ўрни бўлади.”

1940 йил. Вивьен Ли ҳамда Лоуренс Оливье Калифорния штатининг Санта-Барбара шаҳарчасида атиги икки ҳамроҳ – машҳур актёрлар Кэтрин Хепбёрн ва Гарсон Канин гувоҳлигида никоҳдан ўтиб, муносабатларини расман қайд этадилар. Бу пайтда Ли ва Оливьенинг аввалги турмушлари аллақачон дарз кетган, Сюзанна отаси билан, Лоуренснинг ўғли эса онаси билан қолганди.

Энди ҳамкасб, ҳаммаслак эрхотин биргаликда қатор пьеса ва кинофильмлар устида ишлайдилар. Аввалига ҳамкорлик ижобий натижа беради. Омаддан илҳомланган Вивьен ва Лоуренс Бродвей саҳналари учун “Ромео ва Жульетта” пьесасини саҳналаштирадидилар. Спектакль кутилмаганда аёвсиз танқидга учрайди. Унинг режиссураси ҳам, актёрлар ижроси ҳам, ҳатто Вивьеннинг “кўкат сотувчиникига ўхшаш чийиллаган овози” ҳам журналистлар таънаси билан четда қолмайди. Йигиб қўйган талайгина маблағини ушбу саҳна асарига тиккан жуфтлик учун бу муваффақиятсизлик катта зарба бўлади.

1945 йил. “Цезарь ва Клеопатра” фильмини тасвирга олиш ишлари ниҳоясига етганда, бош роль ижрочиси Лининг қувончдан боши осмонга етади – у фарзанд кутаётганди! Бироқ аёлнинг хурсандчилиги узоққа бормади, соғлиғи кўтармайдими ё оғир иш жараёнининг асоратими, хуллас, гўдак туғилмасидан нобуд бўлади. Мусибатдан ўнглана олмаган, устига-устак, тўхтовсиз йўтал ҳамда иситмадан азоб чекаётган Вивьенни шифокорлар ташхиси буткул эсанкиратиб кўяди: актриса сил касалига чалинган экан. Ўта таъсирчан Вивьен Ли ўзини бошқаролмай қолади. Бир қараса, тушқунликка тушиб, ҳаммадан яширинишга уринар, пайти келганда, дод солганча эрининг ёқасига ёпишар, вақти-вақти билан хотирасини йўқотиб, ҳеч кимни танимас, ўзига келгач, қилган ишларидан пушаймон бўлиб, яқинларидан узр сўрарди. Касал зўрайгандан зўраяр, унга мутаносиб равишда актрисанинг феъли ҳам тобора айниб борарди. Атрофдагилар Вивьен Лидан ўзларини олиб қоча бошлашади. Ҳатто суюкли аёлининг қилиқларидан зада бўлган Оливье ҳам ҳаммасига қўл силтаб, уйдан чиқиб кетади. Ушанда Лоуренс хотинининг шу аҳволга тушишига, унинг асаб тизими шикастланишига сабаб силга қарши дори-дармонлар эканлигини билганида эди, бирор чорасини топган, натижада Вивьен 45 ёшида ёлғиз қолмаган бўлармиди?..

Начора, ҳаёт давом этар, нари-бери саломатлигини тикланган Вивьен Ли азалий орзуси – трагик ролларда ўзини синаш учун имкон пойларди.

Ниҳоят, актрисага Теннесси Уильямснинг “Истаклар трамвайи” пьесасидан роль тегади. Спектаклда ўша давр ахлоқий қарашлари, тартибқоидаларига бир мунча зид муносабатлар акс этганди. Ҳар қандай вазиятда ўзини идора қиладиган, совуққон британияликларнинг бундай асарни қабул қилишлари осон кечмайди. Пьеса ҳам, “сахнада ўзига эрк бериб юборган” Ли хоним ҳам танқидчи-тақризчиларнинг таънасига қолиб кетади. Аммо томошабинлар “Истаклар трамвайи”ни катта қизиқиш билан кутиб оладилар. Спектакль Вивьен Ли иштирокида 326 маротаба ўйналади. Театрга мўмайгина фойда олиб келган ушбу пьеса кинофильм яратилишига ҳам туртки бўлади. Бош қаҳрамон Бланш Дюбуа ролини сахнада ҳам, катта экранда маромига етказиб ўйнаган Вивьен анчагача образ таъсиридан чиқиб кетолмади. “Тўққиз ой Бланш хоним бўлиб яшадим, лекин ҳамон уни ичимдан сиқиб чиқара олганим йўқ. Менинг телба бўлаёзганимга Бланш Дюбуа айбдор!” деганди у кейинчалик. Бу сафар ҳам машаққатлар муносиб тақдирланади: В.Ли яна бир бор Оскар мукофотига сазовор бўлади.

Вивьен узоқ давом этган хасталикдан сўнг 1967 йил 7 июлда Лондонда вафот этади. Бир умр малоҳатли аёлдан кўра кўпроқ маҳоратли актриса эканини исботлашга ҳаракат қилган Вивьен Ли номи, унинг сахна ва экранда яратган сиймолари танқид бўронларида тобланди, вақт синовидан ўтди, минг-минглаб мухлислари қалбидан жой олиб, охир-оқибат санъатда муносиб из қолдирди.

ТОШНИ “ЎЙЛАТГАН” ИСЁНКОР

У ўзини санъатнинг бирор оқим ё йўналишига боғламаган. Бу ҳайкалтарош ижодида реализм ва романтизм, импрессионизм ва символизм унсурлари ажиб тарзда уйғунлашиб кетган. Инсон руҳий ҳолати ва тана ҳаракатини бадий воситалар орқали моҳирона акс эттирган санъаткорнинг ҳар бир асарида унинг шахсий фалсафаси, ҳаётӣ карашлари ва ўзига хос исёни намоён бўларди. Бу анъанавий тамойилларга суяниб қолган, фақат одатӣ карашларни қабул қилиб, ўзгача нигоҳни инкор қилувчи жамиятга қарши исён эди. Унинг дунёкараши, санъат асарлари ҳақидаги тасавури бошқаларникига ўхшамасди. Буюк ҳайкалтарош

Франсуа Роденнинг умри интиҳосига келгандагина чин маънода эътироф этилишига сабаб ҳам шу эди аслида.

Ёшлигида декораторлик – турли бино ва иншоотларга безак бериш билан кун кечирган таниқли француз ҳайкалтароши Франсуа Огюст Рене Роден 1840 йил 12 ноябрда Парижда таваллуд топган. Болалигида Франсуа мактабга хушламайгина борар, фақат расм дарсларида жон-дили билан қатнашарди. 14 ёшида ўспирин рассомлар, декоратор ва заргарлар тайёрлайдиган махсус ўқув юрти – “Petite Ecole”га ўқишга киради. У ердаги таҳсилдан сўнг уч мартаба Нафис санъатлар мактабига ўқишга киришга уринади, бироқ синовлардан ўтолмайди. Роденнинг ўзига хос бадий услуби унинг илк асарларида ҳам яққол кўзга ташланар, анъанавий таълим дастурлари асосида иш олиб борадиган мураббийлар эса бундай “ўзбошимчалик”ни қабул қилолмасдилар.

Мана шу даврдан бошлаб, Франсуа ёлланма ишчи, декоратор ёрдамчиси, безакчи сифатида турли ишларда банд бўлиб, нонини топиб юради. 1864 йилдан у Каррье-Беллэз хусусий устахонасида иш бошлайди. Роденнинг бронзадан қуйилган декоратив ҳайкалчаларининг бозори ниҳоятда чакқон эди. Бироқ уларнинг бирортасида муаллиф номи қайд этилмайди. Ҳайкалтарош меҳнатдан бўш пайтларида ўрта асрлар санъати тарихи, айниқса Рубенс ижодини кунт билан ўрганади. Вақт ўтиб, баъзи ишларини ўз номидан сотувга қўяди. Оқибатда ўзбошимчалиги учун устахонадан ҳайдалади.

Тақдир Франсуа Роденни ҳайкалтарош Антуан-Жозеф ван Расбургга рўпара қилади. Икки ижодкор ҳамкорликнинг ўзига хос усулини ўйлаб топишади: битта устахонани ижарага олиб, биргаликда катта-кичик ҳайкаллар яратиб, уларни Францияда Роденнинг, Бельгияда эса Расбургнинг номидан сотувга қўйишади. Қизиғи, аксарият ишлар Роден томонидан яратилган бўлса-да, шеригининг номи остида чикқан ҳайкалларга талаб анча катта бўлади.

Ҳар холда қаҳрамонимиз моддий жиҳатдан анча ўзини тиклаб, эркин ижод қилиш имконига эга бўлади, асарларини турли кўргазмаларга тақдим этади. Ҳайкалтарошни одам танаси, айниқса, ҳаракатдаги турли ҳолатлар ўзига жалб қилади. У ўзининг илк йирик асарларидан бири

– “Одимлаётган эркак” (1877 йил) (юриб кетаётган эркакнинг бошсиз ва кўлсиз кўринишдаги ҳайкали) биланоқ омма эътиборини тортади. Мазкур ҳайкал асосида яратилган “Иоанн чўқинтирувчи” асари қатор кўриклар совриндори бўлади. Роденнинг кўпинча таналарни либоссиз, онадан янги туғилгандек яланғоч тасвирлаши эътирозларга сабаб бўлади. Ижодкорнинг ўзига хос ташрифномасига айланган ҳайкаллардаги кемтикликни (тананинг бирор аъсосини ясамай, чала қолдириш, тош ё мрамарга қўшиб юбориш) тушунишнинг ўзи бўлмайди. Уни натурачилар танасидан қолип олиб, ҳайкал қуйишда айблайдиганлар ҳам топилади.

Қиркни қоралаб қолган Роден адиба Жюльетта Адам тавсиясига кўра мамлакат бош вазири Гамбетт билан таништирилади. 1880 йилда ҳайкалтарош биринчи ҳукумат буюртмасини олишга муваффақ бўлади. Шартномага кўра, у Париждаги декоратив санъат музейининг янги биносини безаб турувчи ҳайкаллар мажмуини яратиши керак бўлади. Ижодкор буюртмани белгиланган муддат, яъни 1885 йилга қадар тайёрлаб беришга улгурмайди. “Жаҳаннам дарвозаси” дея номланган, 186 фигурани ўзида жамлаган, бронзадан куйилган, баландлиги етти метрли ушбу мажмуа ҳайкалтарош вафотидан кейингина ниҳоясига етказилади. Ундаги “Оний севги”, “Бўса” каби ҳайкаллар кейинчалик каттароқ ҳажмда қайта ишланиб, алоҳида санъат асарлари сифатида тарихда қолган.

Маълумотларга кўра, Роденнинг энг машҳур асарларидан бири, жаҳон ҳайкалтарошлик санъатининг дурдонаси ҳисобланган “Мутафаккир” (“Ўйга ботган одам”) Дантенинг портрети сифатида ишланган. “Жаҳаннам дарвозаси” композициясини яратишида ҳам Данте асарлари туртки бўлган экан. Умуман олганда, Роден ўз даврининг таниқли шахслари, амалдорлари ҳайкалларини ясашда фаол иштирок этган. Француз адиблари Виктор Гюго, Оноре де Бальзак ҳайкаллари шулар жумласидан. 1900 йилларда унинг “мижозлари” орасида Бернард Шоу, Густав Малер, Жорж Клемансо, Аргентина президенти Доминго Фаустино Сармьенто ва бошқаларни кўриш мумкин эди.

Роден ўз ижодида муҳаббат мавзуга алоҳида эътибор қаратган. Бунда ҳайкалтарошга меҳрини берган, ҳаётини бағишлаган аёлларнинг ўрни бекиёс, албатта. Умрининг паст-баланд даврларида унга елкадош бўлган, ижодкорнинг инжикликларини ора-чора юзага келган ишқий можароларига кўз юмиб, сабр қилиб келган аёли оддий тикувчи Роза Бёре бўлган. Санъаткорнинг илк ҳайкалларида айнан Розанинг сиймоси акс этади (“Гулдаста ушлаган қиз”, “Миньон”, “Вакханка”). 1866 йилда ўртада ўғил туғилганига қарамай, улар никоҳдан ўтмаганди.

1885 йилдан Роденга шогирд тушиб, устонада ёрдамчи бўлиб ишлаган, кўпгина асарларни яратишда меҳнати билан ҳам, ташқи кўриниши билан ҳам (натурачи сифатида) хиссасини қўшган Камилла Клодель ҳайкалтарошнинг ҳақиқий илҳом париси эди. Бу даврда Роден ниҳоятда сермахсул ижод қилган. Унинг энг таъсирчан, дунёга танилган ишлари (“Бўса”, “Абадий илоҳ”, “Данаида”, “Аврора” каби) шу йиллари ва айнан Камилла сиймосидан илҳомланиб

яратилган. Салкам ўн йил давомида ҳам ижодда, ҳам турмушда Франсуага ҳамроҳ бўлган бу аёлнинг юзи, қадди-қомати маълум муддат Роденнинг деярли ҳар бир асарида акс этади. Замондошларининг таъкидлашича, Клодель жуда иқтидорли бўлган ва ўзи ҳам мустақил равишда ижод қилиб, ҳайкалтарош сифатида ном қозониши мумкин эди. Аммо Роден ўртадаги муносабатга чек қўйгандан сўнг ўзлигини устозига бағишлаган аёл қаттиқ рухий изтиробга тушади, қайта ўнглонолмай, ҳаётининг сўнгги йилларини рухий касалликлар клиникасида ўтказди. Камилланинг яқинлари бу кўргуликда буюк ҳайкалтарошни айблайдилар.

Умрининг ниҳоясида хасталикка чалинган Роден устахонадаги ишларни ташлаб қўйган, хотираси ҳам панд бериб қолганди. Унинг ён-атрофида изғиб юрганлар бу вазиятдан фойдаланиб, ҳайкалтарошнинг қимматбоҳо ишлари, мол-давлатини талон-тарож қилишга тушадилар. Фарзанди Огюстнинг меросдан мосуво бўлиб қолиши мумкинлигидан чўчиган Роден ниҳоят Роза Бёрега расман уйланишга қарор қилади. Ихчамгина тўй маросими 1917 йили 19 январда бўлиб ўтади. Орадан 25 кунгина ўтиб, ёши бир жойга бориб қолган Роза оламдан ўтади. Кузга келиб Роден ҳам ётиб қолади. Буюк ҳайкалтарош 17 ноябрь куни бу дунёдан кўз юмади. Васиятига кўра унинг барча ишлари, қўлёзмалари давлат тасарруфига ўтказилади. Қабр устига “Мутафаккир” ҳайкалининг нусхаси ўрнатилади.

Ю.ҲОШИМОВА тайёрлади

ТАБИАТДАН РАНГ ОЛГАН ИЖОД

Машҳур фаранг мусаввири Оскар Клод Моне тасвирий санъатнинг импрессионизм йўналиши асосчиларидан биридир. Бу эса мўйқалам сохибининг ўзига хос мактаб яратганидан далолат беради.

1840 йил 14 ноябрда Парижда таваллуд топган Клод Моне ижодининг илк босқичида асосан ҳажвий карикатуралар чизган. Таниқли пейзаж устаси Э.Буден унинг биринчи устози ҳисобланади. Айнан Буденга шогирд тушиб юрган кезлари кўп вақтини қирғоқ бўйларида ўтказар, бу шунчаки “дайдиб юриш”га ўхшасада, аслида Моне атроф-табиатнинг ўзидан рангларга оид сабоқ олишга интиларди.

Оскарнинг хоҳиш-истагини инобатга олган отонаси унга Париждаги санъат мактабида таҳсил олиш имкониятини яратадилар. Аввалига Клод бундан унумли фойдаланмайди. Аксинча, ёш ижодкор пойтахтда киборлар оламига буткул шўнғиб кетади. Бундай бебошлик жазосиз қолмайди, албатта: ота-она фарзандини таъминламай кўяди.

Яқинларининг моддий ёрдамсиз қийналиб қолган йигит ҳарбий хизматга йўл олади. Жазоирда хизматини ўтаб Парижга қайтгач, табиатни акс эттирувчи этюдлар устаси И.Ионкинд билан танишади. Кейинчалик Клод бир қанча муддат мусаввир Тульмуш қўлида, ўз даврининг таниқли рассоми Ш.Глейр устахонасида ишлайди. Лекин Моненинг ижодий услуби устахоналарда эмас, балки руҳан ўзига яқин бўлган рассомлар даврасида табиат қўйнида ишлаш жараёнида шаклланади. У О.Ренуар, Ф.Базиль, А.Сислей каби рассомлар ижодидан таъсирланар, оддий ҳаёт ҳақиқатларидан тан олинган санъат асарларининг шартли мукамаллигигача бўлган ораликда ўз йўлини қидирарди.

Бундай изланишнинг илк ҳосиласи сифатида “Ўтлоқдаги нонушта” асарини яратади. Афсуски, бу асар бизгача етиб келмаган: рассом уни Шайи қишлоғида яшаган уй ижараси ҳақи учун қолдириб кетганди. Лекин асарнинг кичрайтирилган нусхаси қолган бўлиб, сурат ҳақида умумий тасаввурни ҳосил қилишга имкон беради. Сурат сюжети оддий: ўрмон, байрамона кийинган бир неча эркак ва аёллар тасвири. Ёрқин тўқ яшил ранглар гаммасига хиёл жигарранг ва қора рангларни қўшиш натижасида юзага келган тасвирлар Барбизон рассомчилиқ мактаби анъаналарини эслатади. Бироқ улардаги одағий куюқ зулмат ва “намикқан” ҳаво манзараларидан фарқли ўлароқ, Моне полотноси ёруғлик, шаффоф ҳаво билан тўлдирилган.

“Ўтлоқдаги нонушта”ни тамомлагач, Клод Моне парижликларнинг севимли дам олиш маскани – “Қурбақазор”да суратлар чизиб, ўзи кашф қилган этюдлар услубини такомиллаштиришда давом этади. “Қурбақазор”да рассом атроф-муҳитнинг кўплаб кирраларини тасвирлашга интилганди: унинг нигоҳида сувдаги қуёш акси ўзгача жилоланади, ҳар бир деталда мусаввирнинг янгича қараши акс этади.

Шароит тақозосига кўра Моне Англия, сўнг Голландияга йўл олишига тўғри келади. Бундай “ихтиёрий-мажбурий” сафарлар рассом ижодига ижобий таъсир кўрсатади. Айни шу сафарлардан қайтгач, Моне ўзининг энг сара асарлари ҳисобланган “Қуёшдаги настарин”, “Капуцин хиёбони”, “Таассурот. Қуёш чиқиши” картиналарини яратади. Ушбу суратларнинг айримлари 1874 йили Моне раҳбарлигидаги “Рассомлар ва хунармандларнинг аноним жамияти” томонидан ташкил этилган нуфузли кўргазмада намойиш этилади.

Аслида энг буюк мусаввир – табиатнинг ўзи. К.Моне эса ўз асарларида ундан нусха олиб, ўша буюкликни яна бир бор эътироф этгандай бўлади. “Аржантёй”, “Аржантёйдаги елканли қайиқ”да рассом Сена дарёси, унинг кўприқлари, сувда қалқиб турган елканли қайиқларни шу қадар завқ билан чизадики, киши бехтиёр атрофга ўзгача нигоҳ билан қарай бошлайди.

Рассом асарларида табиатнинг турли кўринишлари, ранго-ранг манзараларда нафосат уфуриб тургани билан, шахсий ҳаётида фожиавий воқеликлар ҳам етарлича эди. Унинг ижоди авж палласига чиққан даврда рафиқаси Камилла оғир касалликка чалинади. Иккинчи фарзанди оила ўта камхарж бўлиб турган пайтда туғилади. Устига-утак, кўп ўтмай Камилла 32 ёшида вафот этади.

Аста-секин моддий аҳволи яхшиланган рассом Живерни шаҳарчасидан уй сотиб олади. Бу ерда аксарият вақтини боғда танҳо сайр қилиб, манзарали кўринишлар яратиш билан ўтказади. Натижада одамлар билан тўлиб-тошган тасвирлар ўрнини ўсимликларнинг сирли олами, сув манзаралари эгаллайди. “Живернидаги гулсафсарлар”, “Йиғлоқи толлар” картиналари бунга мисолдир.

Рассом ижодининг сўнги намуналарида ҳам жонли табиат – сокин кўллар акс эттирилган (“Оқ нилуфарлар”, “Кўк ва сиёхранглар оҳанги”). Эҳтимол, бу билан рассом оқар дарёдек умрининг поёнига етиб қолганига ишора қилгандир?..

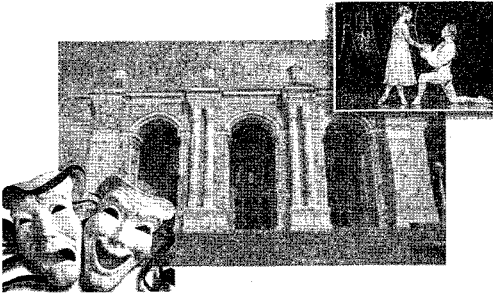
Клод Моне 1926 йил 5 декабрда Живернида вафот этади.

Азиза ИЛҲОМОВА
тайёрлади

ЖАРАЁН

ТЕАТРАР ОЛАМИДА

Тошкентда ўтказилган Учинчи “THEATRE.UZ” халқаро театр фестивалига бир назар.

Бир пайтлар инглиз шоири Редьярд Киплинг “Шарк бу Шарк, Фарб эса Фарб, улар йўли қовушмагай ҳеч қачон”, деган бўлса, қозоқ шоири Ўлжас Сулаймонов XX асрда “Машрик йўқдир, Мағриб йўқ, Она-Ернинг жуфт ўғлони бор” дея жавоб берган эди. Инчунин, янги минг

йилликнинг илк асрида қитъалараро масофа торайиб, “темир қоидалар” ўрнига ишонч кўприклари барпо этилди. Тошкент театр фестивалини ана шундай мулоқот сирасига киритиш мумкин.

“Ўзбекистон маданият ва санъат Форуми” жамғармаси, Ўзбекистон Республикаси маданият ва спорт ишлари вазирлиги, “Ўзбектеатр” ижодий ишлаб чиқариш бирлашмаси, Ўзбекистон ёшлар театри, муассислигида учинчи бора ўтказилган мазкур фестиваль ана шундай ишонч руҳида бориб, дунё санъатининг ўзига хослигини кўрсатган ҳолда турли халқларнинг маданияти шаклан бири-биридан фарқлангани билан уларнинг ёнишлари, оғриқлари, ташвишлари муштарак эканлигини кўрсатди.

Фестивалнинг Алишер Навоий ҳайкали ва унинг номидаги адабиёт музейи ёнбошидаги Ўзбекистон Ёшлар театрида очилиши ҳам рамзий маънога эга.

Илк оқшом тантанавор руҳда бошланди. Тадбирнинг очилиш маросимидан сўнг фестиваль мезбони бўлган Ўзбекистон Ёшлар театрининг Александр Грин эртаги асосидаги “Алые паруса” (“Алвон елканлар”) мюзикли намоиш этилди. Ёш режиссёр Комила Абдурахмонова саҳналаштирган мазкур спектаклда бегубор севги, ёшларнинг мухаббат учун кураш йўлида чеккан заҳматлари романтик услубда ифода этилган. Машҳур эртаққа замонавий руҳ, оҳанг ва бўёқ берган режиссёр, ижодий жамоа, актёрлар ўзларининг имкониятларини намоён қилганлар.

Фестивалнинг иккинчи куни театр режиссёри сифатида халқаро миқёсда эътироф этилган Ўзбекистон Ёшлар театрининг бадиий раҳбари Наби Абдурахмонов хорижий ва республика театр мутахассислари ҳамда томошабинлар учун “Мастер-класс” (“Маҳорат дарси”) ўтказди. У ўзининг спектакль яратиш борасидаги изланишлари, орттирган тажрибалари билан ўртоқлашди.

“Исроил театри кунлари” лойиҳасида фестиваль қатнашчилари ва томошабинлар Ида Нетаньяхнинг “Хэппи Энд” ҳамда “Итамар К.” асарларини саҳналаштириш жараёни билан танишдилар ва асар муаллифи билан ижодий учрашув ўтказилди. Асли касби шифокор бўлган Ида Нетаньях Иккинчи жаҳон уруши арафасида Европада бўлган вазиятни тасвирловчи асарларини ёзиш жараёнида тарихий фактлар билан танишгани, жаҳон халқлари учун фашизм ва миллатпарастлик офат келтириши тўғрисида сўзлаб берди.

Шу куни Муқимий номидаги Ўзбек Давлат мусиқа театрида Бухоро вилоят мусикали драма театрининг Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий пьесаси асосидаги “Майсаранинг иши” комедияси намоиш қилинди.

Фестивалнинг иккинчи куни Ўзбекистон Миллий Академик драма театрида Нурулло Аббосхоннинг “Танҳо юлдузим” спектакли билан давом этган бўлса, Ўзбекистон Ёшлар театрида бошланган тадбир эса янги лойиҳалар тақдимотига бағишланди.

“Танҳо юлдузим” спектаклини тажрибали режиссёр Валижон Умаров сахналаштирган. Унда одам гўё сайёҳ мисол дунё кезиши, кимнидир топиши, яна йўқотиши, баъзан меҳрга зор бўлса, ахён-ахёнда ҳам эътибор, ҳам бошпанага муҳтожлиги инсон ёзуғи, дунёда ҳамдард тополмай олиш юлдузларга юкиниши таъсирчан сахналарда кўрсатилган. Қаҳрамон Абдурахимов ва Гули Зокирова тимсолларини гавдалантирган эркак ва аёл руҳан бир-бирига интилса-да, уларнинг “оқ юшиб, оқ тараб” улғайтирган фарзандлари ота ва оналарининг кўнглига кулоқ солиш ўрнига уларга салбий муносабатда бўладилар. Ўз отасини қабристонда ётиб юришидан кўра бир аёлнинг хонадонига бориб яшашини шармандалик деб ҳисоблайдилар.

Кун сўнгида Ўзбекистон ёшлар театрида Буюк Британия – Ўзбекистон – Тожикистон – Қирғизистон ижодкорлари ҳамкорлигидаги “Нити шёлка” (“Ипак толалари”), Германия – Ўзбекистон ижодкорлари ҳамкорлигидаги “Наши легенды” (“Бизнинг афсоналар”) лойиҳалари тақдимоти ўтказилди.

Фестивалнинг иккинчи куни Ўзбекистон рус академик драма театрида “Исроил театри кунлари” доирасида санъатшунос Елена Тартаковскаянинг Исроил театр санъати тарихи ҳақидаги маърузаси билан бошланди. Сўнгра Тель-Авив театрининг рус адиби А.П.Чехов ҳикоялари оҳанглирида ёзилган Ханох Левиннинг “Реквием” пьесаси асосидаги спектаклнинг видео намоиши бўлди. Пьеса марказига Чеховнинг “Тоска” (ўзбекчага “Ҳасрат” номи билан ўтирилган) ҳикоясидаги воқеалари олиниб, бундан ташқари яна бошқа бир неча ҳикояларидан лавҳалар ҳам киритилган. Спектаклда чеховона юмор кулгудан кўра кўпроқ йиғига мойил. Чехов вафотидан ярим аср кейин Фарбий Европада пайдо бўлган абсурд театрининг илк намунасини кўргандай бўласиз. Спектакль персонажи – извошчи чол барча йўловчилар ухлагач, отига беда солиб, кўнглидаги тоғдай ҳасратини тулпорга тўкиб солади. Бедав ҳам беда ейди, ҳам бўйнини ликиллашиб йиғлайди...

Бу спектакль актёрлар ижросида кечинма санъатига асосланган бўлса-да, режиссура ва сахна безаклари жиҳатидан бугунги авангард театр унсурлари ва анъанавий театрнинг ижро услуги қоришувида юзага чиққан.

Шу куни ўзбек давлат театрида фестивал доирасида намоиш қилинган Зулфия Куролбой кизи асарлари асосидаги “Аёл” драмасини аёлга қасида деб аташ мумкин. Гарчанд режиссёр Сайфиддин Мелиев спектаклга қуюқ бўёқ беришга ҳаракат қилган бўлса-да, аммо драматик воқеалар патетик урғу ва дидактикага қурилгани учун спектаклдан кўра кўпроқ шеърӣ композицияга ўхшаб кетади. Актёр ижроси учун пьесада драматик жараён етишмайди.

Учинчи куни Ўзбекистон ёш томошабинлар театрида Эркин Хушвақтов пьесаси асосида сахналаштирилган “Ҳалоллик истаб келдим” спектаклида Сурхон воҳасига хос бўлган қўшиқларнинг кўплаб қўлланиши, унда кулгули тарзда дидактик қарашлар билан этнографик элементларнинг дидактик уйғунликда ифода этилиши яхши таассурот қолдирди, айти чоғда бироз жанрлар электикасига йўл қўйилгани сезилади.

Шу куни Муқимий номидаги ўзбек давлат мусиқа театрида француз ёзувчиси Проспер Мерименин “Африка севгиси” асари асосида сахналаштирилган “Африка гўзали” номли мусиқий фарс намоиши этилди. Унда актёр, киноактёр, кинорежиссёр сифатида танилган Мурод Ражабов бўрттирма – гротеск элементларидан унумли фойдаланиб, ўзига хос спектакль яратган. Айти шу пайтда асарда Ўзбекистон академик рус драма театрида А.П.Чехов номидаги Самарқанд рус драма театрининг Н.Коляда пьесаси асосидаги “Всеобъемлюще” (“Бағрикенглик”) спектакли намоиши этилди. Унда кексайиб қолган актрисаларнинг театрдан кетмаслик учун қилган ҳаракатлари, ёшлик хотиралари билан ўзаро ўртоқлашишлари акс этган.

Фестивалнинг тўртинчи куни Камолитдин Бехзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн институтида Германиянинг Дрезден шахри Ёш авлод театри рассоми Лютц Хофманнинг “маҳорат дарслари” билан бошланди. Унда замонавий сахна безаклари театрининг энг муҳими ифода воситаларидан эканлиги

ҳақида сўз борди. Европа театрларида сахна безакларининг ўрни ҳақида фикр алмашилди.

Ўзбек давлат драма театрида Бишкекдаги Б.Қидикбоева номидаги қирғиз давлат ёш томошабинлар театрининг ўзбек режиссёри Сайфиддин Мелиев томонидан сахналаштирилган Ғафур Ғуломнинг “Шум бола” қиссаси асосидаги “Шўҳ бола” спектакли намойиш қилинди. Бу спектакль эркин талкин қилинганлиги, воқеалар бугунги кунга кўчирилганлиги, ижрода ўзбекча ва қирғизча кўшиқлар омухта қилиб ижро этилганлиги билан эътиборни тортди.

Шу кунини Ўзбек Миллий академик драма театри сахнасида тожикистонлик санъаткорларининг ўзбек драматурги Иброҳим Содиқов қаламига мансуб “Афандининг беш хотини” (“Пять жен Ходжи Насреддина”) спектакли ўйналди. Ўзбек режиссёри Олимжон Салимов томонидан сахналаштирилган бу комедияда Афандини мот қилиш учун подшоҳ уни бирданига тўртта хотинга мажбурлан уйлантиради. Ҳеч кимга сўз бермайдиган, берилган савол тугамай туриб, жавобни рақибнинг ёқасига ёпиштирадиган зийрак ва ҳозиржавоб Хўжа Насриддиннинг топқирликларига қурилган бу спектакль ҳам кўпчиликка маъқул бўлди.

Тўртинчи кунининг якунловчи спектакли В.Шекспирнинг “Ромео ва Жульетта” фожиаси асосидаги Омск давлат драма театри томонидан олиб келинган сахна асари бўлди. Ўтган асрда Тошкент давлат театр ва рассомлик санъати институтини тамомлаб, ҳозирда Омск шаҳрида фаолият юритаётган Ринат Бектошев кўҳна ва кўпчиликка таниш бўлган муҳаббат тарихини бугунги кун нуқтаи назари билан варақлар экан, одамлар орасидаги адоват ва нифоқ вақт ўтган сайин яна кўзғалиб, икки ёшнинг бахтига зомин бўлишини сахнавий тилда замонавий талкин қилган.

Фестивалнинг бешинчи кунини “Дийдор” театр-студиясининг Туроб Тўла пьесаси асосидаги “Нодирабегим” спектакли билан бошланди. Театр-студия раҳбари, сахналаштирувчи режиссёр Баҳодир Йўлдошев бир пайтлар бу пьесани Ҳамза номидаги ўзбек давлат академик драма театри ва Муқимий номидаги ўзбек давлат мусиқа театрида сахналаштирган эди. Ёш актёрлар билан ишлаш жараёнида тажрибали режиссёр энди санъат остонасига қадам қўяётган шогирдларига тарихий шахсларнинг тимсолларини яратишда изланиш, ўша давр мураккаблигини ҳис қилиш, образларнинг феъл-атворларини пухта ўзлаштиришдан сабоқ берганлиги яққол кўзга ташланиб турибди.

Спектаклдан сўнг Б.Йўлдошев “Маҳорат дарси” ўтказди. У ўз тажрибалари билан ўртоқлашар экан, Станиславский каби машҳур ислохотчи режиссёр ҳам камолот чўққисига етганда студиядан қадам узмаганлигини айтди. Чунки, студияда режиссёр ва актёрнинг кўзлари бир-бири билан жуда яқин тўкнашади. Артистнинг ёлғон ижроси бир зумда фош бўлади. Ҳатто баъзи студия иштирокчилари санъат институтини тамомлагач, бу даргоҳга билим олиш учун келишлари “Дийдор”нинг мавқеи баландлигидан дарак беради.

Шу кунини Муқимий номидаги ўзбек давлат мусиқа театри сахнасида Олим Хўжаев номидаги Сирдарё вилоят мусикали драма театрининг Тоғай Мурод қиссаси асосидаги “Ойдинда юрган одамлар” спектакли намойиш қилинди. Нигора Исмоилова сахналаштирган бу спектаклда асар табиатига мос миллий ўйин ва кўшиқлар мавжуд бўлиб, Қоплон ва Оймомо характерларини очишга ҳаракат қилинган. Аммо бу спектаклда ҳам кўпроқ ташқи эффект, яъни таъсирчанликни орттиришга эътибор берилган. Режиссёр томонидан етти кишидан иборат совчиларнинг киритилиши асар йўналишини ўзгартириб юборган.

Шу кунини Ўзбекистон санъат ва маданият институти ўқув театрида талабалар сахналаштирган ва ижро этган “Искандар” ва “Садокат” спектаклларининг фестивал доирасида кўрсатилиши ёшларга юкланган масъулият ҳиссини ошириш, уларга ишонч билан қарашнинг натижасидир.

Фестивалнинг бешинчи кунини Ўзбекистон Ёшлар театрида Фарғона вилоят рус драма театрининг итальян драматурги К.Гольдониининг “Трактирщица” (“Меҳмонхона бекаси”) комедияси ҳамда ўз сахнасида Ўзбекистон Рус академик

драма театрининг А.Менчелл асари асосидаги “С тобой и без тебя” (“Сен билан ва сенсиз”) спектакллари намойиши билан якунланди. Ҳар икки театр ҳам мамлакатимиздаги отахон театрлардан бўлиб, ўз ижро мактабига эгалиги билан айна спектаклларда ҳам ажралиб турди.

Фестивалнинг олтинчи куни Ўзбекистон ёшлар театрида Лондон Кириллик театри (Буюк Британия) режиссёри Керри Майкл “махорат дарси” ўтказди. У машғулот давомида ёшлар театри актёрлари ҳамда бошқа ижодкорларга саволлар бериб, импровизация қилиш, ўз бошидан ўтган воқеаларни такрор-такрор айтиш жараёнида кўникма ҳосил қилиш, актёрнинг роль ижроси учун қандай тайёргарлик кўриши ҳақида ҳикоя қилиб берди.

Ўзбек давлат драма театри сахнасида намойиш қилинган М.Тошмухамедов номидаги Қашқадарё вилоят мусикали драма театрининг “Бобомнинг орзуси” (Х.Хурсандов асари) спектаклида миллий урф-одатлар, айрим вилоятлардаги одамларнинг турмуш тарзи, уларнинг ўзига хос ички дунёси кўрсатиб берилган.

Шу кун окшомида Болгариянинг Габрово шаҳридан келган Рачо Стоянов номидаги болгар драма театрининг И.Кулеков асари асосидаги “Жизнь в картонных коробках” (“Картон қутидаги ҳаёт”) спектакли намойиш қилинди. Унда Болгарияда коммунистик режим таназзулидан кейин рўй берган эврилишлар туфайли ишсизлар сони ортганлиги, уйсиз қолган одам қутичалар ичида умр кечириши, одамлардан қолган чиқиндиларни еб кун ўтказиши фожиали ҳолда тасвирланган.

Фестивалнинг сўнгги куни Ўзбек Миллий Академик драма театрида тадбир қатнашчилари ва томошабинлар учун амалий анжуман ўтказилди. Унда фестиваль ташкилотчилари ҳамда иштирокчилари ўз таассуротлари ва фикр-мулоҳазалари билан ўртоқлашдилар. Бундай фестивалларнинг фойдаси ҳақидаги фикрлар, унинг жўрофиясини янада кенгайтириш, янги лойиҳалар устида иш олиб бориш ҳақида таклифлар билдирилди.

Шу куни Ўзбекистон Миллий либослар марказида “THEATRE.UZ” Халқаро театр фестивалининг ёпилиш маросими бўлди ва иштирокчиларга дипломлар топирилди.

Тўрамирза ЖАББОРОВ,
М.Улуғбек номидаги ЎЗМУ катта ўқитувчиси

УЛАР ҲАМ ШУ ОЙДА ТУҒИЛГАН ЭДИЛАР...

1 НОЯБРЬ

1911 йил. **Анри Труайя**, келиб чиқиши рус-арман миллатидан бўлган франциялик ёзувчи. “Саграп ўғли”, “Тармоқлар”, “Жаноб Ситрин”, “Лермонтовнинг ғаройиб тақдири” сингари тарихий-биографик роман ва қиссалар муаллифи.

ТАКВИМ

2 НОЯБРЬ

1939 йил. **Александр Файнберг**, Ўзбекистон халқ шоири. “Этюд”, “Лаҳза”, “Олис кўприклар”, “Ижобат”, “Ёйматўр” каби қатор шеърый асарлар муаллифи.

3 НОЯБРЬ

1887 йил. **Самуил Яковлевич Маршак**, шоир, драматург, таржимон, адабий танқидчи. “Номаълум қаҳрамон ҳақида ҳикоя” достони, “Ёнғин”, “Почта” каби дидактик асарлари, қолаверса, болалар учун ёзган кўплаб ҳикоялари билан машҳур.

6 НОЯБРЬ

1852 йил. **Дмитрий Наркисович Мамин-Сибиряк**, атокли рус ёзувчиси ва драматурги. Адабиётга “Уралдан то Москвагача” номли сафар очерклари билан кириб келиб, кейинчалик бир-биридан ажойибу ғаройиб қисса ва романлар ёзиб қолдирган ижодкор. “Ёввойи бахт”, “Привалов миллионлари”, “Омманинг эркатойи” шулар жумласидандир.

7 НОЯБРЬ

1414 йил. **Абдурахмон Жомий**, буюк форс шоири. Ҳазрат Мир Алишер Навоийнинг устози. “Хамса” анъаналари доираси эътироф топган “Ҳафт авранг” (“Етти тахт”) асари билан шухрат қозонган. Шу таркибдаги “Юсуф ва Зулайхо”, “Лайли ва Мажнун”, “Саломон ва Абсол”, “Хиразнаман Искандарий” ҳада “Баҳористон”, “Нафосат ул-унс” каби бошқа кўплаб асарлари Шарқ шеъриятининг ноёб бадий дурдоналаридан ҳисобланади.

7 НОЯБРЬ

1913 йил. **Альбер Камю**, машҳур француз ёзувчиси. “Бегона”, “Вабо”, “Калигула”, “Йиқилиш”, “Сизиф ҳақида афсона” каби қатор бадий-фалсафий асарлар муаллифи. Нобель мукофоти совриндори.

10 НОЯБРЬ

1759 йил. **Фридрих Шиллер**, немис шоири, драматурги, тарихчи, санъат назариётчиси. “Қароқчилар”, “Макр ва муҳаббат”, “Луиза Миллер”, “Дон Карлос”, “Узлат”, “Енгилмас Армада” каби кўплаб пьесалари ҳозиргача дунё театрлари сахнасидан тушмай келмоқда.

11 НОЯБРЬ

1911 йил. **Одисеас Элитис**, грециялик шоир. “Муносиб мавжудлик”, “Шоҳ ва қуёш”, “Мария Нефели” дostonлари юнон адабиётининг сара асарларидан ҳисобланади. Нобель мукофоти лауреати.

14 НОЯБРЬ

1907 йил. **Астрид Линдгрэн** (асли исми шарифи Астрид Анна Эмилия Эрикссон), швед адибаси. “Болакай ва Карлсон”, “Мио, болажоним Мио” сингари болалар учун яратган асарлари билан дунёга машҳур бўлган.

15 НОЯБРЬ

1862 йил. **Герхард Йоханн Роберт Гауптман**, таниқли немис драматурги ва романнависи. “Ярашув тантанаси”, “Ёлғизлар”, “Флорман Гейер”, “Девона Эммануэль Квинт” ва “Буюк она ороли” каби пьеса ва романлари эълон қилинган. 1912 йилда “драматургия санъатидаги самарали, ранг-баранг ва мислсиз фаолиятига эътироф белгиси сифатида” адабиёт соҳасидаги Нобель мукофоти билан тақдирланган.

18 НОЯБРЬ

1927 йил. **Рязанов Эльдар Александрович**, кинорежиссёр, сценарийнавис, актёр, телебошловчи, шоир. “Карнавал туни”, “Тусар балладаси”, “Автомобилдан сақланинг”, “Қароқчи чоллар”, “Италияликларнинг Россиядаги ғаройиб саргузаштлари”, “Тақдир ҳазили ёки қушдай енгил бўлинг”, “Ишдаги ишқ” каби ўнлаб дурдона фильмларни суратга олган.

22 НОЯБРЬ

1858 йил. **Сельма Отгилиана Ловиза Лагерлеф**, машҳур швед адибаси. “Кўринмас занжирлар”, “Қуддус”, “Нильс Хольгерсоннинг Швеция бўйлаб ғаройиб саёҳати” ва бошқа кўплаб асарлари учун 1909 йилда Нобель мукофоти билан тақдирланган.

24 НОЯБРЬ

1632 йил. **Спиноза**, нидерланд файласуфи. “Этика”, “Сиёсий трактат”, “Декарт фалсафасининг принциплари” каби фалсафий асарлари билан машҳур.

25 НОЯБРЬ

1814 йил. **Тарас Шевченко**, украин шоири ва рассоми. “Гайдамаклар”, “Никита Гайдай”, “Кўр қиз”, “Истеъдодсиз”, “Туш”, “Кавказ”, “Дахрий” каби дostonлари украин шеъриятининг чўккиси ҳисобланади.

29 НОЯБРЬ

1910 йил. **Иззат Султон**, адабиётшунос, танкидчи, драматург. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган санъат ва фан арбоби. Замоनावий ўзбек адабиётшунослик фанининг асосчиларидан. “Адабиёт назарияси” қўлланмаси бутун Ўрта Осиё адабиётшунослар авлодининг вояга етишида муҳим аҳамият касб этган. “Алишер Навоий” (Уйғун билан ҳаммуаллифликда), “Бургутнинг парвози”, “Кўрмайин босдим тиконни”, “Имон”, “Донишманднинг ёшлиги”, “Қақнус” драмалари, “Навоийнинг қалб дафтари”, “Баҳоваддин Нақшбанд абадияти” илмий асарлари муаллифи.

30 НОЯБРЬ

1667 йил. **Жонатан Свифт**, инглиз ёзувчиси, жамоат арбоби. “Гулвернинг саёҳатлари”, “Малайларга

ўғитлар”, “Дунёвий суҳбатлар” каби роман ва ҳажвиялари дунё халқларининг сеvimли асарларига айланган.

30 НОЯБРЬ

1835 йил. **Марк Твен**, машҳур америкалик ёзувчи. “Текльберри Финнинг бошидан кечирганлари”, “Миссисипидаги ҳаёт”, “Шаҳзода ва гадо”, “Овсар Вильсон”, “Том Соьер чет элда”, “Том Соьернинг саргузаштлари” каби ўнлаб романлари билан дунёга машҳур бўлган.

30 НОЯБРЬ

1910 йил. **Раззоқ Ҳамроев**, Ўзбекистон халқ артисти, актёр, режиссёр. “Буюк хизматлари учун” ордени соҳиби. “Тоҳир ва Зухра”, “Насриддиннинг саргузаштлари”, “Ёр-ёр”, “Ўткан кунлар”, “Алишер Навоий” кинофильмларидаги ҳамда (“Мақр ва муҳаббат”, “Муқимий”, “Тошболта ошиқ”, “Ўн иккинчи кеча”) каби саҳна асарларидаги яратган образлари билан элга танилган.

САИДБЕК тайёрлади

ТАРИХДА БУ КҮН ...

3 ноябрь

Японияда Маданият куни

Кунчиқар юрт аҳолиси ушбу санани умумхалқ байрами ва дам олиш куни сифатида қаршилайди. Бу кун мамлакатдаги кўпгина музейлар, кўرғазма заллари, галереялар маданият ва санъат ихлосмандларига бепул хизмат кўрсатади. Анъанага кўра, Маданият кунинда адабиёт, тасвирий санъат каби соҳалар вакиллари муносиб хизматлари учун махсус мукофотлар билан тақдирланади. Ёшлар ўргасида маданиятни оммалаштириш мақсадида, айниқса, ёш ижодкорларни рағбатлантиришга катта аҳамият берилади.

Маданият кунининг Император Мэйдзи таваллуд кунига тўғри келиши бежиз эмас. Замоनावий техника тараққиёти борасида жаҳонда етакчилик қилаётган Япония ўз тарихига, аجدодларига доим чуқур эҳтиром кўрсатиб келган. Мамлакат тарихида, маданий ислохотларда Мэйдзи даврининг аҳамияти беқиёс. Аслида авваллари бу сана Императорнинг таваллуд куни сифатида нишонланар эди. 1948 йилда эса 3 ноябрь Маданият куни деб эълон қилинган.

4 ноябрь

1946 йилда Бирлашган Миллатлар ташкилотининг маориф, фан ва маданият масалаларига ихтисослашган ҳукуматлараро ташкилоти – ЮНЕСКО (UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)нинг Низоми кучга кирди.

ЮНЕСКО таълим, фан ва маданиятни ривожлантириш орқали халқлар ҳамкорлигига кўмаклашишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган. Ирқи, жинси, тили ва динидан қатъи назар, барча халқлар учун адолатга, қонунийликка,

инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларига умумий ҳурматни таъминлаш йўлида фаолият юритади. Ялпи саводсизликка қарши курашиш, маориф тизимини ривожлантириш, миллий маданиятларни ўрганиш, атроф-муҳит ва маданий ёдгорликларни муҳофаза қилиш ва бошқа шу каби кенг қамровли масалаларни ҳал этишда мазкур ташкилотнинг ҳиссаси катта.

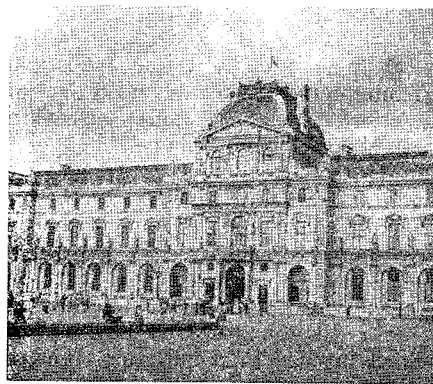
ЮНЕСКОга 191 мамлакат (2006), шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси аъзодир. Мазкур ташкилот томонидан тузилган Жаҳон мероси рўйхатида ер юзидаги 830 та табиий ва маданий объектлар киритилган (2006).

ЮНЕСКО доирасида Ўзбекистонда ҳам кўплаб ишлар амалга оширилган. Хусусан, Абу Райҳон Беруний (1973), Абу Али ибн Сино (1980) таваллудининг 1000 йиллик, Мирзо Улуғбек (1994) таваллудининг 600 йиллик, Амир Темур (1996) таваллудининг 660 йиллик тантаналари кенг нишонланган. Хива (1997), Бухоро (1997) Термиз (2002) шаҳарларининг 2500 йиллиги, Шаҳрисабзнинг 2700 йиллиги (2002) муносабати билан махсус дастурлар доирасида йирик тадбирлар уюштирилган. Булардан ташқари, юргимизда туғилиб, башарият илм-фани, маданияти, диний қарашлари ҳақидаги таълимотлар соҳасида буюклик шарафига эришган Имом ал-Бухорий, Аҳмад ал-Фарғоний, Бурхониддин Марғиноний, Имом Мотрудий, Имом ат-Термизий, Баҳовуддин Нақшбанд каби қатор сиймоларнинг йирик таваллуд саналари ҳам мустақил Ўзбекистонда ЮНЕСКО шаъфелигида кенг нишонланди.

8 ноябрь

1793 йил. Лувр миллий санъат музейи илк маротаба оммага ўз эшиklarини очди.

Париждаги Лувр музейи дунёнинг энг йирик ҳамда энг бой тарихга эга музейлари сирасидан жой олган. Архитектура ёдгорлиги ҳисобланмиш музей биноси 1190 йилда қирол Филипп-Август томонидан Париж шаҳрини ғарбдан мудофаа қилиш мақсадида бунёд этилган. Бир пайтлар бу қасрда қирол, унинг оиласи ва сарой аҳли истиқомат қилган. Шунинг учун ҳам Лувр музейи бисотини асосан қироллик ва монастирлар коллекциялари ташкил этади. Бундан ташқари музейдан жаҳон санъати дурдоналари ўрин олган. Қадимги Миср ва Юнонистон ёдгорликлари (“Ника Самофракийская”, “Венера Милосская”), Микеланджелонинг “Исён кўтарган кул”, Леонардо да Винчининг “Мона Лиза” (“Джоконда”) каби жаҳонга машҳур санъаткорларнинг нодир асарлари шулар жумласидандир. Шу қаторда яна Рубенс, Рембрандт, Пуссен, Ватто, Давид, Жерико, Делакруа, Курбеларнинг ижод намуналари ҳам шу ерда жамланган. 60 минг квадрат метр майдонда жойлашган Лувр музейи 35 мингга яқин экспонатни қамраб олган.

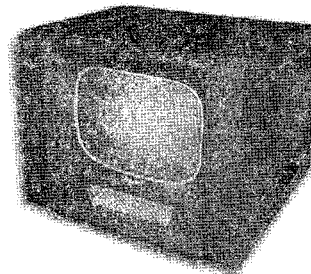

21 ноябрь

Халқаро телевидение кун.

Бугун чексиз ахбороту маълумотлар маконига айланган, кенг омма маънавий эҳтиёжларини қондирувчи восита сифатида хизмат қилиб келаётган телевидение сиз ҳаётимизни тасаввур қилолмаймиз.

Телевидение тарихи деярли бир аср аввалги даврга бориб тақалади. Замонавий ясси экранли телевизорларнинг “бобокалонлари” XX асрнинг йигирманчи йилларида, АҚШ, Япония ва собиқ Иттифоқ ҳудудида электрон нурлар орқали тасвир узатиш ва қабул қилиш борсида тадқиқотлар олиб бориш жараёнида пайдо бўлган.

1996 йилда БМТ Бош ассамблеяси илк маротаба Бутунжаҳон телевизион форумини ташкил этиш ҳақида қарор қабул қилиб, тадбир ўтказиладиган санани Халқаро телевидение кун деб эълон қилган.

Гарчи дунёнинг кўпгина мамлакатларидаги соҳа вакиллари 21 ноябрни байрам сифатида нишонласа-да, бошқа барча айёмлар каби ушбу кунда ҳам жавлон уриб ишлайверадилар.

Дарвоқе, кўнлаб манбаларда телевизорнинг ватани дея пойтахтимиз Тошкент эътироф этилган. Электрон телевидение тизими 1928 йилда Тошкентлик икки кашфиётчи Б.П.Грабовский ва И.Ф.Белянский томонидан яратилган. Таҷриба сифатида қўлланилган илк телевизион ускуна ўша пайтда “телефот” деб номланган.

Гулҳаё АБДУҒАФФОРОВА тайёрлади

